

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ АРХІЎ-МУЗЕЙ
ЛІТАРАТУРЫ І МАСТАЦТВА

АЎТОГРАФ

АЛЬМАНАХ

Заснаваны ў 2020 годзе

Выпуск 5

Мінск
“СтройМедиаПроект”
2024

УДК [930.253:069](476):[821+7](082)

Рэкамендавана да друку Вучоным саветам БДАМЛМ
(праатакол ад 04.11.2024 № 3)

Заснавальнік праекта Г.В. Запартыка

Укладальнікі
А.А. Макаранка, Д.С. Самахвалаў

Рэдакцыйная калегія:
А.А. Макаранка, Н.А. Мізон,
М.І. Пышынская, В.Ф. Шаталава

Альманах змяшчае пераважна матэрыялы XXIII Узвышаўскіх чытаньняў і XXI Архіўных чытаньняў — навуковых канфэрэнцый, што прайшлі ў Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва ў 2023 г. Акрамя традыцыйных публікацый у пятым выпуску з’явілася новая рубрыка — публікацыі дакументаў, у якой прадстаўлена творчая спадчына паэта Паўла Міхайлавіча Сушко.

ISBN 978-985-7296-45-3

© Беларускае дзяржаўнае архіў-музей
літаратуры і мастацтва, 2024
© Макаранка А. А., Самахвалаў Д. С.,
укладанне, 2024
© Афармленне. Дзяржаўнае прадпрыемства
“СтройМедиаПроект”, 2024

Дарагія сябры!

Вы трымаеце ў руках пяты выпуск альманаха “Аўтограф”. Для нашых сталых чытачоў ён можа падацца традыцыйным, паколькі ўвабраў у сябе спадчыну, што паступова склалася падчас выдання папярэдніх чатырох выпускаў. У прыватнасці, ён сфарміраваны на аснове матэрыялаў дзвюх канферэнцый, якія штогадова арганізуюцца Беларускаім дзяржаўным архівам-музеем літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). XXIII Узвышаўскія чытанні, прысвечаныя 100-годдзю заснавання літаратурнага аб’яднання “Маладняк”, былі арганізаваны ў БДАМЛМ 25 мая 2023 г. XXI Архіўныя чытанні адбыліся 12 кастрычніка 2023 г., іх агульнай стала тэма “Юбіляры 2023 года: лёсы і спадчына праз прызму архіўных і музейных матэрыялаў”.

Сведчаннем традыцыйнасці з’яўляецца таксама тое, што нашы чытачы могуць убачыць ужо добра знаёмыя ім імёны аўтараў — актыўных удзельнікаў невялікай, але творчай навуковай супольнасці, што склалася вакол архіва-музея.

Тым не менш апублікаваныя ў гэтым выпуску артыкулы не зусім традыцыйныя. З аднаго боку, кожны з іх адрозніваецца тэматычнымі асаблівасцямі. З другога, усе яны аб’яднаны агульнай праблемай узнаўлення культурна-гістарычнай спадчыны як спазнання мінулага.

Першую частку выпуску адкрывае артыкул прафесара М. Ф. Шумейкі “Уплыў цензуры на беларускую літаратуру 1920-х гг. (Па матэрыялах камісіі У. П. Затонскага)”. Ён узнімае адразу шэраг праблем, якія ў далейшым абмяркоўваюцца іншымі аўтарамі. Па-першае, гэта вонкавы ўплыў на творчае асяроддзе. Па-другое, узнаўленне арыгінальнага характару дзейнасці прадстаўнікоў літаратуры і мастацтва. Па-трэцяе, адлюстраванне складанага мінулага з дапамогай архіўнай спадчыны.

А. У. Дзянісаў, дацэнт Беларускага нацыянальнага тэхнічнага ўніверсітэта, працягвае тэму цензуры ў БССР на прыкладзе лёсу літаратурнага цензора Р. Шукевіча-Траццякова. На яго думку, цензар “выконваў ролю пасрэдніка і мадэратара ўлады не толькі ў літаратурным асяроддзі, але і ў шырокіх колах навуковай інтэлігенцыі, якая гуртавалася вакол краязнаўчай справы”.

Праблему ўзнаўлення ведаў аб дзейнасці аб’яднання “Маладняк” падымае В. В. Жыбуль, вядомы нашым сталым чытачам як укладальнік і навуковы рэдактар мінулых выпускаў “Аўтографа”. Яго артыкул, прысвечаны кніжніцы “Маладняка”, канцэнтруе ўвагу на выдавецкай дзейнасці, прыводзіць каталогі выдадзеных і нявыдадзеных кніг. Краязнавец А. У. Дзьячкоў рэканструюе літаратурнае і грамадскае жыццё ў Калінінскай акрузе ў 1920-я гг. В. М. Бароўская, старшы навуковы супрацоўнік Цэнтра ўсеагульнай гісторыі, міжнародных адносін і геапалітыкі Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, звяртаецца да тэмы ўдзелу чальцоў “Маладняка” ў пашырэнні і ўмацаванні культурных сувязей з Польшчай.

Цікавы вопыт актуалізацыі творчай спадчыны пісьменніцы і перакладчыцы Я. Пфляўмбаўм прапануецца ў артыкулах вядомага літаратуразнаўцы А. А. Данільчык і галоўнага бібліёграфа Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі Ю. У. Амосавай. У першым выпадку актуалізацыя мае комплексны характар. У другім падаецца канкрэтны прыклад выкарыстання архіўных дакументаў у тэматычнай віртуальнай экспазіцыі. Эпістальная спадчына як крыніца ведаў пра мінулае разглядаецца ў артыкулах Н. А. Мізон, вядучага архівіста БДАМЛМ, і М. А. Бараноўскага, загадчыка Літаратурнага музея Максіма Багдановіча.

У артыкулах В. Ф. Шаталавай, загадчыка аддзела навуковага апісання дакументаў асабістага паходжання БДАМЛІМ, і В. Ф. Назарава, навуковага супрацоўніка аддзела тэксталогіі Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Інстытута літаратуразнаўства Нацыянальнай акадэміі навук, аналізуюцца не столькі канкрэтныя віды дакументаў, колькі несвядомае ўспрыманне творчымі асобамі вонкавага свету. Так, В. Ф. Шаталава паказвае, як сны Ю. Вітан-Дубейкаўскай адлюстроўвалі пераадоленне ёю жыццёвых цяжкасцей і адначасова дэманстравалі яе адносіны да блізкіх. В. Ф. Назараў разглядае псеўданім А. Мрыя (А. А. Шашалевіча) як яго тоесны чыннік.

Другую частку альманаха складаюць артыкулы на аснове выступленняў на XXI Архіўных чытаннях. Ізноў першы вядучы артыкул належыць прафесару М. Ф. Шумейку. Ён прысвечаны прафесару А. М. Вазнясенскаму і яго даследчай дзейнасці ў галіне беларускай літаратуры. Артыкул акцэнтует увагу на праблемах захавання памяці і прадстаўлення выбітнай асобы для сучаснікаў праз навуковае вывучэнне.

Праблема рэтрансляцыі памяці, інтэлектуальных і творчых памкненняў таксама разглядаецца ў матэрыялах В. М. Шаталавай, А. А. Данільчык, А. І. Трацяк, вядучага архівіста Беларускага дзяржаўнага архіва кінафотафонадакументаў, і А. С. Крывенькай, старшага навуковага супрацоўніка Віцебскага абласнога краязнаўчага музея. Для яе вырашэння аўтары выкарыстоўваюць дастаткова розныя падыходы. В. М. Шаталава абмяркоўвае творчасць яўрэйскіх мастакоў другой паловы XIX — першай паловы XX стагоддзяў праз змены іх ідэнтычнасці. А. А. Данільчык шукае індывідуальнасці Яўгеніі Пфляўмбаўм і Максіма Лужаніна праз прызму іх творчых узаемаадносін. А. І. Трацяк і А. С. Крывенькая прапануюць канкрэтны вопыт арганізацыі выстаў, цалкам або часткова прысвечаных творчым дзеячам.

Артыкулы А. У. Адліванчыка, вядучага архівіста БДАМЛІМ, В. С. Івановай, дацэнта кафедры крыніцазнаўства БДУ, і А. Ч. Хітруна, навуковага супрацоўніка Лідскага гісторыка-мастацкага музея, можна аб'яднаць агульнай праблемай даследчага пошуку. Зноў мы сустракаем выбар розных падыходаў.

А. У. Адліванчык у даследаванні аўтэнтычнасці апублікаванай крыніцы асабістага паходжання і А. Ч. Хітрук ва ўзнаўленні факта з біяграфіі К. Буйло дэманструюць творчыя ўласцівасці навуковага пошуку. Артыкул В. С. Івановай — выдатны прыклад акадэмічнага вывучэння музейна-архіўнай спадчыны праз крыніцу-пасрэдніка ў форме актаў прыёму-перадачы на дзяржаўнае захоўванне.

Г. А. Сівохін, старшы навуковы супрацоўнік, і К. У. Сямашка, намеснік дырэктара па навуковай рабоце Гісторыка-культурнага музея-запаведніка “Заслаўе”, на канкрэтным прыкладзе атрыбуцыі музейнага прадмета дэманструюць шырыню даследчыцкага досведу ў рэканструкцыі каштоўнай інфармацыі.

Пяты выпуск завяршае рубрыка публікацыі дакументаў. Н. П. Прынько, вядучы архівіст БДАМЛІМ, прадстаўляе творчую спадчыну паэтаў Паўла Міхайлавіча і Пятра Паўлавіча Сушко. Іх дакументы былі перададзены ў БДАМЛІМ на захаванне іх прамым нашчадкам Сяргеем Пятровічам Сушко.

Спадзяёмся, што нашы чытачы знойдуць матэрыялы, размешчаныя ў выпуску альманаха, не толькі цікавымі, але і карыснымі для іх навукова-метадалагічнай і практычнай працы.

*Вядучы архівіст,
кандыдат гістарычных навук
Дзмітрый Самахвалаў*

XXIII Узвышаўскія чытанні

25 траўня 2023 г.

УПЛЫЎ ЦЭНЗУРЫ НА БЕЛАРУСКУЮ ЛІТАРАТУРУ 1920-х гг. (Па матэрыялах камісіі У. П. Затонскага)

Адразу адзначу, што гэтае паведамленне носіць пераважна тэксталагічны характар. У большасці сваёй яно абапіраецца на змест распрацаванага выступоўца спецыяльнага курса “Літаратурная тэксталагія”, які чытаецца для студэнтаў другой ступені адукацыі спецыяльнасці “Дакументазнаўства і архівазнаўства”, прафілізацыя “Кіраванне архівамі”.

Пераходзячы непасрэдна да самой праблемы, адзначым, што цэнзура існавала не толькі ў часы Дуніна-Марцінкевіча, Багушэвіча, але і ў XX стагоддзі, калі жылі і працавалі Купала і Колас, Быкаў і Караткевіч. “Чырвоны аловак” чыноўнікаў Галоўліта нярэдка праходзіўся па іх творах, пакідаючы там “крывавыя сляды”. Як адзначае сучасны беларускі гісторык, “Галоўліт прад’яўляў прэтэнзіі не толькі да зместу аўтарскага тэксту, але таксама да яго стылістычных асаблівасцей, што прывяло да поўнага абязлічвання вынікаў літаратурнай працы”¹.

Савецкая цэнзура, і лепш арганізаваная, і больш жорсткая, чым дарэвалюцыйная, з поспехам працягвала дзейнасць сваёй папярэдніцы. Часам адны і тыя ж творы двойчы патраплялі пад цэнзурнае вока, як гэта было, напрыклад, са зборнікамі Янкі Купалы “Жалейка” і “Гусяр”. Апошнія пераследаваліся цэнзурай да рэвалюцыі, на іх жа звяртала ўвагу і савецкая цэнзура ў 1924 г. Галоўліт выкрасліў з іх радкі, у якіх знаходзіліся словы “бог”, “малітва”, “крыж”, “царква” і г. д. З паэмы Якуба Коласа “Сымон-музыка” 1925 года зніклі месцы з рэлігійнымі і нацыяналістычнымі матывамі.

Першая рэдакцыя

Сам **Бог**, мусіць, для спакусы

Гэты край наш адзначаў

Бог на то і розум даў..

Рэдакцыя 1925 г.:

Сам **лёс**, мусіць, для спакусы

Гэты край наш адзначаў

І той розум, хлопча, даў...

З рамана-ўспамінаў Максіма Гарэцкага “На імперыялістычнай вайне” па загадзе калегіі Галоўліта былі выкінуты выказы салдат-беларусаў, у якіх прыводзіліся негатыўныя характарыстыкі рускіх салдат:

“А яшчэ кажучь: рускі чалавек. — іранізаваў нейкі бывалы беларус-каталік, паказваючы за рог хаты, дзе салдат з тыпова вялікарускаю бародкаю і ўсім тварам, ня глядзячы на пратэсты гаспадара, сядзеў на кукурэчках і “апраўляўся” — уваччу ўсяе грамады.

— Яны ўсе такіе...свіньне: дзе есць, там і робіць... А лаюцца — божа ты мой мілы. Я пакуль прывык, — ах. А ў іх гэта ладне...

¹Гужалоўскі, А. А. Чырвоны аловак: нарысы па гісторыі цэнзуры ў БССР. У 2 кн. Кн. 1. — 1919–1941. — Мн. : Рэд. газ Звязда, 2012. — С. 7.

— *Вось няма вятлівейшага народу над жыда і паляка...*².

Нярэдка партыйныя і рэпрэсіўныя органы выконвалі функцыі палітычнай цензуры, шукаючы “крамолу” ў паэтычных, пражайчных, драматургічных творах.

Паказальным прыкладам тут з’яўляецца даклад камісіі пад кіраўніцтвам члена ЦКК ВКП(б), сакратара ЦКК КП(б)Украіны У. П. Затонскага, якая вывучала практыку нацыянальнага пытання на Беларусі. Ён быў агалошаны на пасяджэнні бюро ЦК КП(б)Б 27 чэрвеня 1929 г.

Але спачатку некалькі слоў аб самой камісіі і яе задачах, матэрыялы якой, дарэчы, надрукаваны³.

Адзначым, што дзейнасць камісіі Затонскага на Беларусі трэба разглядаць у кантэксце згортвання палітыкі беларусізацыі, што мела месца ў канцы 1920-х гадоў. Як вядома, у маі–чэрвені 1929 г. Камісія ЦКК ВКП(б) па вывучэнні нацыянальнай палітыкі ў Беларусі абвінаваціла ў нацыяналізме, контррэвалюцыйнасці яе арганізатараў і натхняльнікаў. Па сабраных Затонскім матэрыялах быў зроблены вывад, што ў БССР перабольшваецца значэнне нацыянальных асаблівасцей ва ўсёй нацыянальнай працы на шкоду яе класаваму зместу. У дакладзе Затонскага на пасяджэнні бюро ЦК КП(б)Б 27 чэрвеня 1929 г. рэзкая крытыка прагучала ў адрас практычна ўсіх навуковых устаноў, ВНУ, органаў народнай асветы, літаратурных аб’яднанняў, пісьменнікаў, дзеячаў мастацтва, дзяржаўных і партыйных работнікаў рэспублікі⁴.

Паколькі нас цікавяць літаратурныя аспекты, звернем увагу на тое, як яны гучалі ў дакладзе. Спачатку дакладчык робіць ацэнку пражайчнага твора М. Зарэцкага “Ой, ляцелі гусі”, які быў надрукаваны ў 3-м нумары часопіса “Польмя” за 1929 год. “Партыйнаму літаратуразнаўцу” не спадабалася тое, як пісьменнік падае выгляд сталіцы савецкай Беларусі горад Мінск. Ён прыводзіць фрагмент твора, пры гэтым не заўсёды адэкватна перакладаючы яго з беларускай на рускую мову: “*Был уже вечер. Осенним, безутешным плачем плакала черная, понурая столица. Слезы заливали приплющенные глаза уличных фонарей и свет в них был туманный, невеселый. Плакала столица — тихо-придушенно, как будто не имела силы громко пожаловаться на свою беспросветность. Только шопот тяжелой “браклы”, шопот охватил строения и кое-где жалобно всхлипывали незаметные ручейки* [У арыгінале: *Толькі шэпт, -цяжкі, набраклы шэпт ахінуў камяніцы ды дзе нідзе жаласна ўсхліпвалі нябачныя раўчакі*]... На Советской встречались люди”.

“Так пры савецкай уладзе, — рэзюмуе Затонскі, — выглядае сталіца па Зарэцкаму”. Дарэчы адзначым, што “партыйны літаратуразнаўца” не звяртае ўвагу на тое, што, на нашу думку, павінна было выклікаць крытыку з яго боку, менавіта: “*У святлых дзвяхрох кіно-тэатру заўзята штурхаліся бязьбілетныя падшывальцы, а простытуткі туляліся троху далей, на парозе святла і мроку*”.

²Гужалоўскі, А. А., Паказ. сач. — С. 93–97.

³Так пачыналася нацыянальная трагедыя // Неман. — 1992. — № 9. — С. 122–149; “Ударить более сильно...” или Как искали “врагов народа” // Неман. — 1993. — № 12. — С. 117–129; На крутым павароце: Ідэолага-палітычная барацьба на Беларусі ў 1929–1931 гг. — Мн., 1999. — С. 81–113.

⁴Падр. аб гэтым гл.: Беларусізацыя, 1920-я гады: Дакументы і матэрыялы. — Мн. : БДУ, 2001. — С. 21–22.

Далей Затонскі пераходзіць да характарыстыкі твораў Янкі Купалы, прычым робіць гэта ў наяўна вольна-вульгарызатарскім гучанні:

“Сустрадаюцца творы і з больш наяўнымі палітычнымі намёкамі. Верш буйнейшага “народнага паэта” [гэтыя словы ён бярэ ў двукоссе — *М.Ш.*] — Янкі Купалы, бяззменнага члена ЦВК Беларусі шмат якіх скліканняў”. Затонскі падае вольны пераклад паэтычнага твора Купалы на рускую мову і робіць гэта такім чынам: “Есть еще во мне сила, обиде не дастся бороться. Над спящих предков могилами свободно молнией мигать, нашлось бы у меня еще песен, полных надежд и жизни, кабы не был им свет тесен, вырваться на свет из небытия. Есть у меня еще вера в свободный мой народ, который в случае необходимости выйдет с топором за волей в поход”.

Потым ён працягвае: “Дарэчы, апошні верш з’яўляецца нібыта адказам аднаму маладому, але надта антысавецкаму паэту Я. Пушчы, які папракае старых правадыроў-“нашаніўцаў” у тым, што яны прадаліся за цёплы пірог”. Далей ідзе зноў жа вольны пераклад на рускую мову паэтычнага твора Пушчы: “Скажите вы мне открыто, где Ваши песни, Вы чавкать любите из корыта... Вы любите с богами жить в ладу...когда Вас доят, Вы сами подставляете подойник...Вы любите когда Вас приглашают на торжественные совещания и заменяете песни на государственный розум...”.

Далей Затонскі пераходзіць да характарыстыкі драматургічных твораў Купалы, акцэнтуючы пры гэтым увагу на ягонай п’есе “Тутэйшыя”:

“Дарэчы, Янка Купала за апошні час амаль што нічога не піша, а калі выпусціў п’есу Тутэйшыя” (Здешние), у якой абсмейваюцца абывацелі, што прыстасоўваюцца да ўсіх рэжымаў акупантаў (нямецкіх, польскіх і бальшавіцкіх), то ў ёй мы знаходзім такія думкі, якія належаць аўтару (далей ідзе вольны пераклад на рускую мову фрагмента купалаўскай п’есы — *М.Ш.*): “глянь, Аленка, на Минск. Здесь когда-то, как сказано в нашей песне о походе Игоря — предков наших головы снопами стлались, душу им от тела взяли, а красные берега Немиги не зерном были засеяны, а костями этих же предков наших. Из этого мы видим, что они за что-то боролись, когда под стенами родного гнезда кости свои посеяли... а умирали видно со славой, ибо в песне их смерть осталась вечно жить. А увековечит ли песня борьбу и смерть потомков? — Нет, ибо мы боремся и умираем за чужое”. І далей: “когда-то американцы в борьбе с Англией за свою независимость написали на своем знамени бессмертные слова “Америка для американцев”. И это помогло; сегодня Америка свободна. Должны пойти и мы по ее следам и написать огненным узором на своем знамени: БЕЛОРУСЬ”.

Далей Затонскі нагадвае аб лёсе п’есы “Тутэйшыя”.

Для даведкі. Як вядома, першая пастаноўка п’есы “Тутэйшыя” адбылася 16 лістапада 1926 г. у БДТ-1. 19 лістапада гэтага ж года на пашыраным пасяджэнні калегіі аддзела друку ЦК КП(б) Беларусі пасля абмеркавання п’есы аўтару было прапанавана дапрацаваць яе⁵. У першым нумары часопіса “Узвышша”, які пачаў выходзіць ў 1927 годзе, быў змешчаны артыкул старшыні літаратурнай камісіі Інбелкульта прафесара БДУ І. І. Замоціна “Беларуская драматургія”, у якім падавалася ацэнка купалаўскіх “Паўлінкі”, “Раскіданага

⁵Купала, Я. Поўны збор твораў: У 9 т. Т. 9, кн. 2. Дапаўненні да папярэдніх тамоў; Летапіс жыцця і творчасці; Дадатак. — Мн. : Маст. літ., 2003. — С. 179.

гнязда” і “Тутэйшых”. Аўтар артыкула адзначаў, што ў мастацкіх адносінах апошняя ўдалася Купале значна меней, чым дзве першыя⁶.

Рэзюмуючы ацэнку творчасці Купалы, дакладчык наяўна вугляры-затарскі адзначае: “Такі чынам, нацыяналістычныя паэты савецкі пірог ядуць, а справу робяць сваю. Акрамя некалькіх рэвалюцыйных вершыкаў тыпу “Арлянтам”, якія адносяцца да 1924–1925 гг., да гэтага часу з Купалы нічога высмактаць не ўдалося, а носяцца з ім як з пісанай торбай”.

Як вядома, Купала ў гэты час сапраўды перажываў своеасаблівы творчы крызіс. На гэта ўказвае шэраг крыніц, вельмі розных па паходжанні. У прыватнасці, па словах акадэміка Я. Ф. Карскага, які ўдзельнічаў у працы з’езда славянскіх этнографіў і географіў у Празе 4–8 чэрвеня 1924 г. і сустракаўся там з беларускімі студэнтамі, на пытанне апошніх аб Купале навуковец адказваў: “Купала, кажуць, пьець, а вось Каласок наш расьце; цяпер можна сьмела сказаць, што сьветавае велічына”⁷. У дакладным запісе кіраўніка ДПУ БССР І. Апанскага на імя свайго маскоўскага начальніка В. Р. Мянжынскага ад 28 снежня 1926 г., перадавалася атрыманая верагодна агентурным шляхам размова паэта з працаваўшым у БДУ і Інбелкульце І. І. Краскоўскім: “На пытанне Краскоўскага, чаму ён, Купала, зараз мала піша, апошні адказваў: *“Дурэнь ты, чыш можа пець салавей, калі яго пасодзяць у клетку, але будзе час, што гэты салавей яшчэ запяе”*⁸.”

Пасля Купалы Затонскі пераходзіць да маладога паэта Алеся Дудара, узгадаў спачатку пра “ўніверсітэцкі інцыдэнт” (меўся на ўвазе надрукаваны 4 снежня 1928 г. у газеце “Савецкая Беларусь” ліст трох студэнтаў БДУ — пісьменнікаў А. Александровіча, М. Зарэцкага і А. Дудара, у якім ішла гаворка аб іх цкаванні за беларушчыну)⁹, і далей піша: “Адразу пасля ўніверсітэцкага інцыдэнта было вызначана, што Дудар з’яўляецца аўтарам зусім кантррэвалюцыйнага верша, які хадзіў па руках і верагодна вядомага асобным членам партыі яшчэ да таго, як яго выкрылі. За гэты верш “Пасеклі наш край папалам” аўтар, былы камсамolec... быў высланы з БССР і зараз знаходзіцца ў Смаленску”. У дадатку да даклада Затонскі прыводзіць тэкст “крамольнага” верша Дудара. У самым жа дакладзе ён абмяжоўваецца канстатацыяй яго “кантррэвалюцыйнасці”.

Упершыню верш быў надрукаваны ў часопісе “Беларуская мінуўшчына” па машынапіснай копіі, якая захоўваецца ў архіўна-крымінальнай справе А. А. Дайлідовіча (Алеся Дудара) у ЦА КДБ Рэспублікі Беларусь¹⁰. Публікацыю падрыхтаваў дырэктар Беларускага цэнтра дакументазнаўства і рэтраін-

⁶Узвышша. — 1927. — № 1. — С. 79.

⁷Лісты Уладзіміра Жылкі да Антона Луцкевіча // Шляхам гадоў. Гісторыка-літаратурны зборнік / Уклад. Я. Янушкевіч. — Мн. : “Мастацкая літаратура”, 1994. — С. 31–32.

⁸Купала Я. Поўны збор твораў: У 9 т. Т. 9, кн. 2. Дапаўненні да папярэдніх тамоў; Летапіс жыцця і творчасці; Дадатак. — Мн. : Маст. літ., 2003. — С. 180.

⁹Опубл.: Беларусізацыя 1920-я гады: Дакументы і матэрыялы. — Мн. : БДУ, 2001. — С. 235–236; Памяць і слава: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. 1921–1941. — Мн. : БДУ, 2006. — С. 287–288; 5 снежня 1928 г. у рэдакцыю “Савецкай Беларусі” быў накіраваны ліст ад членаў літаратурнага аб’яднання “Узвышша” ў падтрымку аўтараў “Ліста 3-х”. Яго падпісалі Ант. Адамовіч, Пятро Глебка, Сяргей Дарожны, Тодар Кляшторны, Крапіва, Максім Лужанін, якія былі студэнтамі літаратурна-лінгвістычнага аддзялення педагагічнага факультэта БДУ (надрукаваны тамсама, с. 238–239).

¹⁰Беларуская мінуўшчына. — 1993. — № 1. — С. 50–56.

фармацыі (цяпер БелНДДАС) д.г.н. У. М. Міхнюк. У прадмове да публікацыі складальнік адзначае, што аўтограф верша адсутнічае (па паказаннях арыштаванага 20 сакавіка 1929 г. А. Дудара ён быў ім парваны). З пратакола вядома, што ў Дудара было знойдзена 19 вершаў на беларускай мове і 3 лісты. Да справы былі прыкладзены тры вершы, уключаючы і “Пасеклі наш край папалам”. З прадмовы незразумела, адкуль з’явіўся машынапісны экзэмпляр верша. Магчыма, ён быў зроблены яшчэ да арышту, магчыма, пасля арышту следчым са слоў Дудара. На першым допыце 20 сакавіка 1929 г. Дудар паказаў, што верш ён напісаў “у прошлым годзе ў сябе дома, будучы ў нятрэзвым становішчы”¹¹. “Пры напісанні верша ніхто не прысутнічаў, — падкрэсліваў Дудар. — Верш быў напісаны пад уплывам суда над Грамадой.

Дудар паказаў, што чытаў верш А. Ф. Адамовічу і М. Зарэцкаму. Першага дапытваў следчы, каб вызначыць ступень распаўсюджвання верша.

Зразумела, што змест верша “Пасеклі наш край папалам” не адпавядае дадзеным аўтарам паказанням аб прычынах яго стварэння. Дзеля гэтага дастаткова пазнаёміцца з першай і сёмай строфамі.

*1. Пасеклі наш край папалам,
Каб панскай вытаргаваць ласкі.
Вось гэта вам, а гэта — нам,
Няма сумленьня ў душах рабскіх.*

*2. І цягнем мы на новы строй
Старую песьню і чужую,
Цыгане шумнаю талпой
Па Бесарабіі качуюць...*

*3. За ўсходнім дэспатам-царком
Мы бегаем на задніх лапках,
Нью-Йорку грозім кулаком
І Чэмберлена лаем трапна.*

*4. Засыплем шапкамі яго,
Ура, ура, патопім ў соплях
А нас тым часам з году ў год
Тут прадаюць ў разброд і оптам.*

*5. Мы не шкадуем мазалёў
Мы за чужых праклёны роім,
**Але бяз торгу і бяз слоў
Мы аддаем сваіх герояў***

*6. Ня сьмеем нават гаварыць
І думаць без крэмлёўскай візы
Бяз нас ўсё робяць макляры,
Ды міжнародныя падлізы.*

¹¹Тамсама. — С. 53.

7. Распаўся б камень ад жальбы,
Калі б ён знаў, як торг над намі
Вядуць маскоўскія рабы
З вялікапольскімі панамі.

8. О, ганьба, ганьба! Ё нашы дні
Такі разлом, туга такая!
І баюць байкі баюны
Северо-западного края...

9. Плююць на сонце і на дзень
О, дух наш вольны, дзе ты, дзе ты?
Ім мураўёўскі б гальштук ўздзець
Нашчаткам мураўёўскім гэтым...

10. Але яшчэ глушыце кроў,
Гарыць душа і час настане
Калі з-за поля і з-за бароў,
Па-беларуску сонца гляне.

11. Тады мы ў шэрагах сваіх
Быць можа шмат каго ня ўбачым,
З тугою ў сэрцы ўспомнім іх,
Але ніколі не заплачам.

12. А дзень чырвоным зацвіце
І мы гукнём яму “Дабры дзень”
Ці са шчытом, ці на шчыце
Ў краіну нашу зноў мы прыдзем.

У справе маюцца яшчэ два вершы, якія перапісаны Дударам, верагодна, па прапанове следчага. Яны не датаваны:

Цені блудзяць па твары,
Сэрца точыць нуда.
Сёння лепшы таварыш
Можа цябе прадаць.

Сёння ня верыць нікому
Можа, я сам шпіён.
Сьціснуць рукамі скроні,
Няхай пагасьне агонь.

Многія маюць сховы
У шкліцах чырвоных маніст,
Скажы па свайму слова
Крыкнуць — ты шавініст.

*Будзіць волатаў косьці,
Будзіць сафійскі звон
Прыйшлі вы да нас у госьці
І нам надзелі ярмо.*

* * *

*Я радзіўся за хатай пад плотам,
Дзе з крапіваю шэпчацца вецер
А мой край — лясы ды балоты
Даражэй мне за ўсё на сьвеце.*

*Ўсё люблю я ў табе, край мілы—
Край мужычага хамскага роду,
Край, дзе з цэлага сьвету грамілы
Да багацьця шукалі дарогу.*

*Хто імя беларуса не ганіў,
Хто ня сраў у мужычых хатах,
Хто людзей не таптаў пад нагамі —
Той заўсёды мне будзе братам.*

*Хто ж мой край асьмяяў, абняславіў,
Згвалтаваў беларускія мары —
Хай спытае паноў у Варшаве
Хай спытае маскоўскіх жандараў.*

*Знае ўсяк, як лясная варта
Шанавала нязваных гасцей.
Было ўчора так, будзе заўтра,
Курганам не схаваць касцей.*

*Беларус я — радзіўся пад плотам,
Дзе з крапіваю шэпчацца вецер.
Родны край мой — лясы і балоты
Даражэй мне за ўсё на сьвеце.*

Прыведзеныя прыклады сведчаць, як умяшальніцтва партыйных і рэпрэсіўных органаў у мастацкую творчасць адлюстроўвалася на літаратурных тэкстах. Дарэчы, гэта мела месца і ў пасляваенны час, хаця формы ўмяшальніцтва істотна змяніліся. Цэнзура дзейнічала ўжо не так “аглаблёва”, як гэта мела месца раней.

КНІЖНІЦА “МАЛАДНЯК” ЯК ВЫДАВЕЦКІ ПРАЕКТ 1920-х: РЭАЛІЗАВАНАЕ І НЕРЭАЛІЗАВАНАЕ

Адной з галін дзейнасці Усебеларускага аб’яднання паэтаў і пісьменнікаў “Маладняк”, апроч уласна літаратурнай, арганізацыйнай і асветніцкай, была кнігавыдавецкая. Ідэя выдаваць асобную маладнякоўскую бібліятэчку з’явілася ўвесну 1925 г., была прынята і адпаведная пастанова Цэнтральнага бюро “Маладняка”. Тады планавалася выдаць 20 кніжак паэзіі і прозы маладых аўтараў: 7 — у маі, 7 — у чэрвені і 6 — у ліпені [9, арк. 6]. “Па першым часе кніжкі выпускаліся на сродкі “Маладняка” і ганарар аўтарам не выплачваліся. Гэта былі невялікія зборнічкі — старонак на 30–50, у мяккіх вокладках, некаторыя з партрэтамі аўтара. Кніжка каштавала 10–15 капеек і разыходзілася вельмі хутка” [2, с. 25], — так характарызаваў бібліятэчку вядомага літаб’яднання Ніл Гілевіч. Тыражы складалі 1500–2000, радзей 3000 экзэмпляраў.

Паводле свайго месца, ролі ў літаратурным працэсе, а часам і фармату “Кніжніца «Маладняк»” (варыянт напісання: “Кніжніца «Маладняка»”, “Кніжніца Маладняка”) супастаўная з падобнымі кніжнымі серыямі пазнейшых часоў, яшчэ памятнымі нашым сучаснікам: “Першая кніга паэта” (выдавецтва “Беларусь” і “Мастацкая літаратура”, 1968–1991), “Першая кніга празаіка” (“Мастацкая літаратура”, 1976–2001), “Бібліятэка часопіса «Малодосць»” (1988–2001, 2014), “Паэзія новай генерацыі” (выдавецкая суполка “Полацкае ляда”, 1993–1994), “Дэбют” (“Мастацкая літаратура”, 1999, 2003–2008). Задача такіх серый — знаёмства чытацкай аўдыторыі з творчасцю маладых аўтараў праз недарагія кніжкі невялікага фармату.

На працягу 1925 г. кнігі серый нумараваліся. Пад № 1 выйшла кніга “Выбраныя вершы” старшыні ЦБ “Маладняка” Міхася Чарота — сама назва сведчыла, што аўтар у літаратуры ўжо не навічок, а чалавек з пэўным творчым багажом. Аўтары наступных кніг — таксама заснавальнікі і сябры ЦБ “Маладняка”: Уладзімір Дубоўка, Кузьма Чорны, Адам Бабарэка, Язэп Пушча і іншыя.

Аздабляў вокладкі “Кніжніцы «Маладняк»” 1925–1926 гг. вядомы мастак-графік Анатоль Тычына, выкарыстоўваючы так званы серыйны тып афармлення, калі маляўнічая выява займала абедзве старонкі вокладкі: пярэдняю і заднюю. Як зазначала мастацтвазнаўца Вольга Церашчатава, спачатку афармленне засноўвалася на матывах расліннага арнаменту: “...жалуды, лісце, галінкі дуба і інш. Малюнак у іх размешчаны ўверсе па ўсім развароце вокладкі. У цэнтры першай старонкі размяшчаўся партрэт пісьменніка, уверсе — назва кніжкі, унізе — прозвішча аўтара. Злева ўздоўж карашка кнігі кампанавалася па вертыкалі слова “Маладняк”, форма шрыфту якога пераклікалася з асноўным матывам арнаментальнага абрамянення” [6, с. 129].

Раслінныя матывы афармлення адпавядалі ідэйна-вобразнай сімволіцы, закладзенай у назву літаратурнай арганізацыі (маладняк — малады лес) і адлюстраванай, напрыклад, у праграмным вершы аднаго з яе стваральнікаў і кіраўнікоў — Міхася Чарота:

*А сягонья — чутны водгукі:
— Нам расьці — дык мала дня!
Толькі тут узняцца мог такі
Волат-лес — наш Маладняк.*

*Стройны лес і горды выглядам,
Нібы раць, што мкнецца ў бой,
Яго шум — што голас: “Выедам
Пастаяць за праўду галавой” [12, с. 5].*

Напрыканцы 1925 г. А.Тычына распрацаваў новы варыянт афармлення кніжнай серыі — каляровы. Яго асноўны матыў — “арнамент слуцкіх паясоў: кветкі, гваздзікі, валожкі і іх варыяцыі. Малюнак зроблены чырвоным, зялёным і сінім колерамі на жоўтым фоне. Надпіс, дадзены чорным колерам, праходзіць па ўсім арнаменце. Празмернае захапленне колерам надае малюнку стракатасць і шкодзіць надпісу, які цяжка прачытаць” [6, с. 129], — так характарызавала афармленне В. Церашчатава.

На працягу кароткага часу, на мяжы 1925–1926 гг., гэтыя два варыянты серыйнага афармлення суіснавалі паралельна. Кніга “Чарнакудрая радасць” А. Вольнага выйшла нават адначасова ў абодвух варыянтах: са “слуцкім поясам” і з “дубовымі галінкамі”. Прычым у першым выпадку год выдання пазначаны 1925-ы, а ў другім — 1926-ы. На кнігах “Апавяданні” К. Крапівы і “Credo” У. Дубоўкі год выдання стаіць 1926-ы, але ў фондах архіва-музея маюцца асобнікі з дароўнымі надпісамі, зробленымі яшчэ ў лістападзе 1925-га: “Адаму Бабарэку — пісьменьніку бяз рамак і асадкі. Крапіва. 27/XI 25 г.” (бібл. шыфр АК 21618); “Брату майму любаму, Адаю Бабарэку. 30/XI 25. Менск. У. Дубоўка” (АК 21623). Відавочна, тэрміны выдання кніг не супадалі з вызначанымі датамі: адны выходзілі раней запланаванага тэрміну, іншыя, наадварот, затрымліваліся, а часта ў друк здавалася па некалькі кніг разам. Мабыць, таму выдаўцы ці каардынатары серыі заблыталіся ў нумарацыі і вырашылі ад яе адмовіцца. Так, напрыклад, пад № 15 кніга так і не выйшла (прынамсі, звестак пра такую не атрымалася адшукаць), затое пад № 17 выйшлі адразу дзве: згаданыя “Апавяданні” Крапівы і “Чарнакудрая радасць” А. Вольнага. Зборнік прозы “Срэбра жыцця” К. Чорнага з парадкавым серыйным нумарам 11 выйшаў відавочна пазней за кнігі №№ 12–17 — у 1926 годзе, хоць у выходных дадзеных пазначаны 1925-ы. Надалей кнігі выходзілі ўжо без нумарацыі, але нейкі час па-ранейшаму пад стэрэатыпнымі вокладкамі (у абодвух варыянтах), з пазначэннем: “Кніжніца «Маладняк»”.

Акрамя індывідуальных, у серыі выдаваліся і калектыўныя зборнікі, у якіх аб’ядноўваліся вершы трох-пяці (“Пунсовае ранне”, “Вершы”, “Слуцкія песняры”) маладых аўтараў і аўтарак. Часам выходзілі і пераклады твораў сусветнай літаратуры, ажыццёўленыя “маладнякоўцамі”, — першай была “Балада Рэдынгскае турмы” Оскара Уайльда ў перастварэнні Міхася Дуброўскага.

Паступова серыйны тып афармлення саступіў месца сюжэтна-тэматычнаму — вокладкі сталі разнастайнымі, кожная з іх адлюстроўвала індывідуальную сутнасць адпаведнай кнігі. Як серыя “Кніжніца «Маладняк»” ужо

не пазначалася, але выданне па-ранейшаму ажыццяўлялася Цэнтральным бюро “Маладняка”. Прычым выходзілі кнігі ўжо не толькі “маладнякоўцаў”: трагедыя Сафокла “Антыгона” (перакладчык Юльян Дрэйзін да “Маладняка” дачынення не меў), літаратуразнаўчая манаграфія “Тэорыя санета” Аўгена Барычэўскага, паэма “Магіла льва” Янкі Купалы. Афармленне большасці во-кладак належыць таксама А. Тычыну, адну аформіў Павел Гуткоўскі, і ў шэрагу выпадкаў мастакі не пазначаны.

Падаём тут поўны бібліяграфічны каталог кніг, выдадзеных Цэнтраль-ным бюро “Маладняка” ў перыяд 1925–1928 гг., у храналагічнай пасля-доўнасці іх выхаду ў свет. Каталог дае ўяўленне пра фармат, аб’ём, наклад і тагачасны кошт кніг. Храналогія адноўлена паводле перыядычнага выдан-ня “Летапіс беларускага друку” і рубрыкі “Хроніка” часопіса “Маладняк”, бібліяграфічная інфармацыя перадрукоўваецца з “Летапісу...” (1925, № 1–6; 1926, № 1–6; 1927, № 1–6; 1928, № 2–4) у сучасным правапісе. Адною зор-рачкай (*) пазначаны кнігі з серыйным афармленнем у выглядзе дубовых галінак, дзвюма (***) — з афармленнем у стылістыцы “слускага пояса”.

Кнігі, выдадзеныя Цэнтральным бюро “Маладняка”

1. [...] 891.72(063) “1925”
1925. — Бюлетэнь Пленума Цэнтральнага бюро Усебеларускага аб’яд-нання паэтаў і пісьменнікаў “Маладняк” 21–23 сакавіка 1925 г. — Менск. Вы-данне ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друкарня. (24 × 16). 40 стар. 6000 экз.
2. **Чарот, Міхась.** 891.72–1
1925. — Выбраныя вершы. — Менск. Выданне ЦБ Маладняка, друк[арня] Прафтэхшколы. (15 × 11). 32 стар. 15 кап. 3000 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 1)*
3. **Дубоўка, Уладзімір.** 891.72–1
1925. — Там, дзе кіпарысы. Паэма. — Менск. Выданне ЦБ Маладняка. 1-я Дзяржаўная друкарня. (16 × 12). 30 стар. 15 кап. 1500 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 2)*
4. **Чорны, Кузьма.** 891.72–32 (08)
1925. — Апавяданні. — Менск. Выданне ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друкарня. (16 × 12). 55 стар. 20 кап. 1500 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 3)*
5. **Бабарэка, Адам.** 891.72–3 (08)
1925. — Апавяданні. — Менск. Выданне ЦБ Маладняка. 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (16 × 11). 45 стар. 20 кап. 2000 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 4)*
6. **Пушча, Язэп.** 891.72–1
1925. — Раніца рыкае. Вершы. — Менск. Выданне ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 11). 51+[1] стар. 20 кап. 1500 экз. (= Кніжні-ца “Маладняк” № 5)*
7. **Крапіва.** 891.72–1
1925. — Асцё. [Вершы] — Менск. Выданне ЦБ Маладняка. 1-я Друк[арня] Прафтэхшколы. (15 × 11). 31 стар. 15 кап. 3000 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 6)*
8. [...] 891.72 (082) : 92 [Купала]
1925. — Маладняк — Янку Купалу. Да 20-гадовага юбілею (15/V.1905 — 15/V.1925). [Зборнік]. — Менск. Выданне ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная]

друкарня. (14 × 11). 62+[1] стар. + партр[эт] на асобным аркушы. 25 кап. 1500 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 7)*

9. **Хурсік, С[ымон].** 891.72–3 (08)

1925. — Першы паўстанак. (Зборнік аповяданняў.) — Менск. Выданне ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друкарня. (16 × 11). 63 стар. 20 кап. 1500 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 8)*

10. **Зарэцкі, М[іхась].** 891.72–3 (08)

1925. — Пела вясна. (Аповяданні). — Менск. Выданне ЦБ Маладняка. 1-я Дзяржаўная друк[арня]. (16 × 12). 43 стар. 20 кап. 1500 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 9)*

11. **Якімовіч, Алесь.** 891.72–1

1925. — Вершы. — Менск. Выданне ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 11). 46 стар. 20 кап. 1500 экз. (= Кніжніца Маладняка № 10)*

12. **Трус, Паўлюк.** 891.72–1

1925. — Вершы. — Менск. Выданне ЦБ Маладняка. 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 11). 46 стар. 15 кап. 1500 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 12)*

13. **Дудар, Алесь.** 891.72–1

1925. — Сонечнымі сцэжкамi. Вершы. — Менск. Выданне ЦБ Маладняка. 1-я Дзяржаўная друкарня. (15 × 11). 62 стар. 15 кап. 1500 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 13)**

14. **Александровіч, А.** 891.72–3 (08)

1925. — Сутарэнне. Аповяданні. — Менск. Выданне ЦБ Маладняка. 1-я Дзяржаўная друкарня. (15 × 11). 49 стар. 20 кап. 1500 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 14)*

15. **Гурло, А[лесь].** 891.72–1

1925. — Спатканні. [Вершы]. — Менск. Выданне ЦБ “Маладняк”. 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 11). 35 стар. 20 к. 1500 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 16)*

16. **Крапіва.** 891.72–3 (08)

1926 [1925]. — Аповяданні. — Менск. Выданне ЦБ Маладняка. 1-я Дзяржаўная друкарня. (15 × 11). 49 стар. 20 кап. 1500 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 17)**

17. **Дубоўка, Уладзімір.** 891.72–1

1926 [1925]. — Сгедо. Вершы. — Менск. Выданне ЦБ Маладняка. 2 друкарня БДВ. (15 × 11). 56 стар. 20 кап. 2000 экз. [Кніжніца “Маладняк”]**

18. **Дудар, Ал[есь].** 891.72–1

1926 [1925]. — Шанхайскі шоўк. Паэма. — Менск. Выданне ЦБ Маладняка. 2 друкарня БДВ. (15 × 11). 35 стар. 15 кап. 1500 экз. [Кніжніца “Маладняк”]**

19. **Чорны, Кузьма.** 891.72–3 (081)

1925. — Срэбра жыцця. Аповяданні. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 11). 50 стар. 20 кап. 1500 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 11)*

Змест: 1. Срэбра жыцця. 2. Мельнікі. 3. У вёсцы. 4. Не пі густога чаю.

20. **Вольны, Анатоль.** [891.72–1 (081)]

1925. — Чарнакудрая радасць. [Вершы.] — Менск. Выд[анне] ЦБ “Маладняк”, 1-я Дзяржаўная друкарня. (15 × 11). 34 стар. 20 кап. 2000 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 17)** (У “Летапісе беларускага друку” зафіксаваны не гэты варыянт выдання, а наступны.)

- 20а. **Вольны, Анатоль.** 891.72–1 (081)
1926. — Чарнакудрая радасць. Вершы. — Менск. Выд[анне] ЦБ “Маладняка”, 2-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 11). 43 стар. 20 кап. 2000 экз. (= Кніжніца “Маладняк”)*
21. **Падабед, Язэп.** 891.72–1 (081)
1926. — Вершы. — Менск. Выд[анне] ЦБ “Маладняк”, 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (14 × 11). 33 стар. 15 кап. 1500 экз. (= Кніжніца “Маладняк” № 18)**
22. **Пушча, Я[зэп].** 891.72–1 (081)
1926. — Vita. Паэзіі. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 2-я [Дзяржаўная] друк[арня]. (15 × 11). 58 стар. 20 кап. 2000 экз. [Кніжніца “Маладняк”]**
23. **Чарот, М[іхась].** 891.72–1
1926. — Карчма. (Паэма). — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 2-я [Дзяржаўная] друк[арня]. (15 × 11). [58 стар. 20 кап. 3000 экз.] (Кніжніца Маладняк)**
24. **Александровіч, А[ндрэй].** 891.72–1 (081)
1926. — Прозалаць. [Вершы]. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 2-я [Дзяржаўная] друк[арня]. (15 × 11). 63 стар. 20 кап. 2000 экз. [Кніжніца “Маладняк”]**
25. [...] 891.72–1 (082)
1926. — Слуцкія песняры. Вершы. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 11). 62 стар. 20 кап. 2000 экз. (= Кніжніца “Маладняк”)*
Аўтары зборніка: П. Шукайла, Я. Сукала, А. Атава, Я. Відук, І. Чырвань. 3 партрэтамі аўтараў.
26. **Бобрык, Янка; Звонак, Алесь; Туміловіч, Янка.** 891.72–1 (081)
1926. — Пунсовае ранне. Вершы. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 11). 63 стар. 20 кап. 2000 экз. (= Кніжніца “Маладняк”)*
27. **Бандарына, З[інаіда] Вішнеўская, Н[аталля], Пфляўмбаўм, Я[ўгенія].** 891.72–1 (081)
1926. — Вершы. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 11). 47 стар. 20 кап. 2000 экз. (= Кніжніца “Маладняк”)*
28. **Хадыка, Уладзімір.** 891.72–1 (081)
1926. — Суніцы. Вершы. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 11). 30 стар. 20 кап. 2000 экз. (= Кніжніца “Маладняк”)**
29. **Уайльд, Оскар.** 82.03=917.2–1
1926. — Балада Рэдынгскае турмы. Пераклаў размерам аўтэнтыка з ангельскай мовы Міхась Дуброўскі. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 11). 43 стар. + 1 партрэт. 20 кап. 2000 экз. (= Кніжніца Маладняк)*
30. **Сафокл.** 88.03=91.72
1926. — Антыгона. Пераклад са старагрэцкае мовы Ю. М. Дрэйсина. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 2-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 11). 103 стар. 40 кап. 2000 экз. (= Кніжніца “Маладняк”). Вокладка: Анатоль Тычына.

31. Чорны, Кузьма. 891-3 (081)

1925 [1926]. — Па дарозе [Зборнік апавяданняў]. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 2-я [Дзяржаўная] друк[арня]. (15 × 11). 43 стар. 25 кап. 2000 экз. (= Кніжніца Маладняка)*

Змест: 1. Па дарозе. 2. Восень і радасць. 3. Забойства.

32. [...] 891.72 (062)

1926. — Бюлетэнь 1-га Усебеларускага з'езда “Маладняка”. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (26 × 17). 82 стар. 2000 экз. (Цэнтральнае бюро ўсебеларускага аб'яднання паэтаў і пісьменнікаў “Маладняк”).

Бібліяграфія: Творы маладнякоўцаў на стар. 81–82.

33. Гурло, А[лесь]. 891.72-1 (081)

1926. — Сузор'і. [Зборнік вершаў]. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 12). 50+[2] стар. 20 кап. 2000 экз. (= Кніжніца “Маладняк”)**

34. Барашка, Іл[ары]. 891.72-3 (081)

1926. — У прасторы. Проза. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 2-я друк[арня] БДВ. (15 × 11). 63 стар. 20 кап. 2000 экз. [Кніжніца “Маладняк”]*
Вокладка з партрэтам аўтара.

Змест: Герогліфы Яэля (легенда). Пяты год (разважанні і абразкі). Бяда (абразок). Ліпнёвыя дні (успаміны). Легенда. Прузына-Ленінка (малюнак). “Лайдачка” (апавяданне). Вёска ў горадзе (абразкі). Сельсаветчыца Параска (апавяданне).

35. Чарот, М[іхась]. 891.72-1:92 (Ленін)

1926. — Ленін. Паэма. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 2-я друк[арня] БДВ. (17 × 12). 32 стар. 25 кап. 2000 экз.

Вокладка: А. Т[ычына].

36. Зарэцкі, Міхась. 891.72-3 (081)

1926. — 42 дакументы і Двое Жвіроўскіх. [Апавяданні]. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 2-я Дзярж[аўная] друк[арня] БДВ. (16 × 12). 68+[2] стар. 30 кап. 2000 экз.

37. Дудар, Ал[есь]. 891.72-1 (081)

1926. — І залацісцей і сталёвей. Лірыка. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 2-я друк[арня] БДВ. (16 × 11). 68 стар. 30 кап. 2000 экз.

38. Мурашка, Р[ыгор]. 891.72-3 (081)

1926. — Стрэл начны ў лесе. Апавяданні. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 11). 66 стар. 30 кап. 2000 экз.

Зьмест: 1) Стрэл начны ў лесе. 2) Каваль Максім. 3) Просня вясновая. 4) Прасвянціў. 5) Шлёмка пернічнік.

39. Гаўрук, Юрка. 398 (47.6)

1926. — Вясковыя рыскі. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (18 × 16). 77 стар. 25 кап.

40. Маракоў, Валеры. 891.72-1 (081)

1926. — Пялёсткі. Вершы. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 2-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (17 × 11). 38 стар. 25 кап. 2000 экз. 3 партрэтаў аўтара.

41. **Лондан, Джэк.** 82.3 (081)
1926. — Незвычайны адрывак. [Апавяданне]. Пераклад з ангельскай мовы А. Мардвілкі. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 2-я Дзярж[аўная] друк[арня] БДВ. (17 × 13). 44 стар. 25 кап. 2000 экз.
42. **Барычэўскі, Аўг.** 8.08
1927. — Тэорыя санета. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 2-я друк[арня] БДВ. (17 × 12). 53+[3] стар. 35 кап. 2000 экз. Вокладка: Анатоль Тычына.
43. **Купала, Янка.** 891.72-1
1927. — Магіла льва. [Паэма]. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 2-я друк[арня] БДВ. (17 × 13) 44 стар. 25 кап. 3000 экз. Вокладка А. Т/ычына/.
44. **Кляшторны.** 891.72-1 (081)
1927. — Кляновыя завеі. [Зборнік вершаў]. — Менск. Выд[анне] ЦБ “Маладняка”, 2-я друк[арня] БДВ. (18 × 13). 44 стар. 30 кап. 2000 экз.
Вокладка: Анатоль Тычына.
45. **Галубок, Уладзіслаў.** 891.72-2
1927. — Пісаравы імяныны. Камедыя ў 1 акце. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 2-я друк[арня] БДВ. (18 × 12). 32 стар. 15 кап. 3000 экз.
Вокладка: А. Т/ычына/.
46. **Каваль, Васіль.** 891.72-3 (081)
1927. — Як вясну гукалі. Апавяданні. — Менск. Выд[анне] ЦБ “Маладняк”, 2-я друк[арня] БДВ. (18 × 13). 76+[4] стар. 35 кап. 2000 экз.
Вокладка: Анатоль Тычына.
47. [...] 9:323.2(47.6)(082)(0:8)
1927. — Крывавай пуцявінай. Зборнік твораў аб белапольскіх здзеках над працоўнымі Беларусі / пад рэд. А. Сянькевіча і А. Александровіча. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, 1-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (23 × 15). 80 стар. 60 кап. 2000 экз.
Вокладка: П. Г/уткоўскі/.
- Аўтары зборніка: Я. Колас, М. Зарэцкі, М. Чарот, У. Дубоўка, К. Чорны, А. Дудар, А. Александровіч, А. Вольны, А. Замежны, П. Звонак, З. Бядуля, Я. Бобрык, І. Плаўнік, Т. Гушча.
48. [...] 891.72.09
1927. — Літаратурны гурток пры “Маладняку”. — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, друк[арня] Прафтэхшколы (18 × 13). 26+[2] стар. 1000 экз. (Цэнтральнае бюро Усебеларускага аб’яднання паэтаў і пісьменнікаў “Маладняк”).
Зьмест: Ад Усебеларускага аб’яднання паэтаў і пісьменнікаў “Маладняк”. Арганізацыя і задачы гуртка. Статут. Прыкладная праграма па літаратуразнаўстве для літаратурных гурткоў пры “Маладняку”.
49. **Галубок, Уладзіслаў.** 891.72-2 (081)
1927. — І. Бацька і сын. II. У цемры. (П’есы). — Менск. Выд[анне] ЦБ Маладняка, друк[арня] Прафтэхшколы. (23 × 15). 88 стар. 50 кап. 2000 экз.
Вокладка: Анатоль Тычына.
50. **Фамін, Сяргей.** 891.72-1
1927. — Балота. (Паэма). — Менск. Выд[анне] ЦБ “Маладняка”, друк[арня] Прафтэхшколы. (13 × 9). 23 стар. 15 кап. 1500 экз.
Вокладка: Анатоль Тычына.

51. **Алёша.** 891.72 (081)

1927. — [Зборнік фельетонаў]. — Менск. Выд[анне] ЦБ “Маладняка”, друк[арня] Прафтэхшколы. (17 × 13). 64 стар. 35 кап. 2000 экз.

52. **Каспяровіч, М[ікола].** 891.72.08

1927. — Узоры для літаратурных гурткоў пры “Маладняку” і гурткоў селькораў. — Менск. Выд[анне] ЦБ “Маладняка”, 2-я Дзярж[аўная] друк[арня] БДВ. (18 × 13). 44 стар. 1000 экз.

53. **Маракоў, Валеры.** 891.72–1 (081)

1927. — На залатым пакосе. Вершы. — Менск. Выд[анне] ЦБ “Маладняка”, 2-я Дзярж[аўная] друк[арня]. (15 × 11). 70+[2] стар. 65 кап. 1500 экз.

Вокладка: А. Т[ычына].

54. **Гародня, Алесь.** 891.72–3

1927. — На крэсах. (Аповесць). — Менск. Выд[анне] ЦБ “Маладняка”, 2-я Дзярж[аўная] друк[арня] БДВ. (15 × 11). 116 стар. 55 кап. 1500 экз.

55. **Тагор, Рабіндранат.** 82.03=91.72–1

1927. — Садоўнік. Перакладзена аўтарам з бенгальскага аўтэнтэтыка на ангельскую мову. Пераклаў з ангельскае Аркадзь Мардвілка. — Менск. Выд[анне] ЦБ “Маладняка”, 2-я Дзярж[аўная] друк[арня] БДВ. (18 × 13). 116 стар. 60 кап. 1500 экз. Загалолак на беларускай і ангельскай мовах.

Вокладка: А. Тычына.

56. **Дудар, Алесь.** 891.72–3 (081)

1927. — Марсельеза. Аповяданні. — Менск. Выд[анне] ЦБ “Маладняка”, друк[арня] Прафтэхшколы. (15 × 11). 81, [3] стар. 55 кап. 1500 экз.

Змест: Марсельеза. Фальварак “Падмошша”. Спатканне. Таварыш Кунегін. Казка. Пані Лясоцкая.

Перад назваю аўтар: Ал. Дудар.

Вокладка: А. Т[ычына].

57. **Гаўрук, Юрка.** 8.03=91.72–1 (08)

1928. — Кветкі з чужых палёў. Пераклады. — Менск. Выд[анне] ЦБ “Маладняка”, 2-я [Дзяржаўная] друк[арня].

103, [5] стар. 15 см. 2000 экз. 60 кап.

Пераклады з Байрана, Шэлі, Тэнісана, Лангфэла, Уітмэна, Шылера, Гётэ, Гейнэ, Кёрнэр, Гюго, Леконт дэ Ліль, Бадлер, Верлен, Пеерон, Тар’е, Петрарка, Кардучы, Нэгры, Міцкевіч, Бранеўскі. (Разнабой у склонах — у арыгінале. — В. Ж.)

Вокладка: А. Т[ычына].

58. **Лынькоў, Міхась.** 891.72–3 (081)

1927. — Аповяданні. — Менск. Выд[анне] ЦБ “Маладняка”, друк[арня] Прафтэхшколы.

128 стар. 15 см. 1500 экз. 70 кап.

Перад назваю аўтар: М. Лынькоў.

Змест: Чыгунныя песні. (Эскіз). Крот. Над Бугам. Гома. Гой. (Аповяданне).

Вокладка: А. Т[ычына].

Акрамя ўласна выданняў ЦБ “Маладняка”, у хроніцы дзейнасці літаб’яднання анансаваліся і кнігі яго ўдзельнікаў, што выйшлі ў іншых выдавецтвах. Пры гэтым падкрэслівалася: аўтары — *маладнякоўцы*, і кнігі, адпаведна, *маладнякоўскія*. Напрыклад, інфармацыя пра выхад такіх кніг змяшчалася

пад загалюўкамі “Маладнякіяда” (з анонсам кніг “Настроі” М. Хведаровіча, “Буры ў граніце” А. Звонака, “Дым жыцця” А. Моркаўкі, “На загонах” В. Каваля, “Кола дзён” А. Вечара, выдадзеных БДВ) [10, с. 127], “Кнігаспіс маладнякоўскіх твораў” (дзе ў адным шэрагу з выданнямі “Кніжніцы «Маладняк»” пералічваюцца кнігі “Па беларускім бруку” і “Паўстанцы” А. Александровіча, “Беларусь бунтарская” А. Дудара, “У віры жыцця”, “Пад сонцам” і “Голы звер” М. Зарэцкага, “Золак” і “Радасць” М. Нікановіча, “Ветры буйныя” П. Труса, “Завіруха”, “Босыя на вогнішчы”, “Веснаход” М. Чарота і нават “Апошняе спатканне” У. Галубка) [5, с. 32]. У паэтычнай кнізе “Беларусь бунтарская” (1925) Алеся Дудара на тытульным аркушы непасрэдна пад прозвішчам аўтара ў дужках пазначана: “аб’яднанне «Маладняк»” [4, с. 1]. Плёнам дзейнасці арганізацыі былі таксама часопісы і альманахі яе шматлікіх філій: “Маладняк Калініншчыны” (г. Клімавічы), “Аршанскі маладняк” (г. Орша), “Маладняк Барысаўшчыны” (г. Барысаў), “Уздым” (г. Бабруйск), “Пачатак” і “Світанне” (г. Віцебск), “Наддзвінне”, “Росквіт” і “Зарніцы” (г. Палацк), “Дняпроўскія ўсплёскі” (г. Магілёў). Калі ўлічыць і ўсе гэтыя выданні, змешчаны вышэй каталог можа павялічыцца ў разы.

Цікава, што частка з анансаваных “Маладняком” кніг так і не ўбачыла свет. Прычыны маглі быць самыя розныя: эканомія фінансавання, недастатковы мастацкі ўзровень, цэнзурныя нюансы, вяртанне аўтару рукапісу на дапрацоўку, якой ён потым не даў рады і г. д.

Дастаткова параўнаць выніковы варыянт бібліятэчкі “Маладняка” з тым, якую яна была запланавана спачатку, у красавіку 1925 г.:

“I чарга: М. Чарот, К. Чорны (апав[яданьні]), А. Вольны (поэма), Бабарэка (апав[яданьні]), Пушча (вершы), Крапіва (сатыра), колектыўны збор: Бандарынай, Пэрлембауму (маецца на ўвазе Я. Пфляўмбаўм. — В. Ж.) і Вішнеўскай.

II чарга: Чарнушэвіч (поэзія), Хурсік (проза), Трус (вершы), Брыт (проза), частушкі, сілуэты маладнякоўцаў (Бабарэка), Якімовіч (вершы).

III чарга: Падабед (вершы), Зарэцкі (апав[яданьні]), Дудар (вершы), Дубоўка (вершы), інсцэніроўкі, Александровіч (вершы)” [9, арк. 6].

Кнігі большасці заяўленых аўтараў сапраўды выйшлі ў “Кніжніцы «Маладняк»”, хіба што дэбютны зборнік Н. Чарнушэвіча “Дзіва” (1927) убачыў свет пазней і ў Белдзяржвыдавецтве. А вось ад асобных выданняў частушак і інсцэніровак “маладнякоўцы” хутка адмовіліся, відавочна аддаўшы перавагу індывідуальнай творчасці. Не выйшла і планаваная кніга прозы ўдзельніка маскоўскай філіі “Маладняка” Міхася Брыта (1901 — пасля 1937), а сам аўтар не атрымаў вядомасці ў літаратуры. Пры гэтым складаны лёс напаткаў і “сілуэты “маладнякоўцаў” Адама Бабарэкі, без якога немагчыма ўявіць сабе беларускі літаратурны працэс 1920-х. Згадка пра падрыхтаваную А. Бабарэкам кнігу крытычных нарысаў і запланаванае яе выданне можна неаднойчы сустрэць і ў архіўных [8, арк. 39], і ў друкаваных [11, с. 196] крыніцах; яе меркаваны аб’ём вагаўся ад 8 да 12 друкаваных аркушаў. Кніга стаяла таксама ў выдавецкім плане ЦБ “Маладняка” на 1926–1927 гг., але так і не ўбачыла свет. Гэта было звязана з выходам аўтара з “Маладняка” і ўваходжаннем у наваствораную суполку “Узвышша”; у аднайменным часопісе А. Бабарэка зрабіў нямала грунтоўных публікацый, аднак кніг у яго пасля зборніка “Апавяданні” (1925) болей не выходзіла. Гэтаксама не выйшлі кнігі, якія рыхтаваў у 1925 г. іншы будучы “ўзвышэнец” Уладзімір Ду-

боўка, — “зборнік сваіх твораў за 1923–1925 гг. пад назваю “Трыкліні” (да 10 друк[аваных] аркушаў)” і падручнік “Навука вершавання” (“да 9 др[укаваных] аркушаў”) [11, с. 195].

Ніжэй змяшчаем спіс кніг, якія былі праанансаваны “Маладняком”, але так і не выйшлі. Спіс не прэтэндуе на вычарпальнасць, але вызначае вектар магчымага будучага даследавання феномена “фантомнай кнігі” ў беларускай літаратуры. Асноўная крыніца анонсаў — “Хроніка” ў часопісе “Маладняк” (у дужках даюцца спасылкі на адпаведныя нумары і старонкі). Выкарыстаны і некалькі іншых крыніц: “Хроніка беларускае культуры” ў часопісе “Полымя”, рэклама кніг у “Бюлетэні 1-га Усебеларускага з’езда «Маладняка»” і паэтычным зборніку “Средо” Уладзіміра Дубоўкі. Жанравыя характарыстыкі кніг падаюцца курсівам так, як яны сфармуляваны ў першакрыніцы.

Нявыдадзеныя кнігі “Маладняка”

Александровіч, Андрэй. Падарожжа: зборнік *[вершаў]* (1926, № 4, с. 128).

Бабарэка, Адам. [Назва невядомая]: зборнік *крытычных нарысаў* [11, с. 196].

Бобрык, Янка. Крыніца: зборнік *вершаў* (1928, № 4, с. 107).

Вольны, А. Песенны хмель: *вершы* [1, с. 81].

Глебка, Пятро. Сугалосці: зборнік *вершаў* (1926, № 2, с. 186).

Дубовік, Мікола. Залатаструнні: зборнік *вершаў* (1926, № 3).

Дубовік, Мікола. Світанне: *вершы* [1, с. 81].

Дубок, У. Каласкі: зборнік *апавяданняў* (1926, № 2, с. 186).

Дубоўка, Уладзімір. Навука вершавання: *падручнік вершавання* [11, с. 195].

Дубоўка, Уладзімір. Трыкліні: *вершы* [3, с. 56; 11, с. 195].

Звонак, Алесь. Веянь: зборнік *вершаў* (1926, № 9, с. 107; 1927, № 4, с. 95).

Каваль, Васіль. [Назва невядомая]: зборнік *вершаў у прозе* (1927, № 5, с. 96).

Лужанін, Максім. Занізь: *вершы* [1, с. 81].

Лясны, Аркадзь. Вітанне: зборнік *апавяданняў* (1927, № 5, с. 96).

Падабед, Язэп. Плывём: *вершы* [3, с. 56].

Плаўнік, Ізраіль. Блакітныя далі: зборнік *вершаў* (1927, № 4, с. 95).

Пфляўмбаўм, Яўгенія. [Назва невядомая]: зборнік *лірычных вершаў* (1927, № 5, с. 96).

Трус, Паўлюк. Зялёны яр: зборнік *вершаў* (1927, № 5, с. 96).

Трус, Паўлюк. Чырвоныя ружы: зборнік *новых вершаў* (1928, № 10, с. 110).

Туміловіч, Янка. Белае шчасце: зборнік *паэзіі* (1927, № 4, с. 95).

Фамін, Сяргей. Дымнае жыта: зборнік *вершаў* (1928, № 4, с. 107).

Хвілёвы, Мікола. [Назва невядомая]: зборнік *апавяданняў*. Пераклад з украінскай (1926, № 4, с. 128).

Чорны, Кузьма. Дзве аповесці [1, с. 81].

Якімовіч, Алесь. [Назва невядомая]: *новы зборнік вершаў* (1926, № 9, с. 107; 1927, № 1, с. 111).

Удакладнім, што асобныя з гэтых кніг усё ж такі выйшлі, але пад іншымі загаловамі. У прыватнасці, анансаваны паэтычны зборнік Язэпа Падабеда

“Плывём” (які адкрываецца творам “Плывём к другім вякам...”) выйшаў пад стандартнай назвай “Вершы”.

Ёсць і маленькая верагоднасць, што рукапісы якіх-небудзь малад-някоўскіх кніг цудам захаваліся і могуць выпадкова адшукацца і трапіць у архіўныя фонды — як гэта адбылося з блізкімі па часе (канец 1920-х — пачатак 1930-х) кнігамі: “Аржаныя пажары” Віктара Казлоўскага (дайшлі фрагменты; БДАМЛМ. Ф. 446, воп. 1, адз. зах. 341), “Васільковы россып” Сяргея Дарожнага (рукапіс уключае вершы, што не ўвайшлі ў выдадзены варыянт кнігі; ф. 446, воп. 1, адз. зах. 340), “Дэпешы без адрасу” Уладзіміра Дубоўкі (ф. 66, воп. 1, адз. зах. 1280, 1281), “Як шум дажджу” Змітрака Астапенкі (ф. 66, воп. 1, адз. зах. 1251, 1252), “Лірыка. Эпас” Юлія Таўбіна (ф. 66, воп. 1, адз. зах. 1336, 1337), безназоўнай кнігай паэзіі Рыгора Папараця (ф. 414, воп. 1, адз. зах. 7), паэмай “Смарагды кроз” Сяргея Астрэйкі (ф. 66, воп. 1, адз. зах. 1254).

Акрамя выданняў, непасрэдна падрыхтаваных да друку, у хроніцы “Маладняка” (як і іншых літаратурных выданняў) нярэдка згадваліся творы, над якімі аўтары завяршылі працу або яшчэ працуюць, але без канкрэтызацыі, ці мяркуецца будучая часопісная публікацыя, ці асобнае кніжнае выданне, а калі асобнае, то ў якім выдавецтве і якой серыі яно мусіць выйсці. Найчасцей ступень падрыхтаванасці рукапісу ўдакладнялася: “здаў у друк”, “падрыхтаваў да друку”, “напісаў”, “заканчвае”, “піша” і нават “пачаў пісаць” — напоўненая такімі навінамі хроніка імкнулася паказаць найперш творчую актыўнасць пісьменнікаў, праінфармаваць, хто з іх над чым працуе на дачыненне момант. Так, напрыклад, у 1926–1927 гг. у працэсе напісання знаходзіліся паэма “Асінград” і апавяданне “Горад, сачы каго?” М. Чарота, аповесці “Трыкатаж” М. Лынькова, “Па рэйках” і “Трагедыя акцёра” В. Маракова, “Раман з сучаснага жыцця” А. Мардвілкі, апавяданне “Дом пад Мікалаем” Ю. Лявоннага, была скончана праца над раманам “Усмешкі зарніц” М. Нікановіча, паэмамі “Паланянка” А. Дудара (урывак быў-такі апублікаваны ў газеце “Савецкая Беларусь”), “Пазарэнь” Я. Туміловіча і іншыя творы, лёс якіх так і застаўся невядомым.

І наадварот, у іншых выпадках канкрэтызавалася, дзе менавіта было запланавана выданне твораў (у выніку так і не ажыццёўленае), і — як мы пераканаліся ўжо на прыкладах кніг, што здолелі ўбачыць свет, — не заўсёды гэта было выдавецтва ЦБ “Маладняка”. Так, напрыклад, выданне калектыўнага зборніка “Вершы на кастылэх” В. Маракова і С. Шушкевіча планавалася ў БДВ, кніга мастацкіх нарысаў “Факты” М. Гольдберга і зборнік апавяданняў “Пытанні” Р. Мурашкі — у выдавецтве “Чырвоная змена”, а аповесці “Палын” В. Каваля і “Дар за дар” І. Барашкі меркавалася надрукаваць у часопісе “Полымя”.

У гэтай публікацыі мы абмежаваліся аглядам кніг толькі за 1925–1928 гг. — час, калі ЦБ “Маладняка” займалася кнігавыдавецкай дзейнасцю. Натуральна, інфармацыя пра падрыхтаваныя да друку кнігі (у тым ліку не выдадзеныя) змяшчалася ў часопісе “Маладняк” і пасля рэарганізацыі аднайменнай літаратурнай суполкі ў Беларускаю асацыяцыю пралетарскіх пісьменнікаў, г. зн. у 1929–1932 гг.

Пералікі выдадзеных і нявыдадзеных кніг “Маладняка” дадаюць пэўныя фактаграфічныя штрыхі да біяграфій аўтараў, а таксама дазваляюць

прасачыць тэндэнцыі як у выдавецкай дзейнасці арганізацыі, так і ў загаловачым каноне беларускай мастацкай літаратуры 1920-х гг.

Як зазначае ізраільскі літаратуразнавец Раман Ціменчык, для пэўнай культурнай эпохі “...існуе злічны набор ключавых сімвалаў, і рана ці позна яны займаюць сваё месца на вокладках” [7, с. 156], што можа выяўляцца ў падабенствах, а ў некаторых выпадках нават у аднолькавасці кніжных заглаўкаў. Што да аўтараў-“маладнякоўцаў”, асабліва паэтаў, то тут навідавоку схільнасць да стварэння рамантызаваных вобразаў, у тым ліку з дапамогай каларыстычных эпітэтаў (“Зялёны яр”, “Чырвоныя ружы”, “Белае шчасце”, “Блакітныя далі” і г.д.), імкненне прыцягнуць увагу чытача дыялектызмамі, аказіяналізмамі, рэдкімі словамі (“Занізь”, “Веань”, “Залатаструнні”, “Пазарэнь” і інш.).

Назвы нявыдадзеных зборнікаў і твораў могуць быць улічаны пры сучасным укладанні выданняў маладнякоўскіх аўтараў, як гэта адбылося, напрыклад, з кнігай “Дымнае жыта” С. Фаміна (1991; уклад. Г. Юрчанкі). Заглавак кнігі “Пад шум дажджу” З. Астапенкі (1991; уклад. Л. Балынінай) — адсылка да нявыдадзенага зборніка “Як шум дажджу” (1933). Найбольш поўнае выданне творчай спадчыны В. Маракова мае заглавак “Рабінавая ноч” (2003; уклад. Л. Маракова) — як і яго неапублікаваная паэма, ад якой захавалася толькі ўступ. У кнізе “Да новага заўтра” З. Бандарынай (2023; уклад. А. Данільчык) адзін з раздзелаў мае назву “Званы-перазваны” (паводле назвы анансаванай кнігі). А ў кнізе “Сонца” Я. Пфляўмбаўм (2023; уклад. А. Данільчык) раздзелы названыя паводле зборнікаў паэтычнага часу, у тым ліку нявыдадзеных: “Мелодыі”, “Зімовае сонца”, “Пасмяротнае”.

Зазначым, што творы, напрыклад, А. Вольнага, А. Мардвілкі (Ляснога) і Я. Падабеда пасля смерці аўтараў ніколі не перавыдаваліся асобнымі кнігамі, а ў Я. Бобрыка, М. Дубовіка, І. Плаўніка, Я. Туміловіча (за выняткам калектыўных зборнікаў) не выходзілі і пры жыцці. І калі справа да выдання іх спадчыны ўсё ж такі дойдзе, падказкі для назваў кніг можна знайсці ў літаратурных хроніках або ў змешчаных тут пераліках.

У 2023 г., да 100-годдзя з часу ўтварэння “Маладняка”, у Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва была адкрыта выстава “Кніжніца «Маладняк»”. На ёй экспанаваліся кнігі са згаданай серыі, што маюцца ў фондах архіва-музея, а таксама часопісы “Маладняк” і альманахі філій пісьменніцкай арганізацыі за розныя гады.

Спіс літаратуры

1. *Бюлетэнь 1-га Усебеларускага з’езда “Маладняка”*. — Менск : Выд. ЦБ “Маладняка”, 1926. — 82 с.
2. *Гілевіч, Н. Авеяная рэвалюцыяй : паэзія “Маладняка” / Н. Гілевіч*. — Мінск : Выд-ва М-ва выш., сярэд. спец. і праф. адукацыі БССР, 1962. — 185 с.
3. *Дубоўка, У. Credo : вершы / У. Дубоўка*. — Менск : выд. ЦБ “Маладняка”, 1926. — 56 с.
4. *Дудар, А. Беларусь бунтарская : [вершы] / Ал. Дудар*. — Менск : ДВБ, 1925. — 25 с.
5. *Кнігаспіс маладнякоўскіх твораў // Сталёвы ўзлёт : дад. да газ. “Сав. Беларусь” № 277, прысв. 3-й гадавіне “Маладняка”*. — Менск, 1926. — С. 32.

6. **Налівайка, Л. Д., Церашчатава, В. В., Шматаў, В. Ф.** Графіка / Л. Д. Налівайка, В. В. Церашчатава, В. Ф. Шматаў // Гісторыя беларускага мастацтва : у 6 т. — Мінск : Навука і тэхніка, 1990. — Т. 4. 1917–1941. — С. 104–153.

7. **Тименчик, Р.** Ангелы-люди-вещи: в ореоле стихов и друзей. — М. : Мосты культуры / Гешарим, 2016. — 832 с.

8. **Усебеларускае аб'яднанне паэтаў і пісьменнікаў “Маладняк”.** Планы работы, перапіска з КПБ, ЛКСМБ, ІНБЕЛКУЛЬТАМ, філіяламі па творчых пытаннях і інш. дакументы цэнтральнага бюро. 25.04.1925–27.04.1927 // БДАМЛМ. — Ф. 225, воп. 1, адз. зах. 5.

9. **Усебеларускае аб'яднанне паэтаў і пісьменнікаў “Маладняк”.** Пратакты пасяджэнняў Цэнтральнага бюро. 25.02.1925 — 16.12.1927 // БДАМЛМ. — Ф. 225, воп. 1, адз. зах. 5.

10. **Хроніка** // Маладняк. — 1928. — № 6. — С. 126–127.

11. **Хроніка беларускае культуры** // Польшча. — 1925. — № 4. — С. 193–200.

12. **Чарот, М.** Выбраныя вершы / М. Чарот. — Менск : выд. ЦБ “Маладняка”, 1925. — 32 с.

Юлія Амосава

ЯЎГЕНІЯ ПФЛЯЎМБАЎМ У ЛЮСТЭРКУ АРХІЎНЫХ ДАКУМЕНТАЎ НА СТАРОНЦЫ ВІРТУАЛЬНАГА ПРАЕКТА “НА ХВАЛІ ЧАСУ, У ПЛЫНІ ЖЫЦЦЯ”

У лістападзе 2023 года будзе адзначацца значная дата ў гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя — 100-гадовы юбілей літаратурнага аб'яднання “Маладняк”. Нацыянальная бібліятэка Беларусі грунтоўна падрыхтавала да гэтай падзеі: ужо пяты год на інтэрнэт-партале ўстановы ствараецца маштабны віртуальны праект “На хвалі часу, у плыні жыцця”, прысвечаны згуртаванню “Маладняк” і яго ўдзельнікам. Рэсурс адкрыты з 2019 года і на сённяшні дзень у ім ужо 11 раздзелаў, прысвечаных юбілеям Адама Барэкі, Уладзіміра Дубоўкі, Кузьмы Чорнага, Яна Скрыгана, Змітрака Бядулі, Міхася Зарэцкага, Язэпа Пушчы і іншым пісьменнікам. Праект ствараецца з дапамогай фондаў-партнёраў — Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры і Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, каштоўнасці якіх з выверанымі подпісамі і ідэнтыфікаванымі на фотаздымках асобамі даступны на віртуальных старонках пра пісьменнікаў. На сённяшні дзень на старонках праекта можна пабачыць больш за 700 дакументаў з фондаў партнёраў.

Па традыцыі віртуальныя экспазіцыі складаюць матэрыялы пра жыццё і творчасць пісьменнікаў, пра ўшанаванне іх памяці, прадстаўляюць поўныя тэксты прыжыццёвых выданняў аўтараў з фондаў Нацыянальнай бібліятэкі, крытычныя матэрыялы пра іх. Аднак адным з найбольш каштоўных раздзелаў з'яўляюцца фотагалерэі, якія ўключаюць фотаздымкі “маладнякоўцаў” з роднымі, сябрамі і калегамі, іх дакументы, рукапісы, лісты, асабістыя рэчы. Напрыклад, у фотагалерэях можна ўбачыць выявы акулераў Уладзіміра Дубоўкі, самавара Кузьмы Чорнага, гальштука Яна Скрыгана. Некаторыя фотаздымкі дазваляюць даведацца пра тое, як “маладнякоўцы” право-

дзілі вольны час, напрыклад, здымкі Міхася Зарэцкага з сябрамі ў Гурзуфе ў 1925 годзе падчас адпачынку, Валерыя Маракова ў “Шашлычнай” на вуліцы Камсамольскай у Мінску ў 1930-я гады, Язэпа Пушчы з вучнямі падчас уборкі кукурузы ў 1956 годзе.

Характэрна, што юбілей “Маладняка” супадае са 115-годдзем з дня нараджэння яго актыўнай удзельніцы — таленавітай, яскравай паэтки і перакладчыцы Яўгеніі Пфляўмбаўм. У наш час яе імя, якое некалі было невядома, усё часцей можна пачуць на літаратурных імпрэзах і ў кніжных крамах, сустрэць на старонках газет і часопісаў. У гонар паэтки названа жаночая выдавецкая ініцыятыва — “Пфляўмбаўм”, якая займаецца выданнем кніг беларускіх пісьменніц мінулага і сучаснасці. Так, у сакавіку 2023 года ў межах гэтай выдавецкай ініцыятывы быў прадстаўлены вынік шматгадовай працы даследчыкаў і выдаўцоў: пабачылі свет 3 кнігі вершаў беларускіх паэтак-“маладняковак” Наталлі Вішнеўскай, Зінаіды Бандарынай і Яўгеніі Пфляўмбаўм. Зборнік “Сонца” прадстаўляе выбраную паэзію Яўгеніі Эргардаўны, у тым ліку творы 1920–1930-х гадоў, якія аўтар не ўключала ў свае выданні. У кнізе апублікаваны і вершы, якія доўгі час заставаліся ў рукапісах і былі напісаны ў канцы жыцця. Укладальніцай выдання выступіла Аксана Данільчык, яго рэдактарам Віктар Жыбуль, а ілюстрацыі і дызайн вокладкі з партрэтаў паэтки на аснове яе фотаздымка падрыхтаваў мастак Сяргей Шабохін.

Да дня нараджэння Яўгеніі Пфляўмбаўм Нацыянальная бібліятэка Беларусі сёлета рытуе 12-ы раздзел праекта “На хвалі часу, у плыні жыцця”, які будзе цалкам размешчаны восенню 2023 года. Звернем увагу на фотагалерэю паэтки, дзе прадстаўлены яе архіўныя дакументы з фондаў Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ), якія даюць магчымасць даведацца пра асобныя падзеі з жыцця гэтай таленавітай асобы.

Прызнанне Яўгеніі Пфляўмбаўм пачалося яшчэ пры яе жыцці: вяртаннем імя Яўгеніі Эргардаўны актыўна займаўся яе муж пісьменнік Максім Лужанін (сапраўднае імя Аляксандр Амвросьевіч Каратай). 14 верасня 1995 года ён перадаў у БДАМЛМ дакументы жонкі, яе лісты, каштоўныя фотаздымкі, рукапісы вершаў і перакладаў, напісаныя ў розныя гады, частка з якіх не друкавалася. У выніку гэтых матэрыялы склалі сямейны фонд Лужаніных (Ф. 140, воп. 2). Частку дакументаў жонкі Максім Лужанін перадаў у аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ НАН. Ф. 17, воп. 1). Некаторыя з гэтых дакументаў стануць даступнымі ў віртуальнай фотагалерэі пісьменніцы ў межах праекта “На хвалі часу, у плыні жыцця”, дзе плануецца размясціць некалькі слайдараў з індывідуальнымі і групавымі фотаздымкамі, рукапісамі і фрагментамі нататнікаў, лістамі, віншавальнымі паштоўкамі, тэлеграмамі, запрашэннямі, выявамі дароўных надпісаў у кнігах з асабістай бібліятэкі Лужаніных. Дзякуючы дазволу спадкаемцаў Пфляўмбаўм, для карыстальнікаў стануць даступнымі і некаторыя фотаздымкі і дакументы Яўгеніі Эргардаўны з фондаў ЦНБ НАН, якія вядомы менш.

Сярод матэрыялаў асабліваю каштоўнасць прадстаўляюць дакументы 1920–1930-х гадоў. Напрыклад, фотаздымкі Яўгеніі Пфляўмбаўм — “маладнякоўкі”, датаваныя 1920-мі гадамі, сярод якіх вядомае фота падчас першага маладнякоўкага з’езду ў лістападзе 1925 года, дзе Яўгенія — студэнтка

Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, пазнаецца па модным галаўным уборы таго часу — “капелюшы-званочку”. На з’ездзе, акрамя Яўгеніі Пфляўмбаўм, прысутнічалі і яе калегі-сяброўкі — Зінаіда Бандарына і Наталля Вішнеўская. Успаміны пра гэту першую сустрэчу на агульным “маладнякоўскім” сходзе пакінуў пісьменнік Алесь Звонак: *“Былі на тым пасяджэнні, ці сходзе “Маладняка”, і нашы мілыя дзяўчаты-паэтэсы: высокая, прыгожая, з жывымі і крыху іранічнымі вачыма Жэня Пфляўмбаўм; невялічкая, бялявая, гаваркая, жыццярадасная і зусім маладзенькая Зіна Бандарына; задумённая, з блакітнымі вачыма і залатымі косамі, скручанымі заду ў вузел, паўнаватая і рослая, спакойная і разважлівая Наташа Вішнеўская...”* [4, с. 10]. Па словах Яўгеніі Эргардаўны, якая ў 1989 годзе адзначыла ў сваім інтэрв’ю карэспандэнту газеты “ЛіМ”: *“Былі ва ўсіх нас вялікія планы і спадзяванні, не было краю і меж нашай маладой энергіі...”* [7, с. 102].

На іншых фотаздымках з БДАМЛМ і ЦНБ НАН, дакладны год якіх не захавалася, перад намі элегантная Яўгенія Пфляўмбаўм у больш старэйшым узросце, за плячыма якой ранні літаратурны дэбют у 16 гадоў, першы сумесны зборнік вершаў з Зінаідай Бандарынай і Наталляй Вішнеўскай, прызнанне крытыкаў і ўваход у буйны літаратурны свет, перанесеныя пакуты і жыццё ў сібірскім горадзе Марыінск Томскі, куды яна паехала ўслед за сасланым мужам.

У 1945 годзе Яўгенія Пфляўмбаўм і Максім Лужанін вярнуліся ў зруйнаваны Мінск. Кар’ера Лужаніна хутка пайшла ўгору: ён быў галоўным рэдактарам кінастудыі “Беларусьфільм”, дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР, шмат гадоў працаваў асабістым сакратаром Якуба Коласа. Вынікам плённай сумеснай працы стала кніга “Колас расказвае пра сябе”, за якую аўтар атрымаў Дзяржаўную прэмію [10, с. 10]. За гэты час Лужаніны пасябравалі з сям’ёй Коласа, пра што сведчыць вядомы фотаздымак Яўгеніі Пфляўмбаўм побач з паэтам на панадворку яго дома, датаваны 1948 годам [3, арк. 1]. Праз фота адчуваецца спакой, цеплыня, павага і паразуменне дзвюх творчых, таленавітых, інтэлігентных асоб. Абодва пісьменнікі ў задуменні, нібы не звяртаюць увагі на фатографу.

У асобным слайдары фотагалерэі будуць прадстаўлены рукапісы вершаў Яўгеніі Эргардаўны, створаныя ў розныя гады, фрагменты з яе нататнікаў з чарнавымі накідамі, пераклады. Напрыклад, у фондах БДАМЛМ захавалася адзіны верш 1930-х гадоў “Марыінск Томскі”, напісаны падчас высылкі, вершы 1950–1970-х гадоў, якія пазней увайшлі ў зборнік “Сувой жыцця” (1989), сярод якіх “Раніца”, “На Нёмане, а не на Зеі...”, “Я не з анельскіх вітражоў...” і інш. Захаваўся рукапіс верша “Гэта радзіма мая” са зборніка “На захадзе сонца” (1992), вершы з меркаванага зборніка “Зімовае сонца”, які так і не пабачыў свет.

Вершы Пфляўмбаўм — своеасаблівы дзённік паэткі, лепшае люстэрка яе жыцця, яе душы, стану, настрою, толькі ім паэтка давярала нявыказаныя думкі, неагучаныя словы, з імі дзялілася сваімі радасцямі і пакутамі. Характэрна, што нават па крыху экспрэсіўнаму, размашыстаму почырку паэткі, шматлікім хвалістым закрэсліванням, радкам на палях паперы, напісанню алоўкам у невялікіх нататніках можна зрабіць вынік, што яна пісала свабодна, для сябе, не для выдаўцоў і заказчыкаў, нібы пакінула “чарнавікі душы”. У той жа час тыя тэксты, якія Яўгенія Эргардаўна рыхтавала для чытачоў,

напісаны больш разборліва, напрыклад, матэрыял для інтэрв'ю карэспандэнту газеты “ЛіМ”, які выйшаў пад назвай “Расла туга па Беларусі...” і быў апублікаваны ў канцы зборніка “На захадзе сонца”. Гэты матэрыял сапраўды ўнікальны, бо ён ці не адзіны, у якім ад першай асобы паведамляюцца дакладныя звесткі пра жыццё Яўгеніі Пфляўмбаўм з 1910-х да 1940-х гадоў: дзяцінства, успаміны пра бацькоў, час вучобы і бесклапотнасці, літаратурны дэбют і творчыя “маладнякоўскія” будні, замужжа, жыццё ў высылцы, маскоўскі перыяд, гады вайны. Так, пра свае сібірскія выпрабаванні Яўгенія Эргардаўна, якая ўладкавалася на працу ў мясцовую сярэднюю школу, пакінула наступныя ўспаміны: *“Так пачыналася мая Сібір. Аказалася, што падручнікаў школа не мае і праграмнай літаратуры толькі па адным экзэмпляры на клас. Даводзілася чытаць на ўроках уголос па чарзе ўсім вучням. Гэта ім падабалася. Таксама рабілася і ў чыгуначнай школе. А дзеці былі як дзеці. Іх цікавіла ўсё: чаму ў мяне нямецкае прозвішча, а вяду я рускую мову, а ў “немкі” рускае прозвішча, а вядзе яна нямецкую мову...<...> А да святаў маці вучняў прыносілі ў школу пірагі з чаромхі, частавалі мяне, не знаючы, што я заўсёды галодная, бо зарплата адкладалася на зваротную дарогу”* [7, с. 103]. Дзякуючы гэтым кароткім, але ёмістым звесткам, сёння мы лепш можам зразумець сэнс глыбокай, тонкай, пранікнёнай паэзіі Яўгеніі Пфляўмбаўм, крыху разгарнуць “сувой жыцця” паэтку.

Яўгенія Пфляўмбаўм з дзяцінства валодала рознымі мовамі, актыўна займалася перакладчыцкай дзейнасцю, перакладала з рускай, грузінскай, украінскай, англійскай моў. У вершы *“Што нашы душы бунтавалі...”* яна адзначыла:

*“Бадлер, Верлен — чужыя краскі
На кветніку юначых год.
Мы з перакладчыцкае ласкі
Іх пазнавалі без турбот”* [8, с. 214].

Сярод аўтараў, да твораў якіх яна звярталася, — Джордж Байран, Джэк Лондан, Антон Чэхаў, Ганна Ахматава, Максім Горкі, Аляксандр Твардоўскі, Максім Рьльскі, Тыцыян Табідзэ, Уладзіслаў Сыракомля. У праект увайдуць каштоўныя рукапісныя фрагменты яе перакладаў з нататнікаў і запісных кніжак, якія захаваліся ў фондах БДАМЛМ. Пры жыцці Яўгеніі Эргардаўны яе пераклады выдаваліся пад аўтарствам Максіма Лужаніна. Існуе меркаванне, што дзякуючы сваёй добрай рэпутацыі, вядомасці і пасадам, ён атрымліваў большы заробак за перакладчыцкую дзейнасць, чым магла б атрымаць невядомая паэтка з нямецкім прозвішчам. Пасля смерці Яўгеніі Пфляўмбаўм, Максім Лужанін вяртаў з небыцця яе неапублікаваныя вершы, выкрэсліваў сваё прозвішча з перакладаў жонкі, таму ў рукапісах 1990-х гадоў шмат яго правак, зробленых каліграфічным акуратным почыркам. У апошніх запісах ужо хвора Яўгеніі Эргардаўны складана разабраць напісанае. Па ўспамінах Людмілы Рублеўскай, якая асабіста ведала сямейную пару і бывала ў гасцях у Лужаніных: *“Стол загромаждали блокноты, тетрадки, обрывки бумаги, испещренные мелким почерком. Много не рассчитывалось, “наследие” состояло в основном из черновых набросков, неоконченного, недоработанного. Александр*

Амвросьеви́ч спешил, зная, что и его дни сочтены. Но долг жене, хотя бы частично, отдал...” [9, с. 252].

Сярод дакументаў, якія будуць прадстаўлены ў віртуальнай экспазіцыі пра Яўгенію Пфляўмбаўм, асаблівую каштоўнасць маюць лісты, у прыватнасці, яе перапіска з мужам у 1930–1940-я гады. Да нашага часу яна захавалася ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі і ўпершыню была апублікавана ў часопісе “Нёман” у 2011 годзе. На старонках ажывае гісторыя іх кахання, сустрэчы і расставанні, спадзяванні і надзеі, адчай і вера, цеплыня і пяшчота. Так, у лісце Максіма Лужаніна ад 15 кастрычніка 1933 года чытаем наступнае: *“Разве эта разлука, это расстояние могут что-то значить. Они бессильны, им не добраться до нас, до тебя, яркого, южного цветка, который <...>, светит в морозной дали, ведет, держит меня”* [5, с. 164].

У лісце ад 26 кастрычніка 1933 года Яўгенія адказвае: *“Так хочется знать, что ты ближе хоть на сотню километров. Разлуки для нас нет. Ты же это понимаешь. Мы сделали такими близкими, как никогда, нигде, даже в мечтах”* [5, с. 166].

Шмат паведамляюць і больш познія лісты, калі прозвішча паэткі, нарэшце, выйшла з ценю. Напрыклад, паказальны ліст калегі-“маладнякоўкі” сяброўкі юнацтва Наталлі Вішнеўскай ад 18 снежня 1987 года, якая, у захапленні вершамі і талентам Яўгеніі Пфляўмбаўм, напісала наступнае: *“Ад усяго сэрца вінуую цябе з выхадам у свет. Усё такая ж маладая ды прыгожая. Толькі дзе ты была столькі гадоў? Чаму давала дарогу розным сарнякам? Грэх табе было таіць сваё багацце”* [2, арк. 3].

Цікавасць выклікаюць рукапісныя і машынапісныя віншавальныя паштоўкі і тэлеграмы з 1970 да 1994 года. Сярод іх сяброўскія віншаванні са святам 1 Мая, 8 Сакавіка, Новым годам, атрыманыя Лужанінымі ад Уладзіміра Дубоўкі і яго жонкі Марыі, ад Кандрата Крапівы, Анатоля Клышкі, крытыка і журналіста Рыгора Бярозкіна, перакладчыка, даследчыка творчасці Максіма Багдановіча Аркадзя Бараховіча, бібліёграфа Галіны Гарэцкай, мовазнаўца Навума Шэўчыка. У навагодняй віншавальнай паштоўцы Лужаніным ад Анатоля Клышкі ад 31 снежня 1990 года чытаем наступнае: *“У маім жыцці як найлепшыя часіны і ўспаміны — Вы, сустрэчы з Вамі, размовы з Вамі”* [1, арк. 54].

Такім чынам, дзякуючы архіўным дакументам можна прасачыць важныя падзеі з жыцця Яўгеніі Пфляўмбаўм і іншых “маладнякоўцаў”, аднак на многія пытанні лепш за саміх пісьменнікаў не адкажа ніводны, нават самы дакладны дакумент. Як адзначыла Людміла Рублеўская пасля інтэрв’ю з паэткай у 1995 годзе: *“...навошта намагацца разгадваць неардынарную асобу, шукаць ёй нейкія агульныя вызначэнні? Проста трэба перачытаць яшчэ раз вершы Яўгеніі Пфляўмбаўм — пра жыццё і смерць, пра каханне і мастацтва... Бо паэзія заўсёды — і загадка, і разгадка”* [6, с. 9].

Спіс крыніц і літаратуры

1. **Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ).** — Ф. 140, воп. 2, адз. зах. 160, арк. 54.
2. **БДАМЛМ.** — Ф. 140, воп. 2, адз. зах. 307, арк. 3.

3. **БДАМЛМ.** — Ф. 140, воп. 2, адз. зах. 312, арк. 1.

4. **Звонак, А.** Гады незабыўныя / А. Звонак // Неспакойныя сэрцы : [творчыя партрэты беларускіх паэтаў, пісьменнікаў, дзеячоў культуры паслякастрычніцкага пакалення] / А. Звонак. — Мінск, 1973. — 165, [2] с., [4] л. іл. : іл.

5. **Лужанин, М.** “Всегда же со мною твой образ...” : переписка Максима Лужанина и Евгении Пфляумбаум / [М. Лужанин, Е. Пфляумбаум]; подгот. к печати и пер. с белорус. письма, отмеч. звездочкой Т. Куварина ; [авт. предисл. М. Лис] // Нёман. — 2011. — № 6. — С. 158–189.

6. **Пфляўмбаўм, Я.** З Табою : з Яўгеніяй Пфляўмбаўм гутарыць Людміла Рублеўская / Л. Рублеўская // Крыніца. — 1995. — № 8. — С. 3–9.

7. **Пфляўмбаўм, Я.** “Расла туга на Беларусі...” : [гутарка з карэспандэнтам газеты “Літаратура і мастацтва”] / Я. Пфляўмбаўм // На захадзе сонца : вершы / Я. Пфляўмбаўм. — Мінск, 1992. — 109, [1] с.

8. **Пфляўмбаўм, Я.** Што нашы душы бунтавалі... / Я. Пфляўмбаўм // Сонца : выбраная паэзія / Я. Пфляўмбаўм ; уклад. А. Данільчык. — Мінск, 2023. — 344 с. [8 с. іл.].

9. **Рублевская, Л.** Тайна молчания и любви / Л. Рублевская // Рифма ценою в жизнь : эссе по истории белорусской литературы / Л. Рублевская. — Минск, 2013. — 278, [1] с. : ил., портр. — (Беларусь: вчера и сегодня).

10. **Рублеўская, Л.** Шлях даўжынёй у эпоху / Л. Рублеўская // Сов. Бел. — 2019. — 7 дек. — С. 10.

Аксана Данільчык

АКТУАЛІЗАЦЫЯ ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЫ ЯЎГЕНІІ ПФЛЯЎМБАЎМ: СПРОБА КОМПЛЕКСНАГА ПАДЫХОДУ

Час не заўсёды справядліва ставіцца да творчай спадчыны пісьменнікаў. Многія творы застаюцца ў рукапісах, іншыя не атрымліваюць належнай увагі. Некаторыя аўтары, асабліва аўтаркі, незаслужана забываюцца. Акрамя таго, самі пісьменнікі іншым разам больш ніколі не вяртаюцца да пэўных перыядаў сваёй творчасці. З гэтага пункту гледжання выданне і перавыданне іх лепшых твораў — у дадзеным выпадку твораў сяброў літаратурнага аб’яднання “Маладняк” — неабходны фундамент для гісторыі беларускай літаратуры і фарміравання нацыянальнага літаратурнага канона. Акрамя таго, комплексны аналіз створанага пісьменнікам дазваляе прасачыць эвалюцыю яго творчага метаду на працягу ўсёй літаратурнай дзейнасці. “Метадалагічная база тэксталагіі традыцыйна ўключала ў сябе параўнальна-супастаўляльна і філалагічны метады, крытыку тэксту і тэхніку яго выдання. Сёння, як можна пераканацца праз аналіз тэксталагічных выданняў, вельмі актуальным становіцца гісторыка-кантэкстуальны падыход да вывучэння і публікацыі творчай спадчыны класікаў. Прычым гэта датычыць у тым ліку і літаратурна-мастацкіх выданняў, арыентаваных на шырокага чытача” [1, с. 80]. Такім чынам, дзякуючы выкарыстанню розных метадаў была выпрацавана канцэпцыя выдання.

Яўгенія Пфляўмбаўм прымала актыўны ўдзел у літаратурным жыцці ў другой палове 1920-х гг. Была сяброўкай літаратурнага аб’яднання “Маладняк”, уваходзіла ў камітэт Мінскай філіі, пасля была сяброўкай БЕЛАППа.

І хоць Марына Ліс адзначыла, што: “Жизнь уготовила ей другую судьбу — быть Музой поэта...” [2, с. 180], гэта не зусім так. Яўгенія Пфляўмбаўм — самастойная творчая асоба, і задача даследчыка палягае ў тым, каб раскрыць чытачу каштоўнасць яе творчых набыткаў. На сённяшні дзень можна адзначыць, што аб’ектам увагі крытыкаў і даследчыкаў быў у асноўным зборнік “Сувой жыцця”, а вершы ранняга перыяду — 1920–1930-х гадоў за выключэннем адзінкавых выпадкаў да 2016 года (“жаночы” выпуск інтэрнэт-часопіса “Прайдзісвет”) нават не перадрукоўваліся (акрамя верша “Турксіб”, у 1971 годзе ў кнізе “Універсітэт паэтычны”, а таксама “Не спіцца ўночы” з кнігі “Вершы” ў часопісе “Крыніца” (№ 8, 1995) у раздзеле, прысвечаным творчасці паэткі).

Таму сярод беларускіх літаратараў Яўгенія Пфляўмбаўм так і застаецца сімвалам нерэалізаванага творчага патэнцыялу, але гэтая думка зноў жа не зусім справядлівая. Праца над зборнікам выбраных вершаў “Сонца” дазволіла акрэсліць яе шлях у літаратуры і вызначыць асноўныя моманты творчай біяграфіі. У далейшым гэта дапаможа комплексна аналізаваць створанае паэткай з улікам усіх неабходных складнікаў, грунтуючыся ў тым ліку і на матэрыялах асабістага архіва, якія знаходзяцца ў ЦНБ НАН Беларусі і БДАМЛІМ. Частка з іх (перададзеная ў ЦНБ НАН Беларусі пасля смерці мужа паэткі Максіма Лужаніна) і да сённяшняга дня неапрацаваная. Такім чынам, увядзенне ў літаратурны канон творчасці Яўгеніі Пфляўмбаўм (а яна, несумненна, гэтага вартая) — працэс, які пачаўся адносна нядаўна і яшчэ далёкі да завяршэння.

Я. Пфляўмбаўм вядомая як аўтарка трох кніг: сумеснай з З. Бандарынай і Н. Вішнеўскай кнігі “Вершы” (1926), уласных зборнікаў “Сувой жыцця” (1989) і “На захадзе сонца” (1992). Аднак засталіся нерэалізаванымі праекты яшчэ некалькіх. Адна з іх — “Мелодыі” — павінна была выйсці ў 1930-я гады. У архіве ЦНБ НАН РБ фігуруюць таксама назвы меркаваных зборнікаў “Зімовае сонца” і “Пасмяротнае”, запланаваныя ў апошнія гады жыцця і пасля смерці аўтаркі (над якімі працаваў муж Я. Пфляўмбаўм паэт Максім Лужанін). Сярод архіўных адзінак захавання мільгае назва яшчэ адной кнігі, пазначаная Яўгеніяй Пфляўмбаўм, — “Чарнавікі душы” (адз. зах. 2366, вершы датуюцца 1973 г. і б/д). Магчыма, гэтая назва ў далейшым змянілася на “Сувой жыцця”.

Што датычыцца першай уласнай кнігі паэткі, то звесткі пра яе падрыхтоўку сталі з’яўляцца ў хроніках літаратурнага жыцця “Маладняка” пачынаючы з 1927 года, упершыню — у хроніцы часопіса “Маладняк” (№ 5) у раздзеле “Сярод беларускіх пісьменнікаў”: “Пфляўмбаўм — рыхтуе да друку зборнік лірычных вершаў” [3, с. 96]. Аднак толькі праз тры гады зборнік быў гатовы, пра што і паведамлі ўжо белапаўскія хронікі часопіса “Маладняк”. У 1930 г. у № 1 у Хроніцы ў раздзеле “БССР. Над чым працуюць белапаўцы” пазначана: “Е. Пфляўмбаўм здае ў друк кніжку лірычных вершаў” [4, с. 146], а ў Хроніцы часопіса “Маладняк” № 3 у такім самым раздзеле навіна практычна паўтараецца, але ўжо дадаецца і назва зборніка: “Е. Пфляўмбаўм здае ў друк кніжку лірычных вершаў “Мелодыі” [5, с. 150]. Такім чынам, можна меркаваць, што ў 1930 годзе зборнік Я. Пфляўмбаўм “Мелодыі” быў падрыхтаваны і здадзены ў друк. Аднак штосьці перашкодзіла яго выхаду. Гэты зборнік не ўбачыў свет, хоць, мяркуючы па тых цудоўных вершах, якія

Я. Пфляўмбаўм друкавала пасля выхаду сумеснага зборніка 1926 г., кніга магла б стаць сапраўднай падзеяй.

Якім ён мог бы быць? Пра гэта можна меркаваць па тых вершах, якія друкаваліся ў перыёдыцы, паколькі больш дакладных дадзеных пакуль не выяўлена. У кнігу “Сонца” ўвайшлі амаль усе гэтыя вершы за невялікім выключэннем: верш “Пялёсткі восені” адшукаць не ўдалося (не знайшоўся адпаведны нумар газеты “Савецкая Беларусь”), а таксама было вырашана не ўключаць вершы “Ленінскія дні” і “Адзінаццаць”, паколькі фармат выдання і не прадугледжваў публікацыі ўсіх твораў паэткі. Не засталася, ці, прынамсі, не адшукалася на сённяшні дзень дакладных звестак пра тое, якія менавіта творы павінны былі ўвайсці ў кнігу вершаў “Мелоды”. У фондзе Л. Бэндэ ў БДАМЛІМ В. Жыбулём былі выяўлены рукапісы двух вершаў ідэнтыфікаваных як вершы Я. Пфляўмбаўм на падставе каліграфічнага аналізу: “У Фларэнцы” і “Гейша”. Яны таксама ўвайшлі ў кнігу “Сонца”.

Такім чынам, у кнігу “Мелоды” маглі ўвайсці як мінімум 35 твораў, якія былі напісаныя пасля зборніка “Вершы” (1926), а таксама маглі дадацца 7 твораў з агульнага зборніка. Гэта 42 вершы. Мяркуючы па ўсім, кніга “Мелоды” магла пабачыць свет у канцы 1930-га або ў 1931 годзе. Нагадаем, што менавіта ў 1931 годзе выйшла кніга З. Бандарынай “Веснацвет”. Дзеля параўнання: у кнігу З. Бандарынай увайшло 46 вершаў, якія склалі 120 старонак кнігі. Гэта далёка не ўсе творы, якія друкавала З. Бандарына да 1931 года, але, тым менш, не думаю, што кніга Я. Пфляўмбаўм была б нашмат большай ці нашмат меншай па аб’ёме.

Застаецца толькі пашкадаваць, што гэтым яркім, выразным творам паэтка пазней не надавала належнай увагі. На іх адсутнасць у выдадзеных прыжыццёвых кнігах ці не адзіны звярнуў увагу Уладзімір Конан у прысвечаным Я. Пфляўмбаўм нумары часопіса “Крыніца”, не заглыбляючыся, аднак, у яе прычыны: *“Я быў сярод нямногіх чытачоў першых твораў “маладнякоўкі” Пфляўмбаўм на першапублікацыях. Было гэта ў 60-я гады, калі пісаў сваю кандыдацкую дысертацыю”* [6, с. 8]. І далей: *“... свае першыя “маладнякоўскія” вершы спадарыня Яўгенія чамусьці не ўключыла ў даволі салідную кніжку выбраных твораў”* [6, с. 10]. Маецца на ўвазе “Сувой жыцця”. Магчыма, аўтарка імкнулася паказаць чытачу свае больш новыя творы, аднак вялікая частка з іх, перад тым як патрапіць у кнігу, усё роўна публікавалася ў перыёдыцы. Лічыць іх недасканалымі і недапрацаванымі таксама не даводзіцца.

Наступны зборнік паэткі “Сувой жыцця”, які выйшаў праз пяцьдзесят з лішнім год, пабудаваны па храналагічным прынцыпе, раздзелы выдзеленыя ў адпаведнасці з гадамі напісання твораў: 30-я, 40-я, 50-я і г. д., да 80-х. Адпаведна структураваны і раздзел у кнізе выбраных вершаў. Раздзел “20-я гады” ў кнізе “Сувой жыцця” адсутнічае, а ў раздзеле “30-я гады” няма ніводнага верша, апублікаванага ў 1930-я гады (вядома, прынамсі, пра чатыры такія творы). Зборнік атрымаў шмат увагі і рэцэнзій.

Кніга “На захадзе сонца” (1992) ужо не мае адпаведнага храналагічнага падзелу, хоць і ўключае вершы з розных перыядаў жыцця паэткі. Толькі пад некаторымі пазначаны даты: 1967, 1970, 1972, 1946, 1978, большасць вершаў не датаваныя.

Яўгенія Пфляўмбаўм памерла 13 студзеня 1996 года, спарадкаваць архіў не паспела. Ёй займаўся муж паэткі. У прадмове да адной з публікацый яе вершаў у канцы 1996 года Максім Лужанін пісаў: *“У паэткі Яўгеніі Пфляўмбаўм засталася багата вершаў, якія не ўвайшлі ў кнігі “Сувой жыцця” і “На зах[а]дзе сонца”. Архіў за 60 год пісання і недрукавання сабраўся значны і неспарадкаваны. Зараз разборкай займаюцца работнікі бібліятэкі АН Я. М. Кісялёва і М. М. Ліс. Узаве чытача прапануюцца рэчы, што, паводле задумы аўтара, павінны былі скласці новую кнігу «Зімовае сонца»”* [7, с. 12].

Сапраўды, асноўная частка архіва Максіма Лужаніна і Яўгеніі Пфляўмбаўм знаходзіцца ў ЦНБ НАН Беларусі (фонд № 17 “Максім Лужанін”, вопіс 1, адзінкі захавання 1–2577). Матэрыялы Яўгеніі Пфляўмбаўм складаюць адзінкі захавання 2277–2577 вопісу 1. Маецца і вопіс 2, які складае неапрацаваную частку фонду Максіма Лужаніна.

Усяго пад грыфам “Зімовае сонца” выйшла некалькі публікацый: ужо згаданая публікацыя ў газеце “ЛіМ” ад 4 кастрычніка 1996 года, публікацыя ў часопісе “Польмя” (1996, № 11, с. 209–215) зноў жа пад грыфам “З кнігі «Зімовае сонца»”, у газеце “Звязда” (1997, 29 студз.), а таксама часопіса “Дзеяслоў” (2006, № 6 (25), с. 259–265), дзе ў прадмове А. Вярцінскага згадваецца і назва “Зімовае сонца”. Ва ўступным слове рэдакцыі да публікацыі ў газеце “ЛіМ” (1998, 30 кастр.) адзначалася: *“У гэтыя дні Я. Пфляўмбаўм споўнілася б 90 гадоў (не стала паэтэсы 13 студзеня 1996 года). Згадваючы незабыўную Яўгенію Эргардаўну добрым словам, прапаноўваем чытачу яе творы, якія сталіся ў рукапісах”* [8, с. 9].

У артыкуле “Вось і знайшоўся той радок”, апублікаваным у 1998 годзе ў газеце “Культура”, М. Лужанін пісаў: *“Даканчваючы складаць яе кнігу, даялося перабраць усе паперы. Гэта — сапраўды лабараторыя! Простыя, неказырыстыя радкі з дзеяслоўнымі рыфмамі марудна набывалі канчатковы выгляд, рабілася па некалькі варыянтаў, пакуль не ствараўся канчатковы тэкст, які ўражвае нас незвычайнай прастасцю, даступнасцю думкі, завершанасцю выражэння. Яе вяло жаданне ніводнай ноты фальшу, пачуццё павінна віраваць, пералівацца з душы ў душу”* [9, с. 14]. Такім чынам, можна лічыць, што ў 1998 годзе, прынамсі, чарнавы варыянт кнігі быў прадуманы, але акрамя новых, неапублікаваных раней твораў, туды павінны былі ўвайсці і ўжо апублікаваныя ў ранейшых кнігах у новай рэдакцыі (калі меркаваць па публікацыях у перыядычных выданнях). Напрыклад, верш “Паэзія, ты — быццам лезвіе” (друкаваўся ў 2006 годзе ў часопісе “Дзеяслоў”, падрыхтоўка Анатоля Вярцінскага) — не новы верш, а перапрацаваны верш “Сок вечна гоніць сакавік” са зборніка “Сувой жыцця”. А верш “Калі сохне ў лесе гліца” з публікацыі ЛіМа ад 4 кастрычніка 1996 г. друкаваўся ў кнізе “На захадзе сонца” ў іншай рэдакцыі. Матэрыялы да кнігі “Зімовае сонца” захоўваюцца ў 2305–2310 адз. захавання, у адпаведным раздзеле, але, мяркуючы па ўсім, гэта не ўсе матэрыялы.

Максім Лужанін пэўны час думаў і пра яшчэ адну кнігу Яўгеніі Пфляўмбаўм пад назвай “Пасмяротнае”, вершы з яе таксама захоўваюцца ў адпаведным раздзеле (адзінкі захавання 2310–2317). Асабліваю цікавасць выклікае нататнік, перапісаны рукой Максіма Лужаніна з пазнакай: “Пасмяротнае. Вершы, знойдзеныя ў старых лістах, у зрыўках папер і розных бланках.

Даты: па паперы, па годзе выпуску сшытка, па почырку (умоўныя, але пераважна 38–40 гг.) [10, арк. 1]. Гэтая ж нататка ў крыху змененай форме маецца і ў машынапісным варыянце, дзе змяняецца датаванне (36–40 гг.) і дадаецца: “<...>, аўтарскія (рэдка) і па іх датуюцца суседнія ў сшытку радкі. МЛ” [11, арк. 1]. Вершы захоўваюцца ў раздзеле “Пасмяротнае” фонду Максіма Лужаніна ў ЦНБ НАН Беларусі, адз. зах. 2311–2317, хоць, падаецца, гэты падзел даволі ўмоўны, як і папярэдні: адны і тыя ж вершы сустракаюцца ў розных раздзелах, у рукапісным (рукой Яўгеніі Пфляўмбаўм і Максіма Лужаніна) і машынапісным варыянтах. У кнігу вершаў “Пасмяротнае” павінны былі ўвайсці і творы на рускай мове. У адз. зах. 2315 захоўваецца прадмова М. Лужаніна да зборніка, якая завяршаецца наступнымі словамі: “Думаю несправядліва ўтойваць ад людзей напісанае рэзка, больш за ўсё да сябе. Нататкі, вершы на рускай мове, думаю, трэба даць у канцы” [11, арк. 2]. Відавочна, што гэтая праца не была завершаная. Невялікая частка твораў з раздзела “Пасмяротнае” з вышэйзгаданага нататніка таксама ўвайшла ў кнігу выбраных вершаў у адпаведны раздзел, аднак, відавочна, ад першапачатковай задумы М. Лужанін пазней адмовіўся, таму матэрыялы да меркаваных зборнікаў вярта сапраўды разглядаць як творчую лабараторыю. Больш за тое, у прадмове да чарнавых машынапісных матэрыялаў да кнігі, якія захоўваюцца ў неапрацаванай частцы архіва ў ЦНБ НАН Беларусі, ён пісаў: “*Не ўвайшлі ў кнігу вершы і нататкі на рускай мове — усяму свой час*” [12, ум. арк. 2].

Цікаваць з гэтага пункту гледжання ўяўляе і накід двухтомніка вершаў Я. Пфляўмбаўм, зроблены М. Лужаніным, які захоўваецца ў раздзеле “Пасмяротнае” як змест [збору твораў?] (адз. зах 2317). У першы том М. Лужанін планаваў уключыць кнігу “Сувой жыцця” і вершы, “пачаўшы з 30-х да 60” [13, арк. 1], а таксама прадмову Вяргінскага і інтэрв’ю з ім; у другі — кнігу “На захадзе сонца” і вершы з 60-х да апошніх дзён і дадатак з вершамі 30-х — 40-х на рускай мове і нататкамі па-руску, а таксама выпіскамі, і, магчыма, лістамі да М. Лужаніна. Аднак ні ў першы, ні ў другі праект Максім Лужанін не планаваў уключаць раннюю творчасць жонкі. Кніга выбраных вершаў Яўгеніі Пфляўмбаўм “Сонца” — першае выданне, у якое разам з іншымі вершамі паэткі ўключана творчасць 1920-х гадоў. І гэта асабліва важна ў юбілейны год “Маладняка”.

Ці актуальныя праекты кніг “Зімовае сонца”, “Пасмяротнае” і Збору твораў, складзенага Максімам Лужаніным? Магчыма, гэтая задумка на сённяшні дзень ужо крыху састарэла і падыход да ўкладання Збору твораў (поўнага?) паэткі павінен быць іншым. Аднак калі з’явіцца магчымасць яго выдання, даследчыкаў чакае вялікая тэксталагічная праца, паколькі не ўсе рукапісы разабраныя, расшыфраваныя, а галоўнае — сістэматызаваныя. А ўлічваючы, што ўжо выдадзеныя тэксты рэдагаваліся, дапісваліся, а цыклы вершаў кампанаваліся па-рознаму ў розныя перыяды, то неабходна будзе выпрацаваць адпаведны падыход да ўкладання збору твораў, а праца павінна весціся адначасова з усімі варыянтамі аднаго і таго ж тэксту, размеркаванымі па розных адзінках захавання і раздзелах. Акрамя таго, частка вершаў захавалася ў рукапісным варыянце Я. Пфляўмбаўм (а частка, як мы адзначалі, перапісаная М. Лужаніным). Рукапісы з почыркам Я. Пфляўмбаўм часта

разарваныя на часткі і склееныя празрыстай плёнкай. Колькі ў перапісаных і адрэдагаваных мужам паэткі творах самой паэткі таксама пытанне, якое вымагае даследавання.

Вопіс 1 фонду Лужаніна быў сфарміраваны з удзелам самога паэта. Думаецца, што калі б фарміраванне адбылося пазней, то сістэматызацыя адзінак захавання была б іншай. Падзел на “Зімовае сонца” і “Пасмяротнае”, на нашу думку, даволі ўмоўны, і пры наступным выданні спадчыны Яўгеніі Пфляўмбаўм позняя перыяду варта абапірацца на іншы прынцып укладання, магчыма, вершы, апублікаваныя ў перыёдыцы, рукапісы і г. д.

Неабходнасць комплекснага падыходу да творчай архіўнай спадчыны Яўгеніі Пфляўмбаўм пацвярджаецца і словамі Максіма Лужаніна з чарнавіка прадмовы да будучай кнігі паэткі: “<...> *папярэдніцы-кнігі і новая, ахрышчанае “Зімовае сонца” складаюць як бы адну. Іначай і быць не магло. Усё жыццё адзін чалавек цішком, для сябе, пісаў адну кнігу. І напісаў так, што ў ёй жыве дух часу, жывуць памкненні чалавека-сучасніка, чуецца добрае і благое і ў подыхах навакольнага. Тым часам у радках чуецца боль за сённяшняе і заўтрашняе засмучэнне асабістым, незадаволенасць жаночым лёсам і ў той жа час шумяць дрэвы, цвітуць кветкі, смяюцца дзеці. Паэт застаецца паэтам, хоць і неаднойчы даводзілася Яўгеніі Пфляўмбаўм выракацца песні, праходзіць міма яе ў імя існавання, у імя дарогі жыцця і спадарожнікаў.*

Такія кнігі не пакідаюць людзей абыякавымі. Маю пэўнасць, дасведчаныя людзі да канца спарадкуюць кнігу, вызваляць ад памылак, дадуць магчымасць поўна прачытаць яе, што дазволіць ступіць не на адзін крок у далейшае пазнанне непазнанага” [12, ум. арк. 2].

Дазволю сабе не пагадзіцца з шануюным Максімам Лужаніным: песні Яўгенія Пфляўмбаўм ніколі не выракалася, а публікацыя твораў — гэта, хутчэй, сацыяльны аспект рэалізацыі таленту. Аднак, як бачым, актуалізацыя творчай спадчыны Яўгеніі Пфляўмбаўм — справа няпростая. Хацелася б, каб творы “маладнякоўкі” Яўгеніі Пфляўмбаўм разам з творамі яе паплечніц Зінаіды Бандарынай і Наталлі Вішнеўскай занялі належнае месца і ў інстытуцыйным каноне, інакш кажучы, у навучальных дапаможніках па гісторыі беларускай літаратуры, паколькі “Інстытуцыянальнымі кантэкстамі кананізацыі і ўзнаўлення кананічнага складу літаратуры выступаюць перш за ўсё літаратурная крытыка, школа і кнігавыданне. Адпаведна, праблема канону прымае форму альбо эксплікаванай традыцыі (адсылка да папярэднікаў у крытычных артыкулах, аглядах, рэцэнзіях), альбо навучальнага курса і падручных матэрыялаў да яго (анталогія, хрэстаматыя), альбо выдавецкай серыі (бібліятэчкі)”¹² [14, с. 67].

Выданне кнігі выбраных вершаў Я. Пфляўмбаўм — важны крок для кананізацыі гэтай таленавітай і беларускай паэтэсы.

¹²Інституцыйнымі контекстамі кананізацыі і воспроизводства канонічнага состава літаратуры выступаюць прежде всего літаратурная крытыка, школа і кнігоздадніе. Соотвественно, праблема канона прынімае форму або экспліціраванной традыцыі (отсылок к предшественникам в критических статьях, обзорах, рецензиях) либо учебного курса и подручных материалов к нему (антология, хрестоматия), либо издательской серии (библиотеки). Переклад з рускай А. Данільчык.

Спіс крыніц і літаратуры

1. **Кісліцына, Г. М.** Гісторыка-кантэкстны падыход у сучасным літаратуразнаўстве / Г. М. Кісліцына. — Польшча. — 2023. — № 10. — С. 75–82.
2. **Лис, М. М.** Творчество белорусской поэтессы Е. Э. Пфляумбаум (по материалам архивного фонда ЦНБ НАН Беларуси) / М. М. Лис // Книга — источник культуры. Проблемы и методы исследования : материалы Международной научной конференции (Минск, 25–27 ноября 2008 г.) / [редколлегия: Л. А. Авгуль и др.]. — Минск ; Москва, 2008. — С. 180–185.
3. **Хроніка літаратурнага жыцця.** — Маладняк, 1927, № 5. — С. 96.
4. **Хроніка літаратурнага жыцця.** — Маладняк, 1930, № 1. — С. 146.
5. **Хроніка літаратурнага жыцця.** — Маладняк, 1930, № 3. — С. 150.
6. **Конан, У.** Як ліст з бессмяротнага дрэва / Конан, У. — Крыніца. — 1995. — № 8. — С. 5 — 10.
7. **Лужанін, М.** Уступнае слова да публікацыі вершаў Я. Пфляўмбаўм “З кнігі “Зімовае сонца” / Максім Лужанін. — ЛіМ. — 1996. — № 40 (4 кастр.). — С. 12.
8. **Уступнае слова да публікацыі вершаў Я. Пфляўмбаўм “Жанчына, ты ўсяму прычына”.** — ЛіМ. — 1998. — № 44 (30 кастр.). — С. 9.
9. **Лужанін, М.** Вось і знайшоўся той радок / Максім Лужанін. — Культура. — 1998. — № 41 (24–30 кастрычніка). — С. 14.
10. **Пфляўмбаўм, Я.** “Пасмяротнае”. Вершы розных гадоў. — ЦНБ НАН Беларусі. — Ф. 17. Воп. 1. Адз. зах. 2311. Арк. 1–38.
11. **Лужанін, М.** “Пасмяротнае”. Уступны артыкул да кнігі Я. Пфляўмбаўм / Максім Лужанін. — ЦНБ НАН Беларусі. — Ф. 17. Воп. 1. Адз. зах. 2315. Арк. 1–4.
12. **ЦНБ НАН Беларусі.** — Ф. 17. Воп. 2. Неапрацаваная частка. — Лужанін, М. Прадмова да зборніка “Зімовае сонца”: машынапіс / Максім Лужанін.
13. **Змест [збору твораў?] Я. Пфляўмбаўм складзены М. Лужаніным. Чарнавік.** — ЦНБ НАН Беларусі. — Ф. 17. Воп. 1. Адз. зах. 2317. Арк. 1–2.
14. **Дубин, Б.** // Классика, после и рядом: Социологические очерки о литературе и культуре / Б. Дубин. — Москва : Новое литературное обозрение, 2010. — 345 с.

Алег Дзьячкоў

**“ЛІТАРАТУРНАЯ І ГРАМАДСКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ Я. БЯЛЬКЕВІЧА,
Ю. ТАЎБІНА, З. АСТАПЕНКІ І ІНШЫХ ПІСЬМЕННІКАЎ
У КАЛІНІНСКАЙ АКРУЗЕ Ў 1924–1927 ГАДАХ.
ДАКУМЕНТЫ І ФАКТЫ”**

Прысвячаецца памяці
гісторыка Уладзіміра Ляхоўскага

На самым усходзе Беларусі ў 1924–1927 гадах існавала Калінінская акруга, якая была названа ў гонар “усесаюзнага старасты” М. І. Калініна. Адміністрацыйным цэнтрам акругі з’яўляліся Клімавічы. У тых гадах праводзілася дзяржаўная палітыка беларусізацыі і, як ні дзіўна, лідарам на Беларусі ў сферы беларусізацыі быў самы ўсходні рэгіён Савецкай Беларусі — Калінінская акруга, або, як яе тады яшчэ часам называлі — Калініншчына. Актыўна ствараліся беларускія школы, літаратурныя і краязнаўчыя гурткі, выходзілі газеты і часопісы на беларускай мове.

Першым сакратаром Калінінскага Акружнага Камітэта КП(б)Б быў прызначаны Аляксандр Фаміч Адамовіч (1900–1937), якому на той час было ўсяго 24 гады. Алесь Тамашаў Адамовіч, як ён сам сябе падпісваў у тых часы, па меркаванні гісторыка Уладзіміра Ляхоўскага, з’яўляўся адным з “генеральных мэнэджараў” у правядзенні палітыкі беларусізацыі на тэрыторыі Беларусі. І, нягледзячы на свой малады ўзрост, Адамовіч прагна ўзяўся за працу, і за досыць кароткі час здолеў дамагчыся добрых вынікаў, як у эканамічнай дзейнасці рэгіёна, так і ў культурніцкім будаўніцтве. Адамовіч усяго адзін год, са жніўня 1924-га па верасень 1925 года, працаваў сакратаром на Калініншчыне, а потым яго перавялі ў Полацк. І ўсяго за год ён здолеў арганізаваць каманду маладых і здольных прафесіяналаў, якая і надалей рупна працавала на карысць агульнай справы. Як адзначаюць гісторыкі А. Гесь і У. Ляхоўскі: “Ён, як ніхто іншы, адпавядаў вызначэнню нацыянал-камуніста, які хутка вычуў сутнасць тактыкі і метадаў, накінутых Беларусі...” і “прыкрываючыся партыйным білетам, Адамовіч аддаваў усю сваю энергію і арганізатарскія здольнасці дзеля пашырэння беларушчыны, назапашвання беларускіх грамадскіх сілаў” [13, с. 43]. Письменнік Алесь Дудар назваў Калініншчыну “землею обетованною” для беларускіх нацыянал-дэмакратаў [12, с. 390]. Слова “Калініншчына” ў тых гады стала абагульняючым, назвай з’явы. Прыезджаючы ў камандзіроўкі савецкія і партыйныя работнікі з Калінінскай акругі ў менскіх кабінетах гаварылі па-беларуску, па гэтым іх адразу пазнавалі і, калі чулі беларускую гаворку, то казалі: “А, гэта з Калініншчыны”.

Сам Адамовіч вельмі цікавіўся развіццём беларускай літаратуры і, па меркаванні некаторых даследчыкаў, не раз станаўся прататыпам літаратурных герояў вядомых письменнікаў. Яго постаць як грамадскага і палітычнага дзеяча была вельмі папулярнай як сярод простага народа, так і сярод письменнікаў і паэтаў. Ужо ў 1926 годзе Уладзімір Дубоўка напісаў паэму “Калініншчына” і прысвяціў яе менавіта А. Ф. Адамовічу. Твор пачынаецца з такіх слоў:

*Мой любы браце, блізкі і далёкі,
Няма сталёвасці і арфазвоннасці.
Такая сцюжа на душы, навокал,
Як дзень з дажджамі быццам сённяшні.
Ці ж я не ведаю, ці я не знаю,
Ці я не сын сваёй сучаснасці, —
Жыццё крынічыць і музыкі граюць,
На лад папасці ўсё не шчасціцца.
Часінай — весела, часінай — сумна,
Ідуць шляхі — у балотах трацяцца.
А недзе злоснікі бразгочуць бубнамі...
Даруй, даруй, мой любы браце, мне...*

Літаратуразнавец Антон Адамовіч мяркуе, што літаратурны герой Сляпень з рамана “Крывічы” М. Зарэцкага — гэта таксама вобраз менавіта А. Адамовіча [1, с. 467].

Увосень 1924 года Адамовіч запрасіў у Клімавічы вядомага беларускага тэатральнага дзеяча, былога сябра Першага таварыства беларускай драмы і камедыі, пісьменніка і грамадскага дзеяча Сымона Музыку (А. Іваноў-Казельскі). І за кароткі час С. Музыка стварае тут беларускі хор, музычна-вакальны гурток [13, с. 43]. І ў Калінінскай акрузе ўтвараецца “Каляктыў беларускіх культурнікаў” — арганізацыя, якая “аб’яднае сабою ўсе культурныя сілы прыхільнікаў хараства і мастацтва”, і ставіць сваёй мэтай развіццё і пашырэнне беларускай культуры сярод насельніцтва. Вядзе працу не толькі акадэмічную, але і вялікую практычную па арганізацыі тэатра і хору, па зборы песень і легенд, па вывучэнні бытавых асаблівасцей акругі. Арганізатарам і кіраўніком драматычнай секцыі быў С. Музыка, харальнай — Ляўкевіч, музычнай — Навацкі. Сакратаром Бюро арганізацыі абраны Ляўкевіч [2, с. 52]. Рэпертуар Драматычнай секцыі “Каляктыву беларускіх Культурнікаў” Аддзелу Народнае Асьветы” Калінінскай акругі на зіму–восень 1924–1925 гадоў быў вельмі яскравы і насычаны і не саступаў сталічным сцэнам. Тут былі пастаноўкі як вядомых пісьменнікаў, так і пачаткоўцаў, і ўключаў наступныя творы : “Лес шуміць”, драма ў 3-х дзеях М. Клімковіча; “Чырвоныя кветкі Беларусі”, драма ў 4-х дзеях В. Гарбацэвіча; “Апошняя спатканне”, драма У. Галубка; “Назар Стадоля”, п’еса, пераклад з украінскай С. Музыкі; “Пашыліся ў дурні”, камедыя Крапіўніцкага; “Манька”, драма Ф. Аляхновіча; “Птушка шчасця”, камедыя Ф. Аляхновіча; “Сацыялістка”, драма Ц. Гартнага; “Паўлінка”, Я. Купалы; “Хам”, А. Ажэшка; “Залёты”, Дуніна-Марцінкевіча; “Паншчына”, драма ў 3-х дзеях С. Музыкі; “Дзядзька Якуб”, драма Ф. Аляхновіча; “Васількі”, драма Паўловіча; “Шчаслівы муж”, камедыя Аляхновіча; “Бунт машын”, пераклад з рускай С. Музыкі; “Душагубы”, драма У. Галубка; “Сон на кургане”, феерыя Купалы; “Нябошчыца Наста”, камедыя Клімковіча; “Трыльбі”, драма, пераклад з рускай С. Музыкі; “Самаўпраўцы”, драма, пераклад з рускай С. Музыкі; “Цётка Чарлея”, камедыя, пераклад С. Музыкі; “Багацеі”, п’еса Марылі Гертман; “Нэпманы”, камедыя, пераклад С. Музыкі; “Савецкі чорт”, камедыя Зінаіды Івановай; “Бязродны”, драма У. Галубка.

Ужо ў снежні 1924 года ў Клімавічах пачала выходзіць і адразу на беларускай мове акружная газета “Наш працаўнік”. На працягу 1924–1927 гадоў у гэтым выданні рэдактарамі працавалі вядомы паэт Андрэй Александровіч, мовазнавец і педагог, грамадскі і палітычны дзеяч Пятро Юргелевіч, паэт і публіцыст Язэп Падабед і крытык тэатразнавец Міхась Модэль. У 1926 годзе акруговая газета мела 150 карэспандэнтаў і каля 2 тысяч пастаянных падпісчыкаў. Таксама да акруговай газеты выходзіў літаратурны дадатак “Світанне”. Адзелам друку пры ЦК КПБ адзначалася, што па змесце свайго матэрыялу і “надворнаму” выгляду газета лічылася адной з лепшых акруговых газет на Беларусі. Вось вытрымкі з некалькіх анкет карэспандэнтаў газеты “Наш працаўнік”, адзін з якіх Аўдакіменкаў Саўка друкаваўся калісьці і ў газеце “Наша Ніва”. Стыль тагачаснага напісання захаваны.

Вігура Аўгінья Янава. 1905 года. Беларуска. Скончыла школу. Сялянка-сераднячка. Працыю ў палітасвеце райкому ЛКСМБ. Кандыдат КПБ. Адрас: Мсціслаўль, вуліца Чырвоная, дом 6. 1926 года [3, с. 32].

Анціпенка Сцяпан Андрэяў. 1907 года. Размаўляю на беларускай мове. Скончыў 1-ы курс Беларускага педтэхнікума. Селянін бядняк. У бацькоў 4 дзе-

сяціны зямлі, 1 конь, 1 карова і 9 душ сям'я. Вучуся на 2-м курсе Мсціслаўскага Белпедтэхнікума. Сябра ЛКСМБ. Пішу ў “Чырвоную змену” і “Савецкую Беларусь”. Прымаю ўдзел у выданні насценнай газеце пры Мсціслаўскім БПТ “Чырвоны настаўнік”, які выдаецца 2 разы ў 3 месяцы. Падпісваюся сапраўдным прозвішчам, або “С.А”. У грамадскіх арганіцыях прымаю ўдзел: у студэнцкім Выканаўчым бюро, і ў гуртку “Маладняк” пры Мсц. БПТ. Адрас: мястэчка Краснаполле [4, с. 46].

Пашкееў Ягор Дзянісаў. 1905 года. Размаўляю на беларускай мове. Скончыў школу 2-й ступені у 1922 г. Селянін. У сучасны момант працую кіраўніком спраў Раснянскага Райкома КПБ. Сябр КПБ. Пішу ў газету “Чырвоная змена” і “Савецкая Беларусь”. Пакуль ні ў якім карэспандэнцкім гуртку ўдзел не прымаю, але на днях арганізоўваем філію “Маладняка”. Прымаю ўдзел у выданні насценнай газеты пры саюзе саўгандаль служачых. Падпісваюся Я. Дзянісаў, Гартанка, Ключ, Чолк, К-У. Адрас: Расна. 1 снежня 1926 года [5, с. 47].

Аўдакіменкаў Саўка Ясонавіч. 1883 года. Размаўляю на беларускай мове. Сярэдняя адукацыя. Служачы. Безпартыйны. Пачаў пісаць у 1909 годзе у газету “Наша ніва”, а з 1926 года у газету “Наш Працаўнік”. Прымаю ўдзел у выданні насценнай газеты “Камсамольскі таўчок”. Друкуюся пад псеўданімам “Саўка Каваль” і іншымі. Прымаю ўдзел у культкамісіі, у Краязнаўчым гуртку, у харавым гуртку і іншых. Адрас: Мілаславічы, школа сямігодка, студзень 1927 года [6, с. 63].

У Калінінскай акрузе выйшла некалькі літаратурных зборнікаў “Маладняк Калініншчыны”, заснавальнікам якіх былі Калінінскі акруговы камітэт ЛКСМБ, а таксама аб'яднанне паэтаў і пісьменнікаў “Маладняк”. І першы выпуск выйшаў ужо ў лістападзе 1924 года! Тут друкаваліся пераважна мясцовыя пісьменнікі: А. Карачун, Ф. Купцэвіч (пад псеўданімам Алесь Валожка), Я. Гоманаў, А. Палонскі, Н. Рубахін, Я. Падабед, Н. Чубакоў, З. Півавараў і многія іншыя.

Таксама на Калініншчыне з лекцыямі і дакладамі выступалі Я. Купала, Я. Колас, М. Гарэцкі, М. Азбукін, Ц. Гартны, У. Ігнатоўскі, У. Дубоўка і К. Крапіва, музыкант І. Жыновіч. Паўліна Мядзёлка выкладала на настаўніцкіх курсах. У акрузе працаваў паэт Янка Журба (Івашын). Прыязджаў тэатр Уладзіслава Галубка, пра якога адпаведныя структуры даведаліся наступную інфармацыю: “Вторая передвижная Гоструппа под руководством Голубка была в Черикове проявила себя как хорошо дисциплинированная труппа, а в частной жизни режиссер труппы неоднократно делал замечания артистам начинающим говорить на русском языке говоря: “раз мы приехали распространять идеи белорусизации то и должны говорить на белорусском языке”. А в частной беседе Голубок сказал, что Власть ему безразлична и что он работает только для белорусского народа” [7, с. 261].

Значным культурніцкім і адукацыйным асяродкам у Калінінскай акрузе быў горад Мсціслаўль, дзе быў адкрыты педагагічны тэхнікум. Першым дырэктарам быў прызначаны вядомы філолаг, лексікограф, педагог і грамадскі дзеяч Іван Бялькевіч (1883–1960). Бялькевіч пачаў збіраць матэрыялы для рэгіянальнага слоўніка Калінінскай акругі і была створана цэлая сетка карэспандэнтаў, якія дасылалі свае матэрыялы Я. Бялькевічу. Першапачатковая назва слоўніка так і гучала — “Краёвы слоўнік Калініншчыны”.

Актыўным карэспандантам быў пісьменнік Андрэй Мрый (Шашалевіч), які ў той час жыў і працаваў у Краснапольскім раёне, і, як адзначаецца ў дакументах, “пользуется авторитетом и принимает участие в общественной работе” [8, с. 69]. У 1930 годзе Бялькевіч быў арыштаваны і высланы. Слоўнік выйшаў ужо задоўга пасля яго смерці ў 1970 годзе пад назвай “Краёвы слоўнік Усходняй Магілёўшчыны”, які і дагэтуль лічыцца самым вялікім рэгіянальным слоўнікам у нашай краіне. У слоўніку ўтрымліваецца больш за 20 тысяч слоў. Асабісты фонд І. Бялькевіча знаходзіцца ў Мінску ў навуковай бібліятэцы імя Я. Коласа. Там жа ў фондзе і рукапіс слоўніка Калініншчыны. Некалькі год таму ўдалося знайсці ўнучку пісьменніка — Марыну Бялькевіч, якая падзялілася некалькімі фатаздымкамі з сямейнага альбома Івана Бялькевіча і яго жонкі Ніны Улашчык. Н. Улашчык з’яўляецца роднай сястрой вядомага гісторыка М. Улашчыка. І калі яны жылі ў Мсціслаўлі, то выкладала педагогіку. Менавіта дзякуючы яе намаганням і клопатам выйшаў слоўнік І. Бялькевіча!

Літаратурнае аб’яднанне пісьменнікаў “Маладняк” у 1924 годзе арганізавала філію ў Клімавічах. Былі створаны раённыя маладнякоўскія гурткі. У 1924-м у Хоцімскім раёне заснаваны гурток, які меў ядро з 4–5 чалавек. Сябры гуртка друкаваліся на старонках газеты “Наш Працаўнік” і ў літаратурным зборніку акругі “Маладняк Калініншчыны”. Гурток выдаваў уласны рукапісны часопіс. Была заснавана філія “Маладняка” і ў Бялынкавічах. У 1925 годзе арганізаваны гурток у Мсціславе, які налічваў 15 сябраў на 1926 год, з якіх 7 актыўны, і выдаваў уласны часопіс “Юнацкі кліч”. Акрамя таго, па раёне былі “маладнякоўцаў” адзінкі. Пры педтэхнікуме была створана філія “Маладняка”, адкуль у будучым выйшлі вядомыя пісьменнікі Аркадзь Куляшоў, Ганна Сапрыка, Юлій Таўбін, Змітрок Астапенка, Зяма Півавараў, Станіслаў Шушкевіч, Сяргей Фамін і інш.

У снежні 1926 года некалькі ўдзельнікаў суполкі “Маладняка” горада Мсціслаўля, сярод якіх былі З. Астапенка, Ю. Таўбін, спрабавалі выйсці з афіцыйнай арганізацыі і стварыць новую літаратурную арганізацыю пад назвай “Агняцвета”. Былі распрацаваныя анкета для сябраў, статут і дэкларацыя новай арганізацыі. У архіве горада Магілёва маюцца запоўненыя анкетныя сябраў “Агняцвет”: Змітрака Астапенкі, у якога пазначаны адрас — горад Мсціслаўль, вуліца Першамайская, дом 3, кватэра Юлія Таўбіна; Ю. Таўбіна; Яна Панамарова; Янкі Гоманавы; Хаіма Глускера і Сяргея Калугіна [9, с. 136]. Акрамя таго, былі спробы далучыць да новай літаратурнай арганізацыі і іншыя рэгіёны Калінінскай акругі, напрыклад, у Хоцімск быў дасланы да Чубакова і Радчанкі ліст ад Таўбіна, Астапенкі і Панамарова. Аднак партыйным кіраўніцтвам негатыўна была ўспрынята спроба расколу “Маладняка” і быў праведзены аналіз прычын расколу. Адным з такіх чыннікаў Таўбін і Астапенка называлі непаразуменні са старэйшым іх кіраўніком пісьменнікам І. Міхневічам.

Яшчэ ўвосень 1926 года акруговыя чыноўнікі на адным з пасяджэнняў адзначылі: *“Апошнія раенныя конфэрэнцыі, асабліва яркая паказалі, што з боку некаторае часткі настаўніцтва наглядаецца цэлы шэраг неправільных ухілаў у бок інтэлігентскага індывідуалізма. ... Справа выхавання новых кадраў інтэлігенцыі цераз Комсамол і падсобныя арганізацыі “Маладняк” і інш. павінна заняць у практыцы работы належнае месца. Між тым*

Фота І. Бялькевіча,
1920 год. З сямейнага
фотаальбома ад нучкі
Марыі Бялькевіч

Фота з часопіса “Маладняк Калініншчыны”,
1926 г. № 3–4

шэраг райарганізацый, як Хоцімск, Мсьціслаў, Бялінкавічы, ня гледзячы на існаванне у іх гурткоу “Маладняка” зусім не вялі працы сярод іх.” [10, с. 47]. А ў 1927 годзе ўжо пасля ўсіх падзей з суполкай “Агняцвет” на афіцыйных пасяджэннях адзначалася, што ў Мсьціслаўлі пры Беларускам педтэхнікуме існуе суполка “Маладняка” з колькасцю сябраў 12 чалавек. Суполкай было выпушчана 4 часопісы “Юнацкі кліч”, праведзены 1 літаратурны дыспут і 1 літаратурны вечар. Лірычных твораў надрукавана ў прэсе 27, праязічных 4. Праведзена сходаў 8, заняткаў тэарэтычных і “самакрытыкі” — 19. І пры гэтым звярталася ўвага на тое, што “Работа гэтай групы на сваяму зьместу усе такі не здавальняе пастаўленыя перад ёю задачы. Адчуваецца адбіткі сялянскіх настрою у ва усіх школах, пагоня за формай выказа і твора, а не зьместу, групавыя скокі і пісьмістычны настрой адзельных сябраў., вынікам чаго была арганізацыя новай літгрупы “Агняцвет”, якая у сучасны момант раскасіравана. З боку АПА зьвернута шмат увагі на гэту работу, заслугоувалісь даклады на АПА і зачастую прадстаўнік РК дапамагау у рабоце па будоуцы літ.дыспуту, літ вечароу, выпуску часопісау і інш. Намячаецца паляпшэньне ідэалегічнага зьместу работы гэтай групы, хаця і есьць думкі к адколу часткі таварышоу ад групы “Маладняка” на прынцыпу Усебеларускага аб’яднаньня маладнякоуцау у літ. групу “Узвыша” [11, с. 77].

Літаратурная спадчына Калінінскай акругі даследавалася гісторыкамі і літаратуразнаўцамі У. Ляхоўскім, А. Гесь, Г. Севярынец, Н. Пурышавай і некаторымі іншымі. Але гэта тэма, на вялікі жаль, яшчэ досыць слаба распрацавана. І ў будучым, пры вывучэнні новых матэрыялаў і дакументаў нас чакаюць новыя цікавыя адкрыцці.

Крыніцы і літаратура

1. **Адамовіч, А. Я.** Да гісторыі беларускае літаратуры / А. Я. Адамовіч. — Мінск, 2005. — 467 с.
2. **ДАГАМ.** — Ф. 6601. Вон. 1. Спр. 81.

3. **ДАГАМ.** — Ф. 6601. Воп. 1. Спр. 401.
4. **ДАГАМ.** — Ф. 6601. Воп. 1. Спр. 401.
5. **ДАГАМ.** — Ф. 6601. Воп. 1. Спр. 401.
6. **ДАГАМ.** — Ф. 6601. Воп. 1. Спр. 401.
7. **ДАГАМ.** — Ф. 6601. Воп. 1. Спр. 331.
8. **ДАГАМ.** — Ф. 6601. Воп. 1. Спр. 13.
9. **ДАГАМ.** — Ф. 41. Воп. 1. Спр. 58.
10. **ДАГАМ.** — Ф. 6601. Воп. 1. Спр. 246.
11. **ДАГАМ.** — Ф. 41. Воп. 1. Спр. 87.
12. **Дудар, А.** *Выбраныя творы.* — Мн. : Лімарыус, 2017. — 390 с.
13. **“Усходні фронт” змагання за вольную Беларусь.** У. Ляхоўскі. *Часопіс Спадчына.* — 2011. — № 161. — С. 43.

Антон Дзянісаў

РАДЗІВОН ШУКЕВІЧ-ТРАЦЦЯКОЎ. УЗЛЁТ І ПАДЗЕННЕ ЛІТАРАТУРНАГА ЦЭНЗАРА

Уводзіны. У 1920–1930-я гг. XX ст. у Савецкай Беларусі адбываліся надзвычай важныя працэсы: станаўленне нацыянальнай сістэмы навукі і адукацыі, актыўнае грамадскае, эканамічнае і культурнае будаўніцтва. У гэтых умовах з боку ўладаў вялікая ўвага надавалася дзейнасці творчай інтэлігенцыі: навукоўцаў і літаратараў, перад якімі ставіўся шэраг ідэалагічных мэт. Як правіла, ролю мадэратара паміж органамі ўлады і творчым асароддзем, асабліва ў 1920-я гг., выконвала фігура цэнзара, рэдактара ці літаратурнага крытыка, які, з аднаго боку, быў “сваім” у дзяржаўных інстытутах, з іншага боку, знаходзіўся ў цэнтры культурнага і грамадскага жацця. Такой асобай быў Р. К. Шукевіч-Траццякоў, які ў адзначаны перыяд займаў важныя пасады і адказваў за сувязь паміж уладай і асяроддзем беларускай інтэлігенцыі. Таму аўтар лічыць патрэбным звярнуць увагу на этапы яго біяграфіі і дасягненні, якія, як і ў іншых савецкіх партыйных і грамадскіх дзеячаў першай паловы XX ст., з’яўляюцца цікавымі і поўнымі супрацьлеглых звестак.

Асноўная частка. *“Слуцк, вечер 6 августа 1919 г... Польский аэроплан взорвал и поджег деревянный ж. д. мостик, отрезав станцию с 3-мя сотнями груженных ценнейшим грузом (автомобили, авиаэскадрилья, кожа) вагонов от Советской Белоруссии.*

Познанцы обстреляли саму станцию.

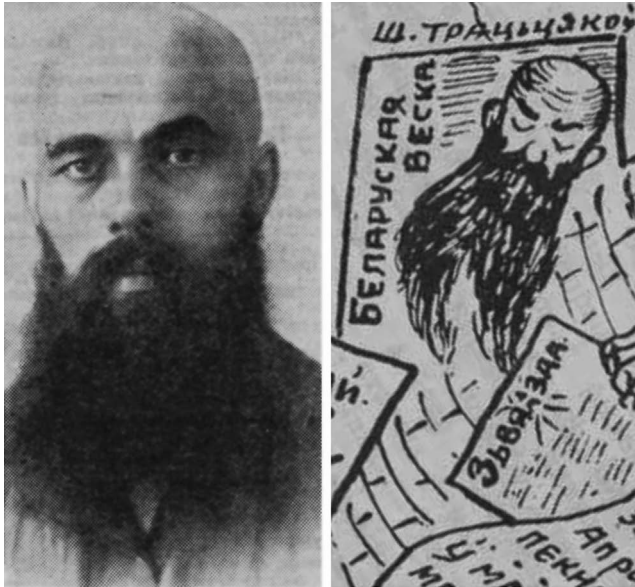
Панически бежали к Бобруйску 3 сотни кавалеристов, пехота, ряд советских работников.

Не растерялись только коммунисты. Четыре шеренги, по четыре человека в каждой, идут навстречу потоку беглецов к вокзалу. Идем, по дюжине патронов на винтовку.

На верную смерть идем...”

Гэта фрагменты жывапісных успамінаў чырвонаармейца, партыйнага функцыянера і літаратурнага цэнзара Радзівона Канстанцінавіча Шукевіча-Траццякова пра падзеі на Заходнім фронце, якія былі змешчаны

ў газеце “Звязда” 14 сакавіка 1923 г. з нагоды 25-га юбілею I з’езда РСДРП [1, с. 10]. У першай палове 1920-х гг. бальшавіцкія ўлады займаліся эксперыментамі ў сферы святкавання значных падзей у найноўшай гісторыі рэвалюцыйнага руху. Да адзначэння юбілеяў 1905 і 1917 гг., грамадзянскай вайны, абвяшчэння БССР, а з 1923 г. і галоўнага нацыянальнага свята — 11 ліпеня — Дня вызвалення ад белапалякаў, акрамя дэманстрацый, мітынгаў, урачыстых пасяджэнняў і дакладаў, у цэнтральнай рэспубліканскай прэсе друкаваліся ўспаміны непасрэдных удзельнікаў і сведкаў важных палітычных падзей. Гэтыя публікацыі, якія праходзілі пільную цэнзуру, з’яўляліся часткай палітыкі па фарміраванні ў грамадзян пэўнага калектыва нага ўяўлення аб недалёкім мінулым.

Р. К. Шукевіч-Трацякоў, сярэдзіна 1920-х гг.
і шарж на яго мастака У. І. Бохана надрукаваны ў часопісе “Росквіт”

Як правіла, успаміны падзяляліся на два тыпы: ананімныя расповеды мемуарнага характару, падпісаныя “стары рабочы”, “бальшавік”, “удзельнік партызанскага руху супраць акупантаў” і інш., і ўспаміны канкрэтных грамадскіх і палітычных дзеячаў. У юбілейным нумары “Звязды” былі надрукаваны ўспаміны В. Г. Кнорына, Я. Ф. Фабрыцыгуса, В. А. Багуцкага, М. Я. Фрумкінай, Д. С. Чарнушэвіча, В. В. Луцкевіча, Я. А. Левіна і інш. Тое, што Р. К. Шукевіч-Трацякоў перыядычна друкаваў у “Звяздзе” свае ўспаміны, сведчыла пра яго высокі статус у грамадскім і палітычным жыцці тагачаснай Савецкай Беларусі [2, с. 3].

У некаторых крыніцах узгадваецца, што Р. К. Шукевіч-Трацякоў нарадзіўся 23 лістапада 1893 г. у вёсцы Навіны Ракаўскай воласці Мінскага ўезда (суч. Валожынскі раён Мінскай вобласці) [3, с. 115, 4. л. 1-3]. Дакументы Мінскага рэальнага вучылішча ўказваюць дату нараджэння 1892 г. у сяле Сотніцкае Курскай губерніі (зараз — Віктараўка, Украіна) [5, л. 4-7]. У праваслаўных метрычных кнігах дадзеных пра нараджэнне Р. К. Шукевіча ў вёсцы Навіны няма, але прозвішчы Шукевіч і Трацяк сярод тамтэйшых жыхароў

былі распаўсюджанымі. Пры гэтым у дарэвалюцыйных дакументах яго прозвішча было пазначана як Шукевіч.

Нягледзячы на сялянскае паходжанне і прыналежнасць да “прыгнечанага класа”, Р. К. Шукевіч-Траццякоў атрымаў добрую па тым часе адукацыю: 2 класы прыходскага вучылішча ў Мінску і 6 класаў Мінскага рэальнага вучылішча (1904–1912) [6, л. 43]. Далей было паступленне і навучанне ў Імператарскім політэхнічным інстытуце Санкт-Пецярбурга. На той час (1912–1914 гг.) гэта была вышэйшая тэхнічная адукацыйная ўстанова Расійскай Імперыі; студэнты мелі ўласную форму: мундзір з гузікамі з дзяржаўным гербам, фуражку, паліто з эмблемамі.

Будынак Мінскага рэальнага вучылішча і атэстат Р. К. Шукевіча-Траццякова

З пачаткам Першай сусветнай вайны Р. К. Шукевіч-Траццякоў трапіў у войска. Паводле даных, у 1914 г. колькасць студэнтаў Санкт-Пецярбургскага політэхнічнага ўніверсітэта, якія маглі быць прызваныя ў армію, складала 2653 чалавекі. Аднак, па заключэнні даследчыкаў, масавага прызыву ў першы год вайны сярод студэнтаў не было, а ў армію ці ваенныя вучэльні студэнты ішлі па ўласным жаданні [7, с. 124–125]. Такім чынам, Р. К. Шукевіч-Траццякоў пайшоў на фронт добраахвотнікам, альбо мог быць адлічаны. Службу ён праходзіў у 2-й арміі генерала А. В. Самсонава, у 112-м пяхотным Каломненскім палку. Армія Самсонава была цалкам разбіта падчас наступлення ва Усходняй Прусіі і Р. К. Шукевіч-Траццякоў трапіў у нямецкі палон, у якім прабыў да снежня 1918 г. Пра палон і яго знаходжанне на тэрыторыі Германіі існуюць даволі супрацьлеглыя даныя. Вядома, што напачатку наш герой трапіў у лагер ваеннапалонных у Нейгамеры на Квейсе, потым у лагер для ваеннапалонных і грамадзянскіх асоб у Траўнштайне (Цэнтральная Баварыя) [8]. Паводле анкеты партыйнага архіва, пасля лагера праходзіў навучанне ва ўніверсітэце імя Людвіга і Максімільяна ў Мюнхене [4, л. 3].

Адукацыя за мяжой не была нечым экстраардынарным, асабліва для ўдзельнікаў рэвалюцыйнага руху. Напрыклад, навуковец і палітычны дзеяч А. А. Сянкевіч вучыўся на медыцынскім факультэце ўніверсітэта ў Балціморы Паўночна-Амерыканскіх Злучаных Штатаў.

Можна вылучыць гіпотэзу, што Р. К. Шукевіч-Траццякоў зацікавіўся сацыялістычнымі і камуністычнымі ідэямі яшчэ ў даваенны перыяд, падчас вучобы, а, магчыма, калі знаходзіўся ў Санкт-Пецярбургу. Так ці інакш, пасля вяртання ў Беларусь у 1918 г. ён адразу пачаў займацца партыйнай і агітацыйнай дзейнасцю. У 1919 г. Р. К. Шукевіч-Траццякоў уступіў у шэрагі партыі бальшавікоў, атрымаўшы членскі білет № 68, увайшоў у камітэт Камуністычнай партыі Слуцкага ўезда Мінскай губерні, выконваў абавязкі народнага суддзі Слуцкага ўезда, потым працаваў як агітатар-прапагандыст у Смаленску. Менавіта там упершыню ён быў запісаны як “Шукевіч-Траццякоў” [9, л. 174аб]. З 1919 г. у шэрагах Рабоча-сялянскай чырвонай арміі (РСЧА), ўваходзіў у склад Надзвычайнай камісіі па забеспячэнні РСЧА, быў членам палітычнага бюро 3-й арміі, потым — 16-й арміі (былой Літоўска-Беларускай арміі) падчас ваенных дзеянняў на Заходнім фронце. Там наш герой упершыню заняў пасаду, звязаную з кантролем літаратурнай творчасці. У прыватнасці ў Смаленску ў 1920–1921 гг. ён выконваў абавязкі рэдактара газеты “Красноармейская правда” і ваеннага цэнзара друку.

З гэтым перыядам дзейнасці Р. К. Шукевіча-Траццякова быў звязаны адзін вельмі дзіўны выпадак, які быў даследаваны смаленскім гісторыкам М. М. Ількевічам [10]. На старонках газеты “Красноармейская правда” ў № 34 і № 68 за 1921 г. у рубрыцы “Красноармейское творчество” з’явіліся два так званых акра-вершы, у якіх былі зашыфраваныя заклікі “Долой коммунистов!” і “Бей жидов!”. Гэта выклікала не толькі скандал, але і абвінавачванні ў контррэвалюцыйнай дзейнасці. Усе нумары газеты з крамольнымі вершамі, аўтар якіх хаваўся пад псеўданімам, належалі канфіскацыі, а адказны рэдактар быў арыштаваны супрацоўнікамі УсеЧК. Сам ён спасылаўся на вялікую загрузанасць працай, што стала прычынай пападання ў друк антыкамуністычнай агітацыі. Па законах ваеннага і рэвалюцыйнага часу чалавека чакала сур’ёзнае пакаранне, але Р. К. Шукевіча-Траццякова выратавала хадаўніцтва калег і заступніцтва прэзідыума камуністычнай ячэйкі палітычнага ўпраўлення. У хуткім часе ён быў вызвалены і зноў прыступіў да сваіх абавязкаў [10, с. 8–10].

У 1921 г. у сувязі з расфарміраваннем 16-й арміі Р. К. Шукевіч-Траццякоў пераехаў у сталіцу БССР. У Мінску ён адразу ўключыўся ў актыўную партыйную дзейнасць, заняў пасаду сакратара Мінскага ўезднага камітэта. У снежні 1922 г. ён увайшоў у прэзідыум Ляхавіцкага райкама. Там Р. К. Шукевіч-Траццякоў адказваў за агітацыйна-прапагандысцкую работу, марксісцкія курсы, узначальваў камуністычную ячэйку ЧаП (Часцей асобнага прызначэння) [11, л. 2]. У Мінску ён пражываў у будынку былой гасцініцы “Парыж” (на рагу вул. Энгельса і Савецкай) [12, с. 115.]

Пасля другога абвясчэння БССР у пачатку 1920-х пачалося фарміраванне беларускай нацыянальнай сістэмы навукі і адукацыі, актыўнае культурнае будаўніцтва. У гэты час савецкія ўлады імкнуліся паступова паставіць мастацкае, навуковае і літаратурнае жыццё Савецкай Беларусі пад ідэалагічны кантроль. Напачатку ішоў актыўны пошук канцэпцыі новай культурнай палітыкі, а нацыянальна-дэмакратычныя і аўтарытарныя тэндэнцыі мелі роўную вагу. У гэтых умовах важную ролю адыгрывалі асобы, якія выконвалі функцыю пасрэдніка паміж уладай і коламі творчай інтэлігенцыі, ажыццяўлялі нагляд за працай грамадскіх добраахвотных таварыстваў і суполак,

бралі на сябе функцыю кансультанта і цэнзара, даводзілі да ведама ідэалагічныя задачы, накіроўвалі на творчы шлях. Да шэрагу такіх і быў далучаны наш герой.

Р. К. Шукевіч-Трацякоў увайшоў у склад рэдакцыі газеты “Звязда”, хутчэй за ўсё гэта адбылося ў канцы 1921–1922 г. Ён адказваў за рубрыку “В партыі”, пісаў артыкулы на палітычныя тэмы, а таксама веў шахматную рубрыку. Тады ж ён пачаў выступаць як літаратурны і мастацкі крытык. На старонках газеты з’явіліся яго рэцэнзіі на п’есу Л. М. Літвінава (Гурэвіча) і крытыка творчасці М. С. Кудзелькі (М. Чарота) [13, с. 4]. Разам з тым шмат пісаў на антырэлігійную тэму, выкарыстоўваючы навуковыя ці рэлігіязнаўчыя аргументы [14, 15, 16].

Склад рэдакцыі газеты “Звязда” 1923 г. Р. К. Шукевіч-Трацякоў пасярэдзіне ў верхнім шэрагу

У студзені 1923 г. “Звязда” пачала выдаваць свой літаратурны дадатак, дзе, акрамя твораў рускамоўных пралетарскіх літаратараў, змяшчаліся і крытычна-аналітычныя матэрыялы. У прыватнасці Р. К. Шукевіч-Трацякоў надрукаваў артыкул, прысвечаны дыскусіі пра часопіс “Польмя”, дзе выказаў думку, што рэвалюцыйныя марксісты і дзеячы “старога беларускага адраджэння” могуць знайсці агульную мову [17, с. 14].

Думка пра тое, што старыя і новыя дзеячы інтэлігенцыі могуць аб’яднацца на ніве працы для Беларусі, была вельмі актуальнай. У той перыяд ішла актыўная палеміка пра культуру як сферу ідэалогіі, якая павінна была быць зброяй у класавай барацьбе, а таксама пра ролю інтэлігенцыі, якая павінна была ствараць новую культуру, нацыянальную па форме і пралетарскую па змесце. Напрыклад, сакратар Цэнтральнага камітэта Камуністычнай партыі (большавікоў) Беларусі (ЦК КПБ(б)) В. Г. Кнорын лічыў, што галоўнай

перашкодай для будаўніцтва новай сацыялістычнай беларускай культуры з’яўлялася старая культурная спадчына, у тым ліку і сялянская. Народны камісар асветы БССР У. С. Ігнатоўскі наадварот заклікаў да выкарыстання і захавання нацыянальных традыцый, досведу і ведаў старой беларускай інтэлігенцыі.

На чале Галоўлітбела

5 студзеня 1923 г. пастановай СНК БССР з мэтай аб’яднання ўсіх відаў цэнзуры друкаваных твораў было зацверджана палажэнне аб Галоўным упраўленні па справах літаратуры і мастацтва БССР (Галоўлітбел). Сярод асноўных задач Галоўлітбела быў папярэдні прагляд усіх належачых да друку публікацый; распаўсюджванне перыядычных і непэрыядычных твораў, малюнкаў, карт і інш.; выдача дазволу на публікацыю для ўсіх органаў друку, выдавецтваў, тыпаграфій.

Друкарні і выдавецтвы былі абавязаны прадстаўляць у Галоўлітбел творы ў некалькіх экзэмплярах. Пасля праверкі Галоўлітбел складаў спісы твораў, дазволёных да друку і распаўсюджвання і забароненых адпаведна. Спісы забароненай літаратуры, складзеныя галоўным упраўленнем, з’яўляліся абавязковай інструкцыяй для органаў ДПУ, якія мелі права на канфіскацыю і прыцягненне да адказнасці тых, хто распаўсюджваў палітычна шкодныя тэксты. Прагляд рукапісаў і выдача дазволу на публікацыю з’яўлялася паслугай, за якую выдавецтва ці прыватная асоба павінна была аплаціць па фіксаваным кошце і заплаціць гербавы збор. Гэта дазваляла Галоўлітбелу працаваць па самаакупнасці [18, л. 1-3]. Нягледзячы на фармальную падпарадкаванасць народнаму камісарыату асветы, фактычна Галоўнае ўпраўленне па справах літаратуры і мастацтва БССР кантралявалася ЦК КП(б)Б і выконвала інструкцыі і загады Галоўліта РСФСР.

Р. К. Шукевіч-Трацякоў заняў пасаду старшыні Галоўнага ўпраўлення. Да прызначэння яго кандыдатура абмяркоўвалася вышэйшым кіраўніцтвам рэспублікі. Акрамя досведу ваеннага цэнзара і рэдактара ў Смаленску, у нашага героя была адпаведная адукацыя: ён валодаў некалькімі мовамі, сярод якіх былі нямецкая і французская. Менавіта яго подпіс стаяў пад шматлікімі спісамі твораў і кніг, якія зацвярджала калегія Галоўлітбела. Калегія збіралася некалькі разоў на месяц, а ў яе склад уваходзілі вядомыя навукоўцы, літаратары і грамадскія дзеячы: А. В. Баліцкі, У. М. Ігнатоўскі, З. Х. Жылуновіч, С. М. Некрашэвіч, У. І. Пічэта і інш. [19, л. 21–22].

Вялікім сектарам працы Галоўлітбела была не толькі праверка новых выданняў і рукапісаў, але і навядзенне парадку з літаратурай, выдадзенай у перыяд 1917–1920 гг. Калі правесці аналіз спісаў, падаваных Галоўлітбелам у ЦК КП(б) Беларусі, то пад забарону падпадалі ў асноўным выданні палітычных праціўнікаў бальшавікоў (сацыялістаў-рэвалюцыянераў, меньшавікоў, прыхільнікаў устаноўчага сходу і нацыянал-дэмакратаў), філасофская і рэлігійная літаратура, дазвол на друк атрымлівалі выданні этнаграфічнага, мовазнаўчага характару, тэхнічная літаратура і мастацкія творы беларускіх савецкіх літаратараў [18, л. 1–18]. Ідэалагічна шкоднымі былі прызнаныя часопіс “Саха”, “Беларускі спеўнік”, “Што трэба ведаць кожнаму беларусу” В. Ю. Ластоўскага, п’есы Ф. К. Аляхновіча і інш., у той час як “Новы лемантар

для беларускіх дзетак” Я. Станкевіча і “Беларускі лемантар, або Первая навука чытання” 1906 г. было дазволена распаўсюджваць [18, л. 23–25].

Паэт і яго цэнзар. “Пад уплывам марксісцкае крытыкі”

Лёс і прафесійныя абавязкі звязалі Р. К. Шукевіча-Траццякова і Якуба Коласа. Яшчэ ў 1923 г., калі камісія Галоўлітбела разглядала рукапіс завершанай “Новай зямлі”, загадчык прапановаў ухваліць паэму да друку з умовай, каб аўтар напісаў у прадмове, што падзеі адбываюцца ў 1890-х гг. [19, л. 1–18].

Наступным крокам стала рэдагаванне яшчэ адной фундаментальнай паэмы Я. Коласа “Сымон-музыка”. Гісторыя стварэння паэмы, змен, якія ўносіліся аўтарам у сувязі з новымі палітычнымі і ідэалагічнымі патрабаваннямі савецкай улады, даволі падрабязна паказаны папярэднімі даследчыкамі, іншая справа, што ролю “мадэратара” паміж беларускім песняром і ўладамі выконваў цэнзар Р. К. Шукевіч-Траццякоў.

Летам 1924 г. Я. Колас з’ездзіў у адпачынак, у вандроўцы яго суправаджаў наш герой. “З вялікімі ваганнямі выехаў я ўлетку 1924 года на Каўказ, падлячыцца ў Кіславодску. Былі там цікавыя людзі, пісьменнікі, вучоныя і наш мінчанін Шукевіч-Траццякоў, рэдактар “Беларускай вёскі”... У Шукевіча я браў Тагора і надоўга прыляпіўся да яго душою” [21, с. 125]. У Кіславодску паэт зрабіў канцэптуальную рэдакцыю “Сымона-музыкі”, якую паказваў Р. К. Шукевічу-Траццякову і атрымаў станоўчае заключэнне. Аднак варыянт рукапісу быў скрадзены на вакзале разам з багажом, знайсці яго так не ўдалося, і Я. Коласу прыйшлося рабіць трэці вырыянт твора. Па альтэрнатыўнай версіі, другі варыянт рукапісу захаваўся і паэт працаваў над ім далей, каб улічыць усе заўвагі літаратурнага цэнзара [22, 23].

Сам Р. К. Шукевіч-Траццякоў прысвяціў юбілею Я. Коласа вялікі артыкул, дзе, акрамя аналізу розных граняў таленту беларускага песняра, падкрэсліў важнасць яго паэмы для сучаснасці. “Пад уплывам марксісцкае крытыкі Я. Колас перапрацаваў свайго “Сымона-музыку”, змяніў яго канец, рашуча скінуў з Сымона раней аблытаўшую яго рэлігійную навуціну. Больш таго, Колас, перайшоў у шэрагі актыўных бязбожнікаў, мастацкі пачаў выступаць за барацьбу з цемрай” [23, с. 6]. Сам крытык не хаваў гонару ад таго, што змог наладаваць беларускага паэта па палітычна правільнаму накірунку. Артыкул друкаваўся двойчы [24].

Р. К. Шукевіч-Траццякоў працаваў на пасадзе старшыні Галоўлітбела да канца 1924 г. Вядома, што ён сумяшчаў гэтую дзейнасць з работай у рэдакцыі газеты і раённым камітэце. Хутка ён быў перакінуты на новую працу, і зноў звязаную з кантролем за дзейнасцю творчых і навуковых работнікаў.

Рэдактар галоўнай сялянскай газеты, сябра літаратараў, краязнавец і эсперантыст

Славу нашаму герою прынесла праца на пасадзе рэдактара газеты “Беларуская вёска”. 15 студзеня 1921 г. як спецыяльны дадатак да газеты “Звязда”, выходзіла два разы на тыдзень (тады “Белорусская деревня”). На яе старонках друкаваліся навіны сельскагаспадарчага жыцця, парады спецыялістаў, распараджэнні кіруючых органаў, прапаганда калектыўнай гаспадаркі.

У жніўні 1923 г. рэдакцыя “Звязды” аб’явіла пра планы ператварыць “Вёску” ў самастойную газету [26]. З гэтага часу пасаду адказнага рэдактара заняў Р. К. Шукевіч-Траццякоў.

Пад яго кіраўніцтвам рэдакцыя наладзіла перапіску з рознымі раёнамі БССР, заклікаўшы чытачоў станавіцца іх селькорамі. Гэта дало свае вынікі. Кожны дзень рэдакцыя “Вёскі” атрымлівала некалькі соцень пісем з навінамі ды запытамі. Тыраж газеты з 1925 па 1928 гг. павялічыўся з 5000 да каля 30 000 экзэмпляраў.

У выданні была мастацкая рубрыка, дзе змяшчаліся новыя творы Я. Коласа, Я. Купалы, П. Труса, А. Вольнага, А. Александровіча і інш., графікай займаліся таленавітыя мастакі, сярод якіх быў фін А. П. Ахола-Вало. У рэдакцыю газеты прыходзілі творчыя асобы, з многімі з якіх у Р. К. Шукевіча-Траццякова склаліся добрыя, амаль сяброўскія адносіны.

“Беларуская вёска” мела шэраг дадаткаў: літаратурны часопіс “Чырвоны Сейбіт”, газеты “Спажывецкая Кааперацыя”, “Змагайся з цемрай”, “На абарону”. Усе выданні выходзілі пад рэдакцыяй Р. К. Шукевіча-Траццякова. У “Сейбіце” змяшчаліся творы К. Чорнага, У. Дубоўкі, П. Глебкі, М. Лужаніна, К. Крапівы, Я. Пушчы, літаратурная крытыка. Сам адказны рэдактар вёў рубрыку “Культурная хроніка” і рабіў агляд новых беларускіх выданняў. Колькасць падпісчыкаў газеты ў канцы 1920-х складала каля 17 000–20 000 чалавек. Грамадзяне, якія адкрывалі гадавую і паўгадавую падпіску, атрымлівалі ў якасці падзякі каляровы “Беларускі сялянскі настольны календар”. Газета адсылалася ў Маскву, Пскоўскую, Смаленскую вобласці, Кубань, Урал і Сібір [27, с. 38].

1926 г. адзначыўся расколам у беларускім літаратурным асяродку. У маі 1926 г. група літаратараў на чале з Зм. Бядулем, Я. Пушчам, М. Лужанінам, У. Дубоўкам, К. Чорным і інш. падалі заяву ў бюро ЦК КП(б) БССР аб выхадзе з Усебеларускага аб’яднання паэтаў і пісьменнікаў “Маладняк”. Імі было ўтворана Беларускае літаратурна-мастацкае аб’яднанне “Узвышша”. Народны камісар асветы БССР А. В. Баліцкі, акадэмік У. М. Ігнатоўскі і загадчык аддзела друку ЦК КП(б) БССР А. Ф. Адамовіч падтрымалі стварэнне новай арганізацыі. Пазней А. Ф. Адамовіч адзначыў, што “Маладняк” нічога саліднага на ніве літаратуры не стварыў. Лёс старой арганізацыі вырашаўся на двух пасяджэннях літаратурнай камісіі ЦК КП(б) БССР у 1926 г. “Маладняк”

Вокладка Беларускага сялянскага настольнага календара за 1928 г.

вырашылі захаваць як арганізацыю, якая сумяшчае літаратурную і агітацыйна-прапагандысцкую працу [28, л. 338–339]. Уласна прапаганды ад паэтаў і пісьменнікаў і чакалі. 10 жніўня 1926 г. быў дадзены дазвол на стварэнне “Узвышша”. Для ажыццяўлення нагляду і кіраўніцтва гэтым аб’яднаннем быў прызначаны спецыяльны прадстаўнік ЦК Р. К. Шукевіч-Траццякоў. У хуткім часе “Узвышша” атрымала датацыю на выданне часопіса [29, л. 152].

Ад літаратурных крытыкаў патрабавалася весці барацьбу з традыцыямі нацыянал-дэмакратызму ў літаратуры і з упадніцкімі настроймі і хістаннямі, дапамагаць сялянскім пісьменнікам зжываць “антыпралетарскія ўхілы” і інш.

Цяпер Р. К. Шукевіч-Траццякоў выконваў ролю пасрэдніка і мадэратара ўлады не толькі ў літаратурным асяроддзі, але і ў шырокіх колах навуковай інтэлігенцыі, якая гуртавалася вакол краязнаўчай справы. Краязнаўчы рух у Савецкай Беларусі пачаў афармляцца ў 1920–1922 гг. Краязнаўцы ставілі сваёй мэтай вывучэнне гісторыі роднага краю: археалагічныя і этнаграфічныя даследаванні, ахову гісторыка-культурных помнікаў, арганізацыю музеяў і бібліятэк, асветніцкую дзейнасць, выпуск тэматычнага перыядычнага выдання і інш. Адначасова на тэрыторыі БССР пачалі ўзнікаць краязнаўчыя таварыствы і гурткі, якія дзейнічалі аўтаномна. Усё гэта вымагала аб’яднання краязнаўчых сіл, стварэння адзінага метадычнага кіраўнічага цэнтра.

У канцы 1923 г. пры Інстытуце Беларускай культуры было створана Цэнтральнае бюро краязнаўства (ЦБК) [30, л. 6]. Асноўнымі задачамі ЦБК лічыліся арганізацыя краязнаўчых таварыстваў і агульнае кіраванне іх дзейнасцю, арганізацыя ўсебеларускіх канферэнцый па краязнаўстве, збор музейных (і іншых) экспанатаў праз таварыствы краязнаўства і размеркаванне іх па музеях, аддзелах і секцыях Інбелкульта, выданне прац, праграм і анкет па краязнаўстве [30, л. 74]. Першым старшынёй ЦБК быў прызначаны прафесар рэктар БДУ У. І. Пічэта, а намеснікам — А. А. Смоліч. 29 лістапада 1924 г. адбылася Першая Усебеларуская краязнаўчая канферэнцыя [31, с. 6–7].

У канцы 1924 г. у ЦБК адбылася змена кіраўніцтва: пасаду старшыні заняў адказны сакратар Цэнтральнай кантрольнай камісіі КП(б) Беларусі П. Р. Віленстовіч (Гарбуз), а пасаду намесніка — Р. К. Шукевіч-Траццякоў [31, с. 7]. П. Р. Віленстовіч працаваў у спецыяльнай камісіі, якая займалася справамі добраахвотных грамадскіх арганізацый; разам з Р. К. Шукевічам-Траццяковым уваходзілі ў камісіі Галоўлітбела і былі, фактычна, калегамі [32, л. 449–450]. Гэта сведчыла пра тое, што ўлады жадалі паставіць краязнаўчы рух пад больш пільны кантроль і накіроўваць энергію краязнаўцаў у патрэбным ім кірунку.

Р. К. Шукевіч-Траццякоў працаваў на пасадзе намесніка старшыні ЦБК да зімы 1926 г. За 1924–1926 гг. колькасць краязнаўчых таварыстваў вырасла з 20 да 167. Пра гэтыя арганізацыі ЦБК мела звесткі, аднак у справаздачы адзначалася, “што іх лік значна большы” [33, с. 5]. У 1925 г. пачаў выдавацца спецыялізаваны краязнаўчы часопіс “Наш край”, у якім друкаваліся вынікі краязнаўчых даследаванняў і метадычныя інструкцыі. Р. К. Шукевіч-Траццякоў прысутнічаў на Першым Усебеларускім краязнаўчым з’ездзе 7–10 лютага 1926 г. у памяшканні Інбелкульта. На з’ездзе былі падведзены вынікі краязнаўчай працы, аформлена структура сеткі краязнаўчых арганізацый па тэрытарыяльнаму прынцыпу і вызначаны напрамкі далейшай дзейнасці,

таксама быў абраны новы склад ЦБК. Можна сказаць, што Р. К. Шукевіч-Траццякоў ажыццяўляў кіраўніцтва крязаўчым рухам на самым важным этапе яго станаўлення.

Але і гэта яшчэ не ўсе дасягненні Р. К. Шукевіча-Траццякова як арганізатара і рэдактара. Час звярнуць увагу, што ён быў таксама знаўцам мовы эсперанта.

Дэлегаты Першага Усебеларускага крязаўчага з'езда. Р. К. Шукевіч-Траццякоў у трэцім шэрагу, сёмы з правага боку

Рух аматараў і папулярызатараў мовы эсперанта дзейнічаў на беларускіх землях у пачатку XX ст. Пасля рэвалюцыі і грамадзянскай вайны пачалася актывізацыя руху эсперантыстаў па савецкай краіне і за яе межамі. У 1923 г. адбыўся Першы з'езд Саюза эсперантыстаў Савецкіх Рэспублік (СЭСР), на якім былі абвешчаны напяркі працы. У прыватнасці савецкія эсперантысты пачалі супрацоўніцтва з Сусветнай Знешнацыянальнай Асацыяцыяй Мовы Эсперанта (Sennacieca Asocio Tutmonda, SAT).

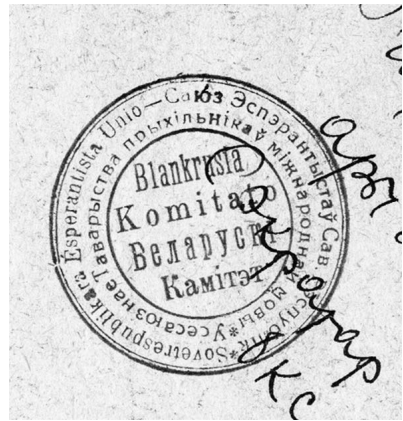
У 1923 г. узніклі першыя кружкі СЭСР у БССР, потым было створана Цэнтральнае бюро Беларускай арганізацыі СЭСР на чале з “Беларускім камітэтам СЭСР”. У камітэт уваходзілі партыйны дзеяч член ЦК МОПР Я. Р. Клыс, выкладчык Горы-Горацкай земляробчай акадэміі П. М. Кірушын, літаратар І. М. Фёдараў (Янка Маўр), студэнт-медык Зм. С. Снежка і інш. Пазней да іх далучыўся архівіст, адзін з заснавальнікаў эсперантысцкага руху ў РСФСР Р. А. Ёдка. Р. К. Шукевіч-Траццякоў таксама з’яўляўся членам прэзідыума ЦБ [34, л. 13–14].

З гэтага моманту Беларускі камітэт пачаў наладжваць сувязі з эсперантыстамі ў БССР, выпускаць свой інфармацыйны бюлетэнь, ствараць гурткі і групы пры вучэбных установах, прадпрыемствах і ў РСЧА. У маі 1925 г. у Мінску прайшла Першая Усебеларуская канферэнцыя СЭСР. У рэзалюцыі канферэнцыі быў абвешчаны канчатковы адыход ад прынцыпаў “федэра-

лізма”, створана арганізацыйная структура (мясцовыя ячэйкі, гурткі і акруговыя камітэты мовы эсперанта) [35, с. 96–97].

Папулярызацыя ліставання паміж актывістамі СЭСР і левымі эсперантыстамі з іншых краін дала стымул для ўзнікнення руху карэспандэнтаў эсперанта (скарочана — эсперкораў), якія аб’ядноўваліся ў бюро рабочых эсперанта-карэспандэнтаў (*laborista esperanta korespondejo*). І тут беларускае аддзяленне хутка выйшла на першае месца. Беларускае бюро эсперкораў узнікла ў 1924 г., адначасова як і ў Японіі, Бельгіі, Галандыі і інш.

З 1925 г. беларускае бюро атрымала назву “Бюро міжнароднай рабочай сувязі” (БМРС). Ужо ў першыя гады былі дасягнуты сур’ёзныя вынікі: з мая 1925 па май 1926 г. было атрымана 2150 лістоў ад замежных калег і адпраўлена 1870. Перапіску ад БМРС вялі 282 беларускія эсперантысты, з іх 198 былі рабочымі з прадпрыемстваў. На першым месцы была газета “Беларуская вёска”, інфармацыю для якой пастаўлялі 52 карэспандэнты з 32 краін, “Беларуская работніца і сялянка” мела 23 карэспандэнты з 13 краін. Свае эсперкоры былі ў газет “Звязда”, “Рабочый”, “Orka”, “Млот” у Мінску, “Палеская праўда” ў Гомелі і інш. Звесткі пра палітычныя, эканамічныя і культурныя падзеі друкаваліся на старонках гэтых выданняў пасля ўхвалення цэнзарамі [36, с. 51].

Штамп Беларускага камітэта СЭСР

“На пераломе дзесяцігоддзяў”

На пачатку 1930-х гг. у БССР, як і ў іншых рэспубліках Савецкага Саюза, была распачата барацьба з ідэалагічна шкоднымі элементамі, кампанія па выкрыцці так званых нацыянал-дэмакратаў у культурным і навуковым асяроддзі. Пад пераслед трапілі тыя грамадскія арганізацыі, якія дзейнічалі па прынцыпе сетак: добраахвотныя таварыствы. Па абвінавачваннях у прыналежнасці да “Саюза вызвалення Беларусі” і “Працоўнай сялянскай партыі” былі арыштаваны многія дзеячы культуры і навукі, у тым ліку і тыя, з кім Р. К. Шукевіч-Трацякоў супрацоўнічаў на ніве крэзнаўства і літаратуры. Сам ён з канца 1930 г. пакінуў пасаду рэдактара газеты “Беларуская вёска”, агульны тыраж якой складаў каля 80 000 экзэмпляраў. З 1931 г. газета, адпаведна ідэалагічным задачам, змяніла назву на “Калгаснік Беларусі”.

Пачатак 1930-х для нашага героя быў перыядам актыўнай працы, які не саступаў пачатку 1920-х. 15 жніўня 1931 г. Р. К. Шукевіч-Трацякоў быў прызначаны на пасаду намесніка начальніка Беларускага кіраўніцтва сувязі. Ён працаваў у Камітэце па радыёфікацыі і радыётрансляцыі пры СНК БССР, дзе займаўся цензурай перадач радыё [37, л. 131]. Вядома, што сваю рубрыку на беларускім радыё мела і “Беларуская вёска”, выходзілі перадачы на эсперанта. Ёсць звесткі, што пазней (1932–1933 гг.) ён заняў пасаду старшыні Беларускага кіраўніцтва сувязі [38, л. 369–370].

25 красавіка 1931 г. паводле пастановы Агульнага сходу пісьменнікаў Мінска было створана Беларускае аб'яднанне пралетарска-калгасных пісьменнікаў (БелАПКП). Яно дзейнічала як частка Усеаюзнага аб'яднання пралетарска-калгасных пісьменнікаў. Задачай БелАПКП было стварэнне пралетарска-калгаснай літаратуры, падтрымка і выхаванне маладых пісьменнікаў з сялянскага асяроддзя, стварэнне літаратурнымі сродкамі вобразаў герояў-ударнікаў калгаснай працы, ухваленне палітыкі партыі і кіраўніцтва ў галіне сацыялістычнай перабудовы вёскі [39, с. 3–5]. У арганізацыйнае бюро аб'яднання ўвайшлі Р. К. Шукевіч-Трацякоў, П. Р. Галавач, І. М. Барашка, С. Я. Баранавых і інш. Было створана Мінскае аддзяленне БелАПКП, а таксама 3 філіялы і 15 літаратурных гурткоў. Творы літаратараў па тэме калектывізацыі сяла друкаваліся ў часопісе “Беларусь калгасная”. Дзейнасць аб'яднання была прыпынена пасля красавіка 1932 г. у сувязі з пастановай ЦК УсеКП(б) аб перабудове мастацкіх арганізацый. Таксама вядома, што ў першай палове 1930-х Р. К. Шукевіч-Трацякоў займаў рэдактарскія пасады, у тым ліку намесніка галоўнага рэдактара газеты “Савецкая Беларусь” [40, л. 66].

У красавіку 1931 г. Р. К. Шукевіч-Трацякоў пачаў працаваць у Інстытуце філасофіі Беларускай Акадэміі навук (БАН). Там ён адказваў за працу антырэлігійнага сектара — за выданне літаратуры па крытыцы рэлігіі, прапаганду атэізму сярод розных слаёў насельніцтва (працоўныя, вучні, савецкія служачыя, чырвонаармейцы і інш.) [41, л. 2]. Супрацоўнікі Інстытута філасофіі прымалі актыўны ўдзел у кампаніі па крытыцы ідэалагічных праціўнікаў, вынікам іх працы стала выданне зборніка ў 4 частках “«Навука» на службе нацдэмаўскай контррэвалюцыі”, над якім працавалі С. Я. Вальфсон, М. Я. Грынблат, А. М. Ляўданскі, Р. М. Выдра і інш.

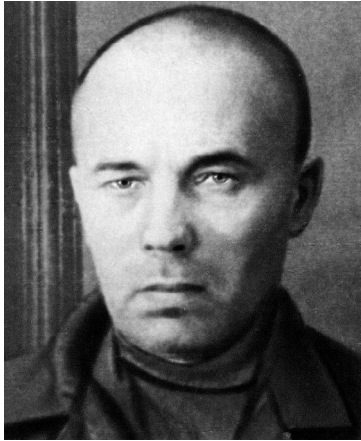
Адначасова працягвалася дзейнасць на ніве эсперанта. У 1931 г. была заснавана Інтэрнацыянальная Асацыяцыя рэвалюцыйных пісьменнікаў-эсперантыстаў (Internacia Asocio de Revoluciaj Esperanto-Verkistoj (IAREW)). У хуткім часе было створана Беларускае аддзяленне IAREW, сябрамі якой сталі А. Александровіч, Я. Колас, Я. Купала, Ц. Гартны, П. Галавач, Р. Кобец. Асабліва заўзятым прыхільнікам эсперанта быў Ц. Гартны. Намаганьнямі беларускай “літаратурнай брыгады” на эсперанта ў першай палове 1930-х былі перакладзены вершы А. Александровіча, Я. Коласа, Я. Купалы, творы “Сполах на Загонах” П. Галавача, “Гута” Р. Кобеца, “Наступ на Горны” Ц. Гартнага. Інфармацыя пра творчасць беларускіх літаратараў і пераклады іх твораў з'яўляліся на старонках эсперантысцкіх газет і часопісаў Заходняй Еўропы [42, с. 121–123].

У снежні 1933 г. на пасяджэнні прэзідыума Акадэміі навук Р. К. Шукевіч-Трацякоў быў прызначаны на пасаду загадчыка Масавага сектара БАН (сектар навукова-тэхнічнай прапаганды) [43, л. 1–4]. Праца Масавага сектара складалася з падрыхтоўкі і выдання вялікага кола спецыяльнай метадычнай і агітацыйнай літаратуры па вытворчым крэзнаўстве, пытаннях атэізму і класавай барацьбы, папулярызацыяй масавай даследчай працы і інш.

У 1934 г. часопіс “Международный язык” № 7 быў амаль цалкам прысвечаны працы беларускіх эсперантыстаў. У ім канстатаваліся вялікія

поспехі беларускага аддзялення СЭСР у кірунку папулярызацыі мовы эсперанта ў пралетарскім асяродку, наладжванню сувязяў і камунікацыі з замежнымі калегамі. Сярод іншых была змешчана інфармацыя пра Р. К. Шукевіча-Траццякова як члена Беларускага камітэта СЭСР [44, с. 173].

Трагічны фінал

Р. К. Шукевіч-Траццякоў
у сярэдзіне 1930-х гг.

У 1935–1936 гг. палітычны клімат у савецкім грамадстве змяніўся ў бок яшчэ большага ідэалагічнага ціску, а пад пераслед пачалі трапляць не толькі прадстаўнікі старых ці варожых класаў, але і шмат партыйных дзеячаў, пачаліся чысткі шэрагаў партыі, абвінавачванні раней добранадзейных бальшавікоў у шкодніцкай і шпіёнскай дзейнасці. Гэты лёс не мінуў і нашага героя. Ва ўмовах жорсткай класавай барацьбы, выкрыцця “ворагаў”, дыпламатычны і інтэлігентны Р. К. Шукевіч-Траццякоў выклікаў шмат падазрэнняў. У кастрычніку 1935 г. ён быў выключаны з партыі і вызвалены ад шэрага адказных пасадаў.

Пазбаўленне партыйнага білета і звальненне спрыялі значнаму паніжэнню сацыяльнага статуса чалавека, ён губляў сувязі, уплыў і трапляў у ізаляцыю. Нярэдка гэта было “прэлюдыяй” да арышту.

У перашай палове 1936 г. Р. К. Шукевіч-Траццякоў працягваў працаваць у Масавым сектары Беларускай Акадэміі наук, прысутнічаў на пасяджэннях Прэзідыума БАН разам з Я. Коласам [45, л. 71–74]. Напэўна, гэта былі іх апошнія сустрэчы з беларускім Песняром, але “на роўных” размаўляць яны ўжо не маглі [45, л. 82]. 22 жніўня 1936 г. Масавы сектар БАН быў ліквідаваны, а Р. К. Шукевіч-Траццякоў звольнены з працы з фармулёўкай “не мае падрыхтоўкі для навуковай працы” [43, л. 4]. Апошнім месцам працы Р. К. Шукевіча-Траццякова ў 1937–1938 гг. была пасада метадыста шахматнага клуба Камітэта па справах фізкультуры і спорту пры СНК БССР.

18 жніўня 1938 г. Р. К. Шукевіч-Траццякоў быў арыштаваны ДПУ. У гэты ж перыяд былі рэпрэсаваны і многія яго калегі па Інстытуту філасофіі і эсперантысцкай дзейнасці: Р. М. Выдра, Я. Р. Клыс, А. Р. Ёдка, Зм. С. Снежка і інш. Шмат з іх былі асуджаны да вышэйшай меры пакарання альбо атрымалі тэрміны заключэння. Прысудам Р. К. Шукевіч-Траццякоў быў асуджаны па артыкулах № 72, 76 УК БССР на 5 год лагераў. Памёр Р. К. Шукевіч-Траццякоў 10 студзеня 1942 г., адбываючы тэрмін заключэння ў Паўночна-Усходнім папраўча-працоўным лагерах [3, с. 116]. Радкі з яго ўспамінаў пра тое, што ён з іншымі камуністамі “ішоў на верную смерць”, аказаліся прароцкімі, але зусім у іншым для аўтара трагічным сэнсе.

У сярэдзіне 1950-х родныя нашага героя пачалі рабіць намаганні, каб вярнуць яго сумленнае імя. Пастановай Вярхоўнага суда БССР 2 лютага 1956 г. Р. К. Шукевіч-Траццякоў быў рэабілітаваны, а прысуд быў адменены ў сувязі з недаказанасцю складу злачыства. У 1959 г. ён быў адноўлены ў шэра-

гах КПСС, але яго асоба і спадчына былі надоўга забыты і не разглядаліся даследчыкамі.

Высновы. У большасці крыніц імя і асоба Р. К. Шукевіча-Траццякова ўзгадваюцца і звязваюцца з супрацьлеглай фігурай літаратурнага цэнзара, які хутка ўзняўся да вяршынь дзяржаўнай улады, а пазней гэтак жа хутка быў нізрынуты да нізоў. Але, як сведчаць вышэйпералічаныя факты, поле яго дзейнасці было значна шырэйшым.

Творчы і прафесійны шлях Р. К. Шукевіча-Траццякова праходзіў праз перыяды палітычнага, сацыяльна-культурнага і навуковага жыцця Савецкай Беларусі 1920–1930-х гг. Ён змог рэалізаваць сябе ў розных галінах і сферах: ваеннаслужачы, партыйны дзеяч-функцыянер, літаратурны цэнзар і крытык, арганізатар, рэдактар, удзельнік навуковых, літаратурных і грамадскіх таварыстваў (ЦБК, Беларускае аддзяленне СЭСР, БелАПКП), якія зрабілі вялікі ўнёсак у культурнае будаўніцтва БССР і наладжвалі камунікацыі з саюзнымі і замежнымі арганізацыямі. Пры гэтым хуткі кар’ерны старт пачаўся для нашага героя з вяртання ў Беларусь у 1919 г. У 1920-я гг., акрамя публічнай ролі цэнзара, рэдактара, навукоўцы і публіцыста, Р. К. Шукевіч-Траццякоў выконваў функцыю пасрэдніка паміж літаратурнымі і навуковымі коламі і органамі ўлады, інфармаваў ЦК КПБ(б) БССР аб іх дзейнасці і атрымліваў інструкцыі. Вельмі верагодна, што наш герой займаўся выдавецкай і літаратурнай справай, краязнаўствам і эсперанта з асабістым энтузіязмам. Сярод яго інтарэсаў можна пералічыць шахматную справу, аналіз літаратуры і рэлігіязнаўства. Менавіта гэтым тэмам была прысвечана большасць публікацый Р. К. Шукевіча-Траццякова. Пры гэтым ён, у адрозненне ад іншых літаратурных крытыкаў ці савецкіх філосафаў, не выкарыстоўваў рэзкай прапагандысцкай рыторыкі ды гучных заклікаў: яго стыль адрозніваўся ўзважанасцю і нейтральнасцю фармулёвак. Узважанасць і асцярожнасць, цэнзура і самацэнзура праяўляліся і ў тым, што наш герой па-рознаму трактаваў і карэктаваў этапы сваёй біяграфіі: месца нараджэння, паходжанне, вучоба, удзел у Першай сусветнай вайне, палон, удзел у савецка-польскай вайне і інш.

Р. К. Шукевіч-Траццякоў валодаў вялікім уплывам і аўтарытэтам у навуковых і літаратурных колах, мог аказваць пратэцыю, дапамогу дзеячам культуры і навукі, уплываць на іх лёс. Аб гэтым сведчаць яго адносіны з Я. Коласам і іншымі літаратарамі, мастакамі і навукоўцамі. У першай палове 1920-х гг. ён узначальваў Галоўлітбел, у пачатку 1930-х — Масавы сектар БАН і Беларускае кіраўніцтва сувязі.

Р. К. Шукевіч-Траццякоў не быў закрануты палітычнымі кампаніямі пачатку 1930-х гг., аднак у другой палове 1930-х ён, як і іншыя партыйныя дзеячы, быў пазбаўлены ўсіх пасадак, выдалены з шэрагаў партыі і трапіў пад арышт па абвінавачванні ў антысавецкай дзейнасці. Як прадстаўніку “старой генерацыі” (адукацыя за царскім часам, служба ў РСЧА, кар’ера партыйнага функцыянера з адказнымі пасадамі ў 1920-я) яму не знайшлося месца ў новым сацыялістычным сталінскім грамадстве ў перадавенны час. Трагічны лёс радніць яго з тымі дзеячамі навукі і культуры, якіх яму даводзілася падвяргаць цэнзуры і нагляду, што па сабе з’яўляецца ілюстрацыяй да супярэчлівай і дынамічнай эпохі Савецкай Беларусі 1920–1930-х гг. XX ст.

Спіс крыніц і літаратуры

1. **Шукевич-Третьяков, Р.** Безумству храбрых поем мы славу... // Звезда. 14 марта. — 1923. — С. 10.
2. **Шукевич-Третьяков, Р. К.** На страже Белоруссии // Звезда. 22 октября. — 1922. — С. 3.
3. **Возвращенные имена: Сотрудники АН Беларуси, пострадавшие в период сталин. репрессий.** — Мн. : Навука і тэхніка, 1992. — 120 с.
4. **Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ).** — Ф. 4п. Оп. 2. Д. 6228.
5. **Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ).** — Ф. 473. Оп. 1. Д. 6.
6. **НИАБ.** — Ф. 473. Оп. 1. Д. 78.
7. **Бочаров, А. А.** Студенты Петроградского политехнического института в годы Первой мировой войны. Некоторые проблемы изучения // Россия в глобальном мире. — № 6. — 2015. — С. 123–128.
8. **1914|1918.** Памяти героев Великой войны. [Электронный ресурс]. https://gwar.mil.ru/heroes/?last_name=Шукевич&groups=awd:ptr:frc:cmd:prs&types=awd_nagradu:awd_kart:potery_doneseniya_o_poteryah:potery_gospitali:potery_spiski_zahoroneniya:potery_voennoplen:frc_list:cmd_commander:prs_person&page=1&first_name=Родион. Дата выхода: 31.04. 2023.
9. **Государственный архив Минской области (ГАМО).** — Ф. 589 п. Оп. 1. Д. 5.
10. **Илькевич, Н. Н.** Неизвестный арест Родиона Шукевича-Третьякова // Годы. — № 1. — 2000. — С. 4–13.
11. **ГАМО.** — Ф. 38 п. Оп. 1. Д. 49
12. **Сьпіс абанентаў гарадзкіх тэлефонных сетак Менскай акругі сувязі.** — Менск, 1928. — 131 с.
13. **Шукевич-Третьяков, Р.** В революции нет революционного // Звезда 12 ноября 1923. — С. 4.
14. **Шукевич-Третьяков, Р.** Поход на религии // Звезда. 25 ноября 1922. — С. 4.
15. **Шукевич-Третьяков, Р.** Рождество Христово // Звезда. 7 января 1923. — С. 3.
16. **Шукевич-Третьяков, Р.** Воскресение богов // Звезда. 7 апреля 1923. — С. 4.
17. **Шукевич-Третьяков, Р.** Общій язык найден (На вечере журнала “Полымя”) // Звезда. Литературное приложение к газете “Звезда”. — № 1. — 1923. — С. 14.
18. **НАРБ.** — Ф. 42. Оп. 1. Д. 201.
19. **НАРБ.** — Ф. 4п. Оп. 1. Д. 1169.
20. **НАРБ.** — Ф. 42. Оп. 1. Д. 214.
21. **Лужанін, М.** Колас раскавае пра сябе. — Мн., Мастацкая літаратура, 1982. — 428 с.
22. **Конан, У.** Першае і савецкае выданне паэмы “Сымон-музыка”: параўнаўчы аналіз // Тэрмапілы. — № 12. — 2008. — С. 333–340.
23. **Трафімчык, А.** “Няшчасная паэма. Праваліцца мусібыць, яна”: рэдакцыя паэмы Якуба Коласа “Сымон-музыка” // Польшча. — № 6. — 2015. — С. 143–149.
24. **Шукевіч-Трацякоў, Р.** З “ціхай вады” — на прасторы жыцця // Чырвоны сейбіт. — № 3. — 1926. — С. 2–6.
25. **Шукевіч-Трацякоў, Р.** З “ціхай вады” — на прасторы жыцця // Якуб Колас у літаратурнай крытыцы. — Мінск, 1926. — С. 143–144.
26. **Выписывай “Белорусскую деревню”** // Белорусская деревня. 25 августа 1923. — С. 1.
27. **Як працуе “Беларуская вёска”.** Што павінен кожны ведаць пра нашу газету // Беларускі сялянскі настольны каляндар на 1928 год. — Мн., Беларуская вёска, 1928. — 80 с.
28. **НАРБ.** — Ф. 4 п. Оп. 1. Д. 2006.
29. **НАРБ.** — Ф. 4п. Оп. 1. Д. 2534.

30. *Цэнтральны навуковы архіў Акадэміі навук Беларусі (ЦНА АНБ)*. — Ф. 67. Оп. 1. Д. 8.
31. *Краязнаўчыя арганізацыі // Наш край*. — 1925. — № 1. — С. 6–7.
32. *НАРБ*. — Ф. 4 п. Оп. 1. Д. 2535.
33. *Працы Першага Усебеларускага краязнаўчага з’езда*. 7–11 лютага. Менск : Контам Ін-та Беларускай культуры, 1926. — 81 с.
34. *НАРБ*. — Ф. 34. Оп. 1. Спр. 723.
35. *Снежко, Д.* Блестящий опыт белорусских товарищей // *Известия ЦК СЭСС*. 1926–1927. — № 3–4. — С. 96–97.
36. *Учытесь работать у белорусских товарищей // Международный язык*. № 5–6. — 1933. — С. 51–58.
37. *НАРБ*. — Ф. 7. Оп. 1. Д. 808.
38. *НАРБ*. — Ф. 6. Оп. 1. Д. 1690. Т. 2.
39. *Ад беларускага аб’яднання пралетарска-калгасных пісьменнікаў // Беларусь калгасная* № 1. — 1932. — С. 3–5.
40. *НАРБ*. — Ф. 6. Оп. 1. Д. 2256, ч. 1.
41. *ЦНА АНБ*. — Ф. 12. Оп. 1. Д. 1.
42. *Говорят пролетарские писатели. Белорусские писатели об эсперанто // Международный язык*. — № 4. — 1933. — С. 121–123.
43. *ЦНА АНБ*. — Ф. 2. Д. 1. Д. 13.
44. *Десятилетие Белорусской организации СЭСР // Международный язык*. № 7. — 1934. — С. 171–196.
45. *НАРБ*. — Ф. 4 п. Оп. 1.7479.

Вольга Бароўская

РОЛЯ АБ’ЯДНАННЯ “МАЛАДНЯК” ВА ЎСТАЛЯВАННІ КУЛЬТУРНЫХ СУВ’ЯЗЕЙ З ПОЛЬШЧАЙ У 1921–1939 гг.

Літаратурнае аб’яднанне “Маладняк” адыграла важную ролю ў далучэнні шырокіх пластоў маладой беларускай інтэлігенцыі да ўдзелу ў культурным будаўніцтве. У складаных умовах вострай ідэалагічнай барацьбы гэта аб’яднанне, неаднароднае па сацыяльным складзе, характары творчых памкненняў, узроўні літаратурнай кваліфікацыі яго членаў, не магло доўгі час заставацца арганізацыйна адзіным. Меліся патэнцыйныя магчымасці дыферэнцыяцыі, абумоўленыя не толькі разнароднага складу “Маладняка”, але і агульнапалітычнымі фактарамі, як рост дабрабыту і культурнага ўзроўню мас, павышэнне іх актыўнасці, умацавання класавага раслаення як у горадзе, так і на вёсцы.

Ліпеньскі пленум ЦК КП(б)Б 1926 г., адзначыўшы важнае значэнне літаратуры як сродку культурнага і палітычнага ўплыву на масы, падкрэсліў неабходнасць “зварнуць увагу на палітычнае выхаванне “Маладняка” і іншых аб’яднанняў і трымаць курс на збліжэнне пісьменнікаў і літаратараў наогул да савецкай улады, асцярожна і тактычна выпраўляючы іх памылкі і ўхілы” [1]. Праз месяц Бюро ЦК КП(б)Б палічыла мэтазгодным, каб часопіс “Маладняк” стаў органам літаратурнага аб’яднання “Маладняк”. У лістападзе 1927 г. з “Маладняка” выйшлі яго арганізатары М. Чарот, М. Зарэцкі, А. Дудар і А. Александровіч, якія разам з пісьменнікамі старэйшага пакален-

ня (Я. Купалам, Я. Коласам, Ц. Гартным) стварылі новае літаратурнае аб'яднанне “Полымя”.

Згодна з пратаколам нарады Цэнтральнага бюро “Маладняка” за 22 лютага 1926 г., прадугледжвалася “наладзіць сувязь з іншаземнымі літаратурнымі аб'яднаннямі, у першую чаргу з аб'яднаннем “Аляртэ” “Дзевяць сіл” і інш. Для рэалізацыі гэтай задачы планавалася “ў абавязковым парадку прапанаваць калектыву вывучэнне іншаземных моў і іншаземнай літаратуры”. Акрамя гэтага, “узяць на сябе, пасколькі гэта не зроблена, працу культурнай сувязі і ўзаемнага азнаямлення шляхам перакладаў і г. д. іншакраёвай літаратуры” [2].

Падпісанне Рыжскага мірнага дагавора паміж Савецкімі рэспублікамі і Польшчай у сакавіку 1921 г. заклала пачатак новага этапу ў развіцці савецка-польскіх культурных сувязей. Артыкул XI Рыжскага дагавора прадугледжваў перадачу савецкім бокам Польшчы культурных каштоўнасцей, вывезенай падчас падзелаў Рэчы Паспалітай з 1772 г. па 1917 г. Была створана Спецыяльная змешаная камісія па рээвакуацыі культурных каштоўнасцей. 8 кастрычніка 1921 г. камісія прыступіла да працы, і ўжо праз 20 дзён паўнамоцны прадстаўнік РСФСР у Варшаве Л. М. Карахан заявіў аб перадачы ў бліжэйшы час першай партыі твораў мастацтва.

10 ліпеня 1925 г. СССР і Польшча падпісалі папярэдняю дамову, а 16 лістапада 1927 г. заключылі Генеральную дамову, якая падводзіла канчатковы вынік Спецыяльнай камісіі па выяўленні польскіх культурных каштоўнасцей, якія падлягалі звароту. На яго аснове ў далейшым адбывалася перадача культурных каштоўнасцей, якая была скончана да 1932 г. Паўнамоцны прадстаўнік СССР у Польшчы Д. У. Багамолаў адзначаў, што Генеральная дамова стала “значным крокам наперад на шляху культурнага збліжэння народаў СССР і Польшчы”. Указваючы на аб'ектыўныя перадумовы такога збліжэння, ён заявіў: “...непамерна важным з'яўляецца ўмацаванне ўзаемаадносін паміж прадстаўнікамі навукі, мастацтва і літаратуры абедзвюх краін з мэтай узаемнага азнаямлення і абмену культурнымі дасягненнямі” [3].

Зацікаўленасць савецкай дзяржавы ў развіцці культурных адносін стала штуршком да стварэння ў 1925 г. Усесаюзнага таварыства культурнай сувязі з замежжам (УТКС), асноўнай мэтай якога, як указана ў статутце, было “саздзейнічанне ўсталяванню і развіццю навуковай і культурнай сувязі паміж устаноўмі, грамадскімі арганізацыямі і асобнымі навуковымі і культурнымі працаўнікамі СССР і замежжа”. Са стварэннем УТКС культурныя сувязі пераўтвараліся ў справу дзяржаўнай важнасці, адносіны розных савецкіх культурных устаноў з адпаведнымі замежнымі ўстановамі ўпарадкоўваліся і каардынаваліся, набывалі рэгулярнасць і планавасць. Ва УТКС быў створаны аддзел Польшчы і прыбалтыйскіх краін. Упаўнаважаным таварыства ў Польшчы стаў М. П. Аркадзьеў. УТКС устанавіў непасрэдня кантакты з культурнымі ўстановамі Польшчы, з вядомымі прадстаўнікамі польскай культуры [4].

Адным з асноўных пытанняў у працы УТКС стаў кнігаабмен. Характэрна, што пасля стварэння таварыства толькі за 10 месяцаў 1926 г. было накіравана ў Польшчу 1927 кніг і атрымана адтуль 3710. У 1928 г. Польшча ўжо займала ў кнігаабмене СССР з еўрапейскімі краінамі трэцяе месца па перасылцы і шостае месца па адпраўцы. У 1929 г. УТКС планавалі стварэнне

аддзелаў савецкай кнігі ў бібліятэках усіх буйных культурных цэнтраў Польшчы, перш за ўсё ў Варшаўскай публічнай бібліятэцы.

УТКС ставіў сваёй мэтай палепшыць агульную інфармацыю польскага грамадства аб усіх баках жыцця СССР, накіроўвала кожны тыдзень бюлетэні УТКС у Польшчу. Вялікае значэнне мела наведванне СССР у студзені 1926 г. дэлегацыяй польскага Сейма, якая ставіла сваёй задачай палітычнае, эканамічнае і культурнае збліжэнне паміж СССР і Польшчай. Дэлегацыя наведвала Маскву, Ленінград, Украіну і Беларусь, знаёмілася з эканомікай і культурай савецкіх рэспублік. Члены дэлегацыі адзначылі росквіт нацыянальнай культуры ў СССР, у прыватнасці свабоднае культурнае развіццё польскага нацыянальнага меньшынства. З 1927 г. сталі ажыццяўляцца і групавыя паездкі савецкіх людзей у Польшчу, у прыватнасці журналістаў, працаўнікоў асветы [5].

Залежнасць культурных адносін ад палітычнага фактару ярка праявілася на апошнім этапе міжваеннага перыяду. Пачатак яго характарызаваўся вядомым збліжэннем паміж СССР і Польшчай, які пачаўся пасля падпісання пакта аб ненападзе ў 1932 г. Атмасфера, створаная гэтым палітычным актам, зрабіла магчымым спробы больш трывалага эканамічнага супрацоўніцтва, а таксама актывізацыі культурнага абмену. Інтэнсіўны культурны абмен развіваўся на працягу 1933–1935 гг., а ў некаторых галінах культуры і да 1939 г. У 1933–1939 гг. асноўная частка культурных сувязей СССР з Польшчай, як і раней, ажыццяўлялася праз УТКС. Таварыства падтрымлівала сувязі з культурнымі ўстановамі, творчымі саюзамі, бібліятэкамі, музеямі, рэдакцыямі і г. д. [6].

У 1927–1928 гг. адбылася знакамітая паездка беларускіх літаратараў у Польшчу, Чэхаславакію і Германію. Дэлегацыю ўзначальваў Д. Ф. Жылуновіч (Ц. Гартны), удзельнікамі былі М. Зарэцкі (М. Я. Касянкаў), М. Чарот (М. С. Кудзелька), Я. Купала (І. Д. Луцкевіч). Усе адзначаныя пісьменнікі і паэты так ці іначэй былі звязаны з літаратурным аб'яднаннем “Маладняк”. Падарожжа літаратараў у 1927–1928 гг. у Польшчу, Чэхаславакію, Германію яскрава прадстае ва ўспамінах Д. Ф. Жылуновіча: *“Падарожжа за мяжу ставіла перад намі дваякую мэту: азнаямленне з даследаваннямі еўрапейскай культуры і асведамленне беларускай зарубежнай грамадскасці з развіццём культуры ў БССР. Гэтыя заданні цягнулі за сабой трэцяе — гэта патрэбу ўсталявання культурнай сувязі паміж БССР і замежжам”* [7]. Падчас гэтага візіту адбыліся сустрэчы і выступленні беларускіх прадстаўнікоў з грамадскімі дзеячамі Беластока, Варшавы. На жаль, у сваіх успамінах Д. Ф. Жылуновіч не ўзгадвае якіх-небудзь асаблівасцей сваёй вандроўкі ў Польскай Рэспубліцы, большую ўвагу аўтар звяртае на паездку ў Германію. Падчас выступленняў “маладнякоўцаў” гучала так званая ранняя “малая проза” М. Зарэцкага і М. Чарота, прасякнутая рамантыкай, лірычным настроем, увагай да простага чалавека і яго ўнутранага свету, імкненнем будаваць творы на вострых, драматычных калізіях. У іх творах раскрываецца праблема ўзаемаадносін асабістага і сацыяльнага, імкненне бачыць рысы, навеяныя новай, паслярэвалюцыйнай эпохай, такія як скалечаныя лёсы людзей, якія так і не змаглі знайсці сабе месца.

У другой палове 1920-х гг. пачынаецца творчы ўздым савецкай драматургіі. Вядома, што М. Зарэцкі цікавіўся тэатрам, быў ініцыятарам і актыў-

ным удзельнікам тэатральнай дыскусіі ў 1928 г., зацвердзіў сябе як тэатральны крытык, які выступаў за развіццё нацыянальнага тэатра і кіно. Яшчэ ў пачатку 1920-х гг. падчас службы ў Віцебскай вайскавай часці пісьменнік арганізаваў “Беларускае культурна-асветнае таварыства”, стварыў ваенную аматарскую труп і кіраваў ёю. У 1928 г. ён напісаў п’есу “Віхор на балоце”, дзе скарыстаўся выяўленчымі сродкамі меладрамы з яе традыцыйным любоўным трохкутнікам, трагічнымі ахвярамі, як вынікам непадзельнага кахання. У п’есе “Белыя ружы” (1928–1929 гг.), вытрыманай у рамантычным ключы з элементамі прыгодніцтва, з выкарыстаннем фальклорных паданняў і легенд.

У сваю чаргу меліся намаганні арганізаваць паказ п’ес беларускіх аўтараў на польскай сцэне. Аднак гэта задумка скончылася безвынікова. Хоць творы М. Зарэцкага паспяхова былі пастаўлены на сцэне Дзяржаўнага рускага драматычнага тэатра БССР. Згодна са справаздачай УТКС за першае паўгоддзе 1931 г. пад назвай “Хроніка культурнай сувязі з Польшчай”, адносіны ў галіне тэатральнага мастацтва сутыкаліся з апасеннямі польскага кіраўніцтва, што савецкія тэатральныя пастаноўкі з’яўляюцца яскравай праявай “бальшавіцкай агітацыі мас”. Таму большую папулярнасць мелі п’есы А. П. Чэхава, А. М. Астроўскага і іншых класікаў. П’есы ж сучасных аўтараў, па меркаванні А. Слонімскага, адрозніваюцца прымітывізмам і надакучваюць пастаяным усхваленнем савецкага рэжыму”. У выніку савецкі бок не запрасілі на Міжнародную тэатральную алімпіаду ў 1932 г. [8]. Таксама супрацоўнікі УТКС з горыччу канстатавалі, што антысавецкія кампаніі, якія разгортваліся ў прэсе, калі ў шэрагу артыкулаў літаратурнае жыццё ў СССР прадстаўлялася ў вельмі негатыўным ключы.

Ідэалагічныя рознагалосці і супярэчнасці паміж Польшчай і СССР у 1921–1939 гг. былі толькі часткай шырокага працэсу развіцця культурнага супрацоўніцтва. Дзякуючы намаганням УТКС была арганізавана значная колькасць мерапрыемстваў і паспяховых перагавораў як з польскімі арганізацыямі, так і з прыватнымі асобамі, якія цікавіліся савецкай культурай. Удзел пісьменнікаў і паэтаў, якія гуртаваліся вакол літаратурнага аб’яднання “Маладняк” у пашырэнні і ўмацаванні культурных сувязей з Польшчай, быў значным. Іх падарожжы на чале з Д. Ф. Жылуновічам, са спыненнем у Варшаве і Беластоку, выступленні сярод рабочых, інтэлігенцыі спрыялі завязванню новых сувязей, служылі добрым сродкам азнаямлення польскай грамадскасці з асноўнымі дасягненнямі культуры БССР, у тым ліку з творчасцю “Маладняка”.

Спіс крыніц і літаратуры

1. *Цэнтральны навуковы архіў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНА НАН Беларусі)*. — Ф. 67. Воп. 1. Спр. 31. Арк. 7.

2. *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ)*. — Ф. 225. Воп. 1. Спр. 3.

3. *Документы и материалы по истории советско-польских отношений : в 11 т. / под ред. И. А. Хренова*. — М., 1967. — Т. 5 : май–декабрь 1926 г. — 616 с. — С. 73.

4. *Тарасова, И. В. Роль Всесоюзного общества культурной связи с заграницей в развитии международного книгообмена в 1925–1928 гг. / И. В. Тарасова // Традици-*

онная и инновационная наука: история, современное состояние, перспективы: сборник статей Международной научно-практической конференции (25 декабря, 2015 г., г. Пермь) / в 5 ч. Ч. 5. — Уфа: АЭТЕРНА, 2015. — С. 83–91.

5. *Архіў знешняй палітыкі Расійскай Федэрацыі (АЗП РФ)*. — Ф. 188. Воп. 7. Спр. 28. Арк. 40.

6. *ЦНА НАН Беларусі*. — Ф. 68. Воп. 1. Спр. 3. Арк. 20.

7. *БДАМЛМ*. — Ф. 15. Воп. 1. Спр. 13.

8. *Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (ДАРФ)*. — Ф. Р-5283. Воп. 1а. Спр. 193. Арк. 146.

Валерый Назараў

АНДРЭЙ МРЫЙ: ПРАЗ ПРЫЗМУ ПСЕЎДАНИМА

У “Смаленскім этнаграфічным зборніку” Уладзіміра Дабравольскага, першы том (1891) якога Андрэй Шашалевіч згадаў у сваім кряззнаўчым нарысе “Па Гомельскай акрузе” (1928) [9, с. 48], ёсць апавяданне пра пахаванне ведзьмака. Стары чараўнік перад смерцю загадаў сынам, каб яны пахавалі яго не ў сваёй вёсцы, а ў суседнім сяле, выкапаўшы магільную яму да вечара, каб самі провады адбыліся абавязкова ўночы (за гэта трэба заплаціць належнае папу). Для перавозкі цела на могілкі нанялі найгоршага ворага бацькі, бедняка Голуба, іначэй вядзьмак пагражаў не даць сваім дзецям спакойнага жыцця з таго свету. Калі ж надышоў час, селянін ніяк не хацеў прымаць страшную прапанову, аднак, нарэшце, пагадзіўся перавезці нябожчыка за ў тры разы большыя грошы. Да таго ж, нейкі дабрадзеі параіў яму для гэтага пераабуць лапці наперад пятамі і ўзяць за пояс сякеру, а таксама загадаць, каб труну добра скруцілі вярочкамі і каб везлі яе моцныя ведзьмаковы коні. Толькі нічога не дапамагло: глыбокай ноччу перад сасоннікам ведзьмаковы коні спыніліся, а вярочкі, якімі была абвязана труна, самі сабой пасаскоквалі з яе. Ubачыўшы, што мярцвяк вызваляецца, мужык кінуўся ў лес і ўзлез на дрэва. Зусім на кароткі час дапамаглі яму пераабуць лапці наперад лапці: чараўнік не адразу здагадаўся, дзе яго шукаць, і пабег назад у вёску, аднак, агледзеўшыся, зразумеў ашуканства і вярнуўся. І вось, седзячы на сасне, на якую ўжо гатовы лезці мярцвяк, селянін не вытрымлівае і кліча на дапамогу: “Рятуйця, ай, рятуйця, відзьмак заідаіць!” Ажно пад’язджаюць да таго месца людзі, якія ўладна загадваюць вызваліць дарогу. Селянін хоча папярэдзіць пра небяспеку, але мерцвяка тым часам ужо нідзе няма: яго знаходзяць нерухомым пад возам з труной. Разам з кіроўцам кладуць яны яго ў дамавіну, разам накрываюць векам, і тут сам праезджы вымае шаблю і высякае зверху крыж, кажучы: “Цэл будзіць цяперь, галубчык, ня вылізіць — вязі!” І селянін шчасліва дабіраецца да царкоўных могілак, дзе ў тую ж ноч і адбываецца пахаванне [1, с. 119–122].

Хто ж такі гэты загадкавы праезджы, які мае настолькі моцную ўладу над несупакоеным нябожчыкам, калі вядома, што ўдала супрацьстаяць чараўніку, па логіцы народнай свядомасці, можа хіба іншы чараўнік, а мерцвяку — таксама мярцвяк або нехта з краіны памерлых, надзвычай абазначаны ў яе сакрэтах? Чаму праезджы і ўночы не ведае роздыху, спакою? І чаму

ён так удала распісваецца крыжам, старажытным сонечным сімвалам? Можа, гэта ранак, які прыняў выгляд чалавека? Але ў тэксце выразна гаворыцца, што і провады, і пахаванне адбыліся ўночы. Толькі ноч гэтая, як можна здагадацца, ужо страціла моц: нездарма мярцвяк хаваецца пад возам, быццам прадчуваючы, што хутка пачне закладацца на раніцу; узлезці ў труну і закрыцца векам сам ён ужо не паспявае. Ноч саступіла сваю сілу перадранкаваму змроку, які працягнецца да пачатку світаньня. Такім чынам праезджы — няспынны і ўладны папярэднік золку, той змрок, які, хаця і застаецца часткай ночы, ужо прадракае будучы ўзыход зары.

Абраны Андрэем Шашалевічам псеўданім — адна з загадак пісьменніка. Яго ўкраінскае паходжанне (верагодна, у памяць пра навучанне ў Кіеўскай духоўнай акадэміі ў 1914–1916 гг., калі будучы пісьменнік жыў у іншамоўным асяроддзі) не выклікае сумнення, аднак не вельмі ясна, як бы ён гучаў уласна па-ўкраінску: Мрый ці Мрый. У лісце “Другу трудящихся...” (1941), напісаным, зразумела, па-руску, аўтар падае яго як Мрый [8, арк. 1]. Таму, магчыма, украінская форма Мрый, з васьмярычнай літарай, з’яўляецца прырытэтнай. Мрый жа ў перакладзе на беларускую мову — змрочны.

У творчасці пісьменніка даволі часта прысутнічае матыў прасвятлення ў думках на зломе ночы (глыбокай ноччу), ён асабліва выразны ў апавяданнях “Навалілі”, “Тварам да вёскі!” (абодва 1925), “Няпросты чалавек” (1927), пранізлівы ў “Камандзіры” (1927) і “Рабіне” (1929), прысутнічае таксама ў “Запісках Самсона Самасуя” (1929).

Вось як, напрыклад, заканчваецца скліканы агітатарам сялянскі сход у апавяданні “Тварам да вёскі!": *“І калі прыехаўшы пачаў адказваць на пытаньні, маўчалі ўсе, нават Скулка. Позна ноччу выходзіў ён з хаты-чытальні.*

Пелі пеўні, заліваліся сабакі. Ціха гаманілі сяляне. Скулка сказаў на разьвітаньне:

— Я нічога супроць таварыша з цэнтру ня маю, бо ён гаварыў з намі, як з людзьмі.

І нешта новае, моцнае, сьвежае, як вясновы вецер, ахапіла іх думку.

— Можна лепей жыць — гэта праўда!” [7].

Як і героі твора, чытач усведамляе: змяненне сітуацыі ў вёсцы магчыма тады, калі да людзей пачнуць ставіцца з павагай, калі спыніцца непамерны ціск зверху і будзе канчаткова знішчаны вернуты ваенным камунізмам прыгон, дарэчы, ужо даволі моцна паслаблены на той час новай эканамічнай палітыкай. Пацвярджаецца гэта тым, што крыху раней адбывалася на самім сходзе: *“Сяляне казалі, што яны ня лаюць савецкую ўладу, што яны пэўны ў тым, што ў цэнтры іх дабрадзеі, але іх, вясковае жыццё не наладжваецца, бо дагэтуль да іх варочаліся не тварам...” [7].*

У апавяданнях “Узвышша” матыў набывае ўжо трагічныя ноткі, у спосабах яго рэалізацыі адчуваецца нават некаторы эсхаталагізм. Гора-камандзір Віннік, апавядаючы пра зладжаную ім крываваю расправу ў панскім маёнтку, падыходзіць да фіналу сваёй гісторыі пад раніцу, калі ў недалёкай вёсцы пачуліся пеўні і дагарэў складзены начлежнікамі касцёр. У гэты самы эмацыянальна напружаны момант твора герой запытвае: “А вам здаецца, што я ціхі чалавек?” [4, с. 85]. І ніхто з прысутных не адказвае на гэта, што падкрэсліваецца аўтарам. Усе слухачы разумеюць, хто перад імі. Нават самаўпэўненае адмаўленне героем усякай магчымасці далейшых скрыўленняў

упэўнівае акурат у адваротным. Аўтар як быццам перасцерагае: відавочная людзям віна героя ім самім не ўспрымаецца, ён не зробіў адпаведных вывадаў са сваіх жыццёвых урокаў. Пераконвае ў адсутнасці духоўнай работы Хвёдара над сабой кінутая ім у самым пачатку твора фраза: “Я і цяперака, калі што будзе, дык першым у пекла пападу” [4, с. 81].

Найбольш важнай для разумення сэнсу “Рабіна” з’яўляецца цытата, хаця і крыху недакладная, з шостаі кнігі Вергіліевай “Энеіды”. Словы “Facilis est / descensus averni” [5, с. 54] (“Лёгка ёсць сыход Аверна”) адносяцца да ўваходу ў краіну ценяў памерлых, які, па ўяўленнях старажытных рымлян, знаходзіўся каля змрочнага вулканічнага возера Аверн у італьянскай Кампаніі. Але гэта не проста ўказанне на лёгкасць дарогі ў апраметную для распуснага рабіна. Справа ў тым, што на старонках апавядання падобная думка ўжо выказвалася, прычым акурат у эратычным кантэксце і па-беларуску: “Гэта праўда і ня зусім голая, як кажуць. Цяжка адзін раз перайсці мяжу, а пасля лёгка схадзіць у пекла” [5, с. 50]. Што ж выклікала ў аўтара жаданне паўтарыць яе і замацаваць у свядомасці чытача, прычым зрабіць гэта ўжо не па-беларуску, а па-лацінску, тым самым апелюючы да даўняй класічнай мудрасці? Можна меркаваць, што гэты выраз, прагучаўшы яшчэ раз у канцы твора, папярэджвае: адзін раз пераступіўшы праз мараль, чалавек зможа зрабіць гэта зноў ужо без згрызот сумлення; асабліва ж страшна, калі ён будзе не проста ўдачлівым спакуснікам чужой жонкі, а духоўным лідарам, настаўнікам, які падмане вучняў. Устаўка аўтарам дзеяслова *est* і падзел на радкі зроблены з мэтай асаблівай рытмізацыі выслоўя, каб, зноў жа, спыніць на ім увагу чытача. Гэта яшчэ больш пераконвае: А. Мрый выступіў у творы як прадказальнік, ён імкнуўся папярэдзіць аб небяспецы, якая сыходзіць ад ілжэнастаўнікаў.

Думка, што перад чытачом своеасаблівае аўтарскае прароцтва, пацвярджаецца таксама і тым, што словы аб лёгкам сыходзе ў пекла ў паэме Вергілія належаць Кумскай сібіле, жрыцы падземнай багіні Гекаты і вядомай прадказальніцы будучыні. Жанчына выкрыквала прароцтвы праз сотню адтулін і праходаў глыбокай пячоры, “на сто галасоў”. Няцяжка ўявіць, якое ўражанне гэта рабіла на яе наведвальнікаў. Цытата “Facilis est / descensus averni”, выкліканая ў свядомасці героя па невядомай асацыяцыі (з тэксту можна здагадацца, што ў яе аснове быў крык другіх пеўняў, які прыходзіцца на другую гадзіну ночы, у самы разгул нячыстай сілы) таксама ўражвае — як грознае, вусцішнае прароцтва.

Зусім інакш матыў прасвятлення ў думках гучыць у рамане. Для прыкладу можна згадаць начную трэніроўку пажарных, якая праз спантаннае рашэнне Самасуя мела самыя нечаканыя наступствы:

“І вось ноччу, калі людзі паўспаліся, пажарнікі забілі сыгнал. Як маланка, усе яны падняліся на ногі. Адным махам запрэгли коняй у таратайкі, напоўнілі бочкі вадою, прыладзілі куды трэба драбіны, забралі кішкі, насосы і з грукатам накіраваліся па вуліцах. Але куды ехаць і што рабіць? На гэтае пытаньне ня было адказу ў пляне.

І вось тут мяне нейкая шалёная муха ўкусіла. Я прапанаваў паказальнае тушэнне пажару правесыці на мундоме № 5.

— А там ніхто ня жыве? — запыталі.

— Здаецца, адзін чалавек жыве, але ў самым заднім кутку, дык ён і не пачуе нічога. Ды і дах там зялезны якраз.

Такім чынам уся кавалькада з форсам пад'ехала да гэтага дому. Праз хвіліну зялезны дах мундому абліваўся вадою, прыладжваліся драбіны, і на іх, як чэрці, лезлі пажарнікі. Тлум быў грандыёзны. Я стаяў, заклаўшы рукі, і з моральнай уцехаі глядзеў на гэта пекнае зьявішча" [2, с. 61–62]. Тут трэба нагадаць, што ў дом да свайго мужа-залётніка акурат паспела вярнуцца гаспадыня, якая адна, узброіўшыся чапляюй, прымусіла пажарную каманду хутка адступіць. Як бачна, аўтар аддаляецца ад ранейшай эсхаталагічнасці інтанацый, у творы пачынае пераважаць вясёлы смех са злодзея, небяспечнасць якога разгадана і выкрываецца многімі героямі рамана.

Ва ўсіх прайдзісветаў Андрэя Мрыя (асабліва другога, звязанага з “Узвышшам” перыяду творчасці) ёсць адна рыса, якая ўносіць дзіўны разлад ва ўспрыманне і трактоўку іх вобразаў і выклікае пэўнае напружанне. Гэта неверагодная вобразнасць і прыгажосць іх мовы (нават шчодро прыпраўленай канцылярытам), трапнасць выказаў і фармулёвак, што, відавочна, было запазычана аўтарам у жывой народнай мовы сялян. Здаецца, пісьменніку хацелася зрабіць сваіх герояў больш прыцягальнымі, каб для пачатку схаваць пад гожай маскай іх рэальную жахлівую (мёртвую) сутнасць. Гэта так, але і не зусім так.

Надзвычайная цікавасць да “змрочных” персанажаў прыкметна карэлюе з аўтарскім псеўданімам. Толькі якасць змроку Мрыя іншая, патэнцыйна станоўчая. Таму больш верагодна, што пісьменнік меў і адлюстроўваў у творах сваё глыбокае перакананне: сутнасць мастацтва не вымяраецца па шкале “добра — зло”, у ім ад пачатку прысутнічае некаторая амбівалентнасць.

Прайдзісветы і зладзеі з апавяданняў і рамана — сапраўды творчыя асобы. Самасуй, хаця яго апісанні тэатральных пастановак і веселяць чытача, усё ж не зусім бездар. Вось, напрыклад, першая з іх, дзе герой павінен “...ня толькі гаварыць і блішчэць вачыма, але яшчэ добра сьпяваць, скакаць, займацца стралянінай і фізкультурай” [2, с. 48]. Калі ўявіць, што гэта робіцца ўдала, дык яно не так і дрэнна. А яшчэ спектакль на тэму першабытнага ладу, наладжаны героем разам з Сошай-Дошай, дзе за смешным апісаннем хаваецца даволі цікавая мастацкая работа. Дастаткова ўявіць сабе гераіню: “У яе была прыгожая лісіная скурка, ніжэй пояса, а на грудзёх бліскучыя па спецыяльна зробленаму заказу бляшачкі, прыгожа выпукляючыя яе дзявочыя грудзі. Валасы на галаве былі зусім чырвоныя, пышныя, да самых пят. Яна была бязмежна чароўнай...” [3, с. 69]. Так, глядачы былі абураны недастатковай апранутасцю герояў і іх дзіўнымі рухамі. Але ж мастацтва павінна зачароўваць, правакаваць і ўводзіць у стан шоку. Ды і касцюмамі такімі цяпер нікога не здзівіш, героі проста апярэдзілі час...

Мастак не заўсёды кантралюе сваё мастацтва. Яно як быццам вызваляецца з яго волі і пачынае самастойнае існаванне. І можа весці і да святла, і ў цемру. Дзіўная фраза, сказаная Базылём Перапечкам з апавядання “Разбудзілі” (1925) — “Рэвалюцыя разбудзіла гэтых духаў, якіх цяпер ня можна супакоіць” [6] — як найлепш ілюструе гэтую жыццёвую праўду. Абуджэнне творцы, рэвалюцыя яго мастацкай свядомасці выклікае да жыцця сілы, якія не заўсёды можна, а дакладней, амаль немагчыма кантраляваць.

Заканамерна задацца пытаннем, ці меў сам А. Мрый тых “духаў”, пра якіх пісаў, ці маглі яны гэтакасама выклікаць неверагодна хуткі рост яго на-

туры. Імклівае пашырэнне ўласнага “я” сапраўды знаёма не толькі прайдзісветам з апавяданняў і рамана (напрыклад, “грамадская рошчына” многіх герояў “Запісак...”), але і самому аўтару. Яго цікаўнасць ахоплівае ўвесь свет, жадае спасцігнуць усе яго таямніцы, атрымаць асалоду і ад квітнеючых палёў і садоў, і ад вясновага лесу з яго раслінамі, за кожнай з якіх хаваецца міф ці паданне, і ад людзей з іх шчырымі думкамі і пачуццямі, з іх песнямі, трапным і вобразным маўленнем, у якім таксама дзіўна схаваны рух жыцця і прыроды. Мрый жадаў звездаць усё, нават выпіць да дна келіх адведзеных яму выпрабаванняў, каб зразумець і адчуць — таксама ўсю — радасць існавання на зямлі. І, зразумела, каб усё гэта апісаць надзвычай жывой мовай з самымі неверагоднымі адценнямі сэнсу слоў.

Аднак чаму ж тады, калі мастацтва можа весці як да святла, так і ў цемру, і наогул яно рэдка або і зусім не кантралюецца аўтарам, сам Мрый, у параўнанні з яго героямі, выглядае такім этычным? Магчыма, таму, што ён свабодны, як і само мастацтва. Ён не разменьваецца на грошы, славу, уладу і ўсе магчымыя іншыя спакусы, не абцяжарваецца імі. Ён паўстае як суразмоўца Сусвету і яго пасланнік. Зусім як старадаўні прарок, Мрый праз усё жыццё імкнуўся ахоўваць і бараніць тыя каштоўныя парасткі здаровага розуму, што раслі побач з пустазеллем і цернямі чалавечага глупства, неадукаванасці, жадання задавальнення адно асноўных інстынктаў цела. Магчыма, таму яго талент, што гэтак фенаменальна хутка развіўся (усяго за шэсць гадоў аўтар прайшоў шлях ад пачатковых апавяданняў да ўнікальнага рамана), і сама яго творчасць паўстаюць цяпер як надзейны сродак для змагання з непрагляднай цемрай ночы, як прадвеснік будучага, хай, магчыма, і не хуткага, надыходу святла раніцы.

Спіс літаратуры і крыніц

1. **Добровольскій, В. Н.** Смоленскій этнографічэскіі сборнік. Часть I. / В. Н. Добровольскій // Записки Императорскаго Русскаго Географическаго Общества по отдельнiю этнографіи. Т. XX. — С.-Петербургъ, 1891. — 716 с.
2. **Мрый, А.** Запіскі Самсона Самасуя / А. Мрый // Узвышша. — 1929. — № 4. — С. 48–62.
3. **Мрый, А.** Запіскі Самсона Самасуя / А. Мрый // Узвышша. — 1929. — № 6. — С. 33–70.
4. **Мрый, А.** Камандзір / А. Мрый // Узвышша. — 1927. — № 4. — С. 81–85.
5. **Мрый, А.** Рабін / А. Мрый // Узвышша. — 1929. — № 2. — С. 48–54.
6. **Мрый, А.** Разбудзілі! / А. Мрый // Савецкая Беларусь. — 1925. — № 75, 3 красавіка. — С. 2.
7. **Мрый, А.** Тварам да вёскі! / А. Мрый // Савецкая Беларусь. — 1925. — № 139, 24 чэрвеня. — С. 2.
8. **Шашалевіч, А.** Другу трудящихся Иосифу Виссарионовичу Сталину / А. Шашалевіч // Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры. — КП 2489. — 10 арк.
9. **Шашалевіч, А.** Па Гомельскай акрузе / А. Шашалевіч // Наш край. — 1928. — № 11. — С. 43–50.

ЭПІСТАЛЯРНАЯ СПАДЧЫНА ЯК КРЫНІЦА ПА ГІСТОРЫІ ПЕРАКЛАДУ АПАВЯДАННЯ “ЦЁТКА ЭМІЛІЯ” ЯНКІ МАЎРА НА РУСКУЮ МОВУ БАРЫСАМ ЯКАЎЛЕВЫМ

Сярод дакументаў, што захоўваюцца ў фондзе Янкі Маўра (№ 290) Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, цікавымі для даследавання з’яўляюцца не толькі фотаздымкі, аўтарскія рукапісы твораў і дзённікавыя запісы вядомага пісьменніка, але і яго ліставанні са шматлікімі прыхільнікамі і калегамі з розных куткоў Беларусі і іншых краін. У лістах прачытваецца ўсё багацце думак і эмоцый як самога Янкі Маўра, так і яго чытачоў, калег-пісьменнікаў, аднадумцаў-эсперантыстаў, перакладчыкаў і інш., што былі ў вялікай колькасці ўкладзены ў карэспандэнцкія допісы і ляцелі пісьменніку з усіх бакоў свету.

Творы пісьменніка карысталіся неверагоднай папулярнасцю. Сам Маўр звяртаў на гэта ўвагу свайго “присяжнага біёграфа і крытыка” Алеся Якімовіча: “Чаму лічыцца “непрыличным” упамянуць, напрыклад, што “Амок” (і “Пекла”) выйшаў на Украіне, друкаваўся ў Амерыцы? Ці гэта наогул ганебны факт, ці толькі ў дачыненні Маўра? Чаму сорамна адзначыць, што “Сын вады” друкаваўся ў Чэхаславакіі, а “Слёзы Тубі” у Англіі? Ёсць пераклады на польскую і літоўскую мовы [1, л. 1 адв.].

Пацвярджаннем прызнання, папулярнасці Маўра было і тое, што ў пісьменніка з’явіўся цэлы перакладчыцкі рух. Звычайныя людзі, захопленыя сюжэтамі маўраўскіх твораў, натхнёна і шчыра рабілі іх пераклады і дасылалі свае рукапісы Івану Міхайлавічу. Ён сам паведамляў пра гэта ў сваіх лістах: “А што ганебнага, скажам, у тым, што беларускія чытачы ў розных канцах Саюза шлюць мне пераклады на рускую мову: “Пал[ескія] раб[інзоны]” — з Ленінграда, “Амок” — з Вязьмы, “У кр[аіне] р[айскай] пт[ушкі]” — з Каўказа?” [1, л. 1 адв.]. Чытаем пра гэта і ў лісце работніцы брэсцкага Дома піянераў: “Мне ваша повесть [ТВТ] так понравилась, что я загорелась большим желанием её перевести. Что я сумею сделать это хорошо, я уверена” [2, л. 1].

Пераклады на рускую (мову міжнацыянальных зносін у СССР), зразумела, былі запатрабаваныя ў свой час. “Мы очень любим ваши книги, но жаль, что их у нас очень мало... Сообщите, можно ли “Книга — почтой” получить всю детскую литературу писателя Я. Мавра, которая переведена на русский язык”, — падобныя просьбы ад дзяцей і дарослых у вялікай колькасці прыходзілі да Я. Маўра [3, л. 17, 18 адв.].

Трэба заўважыць, што кнігі пісьменніка, перакладзеныя на рускую мову, у параўнанні з іншымі перакладамі, з’явіліся значна пазней і выдадзена іх было не шмат. У 1951 г. Маўр з расчараваннем адказваў на чарговую прапанову перакладчыку Я. В. Нямчынскаму: “Вот уже лет 20, как “ведутся переговоры” об издании моих книг на русском языке. За это время они вышли на украинском, польском, литовском, еврейском, чешском... рассказ попал в английский журнал, но на русском так ничего и не вышло... они [произведения] не соответствуют... мне известно за все годы в разных концах Союза 15–20 живых людей, подобных Вам, без пользы потративших на продвижение

моих книг свой труд ... вы поймёте, что начинать это дело 1001-й раз у меня нет ни малейшего желанія” [4, л. 1–2].

Нягледзячы на маўравы сумненні, перакладчыкі на рускую мову працягвалі працаваць над творамі Маўра і ўгаворваць аўтара пасадзейнічаць выданню. “То, что Ваше творчество до сих пор не получило широкой всесоюзной известности, я считаю незаслуженно несправедливым и объясняю только Вашей скромностью и печальным состоянием наших литературных нравов, при которых успех и популярность зависят нередко не от таланта писателя, а от совершенно нелитературных соображений”, — засведчыў Маўру ў 1955 годзе перакладчык Барыс Якаўлеў [5, л. 4].

Лісты прафесійных перакладчыкаў на рускую мову (А. Л. Тонкеля, Б. У. Якаўлева), якія захоўваюцца ў БДАМЛІМ, сведчаць пра вострую цікавасць спецыялістаў да творчасці Янкі Маўра, іх шчырае памкненне зрабіць напісанае вядомым і даступным найбольшай колькасці чытачоў, а таксама гавораць пра здаровае жаданне спрычыніцца да актуальнасці і запатрабаванасці маўраўскіх кніг у грамадстве. Як бы сёння сказалі: перакладчыкі чуйна рэагавалі на кан’юнктуру чытацкага попыту. “... я буду просить Вас об авторизации моего перевода... Мне очень хочется получить от Вас на память авторское благословение, да ещё на такую “зловредную книгу [ТВТ]” [6, л. 1 адв.]. “Итак, если не считать некоторых рассказов, Янка Мавр мною переведён полностью” [6, л. 8]. “В своём качестве не только переводчика, но и литературоведа я возмечтал написать о вас большую статью, а, быть может, если выйдет, и брошюру... смогу ли я воспользоваться Вашим гостеприимством...” [5, л. 6].

Пры ўсёй актыўнасці перакладчыкаў і іх жаданні падштурхнуць выданне кніг Я. Маўра для “ўсесаюзнага” чытача, гэты працэс быў вельмі марудным. У 1950–1960-я гг. на шляху перакладных рускамоўных кніг пісьменніка ўзнікалі самыя розныя перашкоды, пра што можна даведацца з ліставанняў. Гэта і дамінуючыя ў грамадстве “взгляды бескрыло-плоскостные, перестраховищеские” (“Белорусский цекамол перевёл Цыляковского на русмову и послал во Всесоюзный цекамол, с приписками такого характера, что, дескать, сами не знаем — черте что — может, влипли, а?!” [7, л. 15]), і канкурэнцыя сярод перакладчыкаў (“я должен всё же просить Вас взять Яковлева за жабры... Если он человек честный, то должен найти [рукапіс “Шлях з Цемры”]. Не сжѐг же он, чѐрт возьми, её! Это было бы святотатством” [6, л. 8 адв.]), і нават банальная адсутнасць слоўнікаў (“... Чѐрт побрал бы всех ваших академиком! Почему они до сих пор не издают белорусско-русского словаря? Он так нужен. Вот украинцы — те выпустили...” [6, л. 6 адв.]). На пераклад А. Тонкеля “В стране райской птички” Маўр заўважыў: “помните: птица, а не птичка, как вы думали” [8, л. 29].).

5 лістоў перакладчыка Барыса Якаўлева (1955 г.) [5], якія захоўваюцца ў БДАМЛІМ у фондзе Маўра, адкрываюць гісторыю перакладу аднаго апавядання — “Цётка Эмілія” (1952 г. напісання, дзеянне адбываецца ў італьянскім горадзе Турыне) і падсвятляюць адносіны самога пісьменніка да перакладу сваіх твораў на рускую мову.

У лістах Б. Якаўлеў, “совсем незнакомый лично” Маўру, адразу паведамаляе: па даручэнні “Советского писателя” ён зрабіў пераклад “интернационалистического, крайне актуального, “своевременного”... , реалистически достоверного” апавядання пісьменніка. Пры гэтым дадае: “Однако я вынужден

был внести в перевод ряд незначительных [падкрэслена намі] исправлений, которые очень просил бы Вас авторизовать”. Далей аўтар ліста на старонку пералічвае змены, якія тычацца не проста падабраных сінонімаў ці актуальных выразаў, а замены імёнаў і прозвішчаў герояў апавядання, назваў вуліц, нават назвы апавядання. Прапанавана скараціць твор, прыбраць дэталі і тлумачэнні. Маўр арыентаваўся на дзяцей — перакладчык рыхтаваў апавяданне для дарослага чытача.

Для пераканаўчасці Б. Якаўлеў увесь час спасылаецца на “аўтарытэты” свайго часу (“товарищи, которые знакомилась [с рассказом]”, “редактор сборника Е. Р. Рамм”, “Ольга Чечёткина, которая провела в Италии как корреспондентка “Правды”, несколько лет), а таксама на ідэалагічныя ўмоўнасці, якіх неабходна прытрымлівацца савецкаму пісьменніку (“учесть распространяющиеся и на художественную литературу указания о тоне и характере наших выступлений на международные темы”). Змены, самастойна ўнесеныя ў апавяданне падчас перакладу, Б. Якаўлеў тлумачыць зверкай дэталю апавядання з даступнымі на той час крыніцамі інфармацыі:

“Во-первых, по совету ряда отличных знатоков итальянского быта, истории и литературы, я несколько изменил, так сказать более “итальянизировал” что-ли, фамилии некоторых действующих лиц / “Мариани” вместо “Лондони”, “Кардарэлли” вместо “Кареджи”/. Это необходимо было сделать во избежание справедливых упреков в лингвистической и этнографической недостоверности ряда деталей рассказа.

Во-вторых, я проверил по французской и итальянской географической и немецкой справочной литературе все конкретные данные о месте действия рассказа — Турине и ввёл вместо приведенных Вами и несуществующих ныне в Турине улиц / например, Римской или “городского парка” или “бульвара” / подлинные названия.

В-третьих, Эмилии я дал фамилию Трукко, ибо, как вдова, она не может носить фамилию своей сестры, точно также ведь овдовевшей...

...ТЕТЯ Эмилия звучит не совсем по-итальянски. Ведь Эмилий немало и в польских да и в западно-белорусских местечках! Не назвать ли рассказ несколько иначе: “СИНЬОРА Эмилия”, чтобы читателю сразу стало ясно, о какой стране и о каком народе пойдёт в нём речь” [5, л. 1].

На жаль, мы не маем лістоў, у якіх Янка Маўр выказвае свае меркаванні наконт змен пры перакладзе, але колькасць лістоў Б. Якаўлева з паўторнымі просьбамі, іх настойлівы тон, ускосныя спасылкі на маўравы пярэчанні і жарты (“ваши опасения касательно “духа”, по-моему, совсем не основательны”, “эх, Иван Михайлович, Иван Михайлович, Ваш бы юмор и ясность кое-каким писателям, молодым да ранним” [5, л. 3, 8]), а таксама канчатковы варыянт перакладу апавядання “Синьора Эмилия” [9] — дазваляюць гаварыць пра тое, што аўтар не адразу пагаджаўся з прапановамі перакладчыка і не на ўсё ў выніку даў сваю згоду.

Для таго, каб стварыць вобраз, Маўру не патрэбна была празмерная канкрэтызацыя і дэталізацыя. Ён маляваў як акварэліст, і яму верыў чытач — дзеці і дарослыя. У пацвярджэнне думкі можна прывесці вытрымкі са шматлікіх лістоў, што захоўваюцца ў фондзе пісьменніка (ліст Ядзі Авіжыч з Гальшанскага дзіцячага дома, складзены трохкутнічкам, ад 28.04.1961 г.: “Я. Маўр прашу вас кап вы мне напісалі гдзе ціпер находзіцца Цёця Эмілія і

яе Анатонію. Мы ціпер чытаем гэту кнігу” [3, л. 4]. На лісце пазнака — “ответ 12.08.1961”. “Ваши рассказы как-то написаны по особому: они захватили не только меня, а многих моих одноклассников. Ваши рассказы с первых строк западают в душу... Особенно понравилась “Синьора Эмилия”, “Семья” и “Максимка” [3, л. 29 адв.]. Думаецца, чытачу не прынцыпова, якое прозвішча было ў цёткі/сінёры Эміліі.

Перакладчык, празмерна пільны да падрабязнасцяў, настойліва прапаноўваў даць прозвішча Эміліі. Калі Маўр не пагадзіўся на “Трукко”, а вымушана прапанаваў “Мартэлла”, Б. Якаўлеў знайшоўся што сказаць: “Мартэлла”, как вы назвали героиню по-итальянски, означает... молоток... Уместно ли давать Эмилии столь красноречивую фамилию? Не переименовать ли её понейтральнее, скажем, в Мартини?” [5, л. 3].

Друкаванае выданне апавядання [9] сведчыць, што Б. Якаўлеў дабіўся свайго ў гэтым пытанні. У рускамоўным варыянце прозвішча гераіні сустракаецца двойчы — ва ўрачыстым фінале апавядання, а таксама на завяршэнне сцэны з пастарам. Параўнаем урывак перакладу з арыгінальным тэкстам Я. Маўра: “А через несколько дней по приходу пошли разговоры: — Представьте, патер прогнал Эмилию Мартини! Он заявил, что борется за мир — грех... Вот так пастырь!” [9, с. 545]. / “Айцец ксёндз прагнаў зборшчыцу подпісаў аб міры, гаворачы, што мір — гэта справа д’ябла і што імкнуцца да міру — грэх...” [10, с. 618]. Бачым, што аўтар засяроджаны на важнасці справы, якую робіць цётка Эмілія, а не на канкрэтызацыі яе імя.

Нават невялікі прыклад перакладу паказвае розныя светаўспрыманні аўтара і яго перакладчыка: для Маўра італьянскі ксёндз адрозніваецца ад беларускага толькі прозвішчам Амброзію. У тэксце апавядання сустракаем прывычныя беларусам найменні — “святый айцец”, “ксёндз-пробащ”, “святый ойча”); Б. Якаўлеў называе службу “патером их прихода”, “патером-духовником”. Перакладчык абстрагуецца, набліжаецца да італьянскай рэальнасці. Але ў рускамоўным варыянце апавядання таксама ёсць адпаведны ўплыў перакладчыцкага светаўспрымання рэчаіснасці. Цытата са святога пісання “Слава ў вышніх богу і на зямлі мір” [10, с. 615], якую ўкладае Маўр у вусны Эміліі, у перакладзе Б. Якаўлева гучыць на царкоўны манер: “На земле мир и во человецех благоволение” [9, с. 543].

Янку Маўра цяжка папракнуць у недакладным прамалёўванні абраных для апісання краін. Мастак з багатай фантазіяй, ён вельмі сур’ёзна падыходзіў да стварэння вобразу той ці іншай краіны: “Мае пісанні — гэта вынік вялікай крапатлівай папярэдняй работы. Чаго я толькі не прачытаў!.. розных раманаў..., гістарычнай літаратуры, нават рэкламных даведнікаў” [11, л. 4]. Італію ён маляваў — таксама падрыхтаваўшыся. Пісьменнік думаў і марыў пра гэту краіну, яшчэ калі пісаў аповесць пра Спартака (рукапіс загінуў у час вайны): “Ах, як мне хацелася, як мне трэба было пабываць у Італіі!.. Я шмат літаратуры прачытаў пра Спартака... Прачытаў я Джаваньёлі...” [11, л. 4].

Сярод тых, хто падтрымліваў права Маўра ствараць свае арыгінальныя вобразы і бачыць свет такім, якім мы прачытваем у творах пісьменніка, былі яго ўдзячныя чытачы і калегі. “Ты сам свой высший суд”, — па-прыяцельску пісаў Я. Маўру крытык У. Шаўчэнка і падкрэсліваў: “Художественное произведение есть прежде всего целостность, где ... части участвуют в общей гармонии, архитектонике. Вынь, замени что-то — ан не то!... Едва ли стоит

редакторам, критикам — в таком направлении музыку как труды разнимать, проверять алгеброй гармонию... нет, ничего переделывать не следует. Вещь звучит именно так, а не иначе” [7, л. 10 адв.]. Гэтымі словамі можна было б парыраваць Б. Якаўлеву, які скарачаў істотныя дэталі пры перакладзе апавядання Я. Маўра “Цётка Эмілія”.

Пераклад апавядання “Синьора Эмилия” [9], зроблены Б. Якаўлевым, атрымаўся добрым, але адвольным. У ім крыху больш па-італьянску загучалі імёны герояў (*Эмилия Мартини / Эмілія Турчыні, Антонио, Анита и Лючия, Пуччи / Пучыо, Мариани, Карелли / Карэджы, Вентури, Брандини, портной Бурини / садоўнік Бугіні, Альбіні, Мартинеллі*), з’явілася прасторавая канкрэтызацыя (“*набережная Корсо Лонго*”, “*близко от центра — Виа ди По*”), зроблены скарачэнні (нават прынцыпова важных дэталей: “*Муж тётки Эмилии погиб на войне с Абиссинией, а сын — в партизанской борьбе с гитлеровцами*” [9, с. 531] / “*У цёткі Эміліі муж загінуў у вайне з Абісініяй, а сын — у партызанскай барацьбе з нямецкімі і сваімі, італьянскімі, фашыстамі*” [10, с. 599–600]). Самадастатковы твор Маўра, можна сказаць, загучаў у іншай інтэрпрэтацыі.

Паўстае пытанне: чаму Б. Якаўлеў так адвольна абыходзіўся з маўравым тэкстам? Яго манера працы з аўтарам (у лістах Б. Якаўлева — настойлівасць, патрабавальнасць, фарсіраванне падзей) пакідае трывожныя пачуцці ў даследчыкаў. Ды і адносіны да Б. Якаўлева самога Я. Маўра нельга назваць прыязнымі: “*означенный Яковлев единолично задумал его, единолично провёл через редсовет, единолично заключил договор на единоличное представление готового сборника вместе со своей вступительной статьёй*” [8, л. 15]. У лістах да А. Тонкеля сустракаюцца і больш катэгарычныя згадкі дзеянняў Б. Якаўлева: “*Проклятый Як. Подложил нам свинью*” [8, л. 93]. Адчувальна, што Я. Маўр выказваў сваю прыхільнасць “*муравьеду... то бишь мавроведу*” [8, л. 80] А. Тонкелю, які паслядоўна працаваў з усімі маўраўскімі тэкстамі. Маўр адзначаў адрознасць А. Тонкеля ад іншых перакладчыкаў, абагулена называючы тых “*налётчиками*” [8, л. 79]. Відаць, Б. Якаўлеў таксама ўваходзіў у кола спецыялістаў такога стылю працы.

Разважаючы над пытаннем, трэба яшчэ раз узгадаць умовы, у якіх давялося пераклачыку Б. Якаўлеву “*прасоўваць*” кнігі Янкі Маўра да друку: тагачасная цензура ў літаратуры (“*полуграмотные, которые с деловито-тупым видом... запрещают*” [7, л. 24], ідэалагічныя прыярытэты (“*Если Майн-Рид и Стивенсон уже могут печататься в таком виде, как были написаны, то Мавра приходится подгонять под сегодняшний день, хотя означенные вещи мои написаны лет 25 тому назад*” [8, л. 23]) і, адначасова, — агульныя маякі, што абнадзейвалі прадстаўнікоў творчага асяроддзя і стрымлівалі іх ад расчаравання (“*кретины приходят и уходят, а истина, страсть — остаётся*” [7, л. 22 адв.]).

Трэба ўлічыць і стан здароўя самога Маўра (зрок 0,1; 1-2 слова ў полі зроку пры чытанні), які не мог і ўжо не жадаў пісаць бясконцыя просьбы рэдактарам, дасылаць водгукі чытачоў на свае творы, рыхтаваць спісы для публікацый, вычытваць свае творы на прадмет самацензуры (“*выкиньте те слова или фразы, которые смущают кое-кого, а взамен мы ничего не будем ставить. Для читателя ничего не изменится*” [8, л. 28]).

Маўр не мог і не хацеў актыўна прэзентаваць самога сябе тагачасным “*чевобыневышлавым*” (выраз самога пісьменніка [8, л. 16]). Гэта зрабіў за яго

Барыс Якаўлеў! Маўр прызнаваў: “Яковлев проделал чудеса, чтобы протолкнуть эту книгу [“Человек идёт”] [8, л. 24–25].

Верагодна, для таго, каб увесці ў зацікаўленае кола людзей, што прымаюць рашэнні і могуць пасадзейнічаць выданню кніг Янкі Маўра ў перакладзе на рускую мову, Б. Якаўлеў мусіў прапаноўваць варыянты перакладу, пытацца згоды, “раіцца” з “таварышамі” наконт падбору таго ці іншага слова, выразу, — і ны, адпаведна, ужо былі саўдзельнікамі гэтага працэсу перакладу і выдання, ім асабіста станавілася важна, каб кнігі з іх “парадамі і рэкамендацыямі” выходзілі. Перакладчык і, як бачым, “крэатыўны менаджар” Б. Якаўлеў віртуозна замяняў праблему “выдаваць — не выдаваць кнігу” на праблему “ў якім выглядзе выдаваць”. У тагачасных умовах перакладчыку прасцей было ўгаварыць аўтара на змены ў тэксце, чым прабіваць глухую сцяну непаразумення ў маскоўскіх выдавецтвах.

Трэба аддаць належнае Б. Якаўлеву і ў тым, што ён паважаў аўтарскае права і ўважліва адносіўся да аўтарызацыі перакладаў, што не было абсалютным правілам за савецкім часам: *“Высылаю недавно вышедшую книгу мою... Она переведена и издана без моего участия, но это не помешало ей в несколько дней исчезнуть с рынка”* [8, л. 26].

“...Наша переписка прервалась на Вашей “капитуляции”/ лаконичное “сдаюсь” по поводу “Синьоры Эмили”. Вы так и не прислали ни текстов, ни перечня Ваших произведений...”, — напісаў у чарговым лісце Маўру Барыс Якаўлеў і працягнуў актыўна дзейнічаць сам: схадзіў у “ленінскую бібліятэку”, “последовательно и планомерно” перачытаў “всега Мавра”, даў свае катэгарычныя, часам напышлівыя і недарэчныя адзнакі пісьменніку і яго творам (“натуралистические передержки”, “беллетристические просчёты”, “в целом писатель своеобразный”, “книга ваша немногим уступает превосходному автобиографическому циклу Ф. В. Гладкова”, “нуждается лишь в кое-каких сокращениях”, “абсолютно “проходимы” и “Полесские Робинзоны”); склаў спіс твораў для прапановы маскоўскім выдавецтвам аднатомніка выбранага Я. Маўра ў перакладзе на рускую мову, напросіўся на лета 1955 года ў госці да пісьменніка, каб “за неделю-другую работы согласовать... рекомендуемые [им] купюры, кое-какие исправления, обсудить наиболее сложные для перевода места” [5, л. 5–6]. Вынікам намаганняў Б. Якаўлева стала выдадзеная кніга Янкі Маўра ў перакладзе на рускую мову і не адна.

Гісторыя перакладу на рускую мову аднаго апавядання “Цётка Эмілія”, прачытаная ў лістах перакладчыка Барыса Якаўлева да Янкі Маўра і падмацаваная думкамі, выказанымі іншымі карэспандэнтамі і самім пісьменнікам, з’яўляецца вельмі паказальным прыкладам літаратурна-выдавецкага жыцця 1950–1960-х гадоў у СССР. Літаратура развівалася насуперак усім забабонам і перастрахоўкам, дзякуючы і таленту пісьменнікаў, і апантанасці такіх энтузіястаў, як перакладчык Барыс Якаўлеў. Яго знаходлівасць, энергія і нават прыстасавальніцтва (не апраўдваем апошняга) дазвалялі зменшыць перавагу нелітаратурных фактараў над творчасцю і натхненнем пісьменніка Янкі Маўра. Сам Іван Міхайлавіч — папулярны і любімы чытачамі аўтар — не паддаваўся распаўсюджаным у савецкім грамадстве сервілізму і жорсткай самацэнзуры, яго слабыя на зрок вочы не былі затуманены падмай паняццяў, а глыбока зазіралі ў сутнасць таго, што адбываецца навокал: *“Ведь я это не выдумывал, а брал из научных источников. А если теперь*

*кое на што глядзяць некалькі інакш, то гэта не дыяметральная проці-
востанова, а некалькі інакш прадпачыненне. Гэта не матэматычная то-
чнасць, а вгляд на нешта” [8, л. 30].*

Спіс крыніц і літаратуры

1. **Маўр, Я.** Ліст да А. Якімовіча: Аўтограф. 13.03.1945. — БДАМЛМ. — Ф. 290. Воп. 1. Адз. зах. 67. Лл. 1–1 адв.
2. **Сурская, В. С.** Ліст да Я. Маўра: Аўтограф. 01.04.1950. — БДАМЛМ. — Ф. 290. Воп. 1. Адз. зах. 93. Лл. 1–19.
3. **Лісты ад школьнікаў, дзіцячых бібліятэк да Я. Маўра: Рукапіс, машынапіс, фота. 1958–1966.** — БДАМЛМ. — Ф. 290. Воп. 1. Адз. зах. 90. Лл. 1–33.
4. **Маўр, Я.** Ліст да Нямчынскага Я. В.: Аўтограф. 24.02.1951. — Ліст з сямейнага архіва ўнучкі Я. Маўра — Міцкевіч М. М. — прадстаўлены на выставе “Чараўнік з краіны маленства” ў НББ. Май, 2023.
5. **Якаўлеў, Б. У.** Лісты да Я. Маўра: Машынапіс, аўтограф. 1955. — БДАМЛМ. — Ф. 290. Воп. 1. Адз. зах. 87. Лл. 1–8.
6. **Тонкель, А. Л.** Лісты да Я. Маўра: Аўтограф. 1956–1966. — БДАМЛМ. — Ф. 290. Воп. 1. Адз. зах. 84. Лл. 1–8.
7. **Шаўчэнка, У. І.** Лісты да — БДАМЛМ. — Ф. 290. Воп. 1. Адз. зах. 85. Лл. 1–39.
8. **Ліставанне Я. Маўра з А. Л. Тонкелем на пытанні перакладу на рускую мову апавесцяў “Сын вады”, “ТВТ”, “Чалавек ідзе” і інш.: Машынапіс, аўтограф. 1955–1968.** — БДАМЛМ. — Ф. 290. Воп. 1. Адз. зах. 101. Лл. 1–106.
9. **Я. Мавр. Сынёра Эмілія** // Я. Мавр. Избранное / Авториз. пер. Б. Яковлева. — М.: Советский писатель. 1958. — С. 531–560.
10. **Я. Маўр. Цётка Эмілія** // Я. Маўр. Збор твораў у двух тамах. Т. 1. — Мінск. Дзяржаўнае выдавецтва БССР. — 1960. — С. 599–637.
11. **“Янка Маўр — жартам і сур’ёзна”.** Інтэрв’ю, дадзенае карэспандэнту журналу “Малодосць” А. К. Гардзіцкаму: Машынапіс. 1970. — БДАМЛМ. — Ф. 290. Воп. 1. Адз. зах. 63. Лл. 1–7.
12. **Я. Маўр: Машынапіс. 1955–1963.**

Вольга Шаталава

СНЫ ПРА ЖЫЦЦЁ І КАХАННЕ
(Лявон Вітан-Дубейкаўскі і Іван Луцкевіч
у дакументах Юліяны Вітан-Дубейкаўскай)

Прападобная Еўфрасіння Полацкая тройчы ў сне бачыла анёла, які прыводзіў яе ў вёску Сяльцо — на месца будучых духоўных подзвігаў [1]. Кіруючыся ўбачаным, яна пабудавала ў в. Сяльцы Спаскі сабор, заснавала жаночы Спаса-Праабражэнскі кляштар. Вялікі князь Гедымін прысніў выючага на пагорку ваўка ў латах і, разгледзеўшы ў гэтым знак, заснаваў на месцы начлегу Вільню. У абодвух выпадках сны сталі рухавікамі перамен.

Беларуская грамадская дзяячка Юліяна Вітан-Дубейкаўская ставілася да сноў не менш паважліва, а 13 найбольш важных для сябе (ад 1913 года, калі вучылася на Вышэйшых жаночых курсах у Санкт-Пецярбургу, да 1945 года, калі хавалася ад бамбёжак у сутарэннях свайго дома ў Берліне), занатава-

ла ў сшытку пад назвай “Мае сны” (1954). Некалькі з іх, звязаных з беларускімі дзеячамі — Іванам Луцкевічам (яе каханым і нарачоным) і Лявонам Вітан-Дубейкаўскім (яе мужам) — будуць узгаданы сёння.

Юліяна Вітан-Дубейкаўская (да шлюбу — Менке) паходзіла з сям’і заможных віленскіх немцаў. У 1907 годзе яна скончыла прыватную жаночую гімназію В. М. Прозаравай, у 1913 годзе — Вышэйшыя жаночыя курсы ў Санкт-Пецярбургу, працавала асістэнткай прафесара гісторыі мастацтва Д. В. Айкалава і бібліятэкаркай у Музеі мастацтва і старасвеччыны Вышэйшых жаночых курсаў, у траўні 1914 года здала дзяржаўны іспыт пры Пецярбургскім імператарскім універсітэце і планавала займацца навуковай працай [2]. Першая сусветная вайна справакавала ганенні на немцаў у расійскіх гарадах, што змусіла Юліяну Менке вярнуцца да бацькоў у Вільню.

Тут у чэрвені 1915 года яна пазнаёмілася з Іванам Луцкевічам, які стаў яе каханым і нарачоным. На момант іх сустрэчы за плячыма І. Луцкевіча з аднаго боку былі вядомае імя аднаго са стваральнікаў першай беларускай палітычнай партыі — Беларускай Рэвалюцыйнай Грамады (1902) [3] — і выдаўцоў першай легальнай беларускай газеты “Наша Доля” (1906) і газеты “Наша Ніва” (1906–1915), адкрывальніка беларускіх кітабаў (так званых кітабаў Луцкевіча) [4], збіральніка калекцыі помнікаў беларускай даўніны (на базе якой у 1921 годзе паўстаў Беларускі музей імя Івана Луцкевіча ў Вільні), а з іншага — пашкодзаныя сухотамі ў пецярбургскіх “Крестах” лёгкія.

Моцнае пачуццё да каханага падштурхнула Ю. Менке да ахвярнай працы на карысць беларускай справы: *“Іван пачаў зь вялікім перакананнем выказваць мне свае думкі аб стварэнні незалежнай Беларусі [...]: Ведама, як прыйдуць немцы, трэба гэты час выкарыстаць для беларускае справы; немцы нічога ў гэтым не разумеюць, тут прыйдзеца іх інфармаваць, і тутака, я спадзяюся, пані Юліяна, што вы не адмовіце стаць сябрам нашага Беларускага Камітэту і будзеце нам дзельна памагаць як перакладчыца [...]. — Добра, — адказала я, — калі ўжо памагаць, то беларусам. — Ну так дзякую, — сказаў Іван Луцкевіч і пацалаваў мне руку”* [5].

Пакуль стан здароўя І. Луцкевіча дазваляў, Юліяна Менке занурлася ў беларускую справу: працавала ў Беларускім камітэце, дапамагала ў адкрыцці пачатковай беларускай школы, беларускіх настаўніцкіх курсаў і Віленскай беларускай гімназіі (выкладала нямецкую мову і педагогіку). Аднак потым пераклучылася на непасрэдную барацьбу за яго жыццё, як апошнюю надзею скарыстаўшы санаторый для сухотнікаў у польскім горадзе Закапанэ. Цуд не адбыўся, і 20 жніўня 1919 года ва ўзросце 38 гадоў Іван Луцкевіч памёр на руках у сваёй нарачонай.

Дзесяць наступных дзён Юліяна Менке займалася пахаваннем і памінкамі. Праводзіла яго дамавіну на могілкі: *“Гэта было маё першае і апошняе падарожжа з Іванам і, седзячы супраць яго, я думала: “Вось мне лёс падрыхтаваў гэткае вясельнае падарожжа”* [6], *замовіла ўрачыстую жалобную імшу, парупілася, каб каля магільны паставілі загарадзь, пасадзілі кветкі* [7]. *Рабіла ўсё, каб адагнаць панурья разважанні: “За гэтыя дні я ўсё не магла супакоіцца, што страціла Івана, мяне часта мучылі думкі, ці за жыцця я яго ня скрыўдзіла прыкрым словам, ці можа аказвала замала ўвагі й прыязні, замала дбала аб ягоным здароўі, [...] часта я плакала”* [8].

30 жніўня 1919 года, за некалькі гадзін да свайго вяртання ў Вільню, яна сустрэлася з каханым у тонкім сне, пра што напісала: *“Я пабачыла Івана ў гэткай самай вопратцы, у якой я яго паклала ў труну. Ён нахіліўся да мяне, пацалаваў у шчаку, я пачула холад нябожчыка, і ён ціха сказаў: “Дзякую табе!” [9]. Гэта “сустрэча” прынесла ёй супакой і надзею: “Ён мне хацеў сказаць, што жыве, каб я не сумавала. Я ж і так верыла, што ягоная [...] душа жыве далей [...]. Калі Бог пазволіць перавезьці цела Івана ў Вільню, то я яму на камні накажу зрабіць надпіс, як рабілі першыя хрысьціяне ў катакомбах [...]: ІВАНЕ, ТЫ ЖЫВЕШ!” [10].*

У 1915 годзе, калі Юліяна Менке ў асобе Івана Луцкевіча толькі знайшла сваё каханне, 48-гадовы Лявон Вітан-Дубейкаўскі — ужо заможны і вядомы архітэктар — збіраўся ажаніцца з беларускай з Варшавы. Аднак і яго планы былі зменены раптоўна. Першая сусветная вайна на тры гады затрымала Л. Вітан-Дубейкаўскага ў Мінску. Перад самым ад’ездам ён убачыў сон, які канчаткова перакрэсліў яго ранейшыя намеры: *“Мой добры муж пры нагодзе ўсё прыпамінаў сон, які меў у 1918 годзе ў Менску. Ён сабіраўся ў дарогу, у Варшаву, ад якой быў адрэзаны ад 1915 года. Там пазасталіся ня толькі яго рэчы, але і нарэчаная. Хоць гэта было больш разумовае нарэчэнства, алё ён, даўшы слова, хацеў яго датрымаць і думаў, як толькі прыедзе ў Варшаву, то і ажэніцца. І вось ён ува сне чуе выразна голас сваёй памерлай маці, якая кажа моцна: “Ты не бяры яе”, і яшчэ раз паўтарае твая ж словы. Ён прабудзіўся ўзрушаны, гэта ж яго маці была пры ім, і ён ведаў, што гэтая перасьцярога адносілася да яго нарэчанай. І муж мой казаў: “Ведаеш, Кветачка, у мяне ад тае часіны прапала ўсякае прыязнае пачуцьцё да панны Ганны, я ведаў, што зь ёй мушу парваць. Вось бачыш, мая добрая маці або [мне — В.Ш.] і там дбае і прамовіла да мяне, хоць кажуць пабожныя людзі, што надта цяжка духам зьвяртацца да нас грэшных, каб мы іх разумелі, а тым больш падаць ад сябе голас. Але любоў маці ўсё перамагае. І праўда, я быў бы вельмі няшчасны, бо панна Ганна стала якаясь іншая, яна, як полька, гневалася, што я ўшоў у беларускую працу і мы бы толькі сварыліся. А так я знайшоў Цябе, маю Кветачку, якую так моцна кахаю, што калі і памру, то аб Цябе памятаць буду” [11].*

Адзіны сын збяднелай шляхецкай пары Дубейкаўскіх, Лявон Вітан-Дубейкаўскі сам пракладаў сабе дарогу. У 17 год ён паступіў у школу будаўніцтва ў Варшаве: вучыўся па вечарах, а ў дзень працаваў на будоўлях [12]. З пачатку 1890-х гадоў Л. Вітан-Дубейкаўскі кіраваў аднаўленьнем каталіцкіх святыняў у Крычаве, Магілёве, Мсціславе, Оршы, Чачэрску, у мястэчках Свіслач Асіповіцкага павета і Смаляны Аршанскага павета. У 1903 годзе ён экстэрнам здаў іспыты ў Пецяярбургскі інстытут грамадзянскіх інжынераў, у 1907 годзе паступіў адразу на другі курс Акадэміі архітэктары ў Парыжы (і скончыў яе ў 1909 годзе). Пасля працаваў архітэктарам і адначасова выкладчыкам будаўніцтва ў сярэдняй тэхнічна-прамысловай школе ў Варшаве. 1 чэрвеня 1918 года пастановай Народнага сакратарыята Беларусі ён быў зацверджаны галоўным урадавым архітэктарам БНР, займаўся распрацоўкай узораў дзяржаўных беларускіх узнагарод, завяршыў праект будынка Першай беларускай нацыянальнай гімназіі ў Будславе [13].

22 лютага 1922 года ў Віленскім касцёле Святога Мікалая адбыўся шлюб Юліяны Менке з Лявонам Вітан-Дубейкаўскім. З таго часу ва ўсіх пачынаннях яна падтрымлівала мужа так, як раней падтрымлівала Івана Луцкевіча.

Не маючы ўласных дзяцей, сужэнства Вітан-Дубейкаўскіх апекавалася беларускімі сіротамі і хлопчыкамі са збыднелых сем'яў, дапамагаючы адным не памерці з голаду, а іншым — атрымаць годную прафесію.

Пасля масавых арыштаў актывістаў беларускага руху і ліквідацыі нацыянальных арганізацый на Гарадзеншчыне, арганізаваных польскімі ўладамі ў 1921 годзе, выхаванцы прытулкаў Беластока і Гародні апынуліся без матэрыяльнай дапамогі і знаходзіліся на мяжы фізічнага існавання. Карыстаючыся сваім аўтарытэтам, Лявон Вітан-Дубейкаўскі знаходзіў для іх грошы ў дабрачынных таварыствах ЗША і Заходняй Еўропы, а дзяцей з гарадзенскага сірацінца забраў у Вільню і размясціў у бурсах падрыхтоўчых класаў Беларускай гімназіі [14].

У 1925 годзе ў былым бровары братоў Ліпскіх у Вільні ён заснаваў будаўніча-мулярскую школу. Плата ў ёй была невысокай, а найбольш бедныя навучэнцы браліся на казённае ўтрыманне. Большасць выхаванцаў складалі беларускія дзеці з вёскі. Для таго, каб утрымліваць школу, Л. Вітан-Дубейкаўскі пайшоў на эксперымент: са старэйшых навучэнцаў ён стварыў мабільную брыгаду і падчас летніх вакацый разам з ёй выконваў простыя замовы па ўзвядзенні крамаў, майстэрняў, складоў і г. д. На заробленыя грошы архітэктар арганізоўваў курсы для іншагародніх навучэнцаў, а з рэшты, што заставалася, стварыў асобны грашовы фонд для выпускнікоў: кожны вучань атрымліваў пасведчанне аб заканчэнні, а ў дадатак — стартавы капітал [15].

Два адданных адзін аднаму чалавекі — Юліяна Вітан-Дубейкаўская і яе муж Лявон — пражылі ў каханні і ўзаемападтрымцы 18 шчаслівых гадоў. Узімку 1939/1940 года Л. Вітан-Дубейкаўскі перажыў цяжкі грип, які ўскладніў старую хваробу — рак кішак. Напярэдадні смерці мужа, Юліяна зноў прысніла сон: *“Гэта было ў кастрычніку 1940 года за 10 дзён да сьмерці майго мужа [...], мы былі пасья ягонаі апошняй аперацыі ў клініцы, і мне там прыснілася: я ў кватэры бацькі на Бакішце, заля поўная народу, і ўсе чакаюць на прыход майго мужа. Я стала ў дзвярэй вялікай сталовай, і вось муж мой ухадзіць з малой сталовай. Ён гэтакі сьветлы і прыгожы, якім я яго ніколі не бачыла. Усе перад ім разкідаюцца. Я кідаюся да яго і бяру яго пад руку, і кажу: “Панок мой мілы, усе кажуць, што Ты хворы, вось няхай пабачаць, што Ты здаровы і гэтакі прыгожы”. І тут я абудзілася. Калі я раніцай гэта апавядала мужу, каб пацешыць яго, што ён направіцца, ён мне адказаў: “Гэтае, Кветачка, Ты маю душу бачыла, я скоро пакіну гэты сьвет” [16].*

6 лістапада 1940 года Лявон Вітан-Дубейкаўскі быў пахаваны на віленскіх могілках Росы. Страта мужа на нейкі час зацімліла ўспамін пра Івана Луцкевіча. Перажыўшы нацыяналізацыю ўласнасці, ратуючыся ад магчымага арышту як немка, у сакавіку 1941 года яна выехала ў Нямеччыну.

Перад ад'ездам Ю. Вітан-Дубейкаўская замовіла імшу за мужа Лявона: *“У гэтым сьвежым болю я як-бы забылася аб Івану. І вось ён, першы раз пасья сваёй зьявы ў Закапаным, мне прысьніўся: Іван хворы, з хлапчуком важатым прыйшоў да мяне, на Падгорную, дзе панаваў непарадак, як перад выездам. Я пасадзіла Івана ў пакой таты і прасіла пачакаць мяне, бо я вельмі занятая перад ад'ездам. Калі я потым прыйшла і прысела ля яго, цалавала яму руку й перапрашала, што мусіў чакаць, ён з дакорам мне адказаў: “Так, ты для мяне цяпер ніколі часу ня маеш!” — і я прачнулася” [17].*

У 1941–1945 гадах Ю. Вітан-Дубейкаўская жыла ў лагеры для ўцекачоў, потым — у Берліне, зарабляла перакладамі. У канцы вайны яна прысніла апошні прарочы сон, які патрапіў у сшытак: “У трывожныя часы 1945 жыла ў Бэрліне. Асабліва цяжка стала ў красавіку. Майго пляменьніка забралі ў казармы, усе мае прыяцелі выязджалі і клікалі мяне далучыцца да іх. Але я абяцала маёй пляменніцы, Кацярыне, пільнаваць яе кватэры, недалёка ад яе я мела мой пакой, яна, маючы двух малых дзяцей, уцякла ад бомбаў на вёску. Гэтак я апынулася адна і жыла ў вялікай трывозе. І ў дзень, асабліва кожную ноч, мы мусілі хавацца ад налётаў і бомбаў і то ў простаі піўніцы, бо ня было паблізу адпаведнага бункера. Ніколі чалавек ня ведаў, ці дачакае наступнага дня. У гэткія часы, калі ўсе нэрвы і думкі напружаны, а як развітаўся з гэтым жыцьцём, мы робімся больш здольныя адчуць сілы патустаронніх. За тыдзень да заняцця Бэрліна Краснай Арміяй пасьяла доўгай цяжкой бамбардзіроўкі, я прышла а гадзіне 3-й у ночы ў свой пакой, памалілася і прасіла Бога, каб мне даў сілы ў гэткія цяжкія дні, і стомленая я моцна заснула. І вось на раніцы мне сніцца дзіўны сон: у золку раніцы я стаю перад высокай скалой, паросшай густымі калючымі кустамі. Я ведаю, што мушу дастацца на самую вяршыню скалы, але думаю: “Божа мой, як я гэта зраблю, у мяне няма сілы, ні ўменьня ўзлезьці сярод гэтых калючак на верх скалы”, — і іду далей у падножжа гары. Раптам бачу, што і мая братава ідзе за мной, але мы ня гутарым, а ў сярэдзіне скалы бачу выбітых 10–12 сходаў, але яны чамусьці прыкрыты дахоўкамі. “Ну, тут можна спрабаваць, але і абарвацца можна”, — кажу я. Аднак я падымаюся і ня апомнілася, як стаяла ўжо на сьцежцы над сходамі, але я адна. Іду далей паміж калючых кустоў, якія мяне ня чапаюць, па гэтай сьцежцы, а тут раптам вылязае на ўсіх чатырох мая братава на гэтую сьцежку: замучаная, пацарапаная, акрываўленая, яна зноў пачынае ісьці за мной, але мы ня гутарым (братава страціла дачку і ўнучку і мела шмат цяжкіх перажываньняў). Я іду далей і думаю: “Але як жа я забяруся на гэтую стромкую скалу?”. Раптам зрабілася дзіўна сьвятло, я абярнулася і глянула ўверх: вяршыня скалы была заліта дзіўным незямным сьветам, і я бачу, што ўся скала да самае вяршыні прарэзана паміж кустамі сьцежкай-сарпэнтынай. Тады я кажу: “Калі гэтак, то я магу асягнуць вяршыні і я ведаю, што мой муж наказаў, каб гэтыя сьцежкі мне былі прыгатаваны”. І на гэтых словах я абудзілася. Вялікі спакой і радасьць ахапілі мяне. Я мела пэўнасьць, што мяне нічога дрэннага не спаткае; я ведала, што маю Вышнюю Апеку. І праўда, пры ўзяцьці Бэрліна ў бліжэйшым маім суседстве людзі былі забіты, ранены, або аграблены, жанчыны дазналі яшчэ большага няшчасьця, але я шла спакойна сярод гэтых “калючых кустоў”; мяне ніхто не чапаў, я захавала і свае, і пляменніцы рэчы і кватэру, а калі потым шмат людзей хварэлі на крываўку, то да мяне хвароба ня прычапілася, і я магла яшчэ памагаць і лячыць другіх” [18].

Сны сняцца розным людзям, адных яны змушаюць да дзеянняў, іншых засцерагаюць альбо супакойваюць. Прападобная Еўфрасіння Полацкая, Вялікі князь Гедымін, Лявон і Юліяна Вітан-Дубейкаўскія давяралі снам і дзейнічалі адпаведна ўбачанага. Менавіта таму, сон, які прысніўся Юліяне Вітан-Дубейкаўскай падчас бамбёжкі, пераканаў яе: “Калі потым у мяне паўставалі ці паўстаюць жыцьцёвыя цяжкасьці, то я кажу сабе: “Гэта толькі загіб сьцёжачкі, потым я ізноў пайду па прамой дарожанцэ, якая для мяне прыгатавана”. І, праўда, усе труднасьці, якія мяне спатыкалі ад 1945 года,

я лягко перамагала і маю пэўнасьць, што спакойна ўзьбяруся на гору да дзіўнага сьвету, адкуль ідзе помач і гдзе на мяне чакаюць мае дарагія памерлыя” [19].

Спіс крыніц і літаратуры

1. **Кніга жыццй і хаджэнняў: пераклад са старажытнарускай, старабеларускай і польскай** / Уклад., прадм. і каментарыі А. Мельнікава. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1994. — 30 с.

2. **Пашкевіч, В.** Жыццёвы шлях Юльяны Вітан-Дубейкаўскай // Беларус. — 1969. — № 151. — С. 4.

3. **У “Мадэрнай гісторыі Беларусі”** (Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2006. — С. 14) Ю. Туронак пісаў, што першай беларускай палітычнай партыяй была Беларуская рэвалюцыйная партыя Вацлава Іваноўскага.

4. **А. Сідарэвіч запярэчваў гэты факт, сцвярджаючы:** “Ідэя беларускай палітычнай арганізацыі нараджаецца амаль адначасна ў галовах В. Іваноўскага і І. Луцкевіча. Але калі Іваноўскі ўчыняе толькі спробы стварэння арганізацыі [...], Іван становіцца на шлях стварэння рэальнай [партыі — В. Ш.]” (Чалавек, які спаліў сябе. // Пра Івана Луцкевіча: Успаміны, сьведчанні. / Укл., прадм., камэнт., індэкс імёнаў А. Сідарэвіча. — Мінск : Кнігазбор, 2007. — С. 8).

5. **Вітан-Дубейкаўская, Ю.** Мае ўспаміны. — Вільня : Незалежная выдавецкая тэхналогія, 1994. — С. 34.

6. **Там жа.** — С. 169.

7. **Там жа.** — С. 170.

8. **Там жа.**

9. **Там жа.** — С. 172.

10. **Там жа.**

11. **БДАМЛМ.** — Фонд 505. Воп. 1. Спр. 7. Вітан-Дубейкаўская Ю. Мае сны. — С. 22–23.

12. **Ляхоўскі, У.** Рупіўся дзеля Бога і людзей. — Рэжым доступу: smalensk.org/?p=668. — Дата доступу: 31.12.2023.

13. **Там жа.**

14. **Там жа.**

15. **Там жа.**

16. **БДАМЛМ.** — Фонд 505. Воп. 1. Спр. 7. Вітан-Дубейкаўская Ю. Мае сны. — С. 9–10.

17. **Вітан-Дубейкаўская, Ю.** Мае ўспаміны. — Вільня: Незалежная выдавецкая тэхналогія, 1994. — С. 180.

18. **БДАМЛМ.** — Фонд 505. Воп. 1. Спр. 7. Вітан-Дубейкаўская Ю. Мае сны. — С. 24–28.

19. **Там жа.**

Міхаіл Бараноўскі

ЭПІСТАЛЯРЫЙ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

Ліставанне Максіма Багдановіча даследавана даволі глыбока, і за адсутнасцю новых знаходак размовы пра адкрыцці ў гэтым кірунку ісці не можа. Разам з тым, на думку аўтара гэтых радкоў, наспела пара для сістэматызацыі эпістэлярыя вялікага пісьменніка.

Як чалавек свайго часу, Багдановіч веў вялікую перапіску, і каб уявіць яе маштаб, тэкстаў, прадстаўленых у поўным зборы твораў Максіма Адамавіча, будзе недастаткова.

Для зручнасці карыстання прапаную прадставіць гэтую тэму ў выглядзе пэўнай структуры, якая, хочацца спадзявацца, дапаможа сарыентавацца ў тым, што на дадзены момант вядома.

І першая катэгорыя, якую хацелася б вылучыць, гэта **лісты, якія зберагліся да нашага часу**. Яны захоўваюцца ў самых розных установах Беларусі і замежжа і кампактна прадстаўлены ў каталогу “Аўтографы Максіма Багдановіча” (16 адзінак), а таксама, за выключэннем двух кароценькіх пасланняў у рэдакцыю “Нашай Нівы”, змешчаны ў “Поўным зборы твораў” пісьменніка.

Лісты ў рэдакцыю “Нашай Нівы”, якія не былі надрукаваны ў зборы твораў, але маюцца ў каталогу “Аўтографы Максіма Багдановіча”, прыводжу ніжэй:

Адрес мой:

Ярославль, Ильинская ул. д. Кузнецовой, кв. Богданович, Максим Адамович Богданович.

Я временно живу в Ялте. Вышлите туда “Н. Н.” за 1908 г. от 1-го до 16-го № включит. и 26-й № (17№ - 85 к.) русским шрифтом по адресу: Ялта, Аутка, пансион “Шалаш” М. А. Богдановичу.

С почтением М. Богданович.

P. S. Адрес точен: Аутка а не Алупка.

Аўтографы Максіма Багдановіча, с. 106.

Вышлите пожалуйста на прилагаемые марки (76 к.) следующие №№ “Нашей Нівы” за 1909 г. русскими буквами:

№№ 1, 2, 3, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26 итого 15 №№.

Адрес мой: Ялта, Аутка, пансион “Шалаш” М. А. Богдановичу.

С почтением

P. S. Адрес точен. Не переделайте Аутку в Алупку.

Аўтографы Максіма Багдановіча, с. 108.

Умоўна да лістоў Максіма Багдановіча, аўтографы якіх зберагліся да нашага часу, можна аднесці і цыдулку ад гульні ў пошту, якой забаўлялася суполка мінскай інтэлігенцыі “Беларуская хатка”. Так, на адной з вечарын-“суботнікаў” Максім Багдановіч цягам гульні даслаў Людвіцы Сівіцкай запіску наступнага зместу:

“Сягоньня я пачуў, што “мая няшчасьліва дзевачка” і думаю увесь вечар аб гэтым, але живем мы, як чужыя людзі, і ні да чаго дадумацца не можна”.

Аўтографы Максіма Багдановіча, с. 176.

*

Да другой катэгорыі можна аднесці **лісты, што цытуюцца з іншых крыніц**. Частка з іх таксама добра знаёмая, бо прадстаўлена ў “Поўным зборы твораў”. У тым ліку ліст Максіма Багдановіча ў рэдакцыю “Нашай Нівы” ад 1 жніўня 1912 года, арыгінал аўтографа якога зараз лічыцца страчаным. Хачу звярнуць асаблівую ўвагу на тое, што гэты ліст у трохтомніку з нейкай

прычыны мае даволі вялікую купюру, якая пры перавыданні павінна абавязкова вярнуцца на сваё месца.

“...Куды цікаўша апісываць Беларусь XVI і XVII сталеццям! Тады і мясцовая, карэнная культура адстаялася і выкрысталізавалася ў цвёрдыя, своеобразныя формы. <; ды і з Заходнай Еўропы прыплыло тады у нашу культуру не за мала чаго. Вось калі было у нас жывое, рознакалёрнае, свеначалае жыццё, ...[колькі слоў на згібе старонкі вырваны. — Антон Луцкевіч] паставілі Ф. Скорыны, каторы быў доктарам і бакалаврам! Ці-ж мог быць у Маскоўшчыне таго часу (у Яраслаўлі, Ростове, альбо і ў самой Маскве) доктар Пражскага або Лейпцігскага універсітэту? Гэта ж проста нямысліма. Вось Вам дробная крэсочка, каторая, аднак, намекае на карэнную разніцу між Маскоўшчынай і Літоўскай Руссю тых часоў.>” [Фрагмент, прапушчаны ў трохтомніку, прадстаўлены ў артыкуле А. Луцкевіча “З недрукаванае спадчыны па М. Багдановічу”./ Гадавік беларускага навуковага таварыства ў Вільні. Кніжка I. Вільня, 1933, с. 165.]

Да гэтай жа катэгорыі можна аднесці надрукаваныя ўрыўкі з лістоў да Ванды Лявіцкай, Аркадзя Смоліча, Пятра Гапановіча, Адама Багдановіча, з якімі паспелі папрацаваць даследчыкі яшчэ ў даваенную пару. Каб мець уяўленне пра першапачатковы аб’ём эпістальнага Максіма Адамавіча, сабранага ў 20-я гады ў Інбелкульце, прапаную зварнуцца да “Апіса рукапісаў М. Багдановіча і матар’ялаў да яго біяграфіі” (1929). Так, у IX папцы згадваюцца 13 неадасланых лістоў паэта, а таксама лісты Багдановіча, перададзеныя для працы ў ІБК.

Неадасланыя лісты, знойдзеныя бацькам у паперах Максіма (тлустым курсівам вылучаны прамыя цытаты Максіма Багдановіча, якія па аналогіі з “лістамі” да Аркадзя Смоліча ці Ванды Лявіцкай могуць быць змешчаны ў поўным зборы твораў паэта):

1. “В. Лявіцкай бяз даты 2 старонкі паштовага фармату.
2. У рэдакцыю час. “Нов. Сатирикона” паведамленне аб надрукаванні ў часопісе вершу “Кругом 16”, які раней быў выдрукаваны ў зборніку “В заштиту слова”. Тэксту поўстаронкі паштовага фармату.
3. Ліст да А. Смоліча з заяваю “в участковае присутствие по подоходному налогу”, задатаваны 28 лютага 1917 г. Аркуш паштовага фармату.
4. Паштовая картка да В. Ластоўскага з пералікам вершаў, адасланых у рэдакцыю “Нашай Нівы”. Напісаны прыблізна ў 1910-м годзе (Аўтарам дата не прастаўлена).
5. Ліст у рэдакцыю “Нашае Нівы” бяз даты. Напісаны быў, як відаць, у пачатку навучання паэты ў ліцэі, г. зн. у восень 1911-га году. Старонка паштовага фармату.
6. Ліст да стрэчнага брата П. Я. Гапановіча, 3 старонкі in 4, пачынаецца словамі: “Сегодня уже три месяца, как я живу в Минске”.
7. Ліст на 3 стар. паштовае паперы да К.И.Л. Дата не прастаўлена.
8. Пачатак лісту да К.П. на поўстаронцы паштовага фармату.
9. Урывак лісту з 6-ці радкоў на паштовай паперы з наступнымі словамі: “скандинавских, сербских и т.д. и т.д. Так я хочу... пойти поэзии всех времен и народов”...
10. Перадсьмяротны ліст з Ялты да стрэчнага брата П. Я. Гапановіча, напісаны алоўкам на 6 стар. паштовага фармату.

11. Перадсьмяротны ліст да бацькі, пачынаецца словамі: “Здравствуй, старый воробей! Молодому воробью плохо...” Пісаны алоўкам на старонцы паштовага фармату.

12. Ліст да А. Смоліча. 4 стар. паштовага фармату.

13. Чысты аркуш паштовага фармату са словамі “Добрыдзень, Паночки!”.

А таксама лісты Багдановіча, перададзеныя ў Інбелкульт рознымі дзеячамі беларускай культуры:

14. “Ліст у рэдакцыю “Нашай Нівы”, адносна выданьня “Вянка”, бяз даты, 4 стар. паштовага фармату. Перададзены ў Камісію У. М. Ігнатоўскім.

15. Паштовая картка да Я. Луцэвіча 1916 г. Перадана ў Камісію Я. Купалам.

16. Паштоўка ў “Беларускую кнігарню”. Перадана Я. Лёсікам.

17–18. Дзьве паштоўкі А. Бурбісу. Абедзьве 1915-га г. Атрыманы з бібліятэкі ІБК.

19. Паштоўка А. А. Золотареву 1911 г. Атрымана ад бацькі пісьменніка.

20. 4 паштоўкі з відамі Феадосіі і аловачнымі нячытэльнымі надпісамі поэты.

21. – 25. Пяць паштовак да суполкі “Загляне сонца і ў наша ваконца”, Усе — 1912-га году. Пераданы у Камісію проф. Б. І. Эпімах-Шыпілам.

26. Паштоўка з портрэтам Янкі Лучыны і з яго-ж вершам “Роднай старонцы”, адрасавана да Янука Купалы ад 13 мая 1912 году. Перадана ў Камісію проф. Б. І. Эпімахам-Шыпілам.”

Акрамя таго, у архіве паэта захоўвалася папка з лістамі розных асоб да М. Багдановіча, напісанымі ў пэрыяд з 1908 па 1917 гады. “Паводле адрасатаў, лісты размяркоўваюцца наступным чынам: ад Агурцова — 2, ад Ашукіна — 4, А. Я. Багдановіча — 9, І. Бахонка — 2, Белавусава — 5, А. І. Грыневіча — 1, Дзявольскага — 4, Рамуальда Зямкевіча — 1, Я. Купалы — 2, (незразумела ці гэтыя не тыя ж лісты, якія згадваюцца ў папцы вышэй, — аўт.), В. Ластоўскага — 20, Манькоўскага — 3, С. Палуяна — 8, Халімона з-пад пушчы (Аўгена Хлябцэвіча) — 4, Цёткі — 1, Б. І. Эпімах-Шыпілы — 2 і інш”.

Гэты пералік можна ўдакладніць і дапоўніць звесткамі Язэпа Дылы. Згодна з яго публікацыяй у газеце “Советская Белоруссия” (ад 16 чэрвеня 1923 года), збераглося 194 лісты. У тым ліку “Сяргея Палуяна (лікам 9), лісты кіраўнікоў “Нашае Нівы” (27 экз.), Яўгена Хлябцэвіча (4), Я. Купалы (2), Б. Эпімаха-Шыпілы (2), В. Лявіцкай (12), Алеся Бурбіса (7 лістоў ад 1915 і 1916 гг.), Цёткі — адзін ліст”.

Шмат лістоў было ад украінскіх публіцыстаў, галоўным чынам звязаных з рэдакцыямі часопісаў “Українская жизнь” і “Українская хата”, аўтабіяграфічны чарнавік ліста да “Нашай Нівы”, лісты прыяцелям.

Яшчэ перад Вялікай Айчыннай вайной даследчык Рыгор Жалязняк пісаў, што “имевшиеся в архиве Академии наук БССР письма Богдановича исчезли”, але нешта з гэтых лістоў паспелі скарыстаць у навуковых працах:

У адным са сваіх лістоў М. Б. піша: “Пачаў крытычную стацыйку аб Няслухоўскім”. Ліст даты ня мае, але са зместу можна лічыць, што ён напісаны быў яшчэ да падарожы пісьменніка ў Вільню, мабыць у 1910-м годзе.

Творы М. Багдановіча. Том II, с. 352

Некалькі цытат маем, дзякуючы ўспамінам сябра Максіма — Дзіядора Дзябольскага:

У мяня хранились два письма-открытки Максима, к великому моему огорчению, обе они пропали и не по моей вине. Относились они, надо думать, к 1916 году. Содержание одной из них я хорошо помню. В ней, между прочим, была такая фраза: *“Владимир Владимирович [Белавусаў] все по-старому, по-бывалому”*.

Максім Багдановіч: вядомы і невядомы./ Диодор Дебольский. Воспоминания, с. 320.

В 1911–1912 году, когда я уехал в Москву, Максим продолжал бывать в нашей, той же квартире; в ней оставался отец и старший мой брат, недавно женившийся. Вот с его женой, Марией Ивановной, тогда ждавшей первого ребенка, Максим и подружился, в той самой открытке, какую уже упоминал, он писал: *“Ребеночек у М. И. обозначается очень явственно”*.

Максім Багдановіч: вядомы і невядомы./ Диодор Дебольский. Воспоминания, с. 321.

*

Наступны вялікі раздзел можна скласці з **пераказаў зместу лістоў Максіма Багдановіча**, што таксама можа выклікаць вялікі інтарэс. Для зручнасці выкарыстання вытрымкі прадстаўлены ў храналагічным парадку.

На пачатку 1909 года [у канцы 1908 г. — укладальнік] Максім Багдановіч прыслаў некалькі лісцікаў сваіх вершаў, падпісаных поўным уласным прозвішчам і імем.

ЖЗЛБ. Вацлаў Ластоўскі, с. 52.

Праз некалькі тыдняў пасля надрукавання верша “Дзве песні” Максім Багдановіч прыслаў яшчэ некалькі новых вершаў і ліст, у якім пратэставаў, што яго перарабілі ў Максіма Крыніцу. Але вершы былі зноў “дэкадэнскія” і дзеля гэтага трапілі ў тую ж папку, дзе быў папярэдні сшытак з надпісам “В архів”.

ЖЗЛБ. Вацлаў Ластоўскі, с. 53.

Уладив все практические вопросы (стол, белье и пр.), я советовал ему вести жизнь спокойную, больше лежать в тени, нагуливать вес, но, судя по его письмам и рассказам, он увлекался общим ходом жизни в пансионе: участвовал в прогулках, особенно в так называемое “лесничество” — в лесную дачу в горах, покрытых сосновым лесом, — и в пикниках, и вообще в увеселениях молодежи. Однако пребывание в Ялте значительно его оздоровило: ни ялтинский врач, ни ярославский не нашли ничего тревожного в легких, и выглядел он довольно хорошо.

ЖЗЛБ. Адам Багдановіч, с. 24–25.

Між іншым, калі кніжка выйшла, М. Багдановіч быў вельмі здаволены з майго помысу, што выразіў у форме падзякі вершам, які павінен быць у маіх архівах. Але, прыняўшы чула агаловак, М. Багдановіч у даўжэзным лісце выказаў мне незадаволенне, што ў кніжцы прайшлі, праз недагляд карэктуры, даволі чысленныя спамылкі, а галоўная з іх — у вершы “Вераніка”. Пры ламанні вершу пераблутаны парадак яго: пасля пятага шасціверша (на 111 бал.) 9, 10 і 11-е шасцівершы, месца якім павінна быць на 113 балоне, пасля 8 шасціверша.

Віна была мая, але я не чуўся вінаватым, што і тлумачыў аўтару ў сваім лісце. Аднак часовая астуда ў нашых стасунках была даволі хутка згладжана.

У нас з М. Багдановічам нанова завязалася перапіска, якая цягнулася да лета 1914 года.

Вось пакаротцы галоўнейшае з маіх стасункаў з Максімам Багдановічам. Яго перапіска маецца ў мяне на схове ў глухой правінцыі пад польскай акупацыяй. З часам, калі я дабуду яе, здужаю асобныя моманты гэтага нарыса шырэй асвятліць фактычным матэрыялам.

ЖЗЛБ. Вацлаў Ластоўскі, с. 56–57.

Милочка, душёнка, ненаглядный каторжничек прислал одно письмо, но очень хорошее. Читаешь и думаешь — до нея, как до звезды небесной, далеко. Я ей ответила поэмой экстаза, за что она неизбежно, но вознегодует. ???

Для развлечения впишу Максовы стихи из лучших.

***

На солнце загляделся я...

***

Мне долгое забвенье вами...

***

Слышишь гул? — Это дико печальный лесун...

Удачные выражения:

-----светит

Месяц бледный, холодный и тянет

Из реки серебристые сети.

В них русалки запутали косы, —

Рвут и путают влажные нити...

Г. І. Гапановіч — В. І. Кунцэвіч.

Сшытак 3, с. 54–57.

Каторжник прислал нежное письмо. Я ответила, разумеется, в гиперболической форме.

Г.І. Гапановіч — В.І. Кунцэвіч.

Сшытак 3, с. 59–62.

В 1915 г. ездил самостоятельно в Крым и очень удачно выбрал место для поселения в Старом Крыму: это одна из лучших климатических станций. И в письмах, и в рассказах он очень хвалил климатические условия этого места и дешевизну жизни.

ЖЗЛБ. Адам Багдановіч, с. 27.

Лістапад, 14. Ліст у “Беларускую кнігарню”. Паведамляе аб тым, што ў 1915 г. быў напісаны артыкул “Забыты шлях”.

Багдановіч М. Поўны збор твораў. Т. 3, с. 381.

У пачатку восені 1916 года Максім Адамавіч прыступіў да здачы апошніх залікаў у ліцэі, але, як можна меркаваць на падставе аднаго ліста задатаванага канцом 1916 года (<...> ліст да Гапановіча), усіх залікаў не закончыў...

Замоцін І. Творы, с. 104–105.

Увосень ён у ліку іншых студэнтаў-дэмідаўцаў, якія праслухалі ўсе чатыры курсы ліцэя, павінен быў прызывацца на вайсковую службу, — пра гэта ён таксама ўпамінае ў адным са сваіх лістоў (у Менск, без даты, якая вызначаецца прыблізна вераснем 1916 года <...>);

Замоцін І. Творы, с. 104–105.

В письмах его есть упоминание, что призвали на военную службу М. А. в связи с каким-то законом о привлечении на военную службу студентов последнего курса, которые пробыли в высшем учебном заведении больше определенного количества лет (не помню хорошо — 5 или 6 лет).

В. Ф. Мачульскі — А. Я. Багдановічу.

Шлях паэта, с. 167.

У Яраслаўлі ён пражыў да кастрычніка 1916 года, аб чым ён сам гаворыць у сваёй заяве аб асабовых прыбытках, якая была пададзена ва ўчастковае “присутствие по подоходному налогу”.

Замоцін І. Творы, с. 104–105.

Свой ліст [да Зоські Верас — укладальнік] Ванда [Лявіцкая — укладальнік] канчае так: “Ён таксама піша, што прыедзе, але не ведае калі”.

Верас З. Выбраныя творы./ Лісты. 183. У музей Максіма Багдановіча, с. 485.

“У хуткім часе ў Мінск прыедзе Максім Багдановіч”, — пачулі мы голас А. Смоліча, які ўвайшоў у сталожку “Беларуская хатка”, трымаючы ў руках ліст. Усе прысутныя заварушыліся, пасыпаліся пытанні: “Калі? Надоўга? Што ён піша?” — “М. Багдановіч піша, што хоча пажыць у Мінску, у сваім родным горадзе, дыхнуць паветрам Бацькаўшчыны, пачуць жывую беларускую мову. Просіць паклапаціцца аб працы для яго, а калі канкрэтна прыедзе, яшчэ напіша або папярэдзіць тэлеграмай”.

ЖЗЛБ. Зоська Верас. Пяць месяцаў у Мінску, с. 60–61.

М. Багдановіч, паводле яго слоў, чуўся паміж намі добра, як у сям’і. “Маю толькі адно прыкрае перажыванне, якое адбірае мне спакой. Можа, вы чулі, што я ўжо даўжэйшы час перапісваўся з мінчанкай Н. Завязалася лістоўная прыязнь, шчырасць. Вось, прыехаўшы, і пазнаёміўшыся асабіста, уся мая прыязнь да яе развеелася. Не магу ёй адказаць тым самым, не магу... і гэта так мучыць! Раблю чалавеку прыкрасць... Ці ж гэта можа не балець?”

Як я пераканалася ў далейшым, чуласць Максіма на чужую крыўду была выключнай.

ЖЗЛБ. Зоська Верас. Пяць месяцаў у Мінску, с. 62.

Максим в Минске и состоит секретарем продовольственного комитета, получая 150 руб в м-ц.

А. Я. Багдановіч — Л. А. Багдановічу. 15 лістапада 1916.

Сшытак 2. Перапіска Адама Багдановіча і Льва Багдановіча, с. 37.

В феврале месяце 1917 г. я получил от Максима письмо, в котором он сообщал, что тоже собирается в Крым, на два месяца в отпуск, чтобы отдохнуть и поправиться. Это меня несколько встревожило, и я решил съехаться с ним в Симферополь, чтобы, смотря по состоянию его здоровья, там его устроить. В этом смысле мы условились и решили выехать: я из Ярославля, он из Минска, чтобы приблизительно одновременно прибыть в Симферополь, причем ему были даны адреса моих тамошних знакомых. Я должен был выехать 28 февраля или 1 марта, а он двумя днями раньше. Но вспыхнувшая революция мне не дала возможности выехать в этот срок, и я выехал спустя 10 дней после назначенного срока, да и то в Москве 4 дня не мог сесть на поезд.

ЖЗЛБ. Адам Багдановіч, с. 45.

От него я из Ялты получил письмо, что он выехал вовремя, ехать было удобно и свободно, но в пути, где-то за Гомелем, снежные заносы задержали поезд на три дня на безлюдной станции, и ему, как и многим другим, пришлось в буквальном смысле голодать. В Симферополь он прибыл на 7-й день и, не застав меня, ввиду обстоятельств революционного времени, не стал ждать моего приезда и отправился в Ялту самостоятельно, надеясь там устроиться при помощи рекомендательного письма из Минска. В Симферополе я получил от него несколько писем, в которых он описывал свою комнату и как он устроился, как живет и чем занимается. Тон был самый спокойный, ничего тревожного.

ЖЗЛБ. Адам Багдановіч, с. 45–46.

Незадоўга да смерці паэт усё яшчэ жыў тымі ж грамадскімі і культурнымі інтарэсамі, якія напаўнялі яго жыццё ў часе яго службы ў Менску; гэта можна бачыць, між іншым, з неадасланага ліста да А. А. Смоліча <...>.

Замоцін І. Творы, с. 109.

Я был близко от него в Симферополе. Но он скрывал от меня свою болезнь и писал совершенно успокоительные письма. И даже перед смертью не хотел сказать хозяйке моего адреса, чтобы меня не тревожить. Умер в полном одиночестве.

А. Я. Багдановіч — Я. Л. Дылу.

Шлях паэта, с. 134.

*

Для больш поўнага ўяўлення пра эпісталярый паэта варта прывесці і лісты/ўрыўкі лістоў да самога Максіма Багдановіча, бо гэта дае магчымасць высветліць, пра што ішла гаворка ў ліставанні, якія тэмы цікавілі паэта і яго карэспандэнтаў. Прапаную прадставіць іх па аналагічным прынцыпе і пачаць з катэгорыі “Цытаты з лістоў да Максіма Багдановіча”.

Так, праз рубрыку “Паштовая скрынка” ў газеце “Наша Ніва” № 37 за 1909 год, паэт атрымлівае наступнае паведамленне:

“Яраслау на Волзе, Максіму Б-вічу: Вашы вершы, тлумачэныя з Гэйнэ чытацелі “Нашай Нівы” будуць толькі вітаць. Гэйнэ, найвялікшы песьняр людзкі, перэкладаць яго на беларускую мову — нават заслуга!”. З вялікай верагоднасцю можна меркаваць, што “ліст” падрыхтаваў Сяргей Палуян.

У лісце С. Е. Полуяна М. Багдановічу ад 1-га кастрычніка 1909 г. прыводзіцца пераклад гэтага вершу [“Над возерам” — укладальнік] на украінскую мову украінскага песьняра Шаповала:

*Тихо скотилося сонце за гори...
Місяць блукае у білому морі,
Пільно за зіркамі дивіцца, стежить,
Тягне із озера срібні мережі...
Ловить русалок... заплутали коси!..
Рвуться і путають срібніі сіті...
Плавае ніч над землею і росить...
Ніч да русалок шепоче: “не спіте!”*

Полуян піша: “Шаповалу гэты верш дужа спадабаўся. “Він выявляе дійсного поэта-художніка”, кажа ён” (Шаповал).

Творы М. Багдановіча. Том I, с. 452–453.

З ліста С. Палуяна да Багдановіча: “Паслаў сваю стацьцю аб нашай літаратуры ў 1909 г. [у “Нашую Ніву”], а яе... перайначылі...і ўрэшце пахвалілі мяне” (Ліст ад 14-га лютага 1910 г.).

Творы М. Багдановіча. Том II, с. 353.

Один из членов редакции “Нашей Нивы”, Маньковский, писал 10 сентября 1910 г. Богдановичу <...>: “Па праўдзе казаць, уважаю Вас, як песняра, каторы у беларускую паэзію ўнес новы элемент... Не трэба думаць, што наш лейтматыў — гэта стогн і скарга на бяздольнае жыццё, бо гэтая паэтычная маркотнасць пераважае ў усіх нашых песняроў”.

Максім Багдановіч: вядомы і невядомы. Григорій Железняк, с. 167–168.

У адным лісце да Максіма Багдановіча з Масквы ад 12 кастрычніка 1911 года, які належыць, як відаць, Д. Д. Дзявольскаму, каторы тады толькі што паступіў у Маскоўскі ўніверсітэт, мы знаходзім такія радкі: “Между прочим, вот Вам тема или, вернее, материал для темы научного стихотворения: метеор, который, оплавленный и светящийся, мчится в атмосфере, оставляя за собой вихрь распаленных частиц, внутри холоден, как звездный эфир; он приносит в себе холод мирового пространства”.

Замоцін І. Творы, с. 92–93.

Один из сотрудников журнала “Малая Беларусь” писал в 1912 г. Богдановичу (письмо публикуется мною впервые): “Мне надта спадабалася ваша думка аб тэарэтычным грунце паэтычнай формы. Мне здаецца, што беларуская песня тым і захапляе чалавека, што ў гэтай песні — сінтэз прыроды і формы (субстанцыі ілі матэрыі і формы адпаведнай). Нам, беларусам, трэба добра вывучаць тэорыю формы, каб зразумець “тутэйшую” рытміку, каб гібкасць і прыродную жывасць прыдаць беларускім вершам, каб вершы беларускія давалі сінтэз лірыкі музыкальнай і абразнай...”.

Максім Багдановіч: вядомы і невядомы. Григорій Железняк, с. 167.

Усе вершы цыклю “Каханне і сьмерць” <...> М. Багдановіч меў на мэце зьмясьціць у “Вянку” разам з цыклем вершаў “Мадонны”, як бачна з ліста В. Ластоўскага поэце ад 24 кастрычніка 1913-га году, дзе Ластоўскі між іншым піша: “Пытаньне, што да мейсца поэматаў, адносілася да цыклю “Мадонны” і “Каханьне і сьмерць”: ці іх ставіць перад аддзелам “З чужой нівы” ці посьле?”.

Творы М. Багдановіча. Том I, с. 469–470.

Згодна з зададзенай логікай, прадставім і змест лістоў да М. Багдановіча ў пераказах іншых асоб.

Максім Адамавіч не толькі сачыў за навінкамі беларускага літаратурнага слова, але і выпісваў на свае невялікія сродкі ўсё, што можна было. Яшчэ ў жніўні 1908 года, калі Максім Адамавіч быў у 6 класе гімназіі, ён, як гэта відаць з адказнага ліста выдавецкага таварыства “Загляне сонца і ў наша ваконца”, просіць беларускае выдавецтва выслаць яму новыя выданні — усё, апрача тых, якія ўжо ў яго ёсць; пры гэтым у пераліку прапанаваных яму выдавецтвам кніг названы і зборнік Я. Купалы “Жалейка”, які выйшаў у гэтым годзе.

Замоцін І. Творы, с. 95.

Ён атрымоўваў таксама сяброўскае падтрыманне і сваім шуканням у галіне тэматыкі і мастацкай формы. У гэтых адносінах асабліва цікавыя лісты В. Ластоўскага і С. Палуяна, якія, разгадаўшы артыстычную натуру М. Багдановіча ахоўвалі яго творчасць ад вузкіх тэндэнцый, ад аднастайных і нудных настройў і заахвочвалі яго да настойлівай і тонкай работы над мастацкай тэхнікай, якая другім здавалася дэкадэнцтвам.

Замоцін І. Творы, с. 96.

Пасля надрукавання “Край мой радзімы” і вершаў з цыкла “Вадзянік” у рэдакцыйным складзе, акром Ядвігіна, які упорна казаў: “А ўсё ж гэтыя вершы не для народа”, — усе аднагалосна выражалі прызнанне пісьменніцкага таленту М. Багдановіча. С. Палуян завязаў з ім частую перапіску на нацыянальна-літаратурныя тэмы. Пасля ж выезду С. Палуяна назад у Кіеў і яго трагічнай смерці перапіску з Багдановічам прадаўжаў аўтар гэтага нарыса.

ЖЗЛБ. Вацлаў Ластоўскі, с. 53.

Максім Адамавіч пазнаёміўся з адной дзяўчынай (М. А. Кіц-най, — аўт.), захопленай і містычна настроенай; некаторы час, жывучы ў Яраслаўлі, ён падтрымліваў з ёю перапіску і часамі с прычыны яе поглядаў, якія наводзілі яго на роздум, зварочваўся з пытаннямі да Адама Юравіча. Гэтае сяброўства цягнулася і ў студэнцкія яго гады, калі і сама яго карэспандэнтка была ўжо слухачкай на Вышэйшых жаночых курсах. Ёй прысвечаны верш 1909 года “Цемень”. На думку Адама Юравіча, да яе ж звернуты трыялет, напісаны на адвароце фатаграфічнай карткі (“Я, бальны, бяскрыдлаты паэт”), які таксама адносіцца да 1909 года.

Замоцін І. Творы, с. 102–103.

Маньковский затрагивает очень важный, волновавший Богдановича вопрос о расширении тематики белорусской поэзии. Руководящие деятели “Нашей Нивы” ориентировали молодую белорусскую поэзию на узконациональные темы. В национальной исключительности они видели достоинство белорусской литературы. Богдановичу были органически чужды подобные взгляды. Вместе с борьбой за совершенствование формы, мастерства он выдвигал и задачи расширения круга тем литературы. Он опровергает теорию национальной исключительности белорусской литературы. Своим поэтическим творчеством он доказал, что жизнь и быт других народов, общеевропейские темы также могут явиться содержанием белорусской поэзии. Свои теоретические взгляды Богданович не только высказывал в статьях и рецензиях, но и воплощал в художественные образы.

Максім Багдановіч: вядомы і невядомы. Григорій Железняк, с. 167–168.

Его тянуло в Белоруссию, где ему хотелось познакомиться лично с белорусскими писателями и деятелями по белорусскому возрождению, которые, между прочим, в письмах обещали его устроить в какой-нибудь сухой местности с сосновым лесом. Я, разумеется, ничего против этого не имел, и он отправился в Вильно в половине июня (1911) тотчас же по выходе из гимназии.

ЖЗЛБ. Адам Багдановіч, с. 25.

Примерно в 1911 г. брат Максим много работал над составлением Белорусской азбуки. В его руках я видел вполне подготовленную сброшюрованную рукопись азбуки, в надлежащем формате, с отдельными страницами,

с надлежащим шрифтом. Шрифты различных калибров были выполнены черной тушью, подклеены были цветные картинки, выполненные цветной тушью. Кто оформлял это, я не знаю, но могу предполагать, что картинки тушью могли быть сделаны Павлом и Борисом Гапановичами, которые хорошо рисовали тушью. На получаемых от них письмах всегда имелся цветной орнамент.

П. А. Багдановіч — Н. Б. Ватацы.

Шлях паэта, с. 185–186.

В <...> письме Д. Дебольского к поэту, кроме упоминания “Золота в лазури” Андрея Белого, имеется указание и на “Ночные часы” Блока — самый зрелый сборник, составивший затем “Третью книгу” стихов великого поэта: “Читал недавно Блока, стихи последнего его сборника “Ночные часы”. Некоторыми упивался: “Мэри”, “На железной дороге” и др. Вы, наверно, читали их”.

Имя Блока в письмах Диодора Дебольского, одного из самых близких по литературным интересам друзей Богдановича, упоминается неоднократно. Очевидно, поэзия Блока была наиболее частой темой их разговоров.

Максім Багдановіч: вядомы і невядомы. Григорий Железняк, с. 229–230.

Максим снова ездил на кумыс в Белебей в 1912-м или 1913 г.: это можно установить по моим письмам к нему.

ЖЗЛБ. Адам Багдановіч, с. 27.

У лісце В. Ластоўскага ад 11 жніўня 1912 года даюцца кароткія звесткі з біяграфіі і літаратурнай дзейнасці Ядвігіна Ш., Якуба Коласа, Янкі Купалы, Цішкі Гартнага, — і Максім Адамавіч, такім чынам, як бы замацоўваў завочна сваё асабовае знаёмства з тымі пісьменнікамі, за творамі якіх сачыў здалёк, жывучы ў Ніжнім Ноўгарадзе і Яраслаўлі.

Замоцін І. Творы, с. 96.

У 1912 годзе заснавалася сувязь з “Маладой Беларуссю”, якая тады выдавалася ў Ленінградзе; прынамсі, Я. Хлябцэвіч не раз паведамляў Максіма Адамавіча ад рэдакцыі “Маладой Беларусі”, што прысланыя ім вершы і іншыя матэрыялы будуць надрукаваныя. Але чамусьці гэта надрукаванне не адбылося.

Замоцін І. Творы, с. 100–101.

А ў 1913 годзе тое ж выдавецтва [“Загляне сонца і ў наша ваконца” — укладальнік] (за подпісам Б. І. Эпімаха-Шыпілы) паведамляе яго, што высылае яму новыя кнігі, якія выйшлі ў гэтым жа годзе, менавіта зборнік Я. Купалы “Шляхам жыцця” і яго ж п’есу “Паўлінка”. Апрача таго, некаторыя з прадстаўнікоў беларускага адраджэння, якія знаходзіліся ў перапісцы з Максімам Адамавічам, самі, у сваіх лістах да яго, стараліся трымаць яго ў курсе бягучых падзей беларускага літаратурнага жыцця і гэтую інфармацыю рабілі не толькі з вялікай любасцю да беларускай літаратуры, але і з цёплаю ўвагаю да свайго адрасата, маладога пачынаючага паэта.

Замоцін І. Творы, с. 95–96.

У студэнцкія гады Максім Адамавіч таксама падтрымліваў сяброўскую сувязь з В. В. Белавусавым, з якім у яго быў агульны інтарэс да антычнай і заходнееўрапейскай літаратуры, і з А. К. Кабановым, які яшчэ ў гімназіі кіраваў яго заняткамі беларусазнаўствам; гэта відаць з лістоў гэтых асоб да М. Баг-

дановіча, якія захаваліся і адносяцца да 1913–1914 гадоў; у адным з лістоў А. К. Кабанова (1913) даецца, між іншым, цэлы шэраг бібліяграфічных паказанняў да гісторыі Беларусі.

Замоцін І. Творы, с. 92.

А ў 1913 годзе тое ж выдавецтва [“Загляне сонца і ў наша ваконца” — укладальнік] (за подпісам Б. І. Эпімаха-Шыпілы) паведамляе яго, што высылае яму новыя кнігі, якія выйшлі ў гэтым жа годзе, менавіта зборнік Я. Купалы “Шляхам жыцця” і яго ж п’есу “Паўлінка”. Апрача таго, некаторыя з прадстаўнікоў беларускага адраджэння, якія знаходзіліся ў перапісцы з Максімам Адамавічам, самі, у сваіх лістах да яго, стараліся трымаць яго ў курсе бягучых падзей беларускага літаратурнага жыцця і гэтую інфармацыю рабілі не толькі з вялікай любасцю да беларускай літаратуры, але і з цёплаю ўвагаю да свайго адрасата, маладога пачынаючага паэта.

Замоцін І. Творы, с. 95–96.

Невялікія дадаткі да гэтых даведак аб грамадскім ухале Максіма Багдановіча дае таксама і тая частка перапіскі яго, якая захавалася. Так, напрыклад, некаторыя лісты, асабліва за перадрэвалюцыйныя 1915–1916 гады, зарысоўваюць, — вядома, у адрывачных рысах, — палітычныя моманты і настроі гэтых гадоў, а частка лістоў, — ад беларускіх сяброў Максіма Багдановіча, — больш-менш канкрэтна ўскрываюць стан беларускага руху за тыя ж гады; сюды, напрыклад, адносяцца лісты Ал. Бурбіса, часткова В. Ластоўскага і В. Лявіцкай. Такім чынам, для таго, хто вывучае творчасць М. Багдановіча, важна адзначыць, як факт, што ён стаяў у курсе не толькі настрояў уласціва беларускіх, але і наогул палітычных настрояў у тагачаснай Расіі напярэдадні рэвалюцыі; дзеля гэтага даследчык мае права шукаць у тэматыцы яго вершаў і артыкулаў даволі шырокага адлюстравання яго эпохі.

Замоцін І. Творы, с. 94.

Напрыканцы хацелася б акрэсліць кола людзей і арганізацый, з якімі вёў ліставанне Максім Багдановіч, але пра змест якога не маем ніякіх звестак.

У першую чаргу, гэта кола блізкіх Багдановічу асобаў, з якімі ён падтрымліваў стасункі:

“Паколькі ён выяўляў сябе ў гутарках і ў больш цесным дачыненні з іншымі, ён, безумоўна, павінен быў рабіць не толькі прыемнае, але часамі і захапляючае ўражанне. На гэтай глебе ствараліся сардэчныя адносіны да яго крэўных і сяброў і проста знаёмых, аб чым сведчаць лісты да яго асоб яго сваяцкага кола, былых настаўнікаў, таварышаў, нават яго вучняў, з якімі ён займаўся прыватна, і іх бацькоў. Адгэтуль жа, з яго асабовага абаяння, бяруць пачатак і некаторыя больш інтымныя яго знаёмствы і сувязі”.

Замоцін І. Творы, с. 102.

Таксама мы павінны не забыцца на згадкі пра ліставанне з каханкай Клавай Салтыковай; настаўніцай пачатковай школы Вольгай Восіпавай, у якой, згодна звестак брата паэта, захоўваліся лісты і вершы Багдановіча; верагоднаму ліставанню з маскоўскімі лінгвістамі-фалькларыстамі братамі Сакаловымі, Елеонскай, Багатыровым; членамі сям’і Дунаевых, у якой Максім выкладаў для дзяцей урокі.

Па-другое, гэта расійскія выданні, у якіх друкаваліся вершы Максіма Багдановіча, іх рэдактары і супрацоўнікі (“Сатирикон”, “Северная газета”, “Северный календарь”, “Русский экскурсант”, “Заря” (Яраслаўль), “Ежеме-

сячнны журнал” (Пецяярбург), “Музыка” (еженедельник), супольнасць, якая займалася выданнем зборнікаў “Пушкін і яго сучасныя. Матэрыялы і даследаванні”, “Дзянніца”). А таксама выдавецтвы і перыядычныя выданні, якія адмовілі паэту — напрыклад, “Товарищество “Знание”, якім апекаваўся Максім Горкі і да якога, па яго ўспамінах, творы Багдановіча не дайшлі, а насамрэч былі і зберагліся да нашага часу.

“З расійскіх перыядычных выданняў Максім Адамавіч цясней за ўсё сышоўся з яраслаўскім “Голосом”, але друкаваўся апрача таго ў “Нижегородском листке”, у часопісе “Жизнь для всех”, у часопісе “Национальные проблемы” і іншых выданнях. Спробы яго змяшчаць свае творы ў некаторых буйных часопісах таго часу, напрыклад, у “Вестнике Европы”, у “Северных записках”, у “Русских записках”, у “Голосе минувшего”, у “Ниве” і іншых, не прывялі да спрыяльных вынікаў. Як відаць з лістоў розных рэдакцый за студэнцкія гады, яму або адмаўлялі ў змяшчэнні прысланых вершаў і артыкулаў на старонках часопіса, ці давалі няпэўны адказ, які зацягваў пытанне аб надрукаванні. Чым вытлумачыць гэта: ці тым, што гэтыя рэдакцыі не хацелі змяшчаць вершаваныя творы на беларускія тэмы, ці тым, што проста не разгадалі вялікай здольнасці ў паэце, які, да таго ж, пісаў не толькі на беларускія тэмы і не толькі на беларускай мове, — сказаць цяжка. З выдавецтваў ён паспеў сысціся толькі з кнігавыдавецтвам К. Ф. Някрасава, дзе былі надрукаваны яго брашуры, прысвечаныя нарысам славянства; перапіска з кнігавыдавецтвам “Польза” аб надрукаванні адной з апавесцей Франко, перакладзенай Максімам Адамавічам з украінскай мовы, а таксама з выдавецтвам “Парус”, аб іншых перакладах з украінскай (мусіць, вершаў) скончылася, як відаць, нічым.

Замоцін I. Творы, с. 101–102.

Умоўна да эпісталярнага Максіма Багдановіча можна аднесці і вершаваныя лісты-віншаванні ў рэдакцыю “Нашай Нівы” з нагоды чарговых угодкаў газеты і “ліст” Вацлаву Ластоўскаму; афіцыйныя лісты, заявы і прашэнні (“Прашэнне да Мінскага Губернатора...”); падпісныя лісты (на выданне новага часопіса); калектыўны ліст ад гімназістаў-бамбістаў “Господа преподаватели! Мы, взорвавшие [...], заявляем, что [...] были взорваны в качестве протеста против реакционного поведения учащихся, не пожелавших почтить память погибших 18–19 октября 1905 года борцов за свободу”; беларускага зямляцтва Еўдакіму Раманаву, у якім Багдановіч мог прымаць удзел, “Беларускай калоніі ў Петраградзе”; афіцыйныя паперы, якія Максім Багдановіч рыхтаваў як сакратар у Мінскай губернскай харчовай камісіі. Зразумела, што гэта не зусім тое, пра што вялася гаворка ў прадстаўленым матэрыяле, але ў той ці іншай ступені закранае дзейнасць паэты, яго погляды і памкненні.

Такім чынам, перад намі разгортваецца даволі аб’ёмная панарама ліставання пісьменніка, якая, няхай і не напоўніцу, але раскрывае змест перапіскі, пашырае наша ўяўленне пра інтарэсы Багдановіча і паасобныя моманты яго жыцця і творчасці.

Спіс літаратуры

1. *Ант. Навіна (А. Луцкевіч). Галоўныя кірункі ў беларускай поэзіі / Гадавік беларускага навуковага таварыства у Вільні. Кніжка I. Вільня, 1933.*

2. **Аўтографы Максіма Багдановіча. Каталог.** — Мінск : БудМедыяПраект, 2020.
3. **Багдановіч, М.** Поўны збор твораў. У 3 т. Т. 3. Публіцыстыка, лісты, летапіс жыцця і творчасці. — Мінск : Навука і тэхніка, 1995. Апіс рукапісаў М. Багдановіча і матар'ялаў да яго біяграфіі.
4. **Верас, З.** Выбраныя творы./ Укладанне Г. Запартыка. — Мінск : Беларуская навука, 2015.
5. **ЖЗЛБ.** Максім Багдановіч. Пясняр чыстае красы: успаміны, артыкулы, прысвячэнні / Укладальнік Т. Шэляговіч. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2011.
6. **Замоцін, І.** Творы: літаратурна-крытычныя артыкулы / Складальнік Я. М. Гаварушка. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1991.
7. **Максім Багдановіч: вядомы і невядомы: зборнік літаратуразнаўчых і архіўных матэрыялаў** / Укладанне Ц. В. Чарнякевіча. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011.
8. **Сшытак 2. Архіўныя матэрыялы да жыцця і творчасці Максіма Багдановіча.** — Менск, 1997.
9. **Сшытак 3. Архіўныя матэрыялы да жыцця і творчасці Максіма Багдановіча.** — Мінск : БудМедыяПраект, 2020.
10. **Творы М. Багдановіча.** Вершы, аповяданьні, тэкст, варыянты, увагі. Том I. — Менск, 1927.
11. **Творы М. Багдановіча.** Прозаічныя творы, тэкст, увагі, дадаткі. Том II. — Менск, 1928.
12. **Шлях паэта.** Успаміны і біяграфічныя матэрыялы пра Максіма Багдановіча. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1975.

XXI Архіўныя чытанні

12 кастрычніка 2023 г.

ТВОРЧАСЦЬ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА Ў ДАСЛЕДАВАННЯХ ПРАФ. А. М. ВАЗНЯСЕНСКАГА

Улічваючы тэматыку XXI архіўных чытанняў, прысвечаную юбілярам 2023 года і іхным лёсам, а таксама іхняй спадчыны праз прызму архіўных і музейных матэрыялаў, дакладчык у якасці аб'екта даследавання абраў асобу рускага і беларускага літаратуразнаўцы, доктара філалагічных навук, прафесара Аляксандра Мікалаевіча Вазнясенскага (1888–1966), якому 17 ліпеня гэтага года споўнілася 135 гадоў з дня нараджэння. Вучань выдатнага літаратуразнаўцы і тэкстолага, будучага акадэміка Беларускай акадэміі навук і члена-карэспандэнта АН СССР І. І. Замоціна (1873–1942), ён у 1915 годзе разам з імператарскім Варшаўскім універсітэтам, дзе працаваў пасля яго заканчэння, эвакуіраваўся у Растоў на Доне, адкуль восенню 1921 г. пераехаў у Мінск, дзе стаў адным з першых прафесараў толькі што створанага Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. У апошнім А.М.Вазнясенскі паспяхова працаваў да пачатку 1931 года. Потым была Масква, праца ў мясцовым Педагагічным інстытуце, арышт па сфабрыкаванай органамі дзяржбяспекі “справе славістаў”, пяцігадовая высылка ў Ташкент, пераезд напярэдадні вайны ў Казань, дзе ў 1943 г. абараніў доктарскую дысертацыю і ўзначаліў гісторыка-філалагічны факультэт мясцовага ўніверсітэта. Свой жыццёвы шлях Вазнясенскі скончыў 16 студзеня 1966 г., пакінуў значны след у навуцы і культуры Беларусі і Татарстана.

Нельга сказаць, што асоба А. М. Вазнясенскага як вучонага, педагога, арганізатара навукі застаецца невядомай у навуковым асяроддзі Беларусі і Расіі¹³. Дзякуючы намаганням сучасных беларускіх даследчыкаў (асобна выдзелім тут публікацыі Ц. Чарнякевіча¹⁴), уключаючы і аўтара гэтых радкоў¹⁵, іх расійскіх калег¹⁶, сфарміравалася гістарыяграфія, у якой беларусказнаўчы аспект усё ж такі займае не такі значны сегмент. З улікам дадзе-

¹³Тым не менш у якасці нейкага кур'ёзу звернем увагу на памылку, якую зрабілі архівісты Архіва РАН, пераблытаўшы яго імя і імя па бацьку ў фондзе У. І. Пічэты. Замест дакладнага Аляксандра Мікалаевіча ён на вокладцы архіўнай справы з лістамі да Пічэты памылкова падаецца як Аляксей Нічыпаравіч (Гл.: АРАН. — Ф. 1548. Воп. 3. Спр. 51).

¹⁴Навука, среда, момент. Матэрыялы к біяграфіі І. І. Замотіна і А. М. Евлахова (публ. подгот. Т. Чарнякевіч) // Асоба і час. Беларускі біяграфічны альманах. Вып. 2. Мн.: Лімарыус, 2010. — С. 151–160; Чарнякевіч Ц. Аляксандр Вазнясенскі і Янка Купала. Да праблемы рэцэпцыі творчасці Песняра // Роднае слова. 2012. № 6. — С. 15–20; Руска- беларускі літаратуразнаўца. Лісты Аляксандра Вазнясенскага да Уладзіслава Луцэвіч (публ. падрыхтаваў Ц.Чарнякевіч) // Асоба і час. Вып. 5. Мн. : Лімарыус, 2013. — С. 85–103 і інш.

¹⁵Шумейко, М. Ф. Исследователь творчества Янки Купалы и Якуба Коласа (к 130-летию со дня рождения А. Н. Вознесенского) // Гасырлар авазы — Эхо веков (Казань). — 2018. — № 2. — С. 137–149; Он же Александр Николаевич Вознесенский. Исследователь творчества Максима Богдановича, Янки Купалы, Якуба Коласа // В кн.: Интеллектуальная элита Беларуси. Основоположники белорусской науки и высшего образования (1919–1961). — Мн. : БГУ, 2019. — С. 137–152.

¹⁶Гл., напр. : Ачкасова, Л. С., Балакин, Г. А. Александр Николаевич Вознесенский. 1888–1966. Казань: Казан. гос. ун-т, 2009. — 24 с. (на с. 20–23 змешчаны спіс асноўных надрукаваных прац Вазнясенскага за 1912–1961 гг.).

ных абставін звернем далей увагу менавіта на беларусазнаўчую дзейнасць Вазнясенскага.

Валодаючы арганізатарскімі і педагагічнымі здольнасцямі, А. М. Вазнясенскі, нягледзячы на непрацяглы перыяд знаходжання ў Беларусі, зарэкаментаваў сябе як навуковец еўрапейскага ўзроўню. Ён быў адзіным літаратуразнаўцам у краіне, які меў навуковыя працы ў замежным друку (што, дарэчы, потым было выкарыстана супраць яго). Навуковы метада даследавання, якім валодаў Вазнясенскі і які знаходзіўся ў рэчышчы вывучэння рускай літаратуры, быў перанесены ім на беларускую глебу. Вынікам яго прымянення сталі даследаванні творчасці Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча ў параўнальна-тыпалагічным аспекце ў кантэксце еўрапейскай літаратуры.

І нават вымушаны з'ехаць з Беларусі, Вазнясенскі працягваў падтрымліваць навуковыя кантакты з яе пісьменнікамі, паэтамі, навукоўцамі; ён садзейнічаў падрыхтоўцы нацыянальных кадраў літаратуразнаўцаў, крытыкаў; асабіста займаўся вывучэннем беларускай літаратуры. На апошнія ўказвае яго доктарская дысертацыя “Даследаванні па гісторыі новай беларускай літаратуры”, якая была паспяхова абаронена ў Казанскім універсітэце 23 красавіка 1943 г. Аснову яе склалі даследаванні творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа.

Але першай працай Вазнясенскага ў галіне купалазнаўства і коласазнаўства стаў артыкул у першым нумары (1927 г.) часопіса літаратуры, мастацтва і крытыкі беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання “Узвышша” пад назвай “Поэмы Янкі Купалы. Сюжэтная побудова і стыль”. У наступным годзе ён быў перадрукаваны ў зборніку артыкулаў “Янка Купала ў літаратурнай крытыцы”, які выйшаў пад рэдакцыяй Зм. Жылуновіча і М. Байкова (Мінск, 1928. — С. 137–203). У 1928–1929 гг. у некалькіх нумарах часопіса “Полымя” быў надрукаваны артыкул Вазнясенскага “Ля вытокаў мастацкай прозы Якуба Коласа”. У 1928 г. у якасці прадмовы да выдання на харвацкай мове твора Я. Коласа “У палескай пушчы” быў змешчаны яго артыкул “Тарас Гушча (Я. Колас) і яго творчасць” (Сер. “Zabavna biblioteka”. Zagreb, 1928 S. 3–12).

Адзначым, што ў спісе яго асноўных надрукаваных у 1915–1961 гг. прац, які быў складзены біёграфамі Вазнясенскага (ён уключае 48 найменняў), прысутнічаюць гэтыя артыкулы¹⁷. У спісе, які ў 1949 г. склаў сам аўтар (ён захоўваецца ў асабістай справе Вазнясенскага¹⁸), акрамя гэтых прац, пад нумарам 30 значыцца машынапіс доктарскай дысертацыі на 925 старонках “Исследования по истории новой белорусской литературы (т. 1 “Романтические поэмы Янки Купалы”; т. 2. “Новеллы Якуба Коласа”; т. 3. “Первый белорусский роман”). Там жа пад наступным 31-м нумарам значыцца рукапіс “Творчество Максима Богдановича” на 350 старонках.

На жаль, шмат чаго з купалазнаўства, што планаваў Вазнясенскі, засталося нерэалізаваным па шэрагу прычын, аб якіх скажам ніжэй.

¹⁷Гл.: Ачкасова, Л. С., Балакин, Г. А. Александр Николаевич Вознесенский. — С. 20–23.

¹⁸Лічбавыя копіі дакументаў асабістай справы А. М. Вазнясенскага, якая захоўваецца ў архіве Казанскага федэральнага ўніверсітэта, былі высланы намеснікам галоўнага рэдактара часопіса “Гасырлар авазы” — “Эхо веков” (Казань) Гульназ Марсаўнай Латыпавай у студзені 2018 г. аўтару гэтых радкоў, і зараз захоўваецца ў асабістым архіве апошняга. Карыстаючыся магчымасцю, прынашу ёй падзяку за гэта.

З ліста Вазнясенскага з Казані да ўдавы Янкі Купалы — “дорогой роднай тёти Влади” (так звяртаўся ён да адрасата) (ад 2 ліпеня 1942 г.) становіцца вядомым, што вайна застала яго ў Мінску, дзе напярэдадні яе пачатку ён сустракаўся з Купалам (дарэчы, гэтая сустрэча, як і наступныя ў Маскве ў верасні 1941 г., у Печышчах 30 мая 1942 г. і ў Казані 14 чэрвеня 1942 г. — не зафіксаваны ў Летапісе жыцця і творчасці Песняра¹⁹). Потым праз Магілёў і Оршу ён дабраўся да Масквы, дзе ў верасні 1941 г. сустрэўся з Купалам. “Помню бомбёжку и путешествие в квартиру, кажется, тов. Зингера, — пісаў ён. — Помню задыхающегося от кашля и усталости Янку и зловещие шумы самолетов и стрельбу”²⁰.

Далей Вазнясенскі дзяліўся сваімі планамі адносна вывучэння творчай спадчыны Песняра: “Мне же хотелось...в частности написать работу по его произведениям на тему “Философское мировоззрение поэта” по его литературе, поскольку он широко отразил белорусский эпос, фольклор и народную мудрость. Эта тема еще мало разработана. Теперь же надо ставить более широко вопрос — о литературном наследстве поэта в целом. Ведь он для Белоруссии — наш Пушкин!”²¹.

Як вядома, у гады вайны Казань стала адным з цэнтраў знаходжання эвакуіраванай сюды беларускай навуковай і творчай інтэлігенцыі. Па дадзеных сакратара ЦК КП(б)Б, па прапагандзе Ц. С. Гарбунова на пачатак 1942 г. тут пражывала звыш 7 тыс. беларусаў.

“Янка Купала, — пісаў 15 студзеня 1942 г. Гарбуноў у справаздачы аб працы ў Казані на імя сакратара ЦК КП(б)Б П. К. Панамарэнкі, — живет в поселке Печищи в 12 километрах от Казани. Устроили его здесь хорошо. Имеет хорошую квартиру, получает солидный паек в Главгастрономе, оказали ему денежную помощь в сумме 3600 руб. Такую же сумму послали Якубу Коласу в г. Ташкент”²².

12–13 сакавіка 1942 г. у Казані адбылася першая ва ўмовах вайны сесія Беларускай акадэміі навук, на якой з дакладам “Айчынная вайна і беларуская інтэлігенцыя” выступіў Янка Купала. А. М. Вазнясенскі сустракаўся з ім; праўда, у сваім лісце да У. І. Пічэты ад 20 мая 1943 г. ён адносіць гэту сустрэчу на сесію да студзеня 1942 г.²³ Магчыма, ён пераблытаў сесію з радыёмітынгам прадстаўнікоў беларускага народа, які сапраўды адбыўся 18 студзеня 1942 г. і на якім Я.Купала выступаў з прамовай “Узнімайся, народзе мой, на вялікую расплату!”²⁴.

Пасля трагічнай гібелі 28 чэрвеня 1942 г. Янкі Купалы і ўтварэння камісіі для збору матэрыялаў аб яго жыцці і дзейнасці да Вазнясенскага як купалазнаўцы, звяртаюцца з просьбай дапамагчы ў арганізацыі гэтай справы.

¹⁹Пар.: Купала, Я. Поўны збор твораў: У 9 т. Т.9, кн. 2. Дапаўненні да папярэдніх тамоў; Летапіс жыцця і творчасці; Дадатак. — Мн. : Маст. літ., 2003. — С. 274–281; Шумейко, М. Ф. Исследователь творчества Янки Купалы и Якуба Коласа. — С. 143.

²⁰Асоба і час. Вып. 5. — С. 91.

²¹Тамсама.

²²Белорусы в советском тылу. Июль 1941–1944. Сб. док. и мат. Вып. 1. Июль 1941–1942 г. — Минск : НАРБ, 2010. — С. 31.

²³Гл.: Шумейко, М. Ф. Исследователь творчества Янки Купалы и Якуба Коласа. — С. 143, 146 (заўвага 7).

²⁴Гл.: Купала, Я. Поўны збор твораў: У 9 т. Т. 9, кн. 2. — С. 280.

Так, у пратаколе пасяджэння акадэмічнай камісіі па ўшанаванні памяці народнага паэта Беларусі, акадэміка АН БССР ад 3 жніўня 1943 г. чытаем: “Для вывятлення, у якім стане знаходзяцца рэчы, звязаныя з памяцю паэта, адвезеныя ў г. Уфу²⁵, камандзіраваць туды т. Агіевіча²⁶ і ў г. Казань тав. Луцэвіч для збірання матэрыялаў у праф. Вазнясенскага і навуковага супрацоўніка Шыляева²⁷”.

Паведамляючы 20 мая 1943 г. У. І. Пічэце аб адбыўшайся месяцам раней абароне сваёй доктарскай дысертацыі, А. М. Вазнясенскі піша: “На зыцце присутствовала супруга Купалы — Владислава Францевна. Она особенно была расстрогана, когда выступил в качестве неофициального оппонента Н. П. Шкляев (Вам хорошо известный; он преподает в университете латинский язык, а его супруга — декан нашего факультета, преподает французский и немецкий языки) и в очень теплых словах говорил о покойном Купале, трагически погибшем год тому назад”²⁸. У гэтым жа лісце аўтар паведамляе адрасата аб сустрэчах з Купалам у Казані ў студзені 1942 г. “Затем, — адзначае ён, — 30 мая вместе со Шкляевым я был в гостях у Купалы (с ночевкой) в селе Печищах (недалеко от Казани). 14 июня Иван Доминикович был у меня на квартире и мы долго беседовали с ними²⁹, рассматривали разные новые книги”³⁰.

Адзначым, што абароне доктарскай дысертацыі Вазнясенскага папярэднічалі падзеі, якія не насілі пазітыўнага характару для суіскальніка. Справа ідзе аб прынятым 27 лютага 1943 г. рашэнні начальніка паспартнага стала г. Казані, у адпаведнасці з якім Вазнясенскаму, як маючаму судзімасць, было забаронена пражыванне ў Казані. У заяве на імя наркама ўнутраных спраў Татарскай АССР Габітава А. М. Вазнясенскі паведамляе: “Я был осужден вместе с другими академиками, профессорами и доцентами г. Москвы, Ленинграда и др. городов по обвинению в национализме (великодержавном шовинизме). Конкретных фактов проявления моих националистических взглядов мне не было указано. Будучи русским, уроженцем Ульяновской губ., и работая с 1921 по 1930 г. в Белорусском государственном университете в г. Минске на кафедре русской литературы, я в то же время занимался и белорусской литературой, напечатал о ней ряд работ. В настоящее время представленная мной докторская диссертация написана также на белорусскую тему — о народных поэтах БССР — Янке Купале и Якубе Коласе”³¹.

²⁵2 ліпеня 1942 г. бюро ЦК КП(б)Б прыняло рашэнне перадаць да вызвалення Беларусі ў партыйны архіў ЦК КП(б)Б, які знаходзіўся ва Уфе, усе рукапісы і матэрыялы Я. Купалы. Яно было выканана 22 жніўня 1942 г. (Аб гэтым гл.: Купала і Колас, вы нас гадавалі: дакументы і матэрыялы. У 2 кн. Кн. 2. 1939–2009. Ч. 1. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. — С. 164–166).

²⁶У. І. Агіевіч — навуковы супрацоўнік АН БССР, член Камісіі па ўшанаванні памяці Янкі Купалы.

²⁷Наяўная памылка: верагодна меўся на ўвазе М. П. Шкляеў, з якім Вазнясенскі быў у Купалы ў Печышчах 20 мая 1942 г.

²⁸Шумейко, М. Ф. Исследователь творчества Янки Купалы и Якуба Коласа. — С. 143.

²⁹Верагодна, Купала быў у Вазнясенскага з жонкай.

³⁰Шумейко, М. Ф. Исследователь творчества Янки Купалы и Якуба Коласа. — С. 143.

³¹Асабісты архіў аўтара.

Вазнясенскі піша, што “выезд[з Казані] обрекает меня на работу не по специальности, что для научного работника, работающего по своей специальности с 1913 г., является моральной смертью”³².

Пытанне з пражываннем у Казані было вырашана на карысць Вазнясенскага, але зняцце з яго судзімасці па вядомаму 58-му артыкулу Крымінальнага кодэкса РСФСР адбылося толькі ў 1945 г., а рэабілітаваны ён быў у 1964 г. Цікавая дэталі: да заявы на імя наркама ўнутраных спраў Берыі ад 12 ліпеня 1944 г., у якой Вазнясенскі прасіў зняць судзімасць, ён дадаваў характарыстыку загадчыка кафедры гісторыка-філалагічнага факультэта Казанскага ўніверсітэта, дзе асноўная ўвага ў яго навуковай дзейнасці звярталася на беларусазнаўчыя працы: “Тут в первую очередь нужно отметить большую по объему и чрезвычайно серьезную по содержанию, освещающую совершенно не разработанную область из истории литературы белорусского народа — диссертацию на тему “Исследование по истории новой белорусской литературы”...За труд этот, который несомненно станет одним из опорных моментов строящейся истории литературы белорусского народа, автору 23 апреля 1943 г. после защиты его в Совете КГУ была присуждена степень доктора филологических наук. Как было передано в информации ТАСС, “докторская диссертация тов. Вознесенского посвящена творчеству крупнейших белорусских писателей — Янки Купалы и Якуба Колоса. Это — новый капитальный труд по истории новой белорусской литературы” (“Красная Татария”. № 3. От 4 января 1944 г.)”³³.

Да Вазнясенскага, як не толькі купалазнаўцы, але ж і асабіста знаёмага і падтрымліваўшага добрыя адносіны з Янкам Купалам і Уладзіславай Францаўнай, звяртаюцца члены камісіі па ўшанаванні памяці Песняра. Яго прозвішча сустракаецца ў спісе аўтараў, да якіх члены камісіі звяртаюцца з просьбай напісаць успаміны аб Янку Купалу. На жаль Аляксандр Мікалаевіч не змог рэалізаваць гэтую просьбу, таксама як не быў напісаны і артыкул аб Купалу, які ён абяцаў.

У лісце з Казані да літаратуразнаўцы А. А. Есакава ад 21 чэрвеня 1946 г. А. М. Вазнясенскі, спасылаючыся на вялікую занятасць (кіраўніцтва 15-ю дыпломнымі працамі, падрыхтоўка навуковай сесіі, прысвечанай татарскаму паэту Тукаю і г. д.) піша: “...мне не суждено написать статью о белорусском поэте, к которому я всегда питал чувства высокой любви и симпатии. Вы просили у меня статью о Я. Купале как драматурге. Действительно, после встречи с Владиславой Францевной в Москве я принялся за разработку этой темы, но потом, когда перспективы на напечатание этой работы оказались мало возможными, мне пришлось ее оставить. Я начал писать для Вас статью под названием “Художественный облик поэта (светлой памяти незабвенного Я. Купалы)”, но успел написать несколько страниц. К четвертой годовщине со дня его смерти³⁴ окончить ее я не сумею... Я очень сожалею об этом. Я Купале я посвятил первую значительную часть своей докторской диссертации...”³⁵.

³²Тамсама.

³³Тамсама.

³⁴Я. Купала трагічна загінуў 28 чэрвеня 1942 г. у гатэлі “Масква”, дзе ён жыў з 21 чэрвеня 1942 г.

³⁵Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. — Ф. 313 (А. А. Есакаў). Воп. 1. Спр. 116. Л. 4.

Займаючы ў 1943–1948 г. адказную адміністрацыйную пасаду ў Казанскім універсітэце дэкана гісторыка-філалагічнага факультэта А. М. Вазнясенскі быў вымушаны шмат часу марнаваць на вырашэнне праблем арганізацыйнага характару. Тым не менш ён не пакідаў займацца беларусказнаўчай і, у прыватнасці, купалазнаўчай праблематыкай. Аб гэтым сведчаць матэрыялы яго асабістай справы. Так, 22 мая 1950 г. ён звяртаецца з заявай на імя рэктара КДУ К. П. Сітнікава з просьбай камандзіраваць яго за свой кошт на 12 дзён у мінскі Музей Янкі Купалы. *“Командировка мне необходима для ознакомления и извлечения материалов о жизни и творчестве белорусского писателя Я. Купалы, имеющиеся в названном музее и необходимых мне ввиду продолжения моей работы об этом писателе, бывшем целью моей докторской диссертации”*³⁶. Праз год 14 ліпеня 1951 г. ён зноў звяртаецца з такой жа заявай даць згоду на камандзіроўку цяпер ужо ў Маскву і Вільнюс дзеля працы ў бібліятэках і архівах *“по теме, входящей в план научно-исследовательской работы (творчество белорусского писателя Я. Купалы с 15 июля по 25 августа 1951 г.)”*³⁷.

25 студзеня 1956 г. філфак МДУ імя М. В. Ламаносава звяртаецца на імя рэктара КДУ праф. М. Ц. Нержына з просьбай даць згоду на апаніраванне А. М. Вазнясенскім доктарскай дысертацыі дацэнта С. І. Васілёнка на тэму *“Беларуская літаратура эпохі феадалізма”*. *“Профессор А. Н. Вознесенский, — гаворыцца ў лісце, — является крупным специалистом по восточно-славянским литературам, в том числе и по белорусской литературе. В Белоруссии нет ни одного доктора филологических наук, специалиста по белорусской литературе”*³⁸.

А праз пяць год, 5 мая 1961 г., А. М. Вазнясенскі напіша сваю апошнюю заяву ў якасці штатнага прафесара КДУ: *“В связи с перенесенной тяжелой болезнью (инфаркт миокарда) я в настоящее время по состоянию здоровья лишен возможности выполнять обязанности профессора кафедры литературы, поэтому прошу Вас освободить меня от работы и оформит мой переход на пенсию. Вместе с тем я готов выполнять отдельные поручения и задания кафедры по своей специальности”*³⁹. У рэзалюцыі дэкана гісторыка-філалагічнага факультэта ўніверсітэта ад 29 мая 1961 г. выносілася падзяка прафесару Вазнясенскаму за шматгадовую плённую працу ў якасці, прафесара, загадчыка кафедры, дэкана. Загадам рэктара ад 12 чэрвеня 1961 г. ён быў звольнены з працы ў сувязі з выхадам на пенсію.

І завяршаючы гэты артыкул, паўтोरным слоўмі біёграфу А. М. Вазнясенскага, якія, на нашу думку, адлюстроўваюць яго ўклад у літаратуразнаўства, у тым ліку і ў купалазнаўства і коласазнаўства: *“А. Н. Вознесенский никогда не занимал высоких руководящих постов, не имел почетных званий, кроме самого основного — профессора, ученого, доктора наук. И бесспорна теоретическая исследовательская значимость его научных трудов, которые с годами отнюдь не устарели, а в чем-то даже приобрели новые актуальные акценты и, собранные воедино, должны быть опубликованы в полном своем составе”*⁴⁰.

³⁶Асабісты архіў аўтара.

³⁷Тамсама.

³⁸Тамсама.

³⁹Тамсама.

⁴⁰Ачкасова, Л. С., Балакин, Г. А. Александр Николаевич Вознесенский. 1888–1966. — С. 18.

ЯЎГЕНІЯ ПФЛЯЎМБАЎМ І МАКСІМ ЛУЖАНІН: УЗАЕМАДЗЕЯННЕ ТВОРЧЫХ ІНДЫВІДУАЛЬНАСЦЕЙ

Сямейная пара паэтаў Яўгеніі Пфляўмбаўм і Максіма Лужаніна — адна з самых вядомых у беларускай літаратуры — неаднаразова прыцягвала ўвагу аматараў і даследчыкаў, пры гэтым увага скіроўвалася менавіта на біяграфічны аспект суіснавання двух творцаў у агульнай прасторы. Але з цягам часу падаецца больш актуальнай праблема ўзаемадзеяння дзвюх творчых індывідуальнасцей, якія пачыналі адначасова свой шлях у літаратуру і пражылі доўгае, у тым ліку творчае, жыццё. Безумоўна, каб прасачыць творчую эвалюцыю кожнага з іх і магчымыя ўзаемаўплывы, неабходна правесці поўнамаштабнае даследаванне, і гэтая задача, несумненна, выходзіць за межы аднаго артыкула, у якім мы найперш акрэслім дадзеную праблему.

“Старонкі кнігі Яўгеніі Пфляўмбаўм — як толькі іх разгорнеш! — адразу агартаюць нейкім своеасаблівым водарам ці навівам. Гэта трывае ад першага радка да апошняга, не адступаючыся, усё больш здзіўляючы і вабячы да сябе”, — так пісаў у 1998 годзе пра сваю жонку паэтэсу Яўгенію Пфляўмбаўм, іншы паэт — Максім Лужанін [1, с. 14], які апошнія гады свайго жыцця прысвяціў разбору яе рукапісаў.

Яны сапраўды пражылі доўгае жыццё, у тым ліку і сямейнае, на працягу якога ўвесь час пісалі, хоць доўгі час творчасць Яўгеніі Пфляўмбаўм заставалася невядомай чытачу. Да пэўнага моманту Я. Пфляўмбаўм і М. Лужанін друкавалі свае творы асобна, аднак з канца ХХ стагоддзя, інакш кажучы, пасля смерці Яўгеніі Эргардаўны, сталі з’яўляцца ў друку іх сумесныя публікацыі паэтычных падборак: “Там пачуццё было святое” (“Алеся”, 1997, № 9) “Два галасы над выраем” (“Роднае слова”, 1998, № 5), “Повязь: Максім Лужанін і Яўгенія Пфляўмбаўм” (“Першацвет”, 1999, № 4–5).

У артыкуле “Творчая індывідуальнасць пісьменніка як аб’ект вывучэння” Н. Лейдэрман выдзяляе чатыры асноўныя фактары, якія характарызуюць творчую індывідуальнасць: біяграфічны вопыт; своеасабліваць псіхічнага складу асобы, вызначанага тыпам мыслення; стаўленне да свету; культурна-эстэтычны фонд пісьменніка, які складаецца з архетыпаў, засвоеных з маленства. Аўтар артыкула таксама звяртае ўвагу на тое, што спасцігаць творчую індывідуальнасць аўтара можна толькі праз тэкст мастацкага твора і што не менш важнай праблемай застаецца праблема стасункаў паміж біяграфічным аўтарам (лірычным героем, паэтычным “я”) і створаным ім тэкстам. Думаецца, што паэзія Яўгеніі Пфляўмбаўм заслугоўвае ўвагі ў першую чаргу дзякуючы сваім мастацка-эстэтычным якасцям, хоць яе творчы шлях мае свае асаблівасці, абумоўленыя працяглым перапынкам, прычыны якога літаратуразнаўцы неаднаразова імкнуліся растлумачыць. Аднак гэтае пытанне сапраўды можа быць вынесена за межы аналізу творчых набыткаў пісьменніцы. Не меншую цікавасць, на маю думку, уяўляе творчая эвалюцыя, адлюстраваная ў тэкстах паэткі.

Фарміраванне творчых індывідуальнасцей Яўгеніі Пфляўмбаўм і Максіма Лужаніна адбывалася ў асяроддзі таленавітай моладзі, якая ўваходзіла ў літаратурнае аб’яднанне “Маладняк”. Цяжка сказаць дакладна, калі ад-

былося іх знаёмства: абодва вучыліся ў Белпедтэхнікуме, Яўгенія была на курс старэйшай. Пасля сустрэчаліся на “маладнякоўскіх” сходах. У 1926 годзе Максім Лужанін выйшаў з “Маладняка” і ўступіў у літаратурнае аб’яднанне “Узвышша”. Пачаў публікавацца з 1925 года, пасля меў даволі працяглы перыяд маўчання: з 1933-га па 1945 гг. (згодна з інфармацыяй біябібліяграфічнага слоўніка).

Зноў жа, згодна са звесткамі біябібліяграфічнага слоўніка, першы верш Яўгенія Пфляўмбаўм апублікавала ў 1924 годзе. У 1926 г. выпусціла сумесную з З. Бандарынай і Н. Вішнеўскай кнігу “Вершы”. Асабісты зборнік “Мелодыі”, які яна рыхтавала ў другой палове 1920-х гг., так і не выйшаў. З 1932-га па амаль канец 1980-х вершаў Я. Пфляўмбаўм не публікавала.

Мяне заўсёды цікавіла рэзкая змена паэтыкі ў творчасці Яўгеніі Пфляўмбаўм у канцы 1920-х — пачатку 1930-х гадоў, дакладней, у 1928–1931 гг. З аднаго боку, гэта канец перыяду літаратурнага аб’яднання “Маладняк” (1923–1928), з другога — афармленне іншага літаратурнага аб’яднання — БелАПП, ідэалагічна значна больш ангажаванага. У “маладнякоўскі” перыяд паэзія Я. Пфляўмбаўм вызначалася пэўнай элегічнасцю, “аб’ектыўным” лірызмам (вызначэнне М. Байкова [3, с. 150]), імпрэсіяністычнасцю мастацкіх сродкаў:

*Бы вадазбор у люстранасці бліскачай,
Хароніць золак пераліўнай хвалі,
І плынню ціхай, плынню мілагуччай
Цалую кропель слёзныя каралі... (“Гімн” [4, с. 27])*

Звычайна яе вершы былі традыцыйнай формы з чатырохрадковых строфаў. Сацыяльна-палітычныя матывы ў публікацыях 1925–1928 гг. амаль адсутнічалі, але ў пэўны момант паэтыка Я. Пфляўмбаўм кардынальна мяняецца:

*Ў вялікасць і мужнасць
салютуюць дні...
І леры паэтаў нястрымны,
каб ўсё дарэч
ў гадох парадніць
ў адным стройна-радасным гімне!..
 (“Да дзесятых угодкаў БССР” [4, с. 48])*

З пункту гледжання структуры верша з’яўляецца “лесвічка”, змяняецца танальнасць, пафас і, адпаведна, тэматыка. Вершы Я. Пфляўмбаўм нясуць на сабе выразны адбітак уплыву У. Маякоўскага, прычым менавіта ў яе творчасці гэта ўспрымаецца як нешта чужароднае, у адрозненне ад, напрыклад, Зінаіды Бандарынай, якая ніколі не абыходзіла сацыяльных пытанняў. Магчыма, меў месца ўплыў новага літаратурнага аб’яднання БелАПП, створанага пасля роспуску “Маладняка”, аднак, думаецца, што акрамя агульнага захаплення расійскім паэтам у асяроддзі беларускай творчай моладзі, пэўную ролю магло адыграць захапленне рускім паэтам Максімам Лужаніным, з якім паэтка цесна кантактавала з канца 1920-х гадоў і пабралася шлюбам у 1931 г.

Уладзімір Маякоўскі прыезджаў у Мінск чатыры разы, у 1914-м, 1925-м, 1927-м і 1928-м. У 1925 годзе ён выступаў перад мінскай публікай, і на яго выступленнях прысутнічалі маладыя беларускія паэты. Ва ўспамінах “Гэтак яно рабілася” Максім Лужанін згадвае: *“Увесь пачатак 30-х гадоў праходзіць для мяне пад знакам вучобы ў Маякоўскага. Першы раз мы з Глебкам слухалі яго з балкона тагачаснага кіно “Культура”. На даражэйшыя месцы грошай не хапіла, і так адзін паўрубель на двух прымусіў паразважаць: абедаць ці купляць білеты.*

Мы не каяліся. Безліч вострых слоўцаў, нечаканасць паэтычных знаходак, раптоўнасць рыфмаў скаланулі халадком навізны. Між лапатак прабежся марозік, і душа намоцна прыляпілася да гэтага буйнога, прыгожага, хоць ужо і не “дваццацідвухгадовага” чалавека з такім незабыўным, да пары яму самому, грымотным і мяккім голасам” [5, с. 619].

Даследчыкаў здзіўляе той факт, што за 1930–1932 гг. у Максіма Лужаніна выйшла 7 (!) паэтычных зборнікаў: “Новая ростань”, “Неаплачаны рахунак” (1930), “Галасуе вясна за вясну”, “Кастрычнікам! Ліпенем! Маем!”, “Аднагалосна!” (усе 1931), “Першамайская вуліца” і “Галасы гарадоў” (абодва 1932). Яшчэ раней паэт выпусціў зборнік “Крокі” (1928). Аднак некаторыя зборнікі зусім маленькія, у іншых паўтараюцца творы, што друкаваліся ў папярэдніх выданнях. Тым не менш, калі прааналізаваць зборнікі Максіма Лужаніна канца 1920-х — пачатку 1930-х гадоў, то можна прасачыць, як мянялася паэтыка аўтара ў бок набліжэння да паэтыкі У. Маякоўскага.

Зборнік “Крокі” напісаны ў рэчышчы “маладнякоўскай” лірыкі, з характэрнымі мастацкімі вобразамі і лексікай. Хоць у ім і сустракаюцца цікавыя і арыгінальныя, на нашу думку, творы, напрыклад, верш “Забойства”:

*Каля дому туман задрыжаў,
ад ліхтарні пужліва пабег,
і дагнаў яго ўсклочаны жах,
шорсткай лапай прыціснуты ў снег.* [6, с. 46]

У вершах гэтага зборніка Максіма Лужаніна знаходзім і характэрныя “маладнякоўцаў” пялёсткі і дыяменты, якія “сыплюцца / на каўнер, на шапку” са стылістыкай і рытмам Паўлюка Труса (верш “***Кінуў вечар спевы...”, [6, с. 67]). Неаднаразова паэт звяртаецца і да вобразу Беларусі (“***У туманах крыжаваліся дарогі...”), даволі традыцыйнага для тагачаснай лірыкі:

*Беларусь маўклівая і снежная
затаіла казачную быль...
Толькі сведка-месяц у бязмежжы
цярусіў і сыпаў белы пыл.* [6, с. 59]

Адзначу, што і ў Яўгеніі Пфляўмбаўм ёсць вобразы, створаныя ў падобным традыцыйна маладнякоўскім рэчышчы, якія, аднак, вызначаюцца моцным эмацыянальным напаўненнем, экспрэсіяй:

*Беларусь — краіна казак,
казка светлая сама,
па табе ў нямым экстазе
рукі звыкла заламаць.* (“Песня радзіме”, 1927 [4, с. 34])

Успамінаючы другую сустрэчу з У. Маякоўскім, М. Лужанін адзначае такую цікавую акалічнасць, як непрыманне творчасці расійскага паэта Паўлюком Трусам: “Другі раз, у клубе працаўнікоў асветы, Маякоўскі рабіў вельмі вострае ўступнае слова. Трус голасна рагатаў (залівісты і заразлівы смех яго быў заўсёды далёка чуцён) і ўсё памыкаўся падаць нейкае каверзнае пытанне — Маякоўскага ён душэўна не прымаў. Паэт перайшоў да чытання вершаў, а Паўлюк усё больш развясельваўся і смяшыў нас з Глебкам. Маякоўскі пачаў нервавацца і пусціў у залу “шпільку” наконт даўгіх валасоў і даўгіх вельветавых, ён сказаў — аксамітных, кашуль. Акурат у такой уніформе і былі мы трое. Паўлюк прыціх і пачаў сачыць за чытаннем.

Маякоўскі скончыў вечар на вялікім уздыме. Я ўжо многа бачыў кніг яго, але ўпершыню так захапілі — усяго, без астатку — творы толькі ва ўласным выкананні паэта. Усе мае ранейшыя прыхільнасці і ўплывы адышлі на далёкі план” [5, с. 620].

Вершы з першай кнігі М. Лужаніна таксама маюць традыцыйную строфіку і рыфмы, аднак сітуацыя мяняецца ў пазнейшых выданнях. Напрыклад, у кнізе “Аднагалосна!” 1931 года ўжо чаргуюцца творы традыцыйнай для Лужаніна паэтыкі з творамі “пад Маякоўскага” (паэма “Неаплочаны рахунак” [7, с. 18]):

*Дзень нараджаецца.
Выбухнуў зніч.
Валяцца
іскры
з крэсіў.
Гэта:
ізноў расцвітаюць агні
маіх
ненанісаных
песень.*

Тым не менш, калі прыбраць разбіўку на “лесвічку”, атрымаецца звычайнае чатырохрадкоўе, без адпаведнай рытміка-інтанацыйнай арганізацыі. У прынцыпе, гэта разумеў і сам аўтар:

“Але да Маякоўскага падступіцца было не так лёгка, і вершы ў яго ключы з’явіліся ў мяне гады праз два. Мусіць, тады, як убачыў яго аблічча, раптам памякчэўшае, з заплюшчанымі вачамі, у зале на вуліцы Вароўскага, перад апошняй дарогаю па засмучанай Маскве. Гэта было так неверагодна, што хацелася крычаць і пярэчыць прамовам, жалобе, некралогам, як спрачаўся я напярэдадні каля Кітайскай сцяны з букіністам, не даючы веры пачутай з яго вуснаў страшнай вестцы.

Вярнуўшыся ў Мінск, я пераклаў “Левы марш”, пачаў чытаць уголас перад сябрамі ўрыўкі з паэм “Ленін” і “Добра”. Гэта папярэднічала адчуван-

ню неабходнасці паспрабаваць так пісаць самому. Намер, вядома, ішоў ад залшняй самаўпэўненасці, але вынікі, добрыя ці благія, з'явіліся («Галасы гарадоў»)» [5, с. 620].

Пераклад верша У. Маякоўскага “Левы марш” увайшоў у зборнік М. Лужаніна “Першамайская вуліца” 1932 года. У той самы год выйшла і кніга “Галасы гарадоў”, магчыма, адна з найлепшых у творчасці паэта. У яе ўвайшлі творы з цікавымі метафарамамі, рыфмамі і рытмамі:

*Чыноўнік,
абшарнік
і пан генэрал,
міністры,
папы — стан
крывёю набухлых — і кожны
на свайму
сваё запяваў:
— Гэ-эх, дубі-іначка,
ды гухнем! [8, с. 116]*

Аднак падобную рытмічную арганізацыю сустракаем і ў творчасці Я. Пфляўмбаўм, напрыклад, у вершы 1928 года “Музей рэвалюцыі”:

*А далей Расейскі
прыгонны уклад:
паны, бізуны, Кацярына,
падатку трайнога
жахлівы вылат...
Сагнулася, сціхла краіна. [4, с. 49]*

Не думаю, што варта лічыць гэта простым супадзеннем. Хутчэй за ўсё мела месца пэўнае творчае супрацоўніцтва, прычым сказаць адназначна, хто на каго паўплываў, даволі цяжка.

Цікавы прыклад паэтычнай сугучнасці ўяўляюць таксама верш М. Лужаніна “Пагранічнікі” (дата напісання згодна з пазнакай у кнізе: люты 1928 г.) з кнігі “Галасуе вясна за вясну” (1931):

*Студзень і лес кругом.
Кардон, як забыты каханак.
Тут ніколі яшчэ нагой
не краталі ружовых туманаў.*

*Ночы прынеслі імглу.
успомніўшы аб красе...
Дом, канава і слуп.
Літары
Б. С. С. Р. [9, с. 29]*

І верш Я. Пфляўмбаўм “***Ільсніцца сонцам бляск ляза...” з прысвячэннем “Вартаўнічаму на мяжы Савецкага Саюза і мілітарысцкіх дзяржаў” [4, с. 73], апублікаваны ў 1931 годзе ў часопісе “Маладняк”:

Ільсніцца
сонцам
бляск
ляза,
ты гнеўна коні
закілзаў,
стаіш пад стромаю,
як грань,
і вочы зарывам
гараць!

Гэтыя вершы Я. Пфляўмбаўм, безумоўна таленавітыя, тым не менш настолькі кантрастуюць з яе папярэдняй творчасцю, што міжволі ўзнікае пытанне аб уплывах на творчую індывідуальнасць паэткі. Магчыма, у дадзеным выпадку правамоцна весці гаворку і аб узаемаўплыве двух творчых індывідуальнасцей. Аднак канфлікт паміж мастаком і мысляром стаў для паэткі ў пэўны момант невырашальным: “Ангажаванае мастацтва, выкліканае да жыцця ўнутрымастацкімі прычынамі (наколькі, як мы ўжо казалі, пытанне аб сацыяльнай ролі мастацтва мае даўнюю гісторыю), атрымала ў XX стагоддзі, пачынаючы з яго першай чвэрці, магутны стымул да развіцця з прычыны абставін “пазаэстэтычнага” парадку, а менавіта — абвостраных да крайнасці сацыяльных і міждзяржаўных супярэчнасцяў, якія вырашаліся падчас войнаў і рэвалюцый”⁴¹ [10]. Калі для М. Лужаніна набліжэнне да паэтыкі У. Маякоўскага, вядомага сваімі ангажаванымі творами, выглядае паступальным і паслядоўным, то для Я. Пфляўмбаўм змена творчай парадыгмы была даволі радыкальнай.

Падсумоўваючы вельмі папярэднія развагі аб узаемадзеянні творчых індывідуальнасцей двух паэтаў, працытую У. В. Гніламёдава: “Максім Лужанін <...> эпічны, аб’ектывізаваны ў сваёй лірыцы. Часцей за ўсё пераважае “аб’ектыўны” сюжэт, персанажы, рэчы. Яго паэзія — у большай ступені паэзія апісання, чым выказвання. Нават у тых выпадках, калі паэт публіцыстычны. Але, тым не менш, яго паэзія не перастае быць лірыкай: у ёй пульсуе душэўнае жыццё аўтара, асабістыя перажыванні творцы” [11, с. 18]. Такім чынам, у паэзіі М. Лужаніна паэтычнае “я” быццам уваходзіць у вялікі свет, аглядае і ўзаемадзеінічае з ім.

У той жа час паэзія Я. Пфляўмбаўм — гэта менавіта паэзія выказвання, перадачы настрояў, рэфлексіі над убачаным і перажытым. Тут наадварот, вялікі свет уваходзіць у паэтычнае “я” ў той ступені, у якой лірычная гераіня

⁴¹Ангажированное искусство, вызванное к жизни внутри художественными причинами (поскольку, как мы уже говорили, вопрос о социальной роли искусства имеет давнюю историю), получило в XX веке, начиная с его первой четверти, мощный стимул к развитию в силу обстоятельств “внеэстетического” порядка, а именно — обострившихся до крайности социальных и межгосударственных противоречий, разрешавшихся в ходе войн и революций. Переклад з рускай А. Данільчык.

яму гэта дазваляе. Напэўна, тут і палягае галоўнае адрозненне творчых індывідуальнасцей паэтаў, якое і прадвызначыла дынаміку іх развіцця.

Спіс крыніц і літаратуры

1. **Лужанін, М.** Вось і знайшоўся той радок / *Максім Лужанін*. — *Культура*. — 1998. — № 41 (24–30 кастрычніка). — С. 14.
2. **Лейдерман, Н. Л.** Творческая индивидуальность писателя как объект изучения / *Н. Л. Лейдерман // Филологический класс*. — 2005. — № 2 (14). — С. 11–23.
3. **Байкоў, М. З.** Бандарына, Н. Вішнеўская, Я. Пфляўмбаўм. Вершы / *Мікалай Байкоў*. — *Маладняк*. — 1926. — № 3. — С. 149–150.
4. **Пфляўмбаўм, Я. Э.** Сонца / *Я. Э. Пфляўмбаўм*. — *Мінск : Альфа-кніга, 2023*. — 342 с.
5. **Лужанін, М.** Гэтак яно рабілася. Аўтабіяграфічныя нататкі // *Максім Лужанін. Збор твораў: у 4-х т. Т. 4. Кароткія апавесці; Апавяданні; Вершы і паэмы; Роздумы і турботы*. — *Мінск : Маст. літ, 1981*. — С. 615–622.
6. **Лужанін, М.** Крокі / *Максім Лужанін*. — *Менск [Мінск] : Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1928*. — 74 с.
7. **Лужанін, М.** Аднагалосна / *Максім Лужанін*. — *Менск [Мінск] : Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1931*. — 45 с.
8. **Лужанін, М.** Галасы гарадоў: матэрыялы на паэму / *Максім Лужанін*. — *Менск [Мінск] : Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, ЛІМ, 1932*. — 159 с.
8. **Лужанін М.** Галасуе вясна за вясну / *Максім Лужанін*. — *Менск [Мінск] : Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1931*. — 59 с.
9. **Козлова, О.** Ангажированное искусство [Электронны рэсурс] / *Олена Козлова. Рэжым доступу: <https://liva.com.ua/arte-comprometido.html>*. — *Дата доступу: 15.09.2023*.
10. **Гніламёдаў, У. В.** Натхненне і майстэрства: Творчасць *Максіма Лужаніна / У. В. Гніламёдаў // Роднае слова*. — 1998. — № 5. — С. 9–18.

Алесь Хітрун

РАЗГАДКА НАСТАЎНИЦТВА КАНСТАНЦЫІ БУЙЛО НА ЛІДЧЫНЕ

Уводзіны. Гісторыя... Краязнаўства... Заўсёды побач. Ведаць гісторыю свайго краю, на маю думку, абавязак кожнага. А вось даследаваць яго мінулае — гэта справа даследчыка. Менавіта тое і гэтае ўжо не адзін год сумяшчаецца ў мяне. А больш глыбей даследчая дзейнасць прыцягнула мяне з часу ўладкавання ў Лідскі гісторыка-мастацкі музей. Жыццё ідзе. Старэйшае пакаленне ўступае месца малодшаму. Набіраешся навыкаў. Асаблівай асолодай я прыкіпеў да даследаванняў свайго краю, да асоб, якія яго праславілі і пакінулі след у яго гісторыі.

Вельмі шмат загадак затойваецца ў біяграфіях вядомых дзеячаў культуры і мастацтва, якія патрабуюць разгадак сучаснымі даследчыкамі. Адна з такіх асоб — вядомая беларуская паэтэса заслужаны дзеяч культуры БССР Канстанцыя Буйло (Калечыц). У свой час Максім Гарэцкі ў “Гісторыі беларускай літаратуры” назваў яе “найбольш выдатнай пасля Цёткі жаноцкай сілай

у нашай паэзіі” [6]. У яе жыцці прасочваецца і “лідская старонка”: у даведніках пазначаецца, што ў 1914 годзе, у 21-гадовым узросце, яна настаўнічала на Лідчыне.

К. БУЙЛО.

КУРГАННАЯ КВЕТКА.

Канстанцыя Буйло і яе першы зборнік вершаў “Курганная кветка”,
Вільня, укладальнік і рэдактар Янка Купала, 1914 год

У тым жа годзе, як вядома, выйшаў у свет яе першы зборнік вершаў “Курганная кветка”, рэдактарам якога быў народны паэт Беларусі Янка Купала, а мастаком-афармляльнікам вокладкі — вядомы мастак Язэп Драздовіч. Варта нагадаць, што гэтыя асобы таксама пакінулі частку сваёй біяграфіі ў лідскім краі. Напрыклад, Янка Купала пазней, у 1940 годзе, быў абраны дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР па Лідска-Слабадскай акрузе № 306, дзякуючы яму ў Лідскай гарадской бібліятэцы быў пашыраны кніжны фонд з выданнямі на беларускай мове. А Язэп Драздовіч у 1929 годзе будзе падарожнічаць па лідскім краі і адлюстроўваць на сваіх палотнах гістарычныя мясціны. Як мы ведаем, што ў яго нямала такіх работ з адлюстраваннем Лідскага замка. Ды ўсё ж, усім нам вядома, што каб выдаць зборнік, патрабуюцца фінансавыя сродкі. У гэтай справе Канстанцыі Буйло пасадзейнічала вядомая арыстакратка, дзеяч беларускага культурнага руху, мецэнатка, княгіня Марыя Магдалена Радзівіл. Яна дапамагла такім чынам і іншым паэтам — выйшлі ў друкарні Марціна Кухты і ў выдавецтве “Загляне сонца і ў наша аконца” зборнікі “Вянок” Максіма Багдановіча, “Рунь” Максіма Гарэцкага, “Васількі” Ядзвігіна Ш., “Родныя з’явы” Тараса Гушчы (Я. Коласа). Усе яны былі пазначаны знакам “Лебедзь”, які трохі нагадвае вянок, — гербам роду Завішаў, з якога паходзіла Магдалена. З роду Радзівілаў-Завішаў герба Лебедзь быў першы сын Яна Ян (каля 1550–1626), які з’яўляўся падкаморым лідскім (з 1593), ваяводам мсціслаўскім (1596), ваяводам віцебскім (1599), старэйшым з трох братоў (Яна, Юрыя, Андрэя) — стваральнікаў магнацкай лініі Завішаў. У 1609 годзе фундаваў драўляны касцёл у імя Арханёла Міхала ў Беллаградзе Лідскага павету. Перадаў яму луг над Дзітвой, права лоўлі рыбы на

Дзітве і 10 капеек літоўскіх грошаў штогод з Белагрудскага двара на ксяндза і кантараў з абавязаннем праводзіць дзве штотыднёвыя імшы.

За дабрачынную і фундатарскую дзейнасць літоўскі ўрад узнагародзіў Магдалену Радзівіл ордэнам “Вялікі крыж Гедыміна”. Як вядома, замак, які ўзведзены Вялікім князем Літоўскім Гедымінам знаходзіцца таксама ў горадзе Ліда.

Безумоўна, кожны творца — гэта загадка для даследчыкаў. Але найбольшай блытаніны ў біяграфіі пакінула Канстанцыя Буйло. Ды ўсё ж, дзе менавіта настаўнічала паэтэса на Лідчыне?

У “лідскую” старонку паэтэсы паклікаў ліст Аляксандра Жалкоўскага

У 2011 годзе не стала лідскага крязаўца, былога журналіста газеты “Уперад” Аляксандра Васільевіча Жалкоўскага. Сяброўскія адносіны ў нас былі самыя найлепшыя. Калі-нікалі, яшчэ да працы ў музеі, ён мне перадаваў некаторыя газетныя выразкі, рукапісы, маўляючы, можа калі-небудзь спатрэбяцца, а выкідваць шкада. Прайшоў не адзін год і я зноў перагледзеў гэтыя паперы. І вось дзіва!!! Сярод іх знайшоў значны матэрыял, які, нідзе, магчыма, не друкаваўся. А тычыцца ён гісторыі беларускай літаратуры на-

Пошук

Вучыла дзетак паэтэса. А дзе?

⌘ Не год і не два, а больш працяглы час крязаўца імкнуцца ўдакладніць адзін факт, звязаны з біяграфіяй беларускай пісьменніцы Канстанцыі Буйло. (Калечыц). Пра сутнасць гэтых пошукаў.

⌘ У даведчанай літаратуры сказана, што Канстанцыя Антопаўна настаўнічала на Лідчыне, месцам яе работы названы маёнтак Чаўшклі. Было гэта ў 1914 годзе пасля заканчэння будучай паэткай кароткачасовых настаўніцкіх курсаў.

⌘ Дзе ж той маёнтак? Пошукі Валерыя Сліўкіна, Станіслава Судніка і іншых крязаўцаў аказаліся безвыніковымі. Ніякіх згадак аб Чаўшклях не выяўлена ў даведніках. Не змгла дапамагчы лідчанам і намеснік рэдактара газеты “Голас Радзімы” у 80-90-х гадах мінулага стагоддзя Дзіяна Чаркасава. Якая была знаёма з пісьменніцай і пісала аб яе творчасці. Здавалася, надзея пра поспех у пошуку пагасла. Ды не зусім! Нядаўна мне давялося быць у Маладзечанскім раёне. Там пазнаёміўся з кнігай “Памяць” гэтага рэгіёна. Сустрэў у хроніцы нататку пра Канстанцыю Буйло, біяграфія якой звязана і з г. Маладзечна, і адкрыў для сябе новы факт. Там сказана, што наша шанюная асветніца вучыла сялянскіх дзетак на Лідчыне ў вёсцы Чашуйкі.

⌘ Такого паселішча ў лідскай старонцы няма, а ёсць вёска Чашэйкі, адносіцца да Ваверскага сельсавета. Дык ці не ў Чашэйках працавала маладая настаўніца ў далёкім 1914 годзе? Дарэчы, тут быў і маёнтак, у будынку якога пасля мінулай вайны размяшчалася школа. А што тычыцца назваў населеных пунктаў, то іх скажэнні ў канцылярскіх паперах і нават у даведніках справа не такая ўжо і рэдкая.

⌘ Так з’явілася падстава меркаваць, што Канстанцыя Буйло працавала настаўніцай у Чашэйках. Але гэта неабходна пацвердзіць калі не дакументамі, то хоць бы сведчаннямі людзей. Магчыма, на публікацыю адгукнуцца старажылы, што родам са згаданай ці суседніх вёсак, якія чулі ад сваіх бацькоў ці дзядоў, як іх вучыла пані настаўніца з Вільні. Аўтар і рэдакцыя будуць вельмі ўдзячныя за паведамленні аб гэтым.

Аляксандр Жалкоўскі

Камп’ютарны набор тэксту і рукапіснымі папраўкамі А. Жалкоўскага

шай зямлі лідскай. І, здаецца, невялічкая белая пляма зноў раскрыта. Што я маю на ўвазе? Ні маючы права на прысваенне матэрыялу, друкую яго з арыгінала Аляксандра Жалкоўскага.

“Пошук. Вучыла дзетак паэтэса. А дзе?

Не год і не два, а больш працяглы час краянаўцы імкнуцца ўдакладніць адзін факт, звязаны з біяграфіяй беларускай пісьменніцы Канстанцыі Буйло (Калечыц). Пра сутнасць гэтых пошукаў.

У даведачнай літаратуры сказана, што Канстанцыя Антонаўна настаўнічала на Лідчыне, месцам яе работы названы маёнтак Чаўшклі. Было гэта ў 1914 годзе пасля заканчэння будучай паэткай кароткачасовых настаўніцкіх курсаў.

Дзе ж той маёнтак? Пошукі Валерыя Сліўкіна, Станіслава Судніка і іншых лідскіх краянаўцаў аказаліся безвыніковымі. Ніякіх згадак аб Чаўшклях не выяўлена ў даведніках. Не змагла дапамагчы лідчанам і намеснік рэдактара газеты “Голас Радзімы” у 80–90-х гадах мінулага стагоддзя Дзіяна Чаркасава. Якая была знаёма з пісьменніцай і пісала аб яе творчасці. Здавалася, надзея пра поспех у пошуку пагасла. Ды не зусім! Нядаўна мне давалося быць у Маладзечанскім раёне. Там пазнаёміўся з кнігай “Памяць” гэтага рэгіёна. Сустрэў у хроніцы нататку пра Канстанцыю Буйло, біяграфія якой звязана і з г. Маладзечна, і адкрыў для сябе новы факт. Там сказана, што наша шаноўная асветніца вучыла сялянскіх дзетак на Лідчыне ў вёсцы Чашуйкі.

Такога паселішча ў лідскай старонцы няма, а ёсць вёска Чашэйкі, адносіцца да Ваверскага сельсавета. Дык ці не ў Чашэйках працавала маладая настаўніца ў далёкім 1914 годзе?

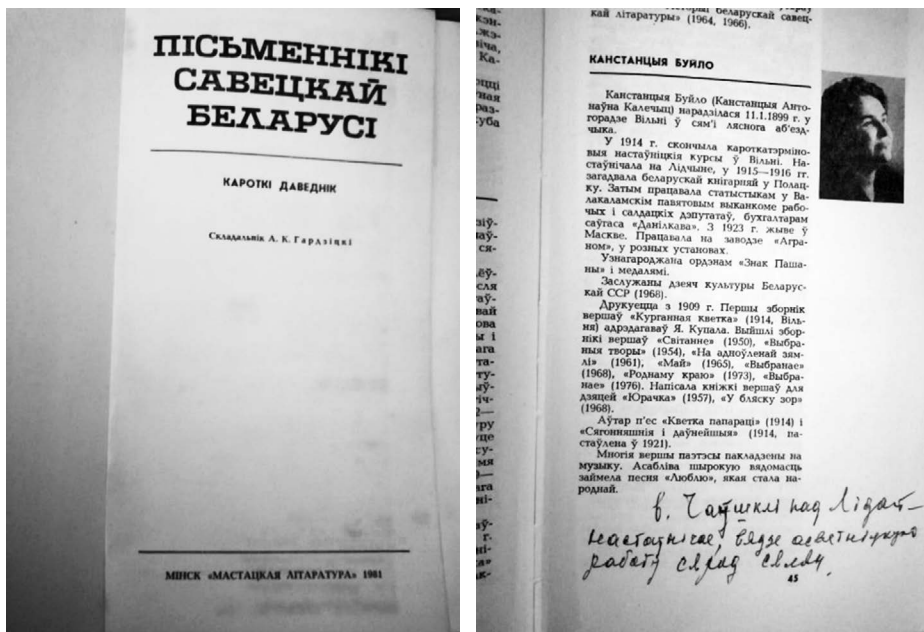
Дарэчы, тут быў і маёнтак, у будынку якога пасля мінулай вайны размяшчалася школа. А што тычыцца назваў населеных пунктаў, то іх скажэнні ў канцэлярыскіх паперах і нават у даведніках справа не такая ўжо і рэдкая.

Так з’явілася падстава меркаваць, што Канстанцыя Буйло працавала настаўніцай у Чашэйках. Але гэта неабходна пацвердзіць калі не дакументамі, то хоць бы сведчаннямі людзей. Магчыма, на публікацыю адгукнуцца старажылы, што родам са згаданай ці суседніх вёсак, якія чулі ад сваіх бацькоў ці дзядоў, як іх вучыла пані настаўніца з Вільні.

Аўтар і рэдакцыя будуць вельмі ўдзячныя за паведамленні аб гэтым.

Аляксандр Жалкоўскі.”

Між іншым, у паасобніку даведніка “Пісьменнікі савецкай Беларусі” за 1981 год таксама пазначаны рукой А. Жалкоўскага, які быццам дапаўняе біяграфічныя звесткі паэтэсы: “в. Чаўшклі пад Лідай — настаўнічае, вядзе асветніцкую работу сярод сялян” [16].

З даведніка “Пісьменнікі савецкай Беларусі” за 1981 год

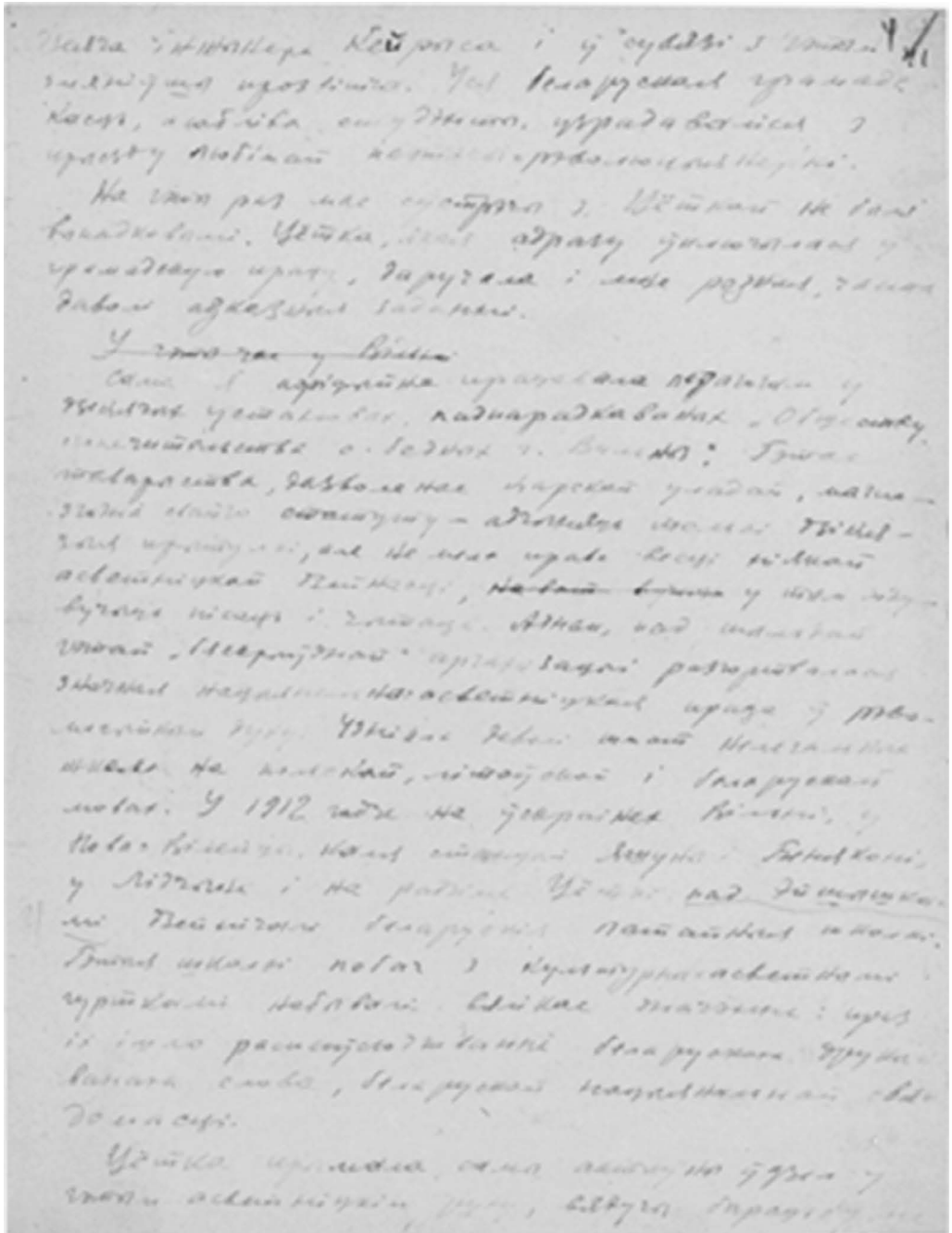
Дык дзе на Лідчыне была першая беларускамоўная школа?

Ці магла ў гэты час маладая настаўніца працаваць у школе? У якой? На якой мове выкладала яна ўрокі? Шэраг пытанняў.

Так, 1914 год — гэта пачатак Першай сусветнай вайны. І толькі 22 верасня 1915 года немцы ўвайшлі ў Ліду. На акупаваных землях была арганізавана акруга Обер-Ост (Ober-Ost). Лідскі павет для больш надзейнага кантролю за тэрыторыяй быў падзелены на чатыры меншыя: Лідскі, Радуньскі, Васілішскі і Шчучынскі. З гістарычных звестак вядома, што першая беларуская школа ў зоне Обер-Ост была адкрыта 13 лістапада 1915 года ў Вільні на Юр’еўскай вуліцы дзякуючы намаганням нашай зямлячкі Алаізы Пашкевіч (Цёткі) і ксяндза, грамадскага дзеяча Баляслава Пачобкі. Так, згодна са звесткамі (з газеты “Беларуская Ніва”), дзякуючы лідскаму краязнаўцу Леаніду Лаўрэшу стала вядома, што першай афіцыйнай беларускай школай на Лідчыне была школа ў вёсцы Збляны, дзе ў 1914 годзе на месцы згарэўшага будынка старой школы ў наступным 1915 годзе была збудавана новая такая ж вясковая навучальная ўстанова, якая дзейнічала да 1920 года. А вось паводле яшчэ ранейшай інфармацыі газеты “Наша Ніва”, у 1908 г. расійскімі ўладамі былі скасаваны 4 “гаемныя” беларускія школы на Лідчыне: у вёсках Фальковічы, Мінойты, Пяскі і Заборцы Ганчарскай воласці, а таксама 2 школы ў вёсках Нецеч і Чапліцы Беліцкай воласці. У 1911 г. намаганнямі Цёткі і У. Станкевіч-Луцэвіч (жонкі Янкі Купалы) было створана некалькі школ у Лідскім павеце і Нова-Вільні. Праўда, усе яны ў хуткім часе былі выкрыты і зачынены царскімі ўладамі [8].

І вось адным разам мне пашанцавала ўбачыць рукапіс-арыгінал пра запланаванае адкрыццё беларускіх школ на Лідчыне. Так атрымалася, што мая камандзіровачная паездка ў Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры

і мастацтва была прызначана для знаёмства з асабістым архівам Валянціна Таўлая. І, як на шчасце, акрамя яго рукапісных арыгіналаў у мае рукі патрапіў стос аднаго матэрыяла “Успаміны аб Цётцы” за 1945–1946 гады ў колькасці 21 рукапіснага ліста. Як потым вызначыў, дадзены матэрыял — гэта літаратурны запіс, таксама напісаны рукой В.Таўлая, але па ўспамінах і са слоў жонкі-ўдавы Янкі Купалы Уладзіславы Луцэвіч, якая ўзгадвала пра сяброўства з Цёткай — Алаісай Пашкевіч, а менавіта і пра тое, як рыхтаваліся адкрываць беларускамоўныя школы на Лідчыне. Змяшчаю гэтае занатаванне з арыгіналу.

і такі сучасны русофілікацыйскі накіраваны 51
 царскага самадзяржаўля, які і сучасны публі-
 цыста шафінзізм, які намагаўся аманэзавалі
 Беларускае абшчына, асабліва Калінінградскае вяр-
 хаванства.
 Не гаворыць Цётка, урываючы ў Беларускае Клі-
^{на Сяв. Заваліна}
 скарт №7 і апынуўшыся адно старога абшчы-
 на праца на Беларускай вясце, нагадвае са
 штарым знаёмым гавараць аб ударах у рабочы
 галічы падатка, раборт абразу за іх перадачэнне.
 — Вось іх, Юрка, наездзіць у Новае Вяселье,
 гавараць Цётка, — іхны праба даказаць Новае
Вяселье гавараць, каб урываючыць больш Новае
 — А іхны, Сімакевічкі, — звертаючы іх
 да іхны, — наездзіць у Будзі: іхны праба адра-
 біць школку.
 Пракамуністаў маёўку ў 1 маі 1913 года, у гэты
 іхны і Цётка. На маёўку іхны прадучы
 рабочы іхны, маёўку: іхны прадучы
 іхны іхны Вяселье. Цётка, прадучы
 іхны іхны і нагадаваць, гавораць падтрымаць, іхны
іхны, іхны іхны ў алесаратскай справа аб Вяселье
 іхны іхны прадучы прадучы — 1 маі.
Цётка іхны Заваліна іхны іхны іхны
 з іхны Беларускае Вяселье і іхны іхны
 іхны. Вяселье іхны іхны з Аляксандра
Грунта Цётка з Курганом іхны іхны
за даўга іхны іхны маёўку. Курган
найскай вясце. Сімакевічкі і іхны іхны Цётка,
 іхны іхны маёўку іхны іхны. Беларускае
прадучы і Прадучы іхны маёўку іхны іхны іхны

“Успаміны пра Цётку” — урывак з рукапіснага матэрыялу-арыгінала. Захоўваецца ў фондах Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва (БДАМЛІМ)

“...На гэты раз мае сустрэчы з Цёткай не былі выпадковымі. Цётка, якая адразу ўключылася ў грамадскую працу, даручыла і мне розныя, часам даволі адказныя заданні.

Сама я афіцыйна працавала педагогам у дзіцячых установах, падпарадкаваных “Обществу попечительства о бедных г.Вильно”. Гэтае таварыства, дазволенае царскай уладай, магло згодна свайго статусу — адчыняць толькі дзіцячыя прытулкі, але не мела права весці ніякай асветніцкай працы ў рэвалюцыйным духу. Узніклі даволі шмат нелегальных школ на польскай, літоўскай і беларускай мовах. У 1912 годзе на ўскраінах Вільні, у Нова-Вілейцы, каля станцыі Яшуны і Беняконі, у Лідчыне і на радзіме Цёткі пад Эйшышкамі дзейнічалі беларускія пачатковыя школы. Гэтыя школы побач з культурна-асветнымі гурткамі набывалі вялікае значэнне і праз іх ішло распаўсюджванне беларускага друкаванага слова, беларускай нацыянальнай свядомасці.

Цётка прымала самы актыўны ўдзел у гэтым асветніцкім руху, вядучы барацьбу не толькі супраць русіфікатарскай палітыкі царскага самадзяржаўя, але і супраць польскага шавінізма, які намагаўся апалячваць беларускіх сялян, асабліва каталіцкага веравызнання.

Не раз Цётка, прыехаўшы ў беларускую кнігарню на вул. Завальнай, № 7 і апынуўшыся сярод сваіх сяброў на працы на беларускай ніве, пачынала са шчырым запалам гаварыць аб удачах у рабоце, ганіць недахопы, раючы адразу як іх перамагчы.

— Вось ты, Юрка, паедзеш у Нова-Вілейку, — гаварыла Цётка, — там трэба дапамагчы наладзіць вечарынку, каб прыцягнуць больш людзей.

— А ты, Станкевічанка, — звярталася яна да мяне, — паедзеш у Гудэлі: там трэба адчыніць школу.

Прыпамінаю маёўку 1 мая 1913 года, у якой прымала ўдзел і Цётка. На маёўцы прысутнічала рабочая моладзь, служачыя і амаль уся беларуская інтэлігенцыя Вільні. Цётка выступіла з прамовай і пажаданнямі, гаворачы падобна, як і іншыя, пераважна ў алегарычнай форме аб вялікім свяце працоўных усяго свету — 1 мая.

Цётка была звязана прыяцельскімі адносінамі з многімі беларускімі дзеячамі і пісьменнікамі. Асабліва яна дружыла з Янкам Купалам...” [2]

Канстанцыя Буйло з Уладзіславай Луцэвіч (Станкевіч). Другая палова 1940-х гг.

Таёмная мясціна настаўніцтва Канстанцыі Буйло

Што атрымліваецца? Письменница Марья Купчынава “Изгибы истории или семь загибов на версту. Часть 4” пра жыццё і творчасць Канстанцыі Буйло, пазначае наступнае: *“Немногочисленная белорусская интеллигенция в начале XX века триязычна: Констанция, закончив краткосрочные учительские курсы в Вильнюсе, готовит ученика к поступлению в гимназию на русском языке, в доме его родителей, где все говорят по-польски, разговаривает на польском, а в белорусской школе ведет занятия с детьми на «беларуской мове»* [17].

Дык пра якога “ученика” тут ідзе гаворка? У кнізе “Літаратурная Беларусейшчына: краязнаўчыя нарысы, партрэты, артыкулы” пад аўтарствам Ляшук Веры і Снітко Галіны стала вядома, што *“Недалёка ад мястэчка Гарадзішча ёсць вёска Горнае Скробава (цяпер вёска ў Баранавіцкім раёне Брэсцкай вобласці. Уваходзіць у склад Гарадзішчанскага сельсавета. Паводле перапісу ў 1959 годзе існавалі 2 вёскі: Скробава Горнае і Скробава Дольнае — аўтар.). Сюды ў 1912 годзе прыехала працаваць хатняй настаўніцай Канстанцыя Буйло. Дзяўчына пісала беларускія вершы, друкавалася на старонках “Нашай Нівы”, ведала многіх энтузіястаў-адрэджэнцаў, сябрвала з Уладзіславай Станкевіч. Пасля заканчэння настаўніцкіх курсаў Канстанцыя Буйло шукала любы заробак і ахвотна прыняла запрашэнне памешчыка Дзеўчапольскага падрыхтаваць сына Толю да паступлення ў гімназію. Памешчык шукаў менавіта дзяўчыну, бо дзіця нядаўна страціла маці. Ён спадзяваўся, што душэўныя раны сына ў такой сітуацыі будуць гаіцца лягчэй. У сваёй аўтабіяграфічнай паэме “На траскіх гацях” паэтка раскрывае тое асяроддзе, у якое яна трапіла ў маёнтку. Дзеўчапольскія належалі да беларускай радавітай шляхты. Памяць пра свой род тут высокая шанавалася. Дзеўчапольскаму былі характэрны шляхетная ганарлівасць, пагарда да ўсіх, хто займаў у грамадстве ніжэйшую за яго сацыяльную прыступку, хоць у цэлым ён быў чалавекам нядрэнным. З часам ацаніў педагогічныя здольнасці маладой настаўніцы, якую так палюбіў яго сыночк Толя. У Горным Скробаве Канстанцыя Буйло вучыла не толькі Толю Дзеўчапольскага, але і сыноў панскага эканомы. Пазней паэтка тлумачыла гэта педагогічнымі меркаваннямі — “каб зручней было вучыцца” гаспадаровому сыну. У той самы час працадаўца быў перакананы, што роўнасці ў нашчадка радавітай шляхты не можа быць з дзецьмі эканомы. Адноўчы ён не вытрымаў і выказаў свае прэтэнзіі да настаўніцы. У лісце да краязнаўцы Алеся Шоцкага, які першы адкрыў сувязь паэтки з Баранавіччынай і ліставаўся з ёю, К. Буйло пісала: “Памешчык Дзеўчапольскі... рабіў мне заўвагу, што я падаю руку яго эканому, швачцы і іншым сялянам, якія прыходзілі да яго па справах і гадзінамі стаялі ля дзвярэй. Я з горадасцю адказвала: я — народная настаўніца і беларускі паэт, я сябрую з народамі і працую дзеля яго. Мне было б сорамна ставіць сябе не на роўні з імі”. Такім чынам, у Горным Скробаве пад адной страхой вышліся людзі розных ідэалаў. Гэта не магло не прывесці да пэўных непаразуменняў. Сутычка, аднак, не перарасла ў такі канфлікт, каб Канстанцыя Буйло пакінула Дзеўчапольскага. Прычынаў было шмат. Найгалоўнейшая — у Горным Скробаве паэтка мела надзейны кавалак хлеба, які губляць было рызыкаўна. З часам дзяўчына зразумела, што і ёй гарачыцца і праяўляць максіmalізм няварта. Была яшчэ адна прычына, з якой нельга было не лічыцца: яна палюбіла свайго выхаванца, адчула адказнасць за яго лёс. Толя плаціў ёй узаемнасцю. Адносіны сына да маладой*

настаўніцы выразна ўсведамляў і бацька і не мог ігнараваць сынавы пачуцці, які нядаўна перажыў невымерная гора — смерць маці. Яму давялося ўмерыць сваю шляхецкую пыху. Панскую сядзібу атуляў вялізны стары цяністы парк. Дзяўчыну, аднак, вабіў прастор, які адкрываўся вачам за маёнткам. А. Шоцкі адзначае, што К. Буйло некалькі разоў наведвала радзіму П. Багрыма Крошын, пабывала ў Завоссі, Туганавічах, на Калдычэўскім возеры — у мясцінах, звязаных з жыццём філаматаў і філарэтаў. З перапіскі Алеся Шоцкага з Канстанцыяй Буйло вынікае таксама, што на Баранавіччыне ёй добра працавалася. У адным з лістоў пісала: “А ў Горным Скробаве (толькі не ў вёсцы, а ў маёнтку Дзеўчапольскага) я напісала шмат вершаў, між іншым і п’есу “Сягоннішнія і даўнейшыя” (яна ставілася на сцэне ў Мінску ў той час), і п’есу “Кветка папараці” (яна апублікавана ў маёй кнізе “Курганная кветка”)”. Як вынікае з гэтага ліста паэтки, некаторыя вершы, напісаныя ў Дзеўчаполлі, маглі ўвайсці ў зборнік “Курганная кветка”, які выйшаў з друку ў 1914 г.” [11].

Дык няўжо дзесьці ёсць памылка ў гадавых датах? 1912 ці 1914 год?

Паважаная Марыя Купчынава піша, што К. Буйло вучыла хлопчыка, калі закончыла кароткатэрміновыя курсы ў Вільна. Па шматлікіх звестках, як пазначаецца ў матэрыяле вышэй, гэта было ў 1914 годзе і пазначаецца, што на Лідчыне. Так, на той час гэтая тэрыторыя ўваходзіла ў склад Лідскага павета, які ахопліваў вялікую частку бліжэйшых ля яго зямель. Дык можа вёска, у якой настаўнічала паэтэса і ўваходзіла ў гэтыя межы?

Пошукі нават прывялі ў Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, у Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы і ў іншыя музеі і сховішчы. І ўсё безвынікова. Звестак пра настаўніцтва беларускай паэтэсы, менавіта на тэрыторыі Лідчыны, няма. Прышлося звярнуцца да мемуараў, эпістальнай спадчыны пісьменніцы. У сваіх лістах да знаёмых яна пазначае цікавыя рэчы, якія шакіруюць і блытаюць даследчыкаў. Напрыклад, у лісце да Сафіі Лыньковай, жонкі Міхася Лынькова, яна пазначае: “Получаю письма от Содаля, очень сердечные, ласковые, но у него одна цель: добиться, чтобы я давала ему воспоминания, если не целиком о моей жизни, то кусками, из которых он собирается латать кафтан истории белорусской литературы. Не могу заставить себя писать о себе. Считаю, что творчество мое имеет право на интерес общественный — но моя личная жизнь, пока я жива, должна быть неприкосновенной. Он думает иначе, он считает, что писатель не принадлежит себе, народ имеет право знать о нем все. Ну и пусть себе думает. Тут наши мнения не совпадают” [4]. У лісце да сястры Іны яна прызнаецца: “Меня очень волнует мой архив, я многое уничтожаю потихоньку, не хочу, чтобы после меня кто-то копался в моей душе, в моих записях, в моей очень сложной и очень горькой жизни” [4].

Пасля гэтых урыўкаў застаецца толькі паціснуць плячыма.

Пошук звестак настаўніцкай адукацыі паэтэсы

Адзінае, што можа раскрыць затаемнасць — гэта зварот у Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы. Запыт туды быў зроблены такім тэкстам:

“Государственное учреждение “Лидский историко-художественный музей” обращается с просьбой об предоставлении информации о белорусской поэтессе Констанции Антоновны Буйло. Известно, что она родилась 14 января 1893 года в семье лесного объездчика графа Тышкевича. Её крещение было

17 января 1893 года в Виленском костёле Святого Якова. Окончила краткосрочные учительские курсы в Вильно в 1914 году, после чего работала домашней учительницей в Лидском повете.

Адміністрацыя Лідскаго історыко-художественнаго музея просит оказать содействие в поиске информации, а именно, в какой местности работала учителем К.Буйло, куда она была направлена по распределению из Виленского университета. Есть надежда, что документы за 1914 год, которые возможно хранятся у вас из престижного и известного учреждения образования помогут раскрыть ещё одну страницу в истории белорусской литературы.”

Праз пэўны час прыйшоў адказ.

“В Государственном историческом архиве Литвы хранятся документы фондов разных государственных, религиозных и других учреждений с 15 века по 1918 год. В архиве имеются метрические книги о рождении, бракосочетании и смерти различных римско-католических костелов, православных и старообрядческих церквей и других религиозных конфессий, существовавших на территории исторической Литвы в основном с конца 18-го века до 1940 года (если документы поступили в архив и не были уничтожены в период войн и пожаров). В архиве также хранятся документы Виленского университета Ф.721.

В своём письме Вы указали, что Констанция Антоновна Буйло работала в Виленском университете. У нас в архиве хранятся документы ВУ, Ф. 721, но во время восстания с 1832 до 1919 года ВУ был закрыт под решением Николая I.

К сожалению, не чем не можем Вам помочь”.

Не зусім правільна зразумелі супрацоўнікі Дзяржаўнага гістарычнага архіва Літвы. У ВУ (Віленскім універсітэце) К.Буйло не працавала, а вучылася. Але ва ўсякім разе з пільна вядома, што навучанне ў гэтай установе ў гэты ж час не праводзілася.

Так, гісторыя паведамае, што Віленскі ўніверсітэт быў адкрыты ў 1803 годзе, з 1832 па 1919 год быў зачынены. За гэты час у яго будынках размяшчаўся музей старажытнасцей, археалагічная камісія, публічная бібліятэка, архіў, дзве мужчынскія гімназіі. З 1919 па 1939 год па ўказе Ю.Пілсудскага ён меў назву “Універсітэт імя Стэфана Баторыя”. Затым адбылася рэарганізацыя і ўзнік літоўскі Віленскі ўніверсітэт з двума факультэтамі. У 1943 годзе германскімі ўладамі быў закрыты, але ў наступным, 1944-м, узнавіў сваю працу як ВНУ — Вільнюскі ўніверсітэт.

На тэрыторыі Вільні была і Віленская беларуская гімназія, якая пачала сваю дзейнасць з 1919 года, а зачынена ў 1944-м. І толькі ў 1994-м дзверы гімназіі зноў былі адчынены для сваіх навучэнцаў.

Што атрымліваецца? Цяпер узніклі два пытанні. Першае: у якой установе адукацыі Вільні скончыла настаўніцкія кароткатэрміновыя курсы К.Буйло? Можа гэта было ў прыватнай установе, якія мелі былыя настаўнікі-педагагі за час адсутніцтва працы ў Віленскім універсітэце? Другое: у якім населеным пункце Лідскага павета яна працавала настаўніцай?

Блытаніна і ў выхадзе ў друк першых вершаў беларускай паэтэсы, як і ў мясцовасці яе першага настаўніцтва

Узнікае ўражанне, што Канстанцыя Буйло спецыяльна забытвала літаратуразнаўцаў. Як, напрыклад, з выхадам у друк яе першага верша “Хвоя” (1909 г.), які дасланы быў яе братам Эдзікам у газету “Наша Ніва” і, між

іншым, падпісаным быў яго імем, што ў далейшым нарабіла блытаніны ў літаратуразнаўстве:

“Я, тады дзяўчо, неяк саромелася пасылаць верш у рэдакцыю, а ён (брат Эдзік) узяў ды і паслаў за сваім подпісам. Некалькі вершаў зьмясьцілі ў газэце”. [...] Я нагадваю Канстанцыі Антонаўне, што ў акадэмічным зборніку “Беларуская дакастрычніцкая паэзія”, выпушчаным у 1967 годзе, зьмешчаны два вершы за подпісам “Эдзюк Буйло”. А ў камэнтарых адзначана, што пра аўтара “біяграфічных звестак няма”...” [4].

Блытаніна ўзнікла і ў кнізе “Літаратурная Берасцейшчына: краязнаўчыя нарысы, партрэты, артыкулы”, у якой аўтары Ляшук Вера і Снітко Галіна памыліліся з датамі. Паўсюль 1914 год, ды толькі ў іх чамусьці 1912-ы.

Застаецца дазнацца, ці ўваходзіла вёска Горнае Скробава ў Лідскі павет.

Гістарычныя звесткі падаюць наступную інфармацыю. Скробава (трансліт.: Skrobava, руск.: Скробово) — вёска ў Баранавіцкім раёне Брэсцкай вобласці. Уваходзіць у склад Гарадзішчанскага сельсавета. Размешчана за 29 км на поўнач ад Баранавіч, за 29 км ад чыгуначнай станцыі Баранавічы.

У канцы 1880-х гг. на безымяннай рэчцы, прытоку р. Сэрвач, з назвай Скробава існавалі 2 вёскі (18 і 14 двароў) і 2 фальваркі. Адзін з іх належаў Данейкам, а другі — Анкутам. Вёскі і фальваркі ўваходзілі ў Цырынскую воласць Навагрудскага павета Мінскай губерні, працавала царкоўна-прыходская школа. Падчас Першай сусветнай вайны ў наваколлі Скробава адбываліся жорсткія баі паміж войскамі Расійскай імперыі і Германіі. З 1921 года ў складзе Польшчы. З 1939 года ў БССР. З 15 студзеня 1940 года ў Гарадзішчанскім раёне Баранавіцкай, з 8 студзеня 1954 года Брэсцкай абласцей, з 25 снежня 1962 года ў Баранавіцкім раёне. З 12 кастрычніка 1940 года да 16 ліпеня 1954 года — цэнтр сельсавета.

Так, сапраўды, Брэсцкая вобласць суседнічае з Гродзенскай. Візуальна на мапе Горнае Скробава непадалёку. Вёска знаходзіцца ў паўночна-ўсходнім пункце Брэсцкай вобласці ў 22 км да паўночна-ўсходняга боку ад цэнтра горада Баранавічы. У адлегласці 5 км да поўначы ад вёскі праходзіць мяжа з Гродзенскай вобласцю. Мясцовасць належыць да басейна Нёмана.

Спробная разгадка насельнага пункта ў настаўніцтве Канстанцыі Буйло: Горнае Скробава — Чаўшклі — Чашэйкі

Калі глядзець нават на сучасную мапу, то візуальна праглядаецца гэтая карціна. Узнікае думка, што К. Буйло, ведаючы, што непадалёку размяшчаецца тэрыторыя лідскіх зямель, то і агучыла тую мясцовасць (Горнае Скробава), дзе працавала, назваўшы Лідскім паветам.

Што тычыцца Чаўшклёў, як мяркуе А. Жалкоўскі, то сапраўды была такая вёска. І размяшчалася яна ў Ашмянскім раёне Маладзечанскай вобласці. Зноў жа, гэта таксама непадалёку ад тагачаснага Лідскага павета. А калі верыць меркаванню зноў жа А. Жалкоўскага, што гэта можа быць вёска Чашэйкі, якая знаходзіцца ў Ваверскім сельсавеце Лідскага раёна, то можна засумнявацца. У Іўеўскім раёне таксама ёсць вёска Чашэйкі і ў свой час яна ўваходзіла ў Трабскую воласць Ашмянскага павета Віленскай губерні, потым — у Трабскую гміну Валожынскага павета Навагрудскага ваяводства Польшчы. А нам вядома, што ў мястэчку Вішнева Валожынскага раёна

Сучасная і гістарычная (дарэвалюцыйнага часу) карты з пазначэннем населеных пунктаў — разгадак настаўніцтва К. Буילו

прайшлі дзіцячыя і юнацкія гады Канстанцыі Буילו. Дык не сюды, у вёску Чашэйкі, што ў Іўеўскім раёне Гарадзенскай вобласці, якая ўваходзіць у склад Юрацішкаўскага сельсавета, накіравалася будучая паэтэса на настаўніцкую працу? Больш верагодна. І гэта таксама непадалёку ад Лідчыны. І, як бачым, Трабы ўваходзілі ў склад Расійскай імперыі, мелі цэнтр Ашмянскага павета, дзе непадалёку была вёска Чаўшклі.

Нейкая блытаніна. А ці не тая ж вёска Чаўшклі што і Чашэйкі? Так жа мяркуюе і А. Жалкоўскі. Але ж гэтыя Чаўшклі-Чашэйкі больш падходзяць да Іўеўскіх.

А што тады рабіць з Горным Скробавым? Пра іх жа больш звестак. Калі лагічна падыходзіць, то гэтыя два населеныя пункты размяшчаюцца непадалёку ад лідскіх зямель, але ў розных напрамках.

Аб тым, што набраны тэкст з рукапіснымі папраўкамі Аляксандра Жалкоўскага так і не дайшоў да чытача, аўтара гэтых радкоў прыводзіла пастаянна да сумневу. Няўжо нідзе паважаны руплівы журналіст яго так і не змог надрукаваць? Усё ж, пошукі павялі праз інтэрнэт-сайты. Стала вядома, што матэрыял знайшоў свайго чытача ў газеце “Іўеўскі край” аж у жніўні 2010 года і што быў зменены аўтарам, відаць, перад выхадам у друк.

Вось што пазначана ў матэрыяле: “...Так з’явілася падстава меркаваць, што Канстанцыя Буילו працавала настаўніцай у Чашэйках. Але гэта не ўдалося пацвердзіць ні дакументамі, ні сведчаннем людзей. І раптам успомніліся іўеўскія Чашэйкі. Паблізу іх таксама знаходзіўся фальварак. Мажліва, там працавала маладая настаўніца. Тым больш, што гэтая мясцовасць значна бліжэй Вішнева (зараз Валожынскі раён), куды вярнуліся бацькі Канстанцыі з Вільні. Да месца будзе заўважыць, што ў Вішнева паэтэса пахавана...” [7].

ПОШУК

Вучыла дзетак паэтэса. А дзе?

Не год і не два, а больш працягла час крыванэйцы імкнуцца ўдакладніць адзін факт, звязаны з біяграфіяй беларускай пісьменніцы Канстанцыі Буйло (Калечыц).

Пра сутнасць гэтых пошукаў, у дзевядцях літаратуры сказана, што Канстанцыя Антонаўна настаўнічала на Лідчыне, месцам яе работы названы майнтэк паэткай кароткачасовых настаўніцкіх курсаў.

Дзе ж той майнтэк? Пошукі Валерыя Сліўкіна, Станіслава Судніка і іншых лідскіх краязнаўцаў аказаліся безвыніковымі. Ніхкіх згадак аб Чаўшклях не вы-

яўлена ў дзевядцях. Не змагла ў свой час дапамагчы лічонам і намерам рэдактара газеты “Голас Радзімы” ў 80-90-х гадах мінулага стагоддзя Дзіяна Чаркасава, якая была знаёма з пісьменніцай і пісала аб яе творчасці. Здавалася, надыя на пошук у пошуку пагасла. Ды не зусім! Надаўна мне даялося быць у Маладзечанскім раёне. Там пазнаёміўся з кнігай “Паміць” гэтага раёніна. Сустрэў у хроніцы нататку пра Канстанцыю Буйло, біяграфія якой звязана і з г. Маладзечна, і адкрыў для сябе новы факт. Там сказана, што наша шанюная асветніца вучыла сялянскіх дзетак на Лідчыне ў вёсцы Чаўшкі.

Такога паселішча ў лідскай староцы няма, а ёсць вёска Чаўшэйкі, адносіцца да Ваверкага сельсавета. Дык ці не ў Чаўшэйках працавала маладая настаўніца ў далёкім 1914 годзе? Дарчы, тут быў і майнтэк, у будынку якога пасля мінулай вайны размяшчалася школа. А што тычыцца назваў населеных пунктаў, то іх скажэнні ў канцылярскіх паперах і нават ў дзевядцях — справа не такая ўжо і рэдкая.

Так з’явілася падстава меркаваць, што Канстанцыя Буйло працавала настаўніцай у Чаўшэйках. Але гэта не ўдалося пацвердзіць ні дакументамі, ні сведчаннямі людзей. І раптам

успомніліся Гўеўскія Чаўшэйкі. Паблізу іх таксама знаходзіўся фальварак. Мажліва, там працавала маладая настаўніца. Тым больш, што гэтага мясцовасць значна блэйж, чым лідскі майнтэк, ад мястэчка Вішнева (зараз Валожынскі раён), куды вярнуліся бацькі Канстанцыі з Вільні. Да месца будзе заўважыць, што ў Вішнева паэтэса пахавана.

Магчыма, на публікацыю адгукнуцца старажылы, што родам са згаданай ці суседніх вёсак, якія чулі ад сваіх бацькоў ці дзядоў, як іх вучыла настаўніца з Вільні. Аўтар і рэдакцыя будзь велімі ўдзячнай за паведамленні аб гэтым.

Аляксандр ЖАЛКОЎСКІ.

Матэрыял А. Жалкоўскага ў газеце “Гўеўскі край” пра разгадку настаўніцтва К. Буйло

З гэтага вынікае, што пошукі месца настаўніцтва Канстанцыі Буйло былі праведзены ў тым жа кірунку.

У тым, што першай настаўніцкай пасадай для Канстанцыі Буйло была вёска Чаўшклі, а не Горнае Скробава, то можна смела адстойваць нават і ў паэме паэтэсы “На Траскіх гацях” за 1951 год. Яна пазначае, што Эмілія Юльеўна, маці Уладзіславы Станкевіч (у будучым Луцэвіч), якая пражывала ў Вішнева, яе навучала французскай мове і іншыя вяла ўрокі, а потым пазнаёміла з ужо адукаванай дачкой Уладзям.

“ — Ты яшчэ не знаеш маёй Ўладзі!
Яна ў Вільні, вучыць дзетак малых,
Хоць да школьніцы сама падобна,
Маладая, ёй семнаццаць будзе,
А за ўзрослую ўжо лічаць людзі...” [4, с. 201]

Уладка пазней і паклікала Костку ў Вільню з мэтай вывесці сяброўку ў людзі і пазнаёміць з горадам Гедыміна. Яна і параіла Канстанцыі ехаць у Чаўшклі. Паэтэса падрабязна апісвае прыезд у тую вясковую школу, дзе сама яшчэ, як дзіця, вучыла дзяцей і сялян гэтай вёскі:

“...Уладзі й тут дапамагаць прыйшлося,
За яе падмозай і парадай
Атрымала Костачка пасаду
Ў вёсцы Чаўшклі, ў беларускай школе.
Ёй нічога і не трэба болей!
Яна зможа быць карыснай людзям!
Як жа працаваць яна там будзе!
Чаўшклі. Вёска, дваццаць хат пад лесам.
Лес густы галінамі навесіў
Чорны цень над хатамі малымі.
Хто яе і як у вёсцы прыме?
Конь маленькі ўвесь ужо у пене.
Ў Костачкі забрызгана адзенне
Глінаю з калёс. Вакол балота.

Ад таго і конь пакрыўся потам.
 Чамадан падскоквае у возе,
 А вазніца ў яўнае трывозе —
 Мост магло дажджом ля вёскі знесці,
 А аб'езд — гані яшчэ вёрст дзесяць.
 Мост на месцы. Конь паўзе паціху.
 Ё ў вокнах — аганькоў вясёлых ўспыхі.
 А яна на холадзе астыла.
 Лес шуміць панура і няміла.
 Дзесьці брэшуць нехаця сабакі.
 А у лужах свецяцца, як макі,
 Зоры. Як жа ясна яны свецяць!
 Як яе там прымуць, як прывецяць!
 Дом чужы сваім ёй будзе домам,
 Між людзей чужых і незнаёмых...
 З моста конік на узгорак пнецца,
 Як жа жыць цяпер ёй давядзецца?
 Ой, халодныя на свеце людзі,
 Як жа жыцца ёй між імі будзе?
 Колькі слёз ёй Вільня каштавала,
 Дарма там парогі абівала
 Ё пачуці нялюдскім і ганебным:
 Ты нідзе, нікому не патрэбна.
 Ёжо па вуліцы гручыць фурманка,
 Ёжо вазніца скіраваў да ганка,
 Воз накрыла чорным ценем хата
 Ад страхі абвіслай і кашлатай.
 А яе, “прадстаўніцу навукі”,
 Паднімае дзядзька той на рукі,
 Як дзіцёнка. З хаты насустрэчу
 Цётка: — Вас чакаем цэлы вечар.
 Дык заходзьце ж. — Плашч з яе знімае
 І пуховай хусткай атуляе:
 — Мусіць, змерзлі? Бо ужо не лета,
 Ахініцеся хусцінкай гэтай.
 І вячэра ўжо у нас гатова...
 Костачка сказаць не можа слова,
 Ёй так добра, так на сэрцы міла.
 Чым яна такое заслужыла,
 Што жанчына у вясковай хаце
 Падышла к ёй, як сястра, як маці...
 У будове, каля хаты новай,
 Пах настойны ад смалы сасновай,
 Доўгі стол і лаўкі навакола.
 Гэта і была у вёсцы школа.
 Кожны дзень у школу, на світанку,
 Дзеці йдуць, чуць блісне золак ранку,
 Костачка устане — і багата
 Ё ёй снядання...

Ёй прыносяць з хаты,
Кожны тыдзень з іншай — пажыўленне.
Каша тут, бліны, тварог, крупеня,
Боршч, бараніна, кусок свініны,
Свежае, гарачае... Данінай
Гэта йшло ёй за яе навуку.
Хлеб запрацаваны! Песні гукам
Ты ўваходзіш ў нізкай хаткі дзверы...
Ці ты чорны, белы альбо шэры,
Ты смачнейшы ад усіх прысмакаў
З ласкі панскай. Зведаў тое ўсякі,
Хто чужы той хлеб быў змушан есці,
Хоць бы ў бацькі, горш яшчэ у цесця,
Горш яшчэ ў чужых, з жабрачай ласкі.
Горкі гэта хлеб, для горла вязкі.
У школу йшлі малыя з букварамі
І старэйшыя — яны ўжо самі
Па-славянску псалтыры чыталі.
Іншыя ўжо граматына пісалі.
Костачка усіх іх расадзіла,
На тры аддзяленні падзяліла —
І вучыла, душу ўклаўшы ў гэта,
З нейкім ўзнёслым, радасным імпэтам.
А штовечар ў школу йдуць сяляне.
І у кожнага з іх шмат пытанняў.
Костачка чытае ім газеты,
Ёй хапае часу і на гэта.
З кніжак запазычаныя веды
Дазваляюць ёй вясці бяседы
Аб усім амаль, што іх цікавіць.
І дзяўчыну ўжо па вёсцы славяць:
— Добрая яна, ва ўсім паможа!
Дай здароўя ёй, ласкавы Божа...
Першы дзень смяяліся у школе:
— Ой, настаўніца! Ды дай ёй волю,
Яна ж лялькамі іграцца будзе.
Бо ж малая... Гляньце толькі, людзі!
Вучыць хоча — а сама малая...
А урок прайшоў, малышка тая
Правяла яго спакойна, строга.
Хоць і страх таміў яе, нябогу,
Але, практыку прайшоўшы дома, —
Разгубіцца не магла, вядома.
Ну а потым, усё пайшло як трэба:
Вочы дзетак, сінія, як неба,
Шэрыя, як змрок ці цемень ночы,
Пазіралі ёй напружна ў вочы,
Калі кнігі ім яна чытала

Ці расказвала пра што, бывала.
 Год прайшоў, і пачаліся беды:
 Прыстаў пра настаўніцу праведаў,
 І аб тым, што вучаць там па-руску,
 І яшчэ прытым па-беларуску.
 Ён прыехаў на урок у школу:
 — А чаму тут сцены у вас голы
 І няма вялічства партрэта?
 Ёў рускай школе вельмі дрэнна гэта...
 А за ім наведарыся у школу
 Поп, і быў ён вельмі невясёлы:
 — Чаму вучні не пяюць малітвы?
 А на покуці снапочак жыта,
 А на ім сярпок. А дзе ж іконы?
 Ксёндз прыехаў, вельмі абражоны:
 — Школа. Тут жа католікув многа,
 Трэба ж вучняў прыхіляць да Бога.
 Катэхізмам іх вучыць у школе.
 Свецкіх кніг у шафе ў вас найболей,
 А рэлігія, то ж, проша пані.
 Так жэ пшэдмет ест до выкладання...
 Час ішоў. Усё так-сяк вялося,
 І усё ж сысці прыйшлося
 З яснай, простае дарогі,
 Бо казна не дала дапамогі,
 А сялянам падняць школу цяжка...” [4, с. 208–211]

А ўжо потым, як стала вядома з твора, Канстанцыя Буйло накіравалася ў Вільню, дзе ў рэдакцыі газеты “Наша Ніва” яна пазнаёмілася з Янкам Купалам, які потым стаў рэдактарам яе кнігі “Курганная кветка”. Пасля

“З Вільні кінула дзяўчыну доля
 Ёў Горны Скробаў, ў тое Дзеўчаполле,
 Дзе памешчык Дзеўчапольскі з сынам
 Нанялі настаўніцай дзяўчыну,
 Каб яна прыгатавала Толю
 Ёў першы клас гімназіі, не болей...” [4, с. 213]

Нават сама робіць пералік вёсак:

“А куды зноў кіне яе доля
 Пасля Вільні, Чаўшкль і Дзеўчаполля?..” [4, с. 217]

З гэтага вынікае, што Горнае Скробава адназначна было другім па ліку ў настаўніцкай дзейнасці маладой дзяўчыны Канстанцыі пасля атрымання ёй кароткатэрміновых курсаў у Вільні, і было гэта ў 1914 годзе.

І Валянцін Таўлай з Піліпам Пестраком выконвалі стоячы песню паэтэсы...

Нельга пакінуць у баку і такую вытрымку (яна была скампанавана з дакументаў, якія захоўваюцца ў Беларускаму дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва), у якой згадваецца, што сярод іншых заходнебеларускіх паэтаў, а гэта — Валянцін Таўлай, таксама цаніў верш Канстанцыі Буйло “Люблю”: *“Конечно, прежде всего ее знают как автора стихотворения “Люблю наш край...” В 1973 году в одной редакции Буйло попросили вспомнить, как оно писалось. Констанция Антоновна ответила, что в то время они с родителями жили возле Вишнево, там была великолепная природа, даже розовый сад на краю графского лесопарка. Вот и вдохновилась... В редакции опустили кое-что из воспоминаний: как Пестрак и Тавлай, поэты из Западной Белоруссии, рассказывали, что там, за границей, песня стала белорусским гимном и ее исполняли стоя, а Рыгор Ширма свидетельствовал, что и все стихотворения сборника “Курганная ветка” пели. И Констанция Буйло с обидой замечает, что и теперь другие ее стихотворения могли бы стать песнями, но композиторы обходят их вниманием...”* [18].

Да слова, у 1913 годзе беларускі кампазітар Рыгор Шырма настаўнічаў на Лідчыне. У вёсцы Вялікія Канюшаны жыву, а ў Агародніках працаваў.

Вынік — адкрыццё экспазіцыі “Песня, даўжынёю ў жыццё”

Навуковым супрацоўнікам Алесем Хітруном Лідскага гісторыка-мастацкага музея была ўзнята тэма даследавання настаўніцтва Канстанцыі Буйло на Лідчыне і змешчана на сайце Лідскага гісторыка-мастацкага музея [13]. Сродкі масавай інфармацыі — “Лідская газета” [15], “Наша слова” [9] — пазнаёмілі чытача пра пракладзеныя Алесем Хітруном пошукі гэтай узнятай тэмы. Вынікам правядзення даследавання творчай дзейнасці і жыццёвых пуцявін паэтэсы і з нагоды 130-годдзя з дня нараджэння беларускай паэтэсы Канстанцыі Буйло ў Доме Валянціна Таўлая Лідскага гісторыка-мастацкага музея ў студзені 2023 года была ўрачыста адкрыта экспазіцыя “Песня, даўжынёю ў жыццё”. Чым значная гэтая асоба для Лідчыны? Якія вядомыя асобы пакінулі сваю значнасць у біяграфіі і творчай дзейнасці паэтэсы? Якія загадкі і таямніцы затоены ў біяграфіі Канстанцыі Буйло? Які яе верш стаў песняй-гімнам? Як успрымаў гэты твор заходнебеларускі паэт Валянцін Таўлай? Хто паспрыяў ёй у творчым сталенні? Гэта і не толькі можна даведацца падчас экскурсіі па экспазіцыі. На экспазіцыі можна пабачыць факсімільнае выданне першай кнігі паэтэсы, прадстаўлены фотаматэрыялы (на іх Канстанцыя Буйло зафіксавана таксама побач з вядомымі пісьменнікамі і дзеячамі культуры, са сваякамі ў маладыя гады і г. д.), гісторыя напісання вядомай песні на словы паэтэсы, дваццаць цікавых фактаў з жыцця гераіні выставы, а таксама капійныя варыянты яе першых вершаў, вокладак кніг і іншае. Разам з тым, можна паслухаць песню і паглядзець відэакліп песні “Люблю наш край” у выкананні Алесі з групы беларускага ансамбля “Сябры”, а яшчэ лепш, сыграць самому на баяне, які размяшчаецца на экспазіцыі [10], [12], [14].

Усё ж, на гэтым кропку ставіць нельга. Жыццё творцы — гэта патаемны бок для даследчыка. Гісторыя раскрывае свае сакрэты. З цягам часу невядомае становіцца вядомым. У народзе кажуць: “Хто не ведае мінулага свайго

краю, той не мае будучыні”. А будучыні быць. Яе лёс залежыць ад нас, сучаснікаў. І сцяжынку на яе зямлі мы павінны пакінуць такой, па якой з гонарам пройдуць паслядоўнікі. Родны кут — гэта пупавіна, якая трымае земляка. Нездарэмна аб гэтым зазначыла і Канстанцыя Буйло ў 1913 годзе, за год да свайго настаўніцтва на Лідчыне ў вершы “Люблю”, які пазней стаў неафіцыйным гімнам нашай краіны:

*Люблю наш край — старонку гэту,
Дзе я радзілася, расла,
Дзе першы раз пазнала шчасце,
Слязу нядолі праліла.
Люблю народ наш беларускі,
Хаціны ў зеленыя садоў,
Залочаныя збожжам нівы,
Шум нашых гаяў і лясоў,
І рэчку, што імкліва воды
Імчыць ў нязведаную даль,
І схілы берагоў пясчаных,
І яснасць чыстых яе хваль.
Люблю вясну, што ў кветкі, зелень
Аздобиць радасна зямлю,
Буслоў на гнёздах клекатанне
І спеў жаўроначка люблю.
Гарачую спякоту лета
І буру летнюю з дажджом,
Як гром грывіць, а ў чорных хмарах
Маланка зіхаціць агнём.
І восень сумную люблю я,
І першы звон сярпоў і кос,
Як выйдуць жнеі збожжа жаці,
А касары — на сенакос.
Люблю зіму з яе марозам,
Што вокны прыбярэ ва ўзор,
І белы снег, што, ўкрыўшы поле,
Ірдзіцца бляскам ясных зор.
Люблю ў пагодную я ночку
Дапозна на дварэ сядзець,
Сачыць за сініх зор мігценнем,
На месяц залаты глядзець.
І песню родную люблю я,
Што дзеўкі ў полі запяюць,
А тоны голасна над нівай
Пераліваюцца, плывуць.
Усё ў тым краі сэрцу міла,
Бо я люблю край родны мой,
Дзе з першым шчасцем я спазналась
І з гора першаю слязой.
1913*

Магіла Канстанцыі Буйло ў Вішневе (Валожынскі раён, Мінская вобласць), перавезеная з Масквы ў 1989 годзе. Фота з архіва Аляксандра Жалкоўскага

Спіс выкарыстаных крыніц

1. **Базырэвіч, М.** Пяснярка роднага краю / М. Базырэвіч // Уперад. — 1989. — 14 студз. — С. 3.
2. **Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛІМ).** — Фонд 68. Воп. 1. Спр. 151. Адз. зах. 21. Ліст 4–5.
3. **Беларуская палічка : Беларуская электронная бібліятэка** [Электронны рэсурс]. — 1996. — Рэжым доступу: https://knihi.com/none/Homan_pdf.zip.html#5152-1916-8.pdf/ https://files.knihi.com/Knihi/Pieryjodyka/mab.lt/Dauniejsyja/Vilnia/Homan_bielaruskaja_wilenskaja_czasopis_Homan_bielorusskaja_vilenskaja_casopis_Wilnia_1916-1918.pdf.zip/5152-1916-8.pdf. — Дата доступу: 13.09.2023.
4. **Буйло, К.** ...Коціца рэха : вершы, паэма, лісты / Канстанцыя Буйло ; укладанне, прадмова Д. Чаркасавай. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1993. — 287 с. [4] л. іл.
5. **Гардзіцкі, А.** Сустрэчы / Аляксей Гардзіцкі. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1972. — 103 с.
6. **Гарэцкі, М.** Гісторыя беларускае літаратуры / Максім Гарэцкі ; уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1992. — 479 с. [16] л. іл.
7. **Жалкоўскі, А.** Вучыла дзетак паэтэса. А дзе? / Аляксандр Жалкоўскі // Гіеўскі край. — 2010. — 7 жн. — С. 5.
8. **Калодка, І.** [Вёска] Цацкі Беліцкай вол. Лідскага пав. // Наша ніва. — 1908. — 31 ліп. (Факсімільнае выданне. — Вып. 1. — Мінск : Тэхналогія, 1992. — С. 6–7.
9. **Круповіч, А.** Чаўшклі? Чашэйкі? Горнае Скробава?.. Дзе вучыла дзетак маладая паэтэса? / Аляксей Круповіч // Наша слова. — 2021. — № 6 (1521). — 10 лют. — С. 8.
10. **Людское ТВ / В доме Тавлая открылась выставка, посвященная Констанции Буйло** [Электронный ресурс]. — 2023. — 4 февр. — Режим доступа: <https://>

tv-lida.by/v-dome-tavlaya-otkrylas-vystavka-posvyashhennaya-konstantsii-bujlo/. Дата доступу: 25.09.2023.

11. **Ляшук, В. Я.** Літаратурная Берасцейшчына: краязнаўчыя нарысы, партрэты, артыкулы / В. Я. Ляшук, Г. М. Снітко. — Мінск : Літаратура і искусство, 2008 г. — 320 с.

12. **Навіны.** “Песня даўжынёю ў жыццё”: сайт Лідскага гісторыка-мастацкага музея [Электронны рэсурс]. 2023. — 30 студз. — Рэжым доступу: <https://lixmuseum.by/be/pesnya-dauzhynouu-i-zhyttsyjo/>. Дата доступу: 25.09.2023.

13. **Навучова-даследчая дзейнасць.** Вучыла дзетак паэтэса. А дзе?: сайт Лідскага гісторыка-мастацкага музея [Электронны рэсурс]. 2020. — 14 лютага. — Рэжым доступу: <https://lixmuseum.by/ru/vuchyla-dzetak-paetesa-a-dze/>. Дата доступу: 25.09.2023.

14. **Мацулевіч, А.** Граў баян, лілася песня “Люблю наш край”... / Аляксандр Мацулевіч // Лідская газета. — 2023. — № 8 (13383). — 1 лют. — С. 7.

15. **Мацулевіч, А.** Чаўшклі? Чаіэйкі? Горнае Скробава?.. Дзе вучыла дзетак маладая паэтэса? / Аляксандр Мацулевіч // Лідская газета. — 2021. — № 6 (13176). — 27 студз. — С. 19.

16. **Пісьменнікі савецкай Беларусі : кароткі даведнік** / [складальнік А. К. Гардзіцкі]. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1981. — С. 45.

17. **Проза.ру.** / Марія Купчинова. Изгибы истории или семь загибов на версту. Часть 4 [Электронный ресурс]. — 2017. — 3 сент. — Режим доступа: <https://proza.ru/2017/03/21/1346>. — Дата доступа: 12.09.2023.

18. **СБ. Беларусь сегодня** / Песня длиною в жизнь [Электронный ресурс]. — 2013. — 15 янв. — Режим доступа: <https://www.sb.by/articles/pesnya-dlinoyu-v-zhizn.html>. — Дата доступа: 12.09.2023.

19. **Prawy bielaruskaj mowy** // Нотан (Гоман) : беларуская газета. — Вільня, 1916. — № 8. — 8 сак. — С. 3.

Вольга Іванова

СКЛАД ЗБОРАЎ БЕЛАРУСКАГА МУЗЕЯ ІМЯ І. ЛУЦКЕВІЧА Ў ВІЛЬНІ Ў СВЯТЛЕ АКТАЎ ПРЫЁМУ-ПЕРАДАЧЫ НА ДЗЯРЖАЎНАЕ ЗАХОЎВАННЕ

Беларускі музей імя І. Луцкевіча ў Вільні (1921–1945) (далей — Музей) быў адным з самых значных сховішчаў прадметаў, дакументаў і кніг, што адлюстроўвалі гісторыю і культуру Беларусі. Яго зборы на працягу 1944–1946 гг. былі перададзены ў дзяржаўныя сховішчы Літвы і Беларусі, а сам Музей спыніў існаванне. Да сённяшняга часу іх агульны аб’ём ацаніць даволі складана з-за раскіданасці, маладаступнасці і страты часткі крыніц. У межах дадзенага артыкула прапануецца зрабіць колькасную ацэнку збораў Музея па знойдзеных актах прыёму-перадачы ў дзяржаўныя сховішчы, а таксама параўнаць іх з іншымі крыніцамі — інвентарнымі кнігамі (каталогамі, вопісамі) і ўспамінамі.

18 траўня 1945 г. дырэктар Мастацкага інстытута Літвы В. Юркунас, атрымаўшы дазвол намесніка наркама асветы ЛССР М. Мешкаўскене і ўзгадніўшы гэта з АН ЛССР, разам са сваімі супрацоўнікамі Атанасам Гудайцісам, Мечыславам Булакам, Пятром Александровічам і Стасісам Вайткусам, якія

ўдзельнічалі ў ацэнцы і адборы экспанатаў на папярэдніх этапах, а таксама пры ўдзеле дырэктара Музея Ю. Пятруліса і дырэктара Этнаграфічнага музея пры Інстытуце гісторыі АН Літвы У. Дрэмы 19 і 21 траўня правялі адбор экспанатаў у памяшканні Музея па вул. св. Ганны, 4 [1]. У выніку для захоўвання ў Мастацкім інстытуце былі адабраны наступныя экспанаты:

- Арыгінальныя акварэльныя і графічныя малюнкi, дрэварыты, медзьярыты, літаграфіі Рэмбранта, Калота, Сальватора Росы, Дж. Б. Піранэзі, Я. Рустэма, І. Трутнева, М. Кулешы, А. Мальчэўскага, Я. Сівіцкага, Я. Белазора, Я. Быхаўца. Я. Швыркоўскага і інш. студэнтаў і выкладчыкаў факультэта мастацтваў Віленскага ўніверсітэта, Санкт-Пецярбургскай акадэміі вытанчаных мастацтваў і інш. Усяго 403 адзінкі, пераважна з раздз. ІКЛ-1[2] “У-Рысункі ручныя ў папках”.

- Карціны і абразы з раздзела “S-мастацтва”, у т.л. карціна Ф. Смуглевіча “Прывоз урны з прахам памершага. Кароль на троне і 9 жаночых постацяў”, В. Сляндзінскага “Жаночы партрэт”, Я. Рустэма і невядомых аўтараў.

- Уратаваныя ў 1944 г. абразы з Троіцкай праваслаўнай Віленскай царквы, а таксама іншыя праваслаўныя абразы, царкоўныя скульптуры, абрадавыя рэчы (антымінсы) з праваслаўных і ўніяцкіх цэркваў, крыжы і металічныя абразкі (раздз. В і D). Усяго 181 прадмет, частка незаінвентарызаваная.

Перагляд экспанатаў Музея літоўскай камісіяй (камісіямі) працягваўся з лістапада 1944-га да канца чэрвеня 1945 г. Усяго было прагледжана каля 5 тыс. экспанатаў і каля 30 тыс. кніг. 18 чэрвеня 1945 г. дырэктарам Інстытута гісторыі АН Літвы было даручана У. Дрэме, тагачаснаму кіраўніку этнаграфічнага музея, прыняць экспанаты і літаратуру Музея на захоўванне [3]. На працягу ліпеня была завершана інвентарызацыя, сістэматызацыя і ўпакоўка. У адпаведнасці з катэгорыямі атрыманых ад Музея экспанатаў, паміж Ю. Пятрулісам і У. Дрэмам, спасылаючыся на рэзалюцыі М. Мешкаўскене, 1 жніўня 1945 г. быў складзены акт прыёму-перадачы 12 125 прадметаў, 20 178 кніг і 160 адзінак інвентару музея (сталоў, шафаў, паліц, скрынак і інш.) [1]. Усе экспанаты ў вопісе падзелены на 3 катэгорыі: этнаграфічныя (2441 адз.), археалагічныя (1120 адз.) і гістарычныя (8564 адз.).

Да этнаграфічных збораў аднесены вясковыя і гарадскія вышываныя тканіны з розных месцаў, вясковыя і шляхецкія строі і абутак, у тым ліку слуцкія паясы (№№ 717–726), праваслаўная і каталіцкая літургічная вопратка, абразкі і інш. металічныя вырабы, невялікая колькасць саламяных, касцяных і скураных вырабаў, вядомы вясельны каравай з в. Кабылякі Ваўкавыскага пав., спечаны Надзеяй Глебiк у жніўні 1936 г. (2247), кераміка, шкло, жывапіс, графіка, малюнкi з сялянскага жыцця, мэбля, цацкі, музычныя інструменты, муляжы сялянскіх прыладаў, зброя турэцкая, індыйская, арабская, дошкі з яўрэйскімі малітвамі, фотаздымкі ікон, паштоўкі, папка са статыстычнымі звесткамі перапісу насельніцтва Віленскага краю за 1919 г. Археалагічная частка складалася з каменных і металічных вырабаў, глінянага посуду, фрагментаў посуду, цэгля, археалагічных замалёвак Я. Драздовіча, фотаздымкаў археалагічных прадметаў.

Самая вялікая гістарычная частка складалася са зброі, даспехаў пачынаючы з XVI ст. У яе складзе ў т.л. знаходзілася шабля кн. Вітгенштэйна з похвай 1812 г., крамянёвыя пісталеты, кулі, сабраныя Я. Драздовічам на Наваградскім замку, турэцкія, французскія, нямецкія шаломы і інш. У складзе

раздзела вайсковай формы была перададзена поўная амуніцыя (шапка, пояс ад шаблі, эпалеты, крыж пачэснага легіёна, парадны і штодзённы мундзір) паручыка 19-га ўланскага палка Грыгаровіча (695–702). Полк быў створаны на тэрыторыі Літвы і Беларусі Наполеонам у кампаніі 1812 г. Таксама ваенная форма 1812 г. з лагойскай калекцыі гр. Канстанціна Тышкевіча (703), парадны фрак рэктара Віленскага ўніверсітэта, вышыты золатам з XIX ст. (9409) і інш.

Была перададзена вялікая колькасць антымінсаў на шоўку (534), 49 пергамінаў, срэбныя і бронзавыя пярсцёнкі-пячаткі, у т.л. срэбны сігнет XII ст., з гербам і літарамі MB, знойдзены каля Вільні (1052), срэбны сігнет XV ст. смаленскага князя (1056) і інш. з Вільні, Менску, Слуцку, Гродна, і, напрыклад, гумавы штамп з XX ст. з надпісам на літоўскай мове “Spaudunys” (8274). У пераліку таксама быў фаянсавы посуд з малюнкамі, шклянныя вырабы з урэцкай мануфактуры, з дэпазыту 1937 г. Баляслава Данейкі з Каросны Наваградскага павету, Веры Абрамовіч з Вільні (1939 г., 2109) і інш. З металічных вырабаў: пара кайданоў абшытых скурай з Вільні (XIX ст.), металічны посуд, срэбныя прыстасаванні для адпраўлення рэлігійных абрадаў, драўляныя крэслы, прывезеныя І. Луцкевічам з Дзісеншчыны. Са скульптурнай калекцыі: гіпсавая скульптура “Два краўцы”, мастака парыжскай школы беларускага паходжання Пінхуса Крэменя, барэльеф Францішка Аляхновіча, работы Арлоўскага, гіпсавыя бюсты Э. Тышкевіча і гр. Плятара і інш., вялікая колькасць гравюр на паперы (466), экслібрысы, візіткі, білеты, паштоўкі, фотаздымкі, клішэ, нумізматычная калекцыя на 3679 аб’ектаў і 243 тамы кніг. Частка прадметаў, у колькасці не менш як 1150 адзінак (пераважна клішэ, паштоўкі, фотаздымкі) была неінвентарызаваная, але пазначалася ў агульнай колькасці перададзенага. Меліся дублеты. У гэтым выпадку адзін экзэмпляр адкладаўся для перадачы ў БССР. Інвентарныя нумары, што пазначаліся ў актах, былі з розных інвентарных кніг, каталогаў і вопісаў Музея.

Большая частка абсталявання самога Музея была таксама перададзена ў Этнаграфічны музей. Гэта сталы, шафы, крэслы, этажэркі, лаўкі, вогнетушыцель, чарнільніца, флагшток, прэс-пап’е, пыласос, гадзіннік, пішучая машынка і інш. 20 кніжных паліц, драўляная шафа і этажэрка былі перададзены ў Этнаграфічны музей, 7 драўляных сталоў і 2 медныя скрынкі — у Акадэмію навук і 1 шуфлядка — у Інстытут гісторыі. У акце ад 1 жніўня 1945 г. таксама пазначалася, што частка дакументаў Музея знаходзілася на той час у архіве НКУС ЛССР і ў сутарэннях касцёла св. Міхаіла. Там у пятнаццаці сярэдніх нумараваных скрынках пазначана: 3724 адзінкі гістарычных дакументаў за XV–XIX стст., 340 рукапісных кніг і 554 старадрукаваныя кнігі. Усяго 4618 аб’ектаў.

21 чэрвеня 1945 г. наркам асветы Літвы Юозас Жугжда дасылае ў Мінск тэлеграму аб тым, што матэрыялы Музея падрыхтаваны да перадачы [4]. У канцы ліпеня ў Вільню Цімафеем Гарбуновым была камандзіравана супрацоўніца БДМВАВ Е. М. Заклінская, якая павінна была суправаджаць экспанаты [5]. У пачатку жніўня 1945 г. гэтая частка збораў Музея была перавезена ў Мінск. Доўгі час даследчыкаў цікавіла пытанне аб колькасці трапіўшых у БССР прадметаў. Газетныя публікацыі тых часоў паведамлялі пра перадачу Музея цалкам. У іх падаваўся і аб’ём перададзеных збораў у 20 тыс. адз. зах. [6]. У 2004 г. В. У. Скалабанам быў апублікаваны газетны артыкул “Лёс

каштоўнасцей Віленскага беларускага музея”, дзе на падставе выяўленых у НАРБ дакументаў называлася лічба — у 10.321 перададзеных адз.зах.

Нядаўна ў Літоўскім архіве літаратуры і мастацтва (LLMA) быў выяўлены чарнавік акта прыёму-перадачы збораў Музея ў БССР, а ў БДМВАВ — адпаведныя вопісы перададзеных прадметаў і кніг. Колькасць прадметаў і кніг у чарнавіку акта і вопісах супадае. У чарнавіку акта пазначана, што спецыяльная камісія для перадачы матэрыялаў і кніг Беларускага музея ў складзе М. Мешкаўскене, А. Даўкшы і Ю. Пятруліса перадала прадстаўнікам БССР вылучаныя імі музейныя фонды ў колькасці: 143 скрыні, 6 куфараў і 5 асобных звязак. У іх: 8040 прадметаў, 36 306 кніг, 2392 брашуры, 2777 перыядычных выданняў, 71 геаграфічная карта. У дадатку да акта былі складзеныя:

1. Спіс экспанатаў №№ 1–8040.

2. Спіс кніг і брашур №№ 41 546 адзінак.

3. Копія пратакола Камісіі па перадачы маёмасці Віленскага беларускага музея БССР на рускай мове [7].

“Список музейных экспонатов, передаваемых Белорусской ССР” сёння знаходзіцца ў БДМГВАВ і ўяўляе сабой прашытую кнігу з машынапіснымі запісамі ў выглядзе табліцы на 24 аднабаковых старонках. На тытульнай старонцы ёсць чарнавы надпіс алоўкам “музейный фонд из Вилен.” Ніякіх іншых запісаў аб прыналежнасці апісаных прадметаў да Музея не маецца. Табліца складаецца з чатырох граф: нумар п/п, назва прадмета, інвентарны нумар (па нумарацыі Музея), заўвагі (як правіла новыя інвентарныя нумары БДМВАВ, дапісаныя ад рукі). Прадметы апісаныя па раздзелах (скрыні не па-парадку).

Першым з’яўляецца раздзел археалогіі (скр. 18, 54, 55). Гэта 55 неінвентарызаваных археалагічных прадметаў з Наваградскага замчышча, разам з адным з планаў іх знаходжання, зробленым Я. Драздовічам, а таксама 3 галаснікі Барысаглебскай царквы ў Гродне (і 2 гаршка з Рагачоўскага пав.).

Другі раздзел — гэта клішэ (скр. 39–51) у колькасці 2273 адзінкі з інвентарнымі нумарамі згодна з інвентарнай кнігай друкарскіх клішаў (ІКК) [8]. Розніца з інвентарнай кнігай складае 200 дадатковых адзінак клішэ, у вопісе паведамляецца пра наяўнасць толькі 6 неінвентарызаваных клішэ. Па выніку, пазней у зборах БДМВАВ выявілася 2373 адзінкі клішэ, 2005 з якіх, згодна з рашэннем камісіі, былі знішчаныя ў 1952 г.

Трэці раздзел “Скульптура” ўключаў скр. 1–5, 9, 13 і асобна запакаваныя дзве скульптуры Хрыста XVIII ст. з Дзісенскага пав. (212 і 213) і люстэрка Мінскай масонскай ложы (пачкі 58–60). Усяго 66 адзінак. Пераважна гэта драўляныя царкоўныя скульптуры з Валкавыскага, Лідскага, Навагрудскага, Пружанскага, Пастаўскага і Вілейскага паветаў, а таксама кійкі, скрынкі і драўляныя фігуры работы Я. Драздовіча.

Чацвёрты раздзел “Кераміка” (скр. 6–8, 10, 12, 14–17) — 916 адзінак уламкаў з Навагрудскага, Гальшанскага, Крэўскага замкаў, Каложскай царквы і інш., а таксама геалагічныя і мінералагічныя прадметы колькасцю 214 штук.

Пяты раздзел “Этнаграфія” (скр. 11, 22), усяго 94 прадметы, у т. л. арыгінальны каравай з пшоннага белага цеста, прысланы з Ваўкавыскага пав. ў рэдакцыю газеты “Наша Ніва” ў 1913 г., яйкі-крашанкі, этнаграфічныя замалёўкі, табакерка і скрынка Я. Драздовіча, адзенне, тканіны, васкавыя фігуркі.

Шосты раздзел “Іканаграфія і мастацтва” (скр. 19–21), у асноўным іконы, карціна Я. Драздовіча “Усяслаў Чарадзеі”, партрэт М. Багдановіча — толькі 28 адзінак, усё астатняе фотаздымкі і малюнкi Мінска (34 адз.), студэнцкіх саюзаў (69), беларускіх дзеячаў (196), Віцебска (26), культурных арганізацый (90), ваенных (27), ТБШ (93), школ (173), малюнкi “Нашай Нівы” (82 адз.), палітычных арганізацый (69), акварэльных малюнкi, планы, афішы і інш. — усяго 1664 адз. Ёсць дадатковыя старонкі з расшыфроўкай нумароў у адпаведнасці з нумарацыяй БДМВАВ.

Сёмы раздзел “Сфрагістыка” (скр. 23, 503 адз.), уключаючы пячаткі, адбіткі пячатак, у т.л. сургучных, 3 неінвентарызаваныя пячаткі Яна Сабескага на гіпсе, 5 неінвентарызаваных штампаў Л. Дубейкаўскага, 22 Драгічынскія алавяныя пломбы XIII ст.

Восьмы раздзел “Нумізматыка” (скр. 24, 362 прадметы) у т.л. бронзавыя медальёны і іконы, 14 прадметаў, што належалі І. Луцкевічу, туфлі з княжаскіх магіл у Давід-Гарадку, пярсцёнкі-пячаткі (сігнеты), папяровыя грошы і інш.

Дзевяты раздзел “Жывапіс” (скр. 25, 29–31, 33, 35), 1694 адзінкі: драўляныя іконы, малюнкi Драздовіча і Дубейкаўскага, фотаздымкі прац Дубейкаўскага, яго архітэктурныя праекты і планы, замалёўкі П. Сергіевіча і інш.

У агульнай нумарацыі ёсць недакладнасці, таму агульная іх лічба — менш на 310 адзінак і складае 7730. Самая вялікая колькасць экспанатаў — гэта клішэ, фотаздымкі і жывапіс, самыя старажытныя датаваныя прадметы — Драгічынскія пломбы XIII ст. і медальён-змеявік XII ст., знойдзены на Дзвіне каля Віцебска. Падзел на раздзелы, як і ў іншых актах прыёму-перадачы, а таксама ІКЛ-1 даволі ўмоўны і ў далейшым вывучэнне было б мэтазгодна ажыццяўляць па прынцыпе паходжання прадметаў, а таксама іх гістарычнай і культурнай значнасці.

Акрамя “Спіска музейных экспанатаў, перадаваемых Беларускай ССР”, быў складзены таксама “Спісок кніг і брошюр, перадаваемых Беларускай ССР” на 118 стар. Па ім можна меркаваць, што скрынкі прадметаў і кніг нумараваліся валава ў абодвух спісах. Агульная колькасць кніг супадае з чарнавіком акта перадачы (41 546). Колькасць асобных найменняў кніг па спісе ў 6 разоў меншая (7033). Значная колькасць назваў кніг, выдадзеных у Заходняй Беларусі БНТ і іншымі віленскімі выдавецтвамі, мела шмат асобнікаў — да некалькіх дзясяткаў. Напрыклад “Prawda o “celi Konrada”: w setną rocznicę procesu filomatów / Ant. Łuckiewicz. Wilno: Nakładem Białoruskiego Towarzystwa Wydawniczego, 1923. 12 с.” — 30 асобнікаў; “Ziemlarobskaja čytanka / Ad. Klimovič. Vilnia: Vydańnie “Biełaruskaj Krynicy”, 1932” — 32 асоб.; “Majovaja čytanka: (ab viery, nadziei i lubovi) / Viktor Šutovič. Vilnia: Adam Stankievič, 1940. 159 с.” — 3 асоб., замежныя і больш старыя выданні былі пераважна па адным асобніку.

Такім чынам, агульная колькасць перададзенага з Музея на дзяржаўнае захоўванне ў сховішчы Беларусі і Літвы склала амаль 90 тыс. адзінак: каля 21 тыс. прадметаў, каля 62 тыс. кніг, каля 7 тыс. рукапісаў і архіваў (гл. Дадатак 1), у той час як заінвентарызавана ў Музеі было толькі 26 з паловай тыс. адзінак (Дадатак 2). Найбольшую колькасць сярод вызначанага складалі кнігі (сярод якіх значная частка дублетных). Янка Шутовіч у сваіх успамінах кажа, што, паводле ягоных падлікаў, на дзень ліквідацыі Музея ў ім было больш за 50 000 экспанатаў, а ў бібліятэцы больш за 25 000 тамоў кніг, што

прыблізна адпавядае актам у раздзеле кніг, не адпавядае ў раздзеле прадметаў і зусім выключае раздзел архіваў.

Дадатак 1. Колькасць прадметаў, кніг і архіваў Музея, згодна з актамі перадачы

	прадметы	кнігі	рукапісы і архівы	
15–16 жніўня 1944			1066	
18 мая 1945	800			
1 жніўня 1945	12 125	20 243	1000	
8 жніўня 1945	8040	41 546 (7033)		
12 студзеня 1946			4618	
Усяго	20 965	61 789 (27 276)	6684	89 438 (54 925)

Дадатак 2. Колькасць прадметаў, кніг і архіваў Музея, згодна з інвентарнымі кнігамі

	прадметы	кнігі	рукапісы і архівы	
ІКД-1, ІКД-2 [9]	9421			
ІКК [8]	2186			
КНм [10]	3164			
КМ [11]		75		
ІКБ [12]		5427		
Вопіс, 1944 [13]			4973 дакументаў + 283 архіўныя справы	
Каталог беларускіх народных песень			906	
Усяго	14 771	5502	6162	26 435

Спіс крыніц і літаратуры

1. *LCVA (Lietuvos centrinis valstybės archyvas)*. — Ф. 1016. Воп. 1. Адз. зах. 13. Арк. 1–4. Справаздача дырэктара Віленскага этнаграфічнага музея АН ЛССР У. Дрэмы аб адборы экспанатаў Віленскім мастацкім інстытутам. Літ. м. 22.05.1945.
2. *БДАМЛМ*. — Ф. 518. Воп. 1. Адз. зах. 1128. — 278 л. Інвентарная кніга № 1 прадметаў Музея №№ 1–[2608]. Складзена Антонам Луцкевічам і Пётрай Сергіевічам. 3 пазнакамі і нумарацыяй У. Дрэмы. 1922 — [1941] (ІКЛ-1).
3. *LCVA*. — Ф. 1016. Воп. 1. Адз. зах. 9. Л. 32. Справаздачы і ліставанне Інстытута гісторыі АН ЛССР за 1945 г.
4. *НАРБ*. — Ф. 790. Воп. 1. Адз. зах. 3. Тэлеграма Ю. Жугжды. Рус. мова. 21.06.1945.
5. *НАРБ*. — Ф. 4п. Воп. 47. Адз. зах. 57. Л. 173. Ліст Ц. Гарбунова К. Прэйкшасу. Рус. мова.
6. *Perduodamas Vilniaus Baltarusių Muziejus Baltarusijos TSR* // “Tiesa”. 1944. — № 33. — 15 снежня. — С. 4; Дар беларусскаму народу // “Советское искусство”. — 1944. — № 4. — 22 января. — С. 1; Дар тудящихся Литвы беларусскаму народу (гр. Гальперин) // “Литва”. — 1945. — № 50. — 13 марта. — С. 3.

7. **LLMA.** — Ф. 476. Воп. 1. Адз. зах. 9. Л. 168–171. Чарнавікі пратаколаў паседжання камісіі па перадачы экспанатаў Віленскага беларускага музея ў БССР ад 24.11.1944 і ад 20.03.1945 і праект акта перадачы маёмасці Беларускага музея.

8. **Архіў LNM (Lietuvos nacionalinis muziejus).** — Воп. 3. Адз. зах. 11. — 834 л. Інвентарная кніга друкарскіх клішаў (ІКК). №№ 1–2186.

9. **Архіў LNM.** — Воп. 3. Адз. зах. 25. — 472 л. Інвентар Беларускага Музею ім. Івана Луцкевіча. I. 1–4978. Складзена Антонам Луцкевічам, Пётрам Сергіевічам і Уладасам Дрэмай (ІКД-1); Архіў LNM. Воп. 3. Адз. зах. 26. 405 л. Інвентар Беларускага Музею ім. Івана Луцкевіча. II. 4979–9421. Складзена Уладасам Дрэмай (ІКД-2).

10. **Архіў LNM.** — Воп. 3. Адз. зах. 27. — 96 л. Кніга рэгістрацыі манет [нумізматыкі, баністыкі і фалерыстыкі] Віленскага беларускага музея. №№ 1–3164. Складзена Антонам Луцкевічам (КНМ).

11. **Архіў LNM.** — Воп. 3. Адз. зах. 28. — 47 л. Каталог мапаў бібліятэкі Беларускага музея ім. Івана Луцкевіча ў Вільні. №№ 1–75. Складзена Уладасам Дрэмай (КМ).

12. **LMAVB (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos).** — Ф. 21–378. 230 л. Інвентарная кніга бібліятэкі Беларускага музея імя І. Луцкевіча. Пералік 5427 кніг. Апісанне зроблена У. Дрэмай. 25.01.1941–19.04.1943 (ІКБ).

13. **LMAVB.** Ф. 21–2163. Вопіс старадрукаў і рукапісаў Віленскага беларускага музея. Складзена Уладасам Дрэмай. 07.05–15.08.1944 г.

Аляксандр Адліванчык

ЯК ІВАН ЛУЦКЕВІЧ СТАЎ “В. ЛЮСКЕВІЧАМ”? (Заўвагі да публікацыі аргенцінскіх нататкаў Антона Коршуна)

Уводзіны. У 1999 г. у двух красавіцкіх нумарах газеты “Голас Радзімы” выйшла публікацыя пад загалоўкам “У Аргенціну па шчасце. З дзённіка Антона Коршуна”. З прадмовы да дзённіка мы даведваемся, што яго аўтарам быў заходнебеларускі селянін (ураджэнец Ляхавіччыны), які ў 1930 г. выправіўся на заробкі ў Аргенціну, пражыў у гэтай краіне больш за тры дзесяцігоддзі і толькі ў 1964 г. вярнуўся на радзіму. На момант публікацыі дзённіка яго аўтара (а Антон Коршун нарадзіўся ў 1893 г.) яўна не было ў жывых. Яго аргенцінскія нататкі падрыхтаваў да друку ляхавіцкі краязнавец М. Ш. Турыянскі. Дзённікавыя запісы А. Коршуна ахопліваюць практычна ўвесь аргенцінскі перыяд яго біяграфіі — з 1930 па 1964 г. Хроніка падзей жыцця беларускага вяскоўца на чужыне, што ўмясціліся ў тры з лішкам дзесяцігоддзі, здавалася б, магла заняць таўшчэзны том. Рэальна дзённік А. Коршуна займае... сціплыя паўтары старонкі газетнага фармату А3, хай сабе і дробным шрыфтам. Тлумачэнне знаходзім у рэдакцыйнай прадмове да публікацыі: “Падрабязныя дзённікі” А. Коршуна не захаваліся, публікатар М. Ш. Турыянскі сабраў і падрыхтаваў да друку толькі нешматлікія рэшткі запісаў, што сталіся ў дамашнім архіве гэтага гастарбайтара з Ляхавіччыны [гл. 11, с. 10].

Апісанне эмігранцкага побыту 1930-х гг. — першага дзесяцігоддзя А. Коршуна ў Аргенціне — у яго дзённікавай хроніцы ідзе ўперамежку з экскурсамі ў тагачаснае палітычнае жыццё далёкай паўднёваамерыканскай краіны. Пасажы А. Коршуна пра падзеі на “палітычным алімпіе” Аргенціны — сапраўдны гісторыка-палітычны “лікбез” для большасці беларускіх чытачоў яго дзённіка. З нататкаў эмігранта мы даведваемся пра

існаванне такіх аргенцінскіх палітыкаў 1930-х гг., як ваенны дыктатар Хасэ-Фелікс Урыбуру, прэзідэнт Агусцін Хуста і Іпаліт Ірагажон (заўважым: апошняя прозвішча гучыць даволі экзатычна, нават для Лацінскай Амерыкі). У сярэдзіне 1930-х гг. пазначана прэзідэнцтва Хуана-Дамінга Перона, віцэ-прэзідэнтам пры якім была яго ж жонка Эва Перон. А недзе на мяжы 1930–1940-х гг. у Аргенціне настае праўленне Артура Франдзізі, які забараніў мясцовую кампартыю, каб пазбавіць “агентаў Сталіна” палітычнага ўплыву [гл. 14, с. 8]. З цікавасцю прачытаная бальшынёй чытачоў “Голас Радзімы” палітычная хроніка Аргенціны ў пасмяротнай публікацыі А. Коршуна, зрэшты, будзе зусім іначай успрынятая людзьмі дасведчанымі. Так, гісторыка-палітычная канва яго “дзённіка” не вытрымлівае нават першаснай праверкі па агульнадаступных даведніках. Дзіўнае прозвішча Ірагажон аказваецца скажэннем прозвішча аргенцінскага прэзідэнта Іпólита Ірыгоена (ці магчымы такі “ляп” у дзённіку чалавека, што жыве ў Аргенціне і паспеў застаць там праўленне І. Ірыгоена?). Яшчэ горш атрымалася з прэзідэнтамі Х.-Д. Перонам і А. Франдзізі: праўленне абодвух зусім не прыпадае на 1930-я гг. І той і другі з гэтых палітыкаў правілі Аргенцінай ужо пасля II Сусветнай вайны, апошні з двух перыядаў праўлення Х.-Д. Перона прыпадае на 1-ю палову 1970-х гг. Недакладныя і звесткі пра жонку Х.-Д. Перона Эву: віцэ-прэзідэнтам Аргенціны яна не была. Віцэ пры сваім мужы-прэзідэнце стала наступная жонка Перона Ісабэль; яна заняла гэтую пасаду ў 1973 г., калі былі беларускі гастарбайтар Антон Коршун ужо не жыве ў Аргенціне, задоўга да таго вярнуўшыся на радзіму. Прэзідэнт А. Франдзізі (абраны на пасаду ў 1958 г., а не ў канцы 1930-х гг.) сапраўды забараніў кампартыю Аргенціны, толькі называць пры гэтым камуністаў “агентамі” Сталіна — ужо мёртвага — ён наўрад ці мог.

Што ж за нататкі апублікавала газета “Голас Радзімы”? Блытаніны ў іх зашмат нават для пазнейшых мемуараў рэальнага сведкі падзей, што і казаць пра дзённік! Адкаж на наша пытанне мы знайшлі пры разборы архіва вышэйзгаданага эмігранта-гастарбайтара Антона Ігнатавіча Коршуна, які пасля яго смерці трапіў на дзяржаўнае захоўванне.

* * *

Сярод нататнікаў А. І. Коршуна з запісамі аргенцінскага перыяду сапраўды ёсць і нататнік з яго дзённікам. Толькі гэты дзённік крайне сціслы і кароткі, і ахоплівае ён не 30 эмігранцкіх гадоў, а хіба апошнія чатыры месяцы перад вяртаннем А. І. Коршуна на радзіму: май — жнівень 1964 г. [гл. 4, лл. 31–37]. Адкуль М. Ш. Турыянскі ўзяў увесь астатні апублікаваны ім тэкст, па аб’ёме непамерна большы за дзённік Коршуна? Паспрабуем разабрацца. Нататнік А. І. Коршуна з дзённікам датуецца, па змесце запісаў, канцом 1963–1964 гг., эмігрант яго завёў ужо пасля падачы дакументаў на ўезд у СССР на сталае жыхарства⁴². Невялічкаму дзённіку ў сшытку папярэднічаюць не менш лапідарныя запісы-ўспаміны Коршуна [гл. 4, лл. 7–28]. Яны надзвычай фрагментарныя: мемуарыст пазначаў хіба адрасы, дзе жыве ў Аргенціне, ды

⁴²Захаваліся копіі гэтых дакументаў — звароту А. І. Коршуна ў Вярхоўны Савет СССР і яго анкеты на атрыманне савецкай візы. Дакументы датаваныя 24 чэрвеня 1963 г. [гл. 3, лл. 2–2 адв., 4].

месцы сваёй працы; іншым разам мог дадаць і нейкую падрабязнасць пра пэўную кватэру ці фірму, дзе працаваў, згадаць кагосьці са знаёмых, зрэдку — і пэўную падзею са свайго жыцця. Крыху больш падрабязныя ўспаміны А. І. Коршуна з пасляваеннага часу: пад рукой у мемуарыста былі, як можна меркаваць з матэрыялаў яго архіва, асобныя датаваныя запісы з тае пары на каляндарных лістках. Нават калі і далучыць усе гэтыя бедныя фактурай нататкі А. І. Коршуна да яго дзённіка (што публікатар М. Ш. Турыянскі, дарэчы, і зрабіў без усялякіх агаворак), тэкст атрымаецца ўсё ж такі невялікі: нават на паўтары старонкі “Голасу Радзімы” там далёка не хопіць.

Але ў распараджэнні М. Ш. Турыянскага, які першым звярнуў увагу на неардынарную асобу А. І. Коршуна, былі многія іншыя матэрыялы архіва “ляхавіцкага гастарбайтара”: яго асабістыя пісьмы (што захаваліся ў копіях ці чарнавіках), чатыры яго аргенцінскія нататкі, нават і асобныя яго публікацыі (адкрытыя пісьмы аднаму з аргенцінскіх сяброў) у выразках з эмігранцкай газеты “Родной голос” (г. Буэнас-Айрэс). Гэта ўсё, як паказвае параўнанне газетнага тэксту з архіўнымі матэрыяламі, і было скарыстана публікатарам пры адвольнай кампаніі “дзённіка” Коршуна за 30 год — і таксама, як правіла, без агаворак⁴³. Нават падрэдагаваныя радкі з пісьмаў А. І. Коршуна ў публікацыі “Голасу Радзімы” фігуруюць як радкі з яго аргенцінскага дзённіка. Дзеля прыкладу прывядзём вытрымкі з пісьма Коршуна жонцы Караліне Іосіфаўне ад 28 верасня 1963 г. і іх адпаведнікі ў апублікаваным “дзённіку”. У пісьме: “...в настоящее время работаю. Фабрика, где я работаю, темная: целый день работаю при электрическом освещении. Так что солнце видишь только во время обеда <...> В Аргентине Июнь, Июль и Август самые короткие дни. <...> А главный вопрос, когда я приеду домой?.. И вот сообщаю: что пока я не имею никаких ведомостей из Москвы, ничего по этому вопросу не могу вам сообщить. <...> Если бы я не мог работать, то я бы не собирался бы (так! – А. А.) ехать домой <...> Хотя, конечно, гарантировать вперед за здоровье никто не может: здесь были случаи мне знакомых товарищей. Вместе разом пили, кушали и на другой день померли” [6, лл. 1–1 адв.]. У публікацыі “дзённіка”: “...працую на фабрыцы, цэхі без вокнаў, цэлы дзень пры электрычным асвятленні. Сонца бачу толькі ў час абеду. У Аргенціне чэрвень, ліпень, жнівень самыя кароткія дні. <...> Галоўная думка мая, калі прыеду дамоў. Паслаў запыт у Маскву, адказу пакуль няма. <...> калі б не мог працаваць, то і не спрабаваў бы вярнуцца дамоў. Хаця вельмі цяжка гарантаваць здароўе на будучыню. Цяпер сярод актыўных эмігрантаў пачасціліся выпадкі нечаканай смерці” [14, с. 8]. Камбінацыяй розных тэкстаў А. І. Коршуна, пры недасведчанасці іх публікатара ў гісторыі Аргенціны, якраз тлумачацца пазначаныя намі анахранізмы ў газетнай версіі нататкаў. Так, згадаўшы (не ў дзённіку, а ў пісьме да беларуса з Аргенціны У. І. Гайлевіча, адпраўленым з СССР 30 красавіка 1975 г.) некаторых аргенцінскіх прэзідэнтаў [гл. 5, лл. 3 адв.–4], А. І. Коршун не пазначыў пры гэтым гады іх праўлення (бо не меў і такога намеру); пры кампаніі М. Ш. Турыянскім яго “дзён-

⁴³Выключэнне складае спасылка М. Ш. Турыянскага на публікацыю А. І. Коршуна ў газеце “Родной голос” (нумар ад 6 ліпеня 1972 г.) з выкарыстаннем двухосся пры пачатку цытаты адтуль; канец цытавання пры гэтым не пазначаны [гл. 13].

ніка за 30 год” нарэзаныя з пісьма да У. І. Гайлевіча “гісторыка-палітычныя” ўстаўкі ў тэкст папросту аказаліся не на сваіх месцах⁴⁴.

Ёсць і вялізная адвольная ўстаўка ў заметках А. І. Коршуна пра падзеі 1942 г., калі яму, былому селяніну з-пад Ляхавіч, давалося стаць у Аргенціне (як бы ні падалося каму дзіўным) дырэктарам-выдаўцом грамадска-палітычнай газеты пад назвай “Эхо” (рэальны эпизод цікавай і насычанай падзеямі біяграфіі А. І. Коршуна). Пасля запісу мемуарыста пад датай 13 сакавіка 1942 г. пра выхад першага нумара “Эха” за яго подпісам у газетнай версіі яго заметак змешчаны неверагодна доўгі — на 137 прозвішчаў (сярод якіх ёсць чамусьці “дублі”) — спіс аўтарскага актыву⁴⁵ газеты “Эха”, быццам бы перададзены А. І. Коршуну пры яго заступленні на пасаду дырэктара галоўным рэдактарам газеты белаэмігрантам Валерыем Смірновым [гл. 14, с. 8]. Даследчыкі А. В. Мальдзіс і І. В. Сяргееў, зацікавіўшыся пасля М. Ш. Турыянскага асобай Антона Коршуна і нават атрымаўшы ўсе матэрыялы яго архіва, якімі М. Ш. Турыянскі карыстаўся⁴⁶, дарма шукалі ў паперах Коршуна гэты спіс супрацоўнікаў “Эха” [гл. 10]. Аўтар гэтага артыкула, перагледзеўшы ў свой час увесь архіў А. І. Коршуна пры яго навуковым апісанні, упэўнены, што “спіс рэдактара Смірнова” ніколі не існаваў і быў складзены ўжо “пастфактум”.

Пра гэта трэба распавесці падрабязней.

У паперах А. І. Коршуна захаваўся яго рабочы нататнік 1942 г. як выдаўца газеты “Эхо”. Адказваючы за матэрыяльную частку выдання, Коршун вёў падрабязны ўлік прыбыткаў і выдаткаў сваёй газеты, зрэдку ўносіў у нататнік іншую рабочую інфармацыю па “Эху”. На першай жа старонцы нататніка змешчаны спіс з 19 прозвішчаў пад агульнай паметай “Фотографии по заказу”: “Коршун<, > Смирнофф<, > Сосновская<, > Тарасенко<, > Е. Цетлин<, > Г. Волконский<, > М. Нечаев<, > Бродкорб<, > Мина Стахнюк<, > Макс Лопакко<, > Шостаковский<, > Неверсон<, > Сенчина<, > Ковалевский<, > Лукашевич<, > Петров<, > Берлявский<, > Савицкая<, > Быкова” [2, л. 3]. Першыя два імёны — гэта выдавец і рэдактар “Эхо”; імёны ж, пазначаныя ніжэй, дзіўным чынам супадаюць з пачаткам спісу, апублікаванага М. Ш. Турыянскім у “Го-

⁴⁴Іншыя адзначаныя недакладнасці “палітычнай хронікі” Аргенціны выкліканы часткова ўмяшаннем публікатара ў тэкст А. І. Коршуна (які нідзе ў нататках, што засталіся ў яго архіве, не згадвае Эву Перон як палітычнага дзеяча і не называе аргенцінскіх камуністаў “агентамі Сталіна”), часткова — яго няўважлівасцю (прозвішча прэзідэнта І. Ірыгоена (Yrigoyen) А. І. Коршун піша без памылак, але з перадачай асаблівасцяў аргенцінскага дыялекту: Ірыгожен замест агульнаіспанскага варыянту Ірыгойен [5, л. 3 адв.]).

⁴⁵Фармулёўка “аўтарскі актыў” ужыта М. Ш. Турыянскім у прысвечанай А. І. Коршуну заметцы “Ён выдаваў “Эхо” ў Аргенціне” ў бюлетэні “Кантакты і дыялогі” (1999. № 2–3) [12, с. 28]. У публікацыі “дзённіка” Коршуна ў “Голасе Радзімы” гэтаму азначэнню адпавядае фармулёўка “актыўныя члены рэдактарскай пошты”.

⁴⁶У артыкуле “Антон Коршун, рээмігрант з Аргенціны” (2005) А. В. Мальдзіс і І. В. Сяргееў згадваюць, што архіў А. І. Коршуна, які “пасля яго смерці застаўся на Брэстчыне”, быў часткова перададзены ў рэдакцыю газеты “Голас Радзімы” адным з іх — І. В. Сяргеевым. Рэдакцыя, у сваю чаргу, дамовілася аб перадачы дакументаў А. І. Коршуна на захаванне ў БДАМЛІМ [10]. У тым жа 2005 г. дакументы паступілі ў архіў; у заключэнні БДАМЛІМ на прынятыя матэрыялы архіва А. І. Коршуна адзначана, што І. В. Сяргееў атрымаў іх ад краязнаўца з Ляхавіч М. Ш. Турыянскага пры пасрэдніцтве гісторыка С. В. Шабельцава. Пазней, у 2008 г., другая частка дакументаў А. І. Коршуна паступіла ў БДАМЛІМ ужо непасрэдна ад яго нашчадкаў.

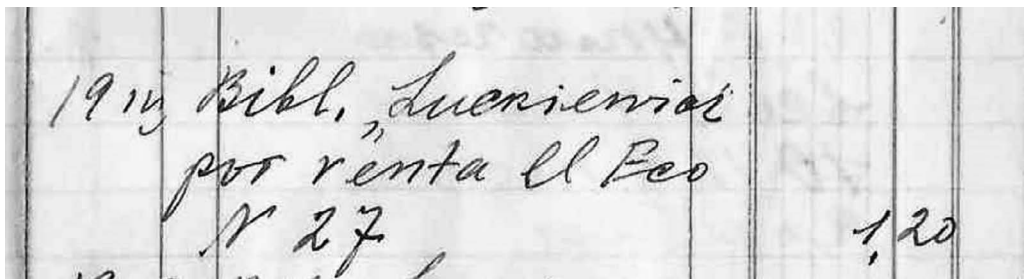
ласе Радзімы”, не розніцца і парадак прывядзення прозвішчаў (прозвішча Сенчына ў газеце, зрэшты, прапушчана). Імёны ў спісе А. І. Коршуна належаць досыць вядомым прадстаўнікам рускай і беларускай дыяспар у Аргенціне, аўтарскі ўдзел у газеце “Эхо” некаторых з гэтых дзеячаў (прынамсі князя Валконскага, Шастакоўскага і Пятрова) пацвярджаецца дакументальна [гл. 3, л. 5; 9, л. 29; 15, s. 183]. Можна дапусціць, што “фотографии по заказу” запісаныя А. І. Коршунам асобы рабілі для афармлення рэдакцыйных пасведчанняў “Эха”. Значым, між іншым, што штат у 17 чалавек, плюс рэдактар і выдавец, упайне дастатковы “аўтарскі актыў” для штотыднёвіка невялікага фармату кшталту “Эхо”, якое прытым сістэматычна публікавала і тэксты “нерэдакцыйнага” паходжання [гл. 15, s. 181–182, 190–191]. Але ў спісе М. Ш. Турыянскага не 16, а 137 імёнаў, а дзе астатнія? Шукаць іх нам давялося нядоўга. Следам за спісам на фатаграфаванне ў нататніку А. І. Коршуна якраз пачынаецца рэстр прыбыткаў і выдаткаў газеты “Эхо”. Рэстр вёўся на іспанскай мове (дзяржаўнай у Аргенціне); у запісах грашовых паступленняў пад рознымі датамі — з красавіка па верасень 1942 г. — акуратна пазначаны прозвішчы падпісчыкаў “Эха”, зрэдку — і прозвішчы ахвяравальнікаў на выданне; насупраць кожнага прозвішча — сума падпіснага плацяжу ці то спонсарскага ўнёску [гл. 2, лл. 5–37 адв.] (Іл. 1). Гэтымі прозвішчамі публікатар міфічнага “дзённіка Коршуна” і дапоўніў першапачатковы спіс з 16 імёнаў; парадак, у якім прозвішчы ідуць у рэстры выдаўца “Эха”, так-

DEBE		Julio 1942		HABER		
10-7	Nicolas Chichean sus. 11 vii - 11 i 1943	4 "		10-7	Jose Frischmanovich sus. 11 vii - 11 i 1943	4 "
10-7	Tendro Pijodchun sus. 11 vii - 11 i 1943	4 "		13-7	Esteban Polician sus. 18 vii - 18 i 1943	4 -
10-7	Pedro Masiak sus. 11 vii - 11 i 1943	4 "		18-7	Marco Yolojo sus. hasta 11 i 43	4 -
10-7	Kaloriano Macheti sus. 11 vii - 11 i 43	4 "		18-7	de la Bibl. "Inkicnic" por renta el Eco A 39 y 40	2,25 ~~1,75~~
10-7	Konst. Sumiquetich sus. 11 vii - 11 i 43	4 "		18-7	Basilio Klimonier sus. de 15 vii - 15 i 42	2,50
10-7	Miguel Chaluta sus. 11 vii - 11 i 43	4 "		18-7	Basilio Guszen por renta el Eco en mayo, 50 ejm y Daniel Liza 50 ejm	10,00 2,6 45
		24 -				

Іл. 1. БДАМЛМ. Ф. 502. Воп. 1. Спр. 4. Лл. 25 адв.–26

сама захаваны⁴⁷. Праўда, не ўсе прозвішчы ў газетнай публікацыі дакладна перададзены. Так, замест імені Макс Лапака ў “Голасе Радзімы” чытаем Макс Лопак, замест Быкава — Букава, замест Дудзіч (*Dudicz*) — Людзіч, замест Пяткевіч (*Pietkiewicz*) — Сіткевіч, замест Міравец (*Mirowec*) — Міровіч, замест Пальчук (*Palczuk*) — Паляшук, замест Голікава (*Golikova*) — Солікава, замест Еўчык (*Ewchik*) — Яўчук, замест Гарбацэвіч (*Gorbacewicz*) — Парбацёвіч і г. д. [14, с. 8; параўн.: 2, лл. 3, 5, 6 адв., 12 адв., 15 адв., 19 адв., 27, 32].

Падпісчыкі ў газеты “Эхо” былі не толькі індывідуальныя, але і калектыўныя. Адзін з такіх калектыўных падпісчыкаў (які афармляў падпіску неаднаразова) у рэестры Коршуна пазначаны як “Bibl. Luckiewicz” (Іл. 2). Гэта вядомая ў 1930–1940-я гг. у асяродку аргенцінскіх беларусаў “Бібліятэка імя Івана Луцкевіча”. Публікатар нататкаў А. І. Коршуна прыняў назву ўстановы за імя прыватнай асобы, прачытаўшы яго ў розных выпадках па-рознаму: то як В. Люскевіч, то як Б. Зускевіч, — так і пайшло ў друк [14, с. 8].

Іл. 2. БДАМЛМ. Ф. 502. Воп. 1. Спр. 4. Л. 7

Спіс аўтарскага актыву штотыднёвіка “Эхо”, хаця і быў штучна (і, як бачым, нядбайна) складзены аўтарам “Голасу Радзімы”, усё ж мае ў сваёй аснове рэальныя запісы А. І. Коршуна. Аднак у “аргенцінскім дзённіку” ёсць яшчэ адна ўстаўка, яна паходзіць з тэксту, напісанага зусім не Коршунам. Сярод нататкаў гастарбайтара за пачатак 1964 г. у “Голасе Радзімы” чытаем:

“У “Мартин Коронадо” ўзялі мой артыкул. Вельмі хваліў рэдактар, перадаў захапленне ў літаратурным сэнсе, надрукавалі ў скарачэнні. Сустрэкаўся з рабочымі металургічнага прадпрыемства ў Гуйдадэла, у Антона Паўлоўскага, ён купіў сабе домік. Гэты Паўлоўскі мне мала знаёмы (віленскі беларус).

Інфляцыя ў краіне пад націскам усемагутнага долара. Наняў хатнюю гаспадыню, крэолку, яна не разумее эканомію, не тое, што нашы жанчыны-беларускі. Выгнаў яе. <...>

Заняў месца ў рэдакцыйнай калегіі штотыднёвіка ў якасці дэлегата ад клуба “В. Р. Бялінскага”, бо ад усяго адразу немагчыма адмовіцца — асобы адыходзяць, а арганізацыі застаюцца. <...>

Пачаў накідваць нарыс пра існаванне, закрыццё беларускіх культурна-асветніцкіх таварыстваў у Аргенціне” [14, с. 8–9].

Прыведзены фрагмент быў складзены М. Ш. Турыянскім на аснове пісьма да А. І. Коршуна яго сябра з Аргенціны У. І. Гайлевіча ад 7 жніўня 1972 г.

⁴⁷Пры гэтым некаторыя прозвішчы, як правіла, не вельмі разборліва запісаныя, а таксама большасць “дубляў” (асобныя чытачы падпісваліся на “Эхо” на кароткі тэрмін і потым пераафармлялі падпіску) у публікацыі “Голасу Радзімы” не фігуруюць.

Фактычную аснову атрыманага А. І. Коршунам у СССР пісьма (не кажучы ўжо пра сам тэкст) публікатар выкарыстаў даволі “творча”. Вось зыходны тэкст У. І. Гайлевіча:

“Письмо твое от 28.XII.1971 г., хотя тоже с опозданием, я поместил в еженедельнике “Родной голос”, в сокращенном тексте, вырезку которого в этом письме прилагаю. Много можно было бы написать по поводу всех тех комментариев во всех местных обществах наших соотечественников, в “Мартин Коронадо” и везде, кто тебя знал, а даже и не знал, с восхищением и одобрением выражались все о логическом, реальном и литературном смысле и содержании этого твоего письма. <...> Четыре первые месяца <я> работал по администрации в металлургическом предприятии в Ciudadela у Антона Павловского (может быть, ты его знал), у которого я купил (так! — А. А.) в 1950 году мой домик. Этот А. Павловский (виленский белорус) еще мне не уплатил <...> Экономическая инфляция в стране, под давлением всемогущественного доллара, превосходит всё вообразимое положение. Должен <я> работать еще и потому, что моя хозяйка как “хорошая” криожа⁴⁸ не понимает экономии и сбережения, как это понимают наши женщины <...> Еще занимаю место в редакционной коллегии еженедельника в качестве делегата от клуба “В. Г. Белинского”, ибо от всего невозможно отказаться — ведь личности уходят, но организации остаются. Краткий очерк основания, развития существования и закрытия⁴⁹ белорусских культурно-просветительных обществ в Аргентине еще мне не удалось описать. Скоро после твоего возвращения на родину я написал двадцать пять таких листов, как этот, по обе стороны, начиная с 24.XII.1934 г. и дописал до 2-го съезда 1942 года” [7, лл. 10–10 адв.] (арфаграфія пісьма папраўлена).

Рэаліямі пісьма У. І. Гайлевіча публікатар распарадзіўся, як бачым, “па-гаспадарску”. Дзеянне перанесена на 7–8 гадоў назад, з 1971–1972 у 1964 год. Допіс Коршуна, змешчаны Гайлевічам у “Родном голосе”, аказваецца надрукаваным у неіснуючай газеце “Мартин Коронадо”. З А. Паўлоўскім водзіць дзелавое знаёмства не У. І. Гайлевіч, а А. І. Коршун; сам Паўлоўскі не прадае домік, а купляе яго. Крэолка — “гаспадыня” Гайлевіча (яго жонка, як вынікае з агульнага кантэксту пісьма) аказваецца наёмнай служанкай А. І. Коршуна. У рэдкалегію штотыднёвіка (відавочна, газеты “Родной голос”) уваходзіць замест У. І. Гайлевіча А. І. Коршун; ён жа, зноў замест Гайлевіча, піша нарыс гісторыі беларускіх таварыстваў у Аргенціне... Гэту містыфікацыю М. Ш. Турыянскага можна было б успрымаць хіба што з іроніяй, каб крыху пазней яна не ўвяла ў зман сур’ёзных даследчыкаў біяграфіі А. І. Коршуна — А. В. Мальдзіса і І. В. Сяргеева. Не маючы магчымасці праверыць за Турыянскім кожную дэталю і падрабязнасць, даследчыкі паўтарылі асобныя яго вымыслы ў сваім артыкуле “Антон Коршун, рээмігрант з Аргенціны”. Гаворка ідзе пра “аўтарства” А. І. Коршуна адносна “накідаў гісторыі беларускіх таварыстваў у Аргенціне” і пра існаванне ў эмігрантаў газеты “Мартин Коронадо” [10] (архіўныя крыніцы паказваюць, што назва Марцін Ка-

⁴⁸г. зн. крэолка (па-іспанску criolla, У. І. Гайлевіч транскрыбаваў слова рускімі літарамі з перадачай яго вымаўлення ў аргенцінскім дыялекце).

⁴⁹“и закрытия” закрэслена У. І. Гайлевічам.

ранада ўзята У. І. Гайлевічам у двукоссе памылкова — гэта тапонім, назва аднаго з прыгарадаў Буэнас-Айрэса⁵⁰).

На фоне вышэйадзначанага падаюцца ўжо нязначнымі дробязямі сэнсавыя змены, зробленыя публікатарам у многіх фразях А. І. Коршуна, і яго ўстаўкі ў гэтыя фразы. Падобнымі дробнымі праўкамі публікатар дзе-нідзе акуратна карэктаваў на свой густ то погляды А. І. Коршуна, то рэаліі жыцця аргенцінскіх беларусаў. Прывядзём некалькі прыкладаў:

у запісах А. І. Коршуна

“Я ответил: нет<,>
я не коммунист” [4, л. 12]

“пели русские
и украинские песни” [4, л. 35]

“Большое Вам спасибо<,>
дорогие товарищи!” [1, л. 6]

“прошу жить в Коммунизме,
работать дружно” [1, л. 6]

у публікацыі

“Я адказаў, што не рускі,
я беларус і не камуніст” [14, с. 8]

“спявалі беларускія
і ўкраінскія песні” [14, с. 9]

“Вялікае вам дзякуй, дарагія таварышы
і спадары!” [14, с. 9]

“прошу, прощайся навсегда,
живите дружно!” [14, с. 9]

Не вельмі здзіўляе нават і смелае сцвярджэнне-заўвага ў пачатку (затым і ў канцы) публікацыі пра пераклад М. Ш. Турыянскім нататкаў А. І. Коршуна “з польскай і іспанскай моў” [11, с. 10; 14, с. 9]. Скамбінаваныя ў “дзённік” тэксты А. І. Коршуна (як і выкарыстанае для ўстаўкі пісьмо У. І. Гайлевіча) напісаны па-руску; з адзінай скарыстанай іспанамоўнай крыніцы — рэестру прыбыткаў-выдаткаў газеты “Эхо” — публікатар узяў хіба што пералік прозвішчаў падпісчыкаў гэтага выдання... Што ж — і гэта містыфікацыя ўпаўне адпавядае агульнаму духу публікацыі М. Ш. Турыянскага.

Заклучэнне. У пастскрыптуме да апублікаванага “дзённіка Коршуна” М. Ш. Турыянскі запэўнівае: “Дзённік друкуецца, як дакумент, без літаратурнай апрацоўкі” [14, с. 9]. У гэтым сцвярджэнні праўда — хіба тое, што нататкі А. І. Коршуна ёсць дакумент. Дакумент эпохі, адна з крыніц па гісторыі беларускага зямляцтва Аргенціны XX ст. Статус аргенцінскіх нататнікаў, як

⁵⁰Мястэчка Марцін Каранада неаднаразова згадваецца ў мемуарных і дзённікавых запісах А. І. Коршуна. У 1961 г. Коршун працаваў у Марцін Каранада на фабрыцы; 25 снежня 1963 г. ён сустракаў свята Нараджэння Хрыстова ў знаёмых з гэтага мястэчка, у іх жа 6 студзеня 1964 г. адзначыў ён свята Трох каралёў [гл. 4, лл. 27 адв., 30]. У Марцін Каранада жыла сяброўка А. І. Коршуна Антонія Маляўка, чый фотаздымак захаваўся ў яго альбоме [гл. 9, л. 53]; па суседстве з мястэчкам, у гарадку Касерас, жыве У. І. Гайлевіч. Напісанне У. І. Гайлевічам (іншым разам — і А. І. Коршунам) назвы Марцін Каранада ў двукоссі тлумачыцца своеасаблівым правапісам аргенцінскіх беларусаў сярэдзіны XX ст. (дзяспара амаль цалкам складалася з малаадукаваных выхадцаў з вёсак, той жа А. І. Коршун меў усяго тры класы адукацыі). Аргенцінскія беларусы злоўжывалі двукоссем у найменнях устаноў і геаграфічных назвах, дадзеных у гонар гістарычных асоб (мястэчка Марцін Каранада носіць імя аргенцінскага драматурга XIX — пач. XX ст.). Напр., у найменні “Беларуская бібліятэка імя Луцкевіча” прозвішча Луцкевіч звычайна бралася ў двукоссе не толькі ў нататках эмігрантаў, але і ў афіцыйных пратаколах іх арганізацый [гл. 8, лл. 2, 3 адв., 5, 8, 24, 25, 27, 28 адв. і інш.]; у двукоссі яно нават на пячатцы бібліятэкі: “Белорусская библиотека им. “Луцкевича” “Lusquevich” Bs. Aires Biblioteca Nac. Blancorusa” [9, лл. 10, 45–46]. У нататках і альбомах А. І. Коршуна, зрэшты, можна сустрэць узятымі ў двукоссе нават прозвішча Гайлевіч [9, л. 42] і тапонім Ляхавічы.

і шэрагу іншых тэкстаў А. І. Коршуна, як дакументальнай крыніцы патрабаваў адпаведнага стаўлення да іх — карэктнага ўводу ў навуковы ўжытак. Такая задача не ставілася М. Ш. Турыянскім з самага пачатку: на першым месцы, відавочна, была пагоня за сенсацыяй. Як вынік, чытачы “Голасу Радзімы” — уключаючы і вучоных-даследчыкаў — атрымалі літаратурную містыфікацыю пад відам публікацыі гістарычнай крыніцы.

Спіс крыніц і літаратуры

1. **БДАМЛМ.** — Ф. 502. Вон. 1. Спр. 3.
2. **БДАМЛМ.** — Ф. 502. Вон. 1. Спр. 4.
3. **БДАМЛМ.** — Ф. 502. Вон. 1. Спр. 6.
4. **БДАМЛМ.** — Ф. 502. Вон. 1. Спр. 8.
5. **БДАМЛМ.** — Ф. 502. Вон. 1. Спр. 12.
6. **БДАМЛМ.** — Ф. 502. Вон. 1. Спр. 13.
7. **БДАМЛМ.** — Ф. 502. Вон. 1. Спр. 17.
8. **БДАМЛМ.** — Ф. 502. Вон. 1. Спр. 24.
9. **БДАМЛМ.** — Ф. 502. Вон. 1. Спр. 35.
10. **Мальдзіс, А. [В.], Сяргеёў, І. [В.].** Антон Коршун, рээмігрант з Аргенціны / А. [В.] Мальдзіс, І. [В.] Сяргеёў // *Голас Радзімы.* — 2005. — № 9–10. — С. 11.
11. **Прадмова да дзённіка Антона Коршуна** // *Голас Радзімы.* — 1999. — № 13–14. — С. 10–11.
12. **Турыянскі, М. [Ш.].** Ён выдаваў “Эхо” ў Аргенціне / М. [Ш.] Турыянскі // *Кантакты і дыялогі.* — 1999. № 2–3. — С. 28–29.
13. **У Аргенціну па шчасце** / публікацыя М. [Ш.] Турыянскага // *Голас Радзімы.* — 1999. — № 13–14. — С. 11.
14. **У Аргенціну па шчасце.** З дзённіка Антона Коршуна / публікацыя М. [Ш.] Турыянскага // *Голас Радзімы.* 1999. — № 17–18. — С. 8–9.
15. **Шабельцев, С. [В.].** Русские белоэмигранты в Аргентине: “от монархии к сталинизму” (1930–1940 гг.) / С. [В.] Шабельцев // *Przeгляд Środkowo-Wschodni.* — 2021. — № 6. — С. 169–206.

Елена Третьяк

**“ЕГО ПЕСНИ КАК ПУЛЬС ВРЕМЕНИ” —
ТВОРЧЕСТВО КОМПОЗИТОРА, МУЗЫКАЛЬНОГО ПЕДАГОГА,
НАРОДНОГО АРТИСТА БССР И СССР И. М. ЛУЧЕНКА
В АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТАХ БГАКФД**

6 августа 1938 года в г. Минске в семье Михаила Лукича и Александры Герасимовны Лученок родился сын Игорь — будущий музыкант, композитор, педагог и общественный деятель.

Как у всех его сверстников детство Игоря Лученка было опалено войной. С 1942 по 1946 гг. его семья жила в эвакуации в г. Сальске Ростовской области, правда, и там с 31 июля 1942 г. по 22 января 1943 г. они находились под оккупацией. После Великой Отечественной войны в конце 1946 г. отец Игоря Лученка был направлен на работу в железнодорожную поликлинику г.п. Пуховичи Минской области, что позволило семье вернуться в Беларусь.

В настоящий момент в фондах Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов имеется более 60 единиц хранения фотодокументов и кинодокументов с 1953 по 2014 г. и около 90 единиц хранения фонодокументов с 1971 по 2000 г., связанных с жизнью и творчеством И. М. Лученка, а также более 300 единиц хранения фонозаписей песен композитора.

С самого начала жизни Игоря Лученка окружала музыка. Отец научил его играть на цимбалах. Это обстоятельство сыграло важную роль при поступлении мальчика в Специальную музыкальную школу при Белорусской государственной консерватории им. А. В. Луначарского. После сдачи экзамена Игорь Лученок был зачислен в класс цимбал преподавателя А. А. Остромецкого и класс фортепьяно Г. Ю. Шершевского [1, с. 221]. В киножурнале “Навигатор” № 18 за 1953 г. представлен сюжет “Концерт юных талантов”, в кадрах которого запечатлены ученики Специальной музыкальной школы при Белорусской государственной консерватории, среди них — Игорь Лученок во время исполнения на цимбалах произведения “Белорусская танцевальная сюита” [2, с. 515].

После окончания Специальной музыкальной школы в 1956 г. Игорь Михайлович Лученок продолжил музыкальное образование в Белорусской государственной консерватории имени А. В. Луначарского по классу композиции у композитора и педагога А. В. Богатырева, а также и по классу фортепьяно у прежнего своего преподавателя Г. Ю. Шершевского. В фототеке архива находятся два снимка, сделанные в 1956 и 1961 гг. Первый запечатлел студентов консерватории Игоря Лученка и Дмитрия Смольского в фольклорной экспедиции. На втором — студенты факультета композиции Белорусской государственной консерватории Е. А. Соломаха и И. М. Лученок за обработкой материала, собранного в фольклорных экспедициях.

После получения диплома Белорусской государственной консерватории имени А. В. Луначарского И. М. Лученок в 1963–1964 гг. стажировался в Ленинградской ордена Ленина государственной консерватории, в 1967 г. окончил аспирантуру Московской государственной консерватории имени П. И. Чайковского у профессора Т. Н. Хренникова.

Игорь Михайлович Лученок работал в различных жанрах: песенном, вокально-симфоническом, камерно-вокальном и камерно-инструментальном. За годы учебы и стажировки композитором были написаны такие произведения, как “Соната для скрипки и фортепиано” “Фантазия на белорусскую тему для фортепиано”, “12 прелюдий для фортепиано”, “Соната для гобоя и фортепиано [1, с. 265], а также песни “Он родился весной”, “Потому что у меня есть ты”, “Баллада о солдатском сердце”, “Пробуждение весны”, “Где ты, зорька моя?”, “Комсомольская юность”.

В 1965 г. Игорь Михайлович Лученок был принят в Союз композиторов Белорусской ССР.

В 1966 г. к композитору пришла всесоюзная известность, когда песня-баллада “Память сердца” на слова Михаила Ясеня и музыку Игоря Лученка в исполнении Виктора Вуячича в номинации “Лучшая советская песня” стала победителем Первого Всесоюзного конкурса на лучшую советскую песню и на лучшее исполнение песни, проходившем в Москве.

Кадры киножурнала “Савецкая Беларусь” № 21 за 1966 г. позволяют нам увидеть встречу в студии Белорусского телевидения победителей поэта

М. Ясеня, композитора И. Лученка, солиста ансамбля БВО В. Вуячича после успеха в Москве, а также услышать песню-балладу “Память сердца” в исполнении В. Вуячича [2, с. 528].

В дальнейшем Игорь Михайлович Лученок продолжил свое песенное творчество и сотрудничество как с поэтами Алесем Ставером, Михаилом Ясенем, Робертом Рождественским, Геннадием Буравкиным, Александрой Легчиловой, так и с вокально-инструментальными ансамблями, такими, как “Верасы”, “Песняры”, а также с отдельными популярными советскими эстрадными исполнителями: Иосифом Кабзоном, Львом Лещенко, Валентиной Толкуновой, Эдуардом Хилем, Ярославом Евдокимовым [6, с. 7]. В результате творческих взаимоотношений во всесоюзном эфире прозвучали такие известные песни, как “Минута молчания”, “Алеся”, “Если бы камни могли говорить”, “Майский вальс”, “Синеокое бабье лето”, “И пока на земле существует любовь” и многие другие.

По мнению Игоря Лученка, “главное в песне — тема, она должна быть актуальной, остальное за исполнителем” [5, с. 6].

В фондах архива хранятся два кинодокумента с сюжетами об И. Лученке. Это киножурнал “Савецкая Беларусь” № 22 1967 г. и документальный фильм режиссера Д. Михлеева 1982 г. “Здравствуй, молодость земли”. В первом кинодокументе размещен сюжет, кадры которого запечатлели композитора И. Лученка, поэта А. Ставера и солиста белорусской оперы В. Кирпиченко во время исполнения новой песни “Жураўлі на Палессе ляцяць” [2, с. 529]. Во втором документе кинокадры демонстрируют нам композитора вместе с вокально-инструментальным ансамблем “Верасы” во время работы над новой песней.

Многолетний творческий союз Игоря Лученка и Владимира Мулявина поспособствовал такому эксперименту, как совместная фольклорная экспедиция на Полесье [4, 133]. Об этом событии свидетельствуют кадры документального фильма “В земле наши корни” (реж. Д. Михлеев, 1975 г.). В этом фильме И. М. Лученок и В. Г. Мулявин запечатлены среди жителей одной из деревень Житковичского района Гомельской области во время записи народных песен. Записанные в ходе экспедиции мелодии использовались И. М. Лученком и ВИА “Песняры” в ходе работы над новой концертной программой [2, с. 533].

Кадры совместной репетиции композитора И. М. Лученка и Государственного народного оркестра под управлением народного артиста БССР и СССР И. И. Жиновича представлены в документальном фильме “Зачарованный цимбалами” (реж. Э. Гайдук, 1975 г.). Также в фототеке архива хранится снимок 1975 г. запечатлевший композитора И. М. Лученка и председателя Союза композиторов БССР народного артиста СССР Г. Р. Ширмы во время совместной беседы.

В фонотеке архива представлен огромный блок документов, связанных с творчеством И. М. Лученка. Это интервью композитора, его воспоминания о детстве, рассказы о написании той или иной песни, выступления на официальных мероприятиях, а также песни И. Лученка в исполнении разных артистов [3, с. 537].

С 1982 по 1986 гг. И. М. Лученок являлся ректором Белорусской государственной консерватории. При этом свою задачу как ректора Игорь Михай-

лович видел в том, чтобы сохранить лучшие традиции консерватории, а как преподаватель — стремился научить студентов осмысливать и ценить как классическую, так и современную музыку, а также фольклор [4, с. 222].

Творчество Игоря Михайловича Лученка было оценено по достоинству: в 1976 г. с большим успехом прошел авторский концерт композитора Игоря Лученка в Колонном зале Дома Союзов в Москве. С 1980 г. он являлся бессменным председателем правления Белорусского союза композиторов. В 1982 г. ему было присвоено звание народного артиста БССР, а в 1987 г. за большие заслуги в развитии советской музыки звание народного артиста СССР.

В 1999 г. И. М. Лученку было присвоено звание “Почетный гражданин Минска”, он также являлся Почетным гражданином г. Сальска в Ростовской области и Почетным гражданином г. Марьина Горка.

С 2004 г. после боя часов, восстановленной Минской ратуши, звучит мелодия “Песні пра Мінск”, автором которой является И. М. Лученок.

В июле 2008 г. на “Славянском базаре” в Витебске прошел юбилейный творческий вечер И. М. Лученка “Беспокойное сердце”, приуроченный к его 70-летию. Поздравить композитора с юбилеем приехали многие эстрадные исполнители, а давний друг Игоря Михайловича Иосиф Кобзон выступил в роли конферансье.

Все эти события нашли отражение в фондах БГАКФФД.

Своеобразным признанием заслуг белорусского композитора Игоря Лученка стала закладка звезды с его именем на площади Звезд в Москве.

Помимо этого, И. М. Лученок являлся лауреатом премии Ленинского комсомола и Государственной премии Беларуси, специальной премии Президента Республики Беларусь, был награжден орденами “Знак Почета”, Дружбы народов, Франциска Скорины.

О самом композиторе были сняты такие документальные фильмы, как “Песни Игоря Лученка” (реж. В. Басов, 1972 г.), “Композитор И. Лученок” (реж. В. Орлов, 1982 г.), “Игорь Лученок — мелодия судьбы” (реж. В. Скворцова, 2008 г.) [2, с. 532].

К 85-летию композитора Белорусским государственным архивом кинофотофонодокументов была подготовлена виртуальная выставка, размещенная на сайте “Архивы Беларуси”. Одновременно с этим в программе “Наше утро” на телеканале ОНТ к юбилею композитора был подготовлен сюжет с использованием архивных материалов из фондов БГАКФФД. Фрагмент этой передачи, а также проморолик к выставке были размещены на официальном ютуб-канале БГАКФФД (<https://www.youtube.com/channel/UCu1uyktVZh358JOnaUF9QFQ>).

Произведения Игоря Михайловича прославили Беларусь далеко за ее пределами. Игорь Михайлович Лученок бывал во многих странах, но всегда возвращался домой и, по его словам, никогда не хотел бы остаться на чужбине.

Список источников и литературы

1. Ауэрбах, Л. Д. Белорусские композиторы. — Москва : Советские композиторы, 1978. — 279 с.

2. **Белорусский государственный архив кинофотофонодокументов : справочник.** Ч. 1. Кинодокументы / Авт.-сост. С. В. Жумарь. — Молодечно : Тип. “Победа”, 2002. — 718 с.

3. **Белорусский государственный архив кинофотофонодокументов : справочник.** Ч. 2. Фонодокументы / авт. предисл., сост.: П. В. Жумарь : редкол.: В. В. Баландин (гл. ред.) [и др.]. — Минск : Проф-Пресс, 2013. — 560 с.

4. **Липский, В. С.** Игорь Лученок: мелодия души. — Минск : Беларусь, 2008. — 301.

5. **Лукиша, В. А.** Дзесяць дарог да чароўнага. — Мінск : Беларусь, 1970. — 45 с.

6. **Лучанок, І. М.** Світанак (ноты). — Мінск : Беларусь, 1983. — 222 с.

Приложение 1

Список фотодокументов

Арх. № 0-043251

Аннотация: студентка историко-теоретического факультета Белорусской государственной консерватории им. А. В. Луначарского Е. А. Соломаха и студент факультета композиции И. М. Лученок за обработкой музыкальных материалов народного творчества, собранных в экспедиции.

Дата съемки: 10 марта 1961 г., г. Минск.

Источник поступления: фотохроника БелТА, И. Змитрович.

Арх. № 0-161423

Аннотация: солист Белгосфилармонии заслуженный артист БССР Виктор Вуячич (1-й справа), композитор заслуженный деятель искусств БССР Игорь Лученок (2-й справа) в студии Белорусского телевидения.

Дата съемки: 12 октября 1974 г., г. Минск.

Источник поступления: фототека Белтелерадиокомпании, Е. Альхимович.

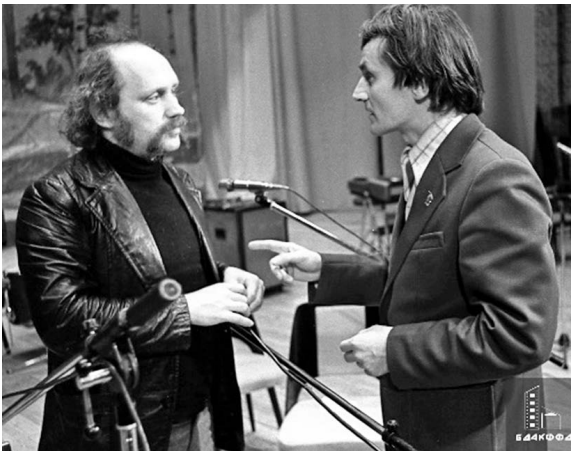

Арх. №0-114037

Аннотация: белорусский композитор И. М. Лученок и председатель Союза композиторов БССР народный артист СССР Г.Р. Ширма.

Дата съемки: июль 1975 г., г. Минск.

Источник поступления: фототека БелОКС, Э. Тригубович.

Арх. № E028057

Аннотация: художественный руководитель ансамбля "Песняры" В. Г. Мулявин и белорусский композитор И. М. Лученок.

Дата съемки: 1977 г., г. Минск.

Источник поступления: фотохроника БелТА.

Арх. № 0-127682

Аннотация: ректор Белорусской государственной консерватории им. А. В. Луначарского, композитор, народный артист БССР И. М. Лученок среди учащихся музыкальной школы при консерватории.

Дата съемки: 10 февраля 1983 г., г. Минск.

Источник поступления: фотохроника БелТА, А. Толочко.

Арх. № P005281

Аннотация: председатель Минского городского исполнительного комитета В. В. Ермошин (слева) поздравляет народного артиста БССР и СССР председателя Белорусского союза композиторов И. М. Лученку с присвоением звания “Почетный гражданин Минска”.

Дата съёмки: 29 ноября 1999 г., г. Минск.

Источник поступления: фотохроника БелТА, А. Николаев.

Арх. № E010379

Аннотация: вид на именную плиту в честь композитора народного артиста БССР и СССР И. М. Лученки на площади Звезд у Государственного центрального концертного зала “Россия” в г. Москва.

Дата съёмки: 19 января 2006 г., г. Москва.

Источник поступления: фототека редакции газеты “Культура”, Ю. Иванов.

Арх. № E072853

Аннотация: народный артист СССР И. Д. Кобзон (справа) поздравляет народного артиста БССР и СССР И. М. Лученку с 70-летним юбилеем во время его юбилейного вечера “Беспокойное сердце”, прошедшего на сцене Летнего амфитеатра в г. Витебске в рамках XVII Международного фестиваля искусств “Славянский базар в Витебске”.

Дата съёмки: 10 июля 2008 г., г. Витебск.

Источник поступления: фотохроника БелТА, А. Хитров.

Арх. № E076992

Аннотация: председатель правления Белорусского союза композиторов народный артист БССР и СССР И. М. Лученок у колодца во дворе родительского дома в г. Марьино Горка Пуховичского района.

Дата съемки: ноябрь 2009 г., Минская обл.

Источник поступления: фототека редакции газеты “Пухавіцкія навіны”, О. Савостюк.

Генадзь Сівохін, Ксенія Сямашка

АД МУЗЕЙНАГА ПРАДМЕТА ДА ГІСТОРЫІ СЯМ’І. ДА ПЫТАННЯ ПРА АТРЫБУТАВАННЕ МАЛЯВАНАГА ДЫВАНА ЯЗЭПА ДРАЗДОВІЧА “ДЫВАНOK ДЛЯ СЯСЦЁР Б/ВАЛОШАК”

Адным з самых важных у музейнай рабоце з’яўляецца праца па атрыбутаванні музейнага прадмета — артэфакта, які трапляе ў музейны збор. Менавіта на яго карэктным атрыбутаванні ў далейшым будуецца і навукова-даследчая работа і штатных навуковых супрацоўнікаў, і экспертаў, і вонкавых даследчыкаў, якія трапляюць у музейныя фонды.

На карэктнасці і паўнаце атрыбутавання музейных калекцый будуецца сваю работу супрацоўнікі пры падрыхтоўцы экспазіцыйных праектаў і пры правядзенні культурна-адукацыйнай работы — экскурсіях, музейна-педагагічных занятках і г. д.

Вельмі часта некарэктна альбо не ў поўным аб’ёме атрыбутаваны музейны прадмет скажае музейную прэзентацыю і ў экспазіцыйнай рабоце, і ў адукацыйнай. Менавіта таму пры падрыхтоўцы сваіх праектаў музейныя даследчыкі маюць мець за догму неабходнасць прытрымлівацца правіла крытычнага стаўлення да прадметаў і да яго легенды. Пераправяраючы, спраўджаючы дадзеныя па гісторыі музейных прадметаў, праводзячы дадатковыя даследаванні ў архівах і бібліятэках, “акуратны” даследчык часта менавіта яшчэ на этапе распрацоўкі выставачнага праекта альбо нават ужо падчас пабудовы і мантажу новай экспазіцыі можа зрабіць адкрыцці, якія ў прынцыпе зменьваюць канцэпцыю праекта.

Менавіта падобны выпадак здарыўся і з атрыбутаваннем маляванага дывана работы вядомага беларускага мастака, мыслара і культурнага дзеяча XX стагоддзя Язэпа Драздовіча “Дыванок з млынам для сясцёр Балашак” [6], які першапачаткова быў памылкова анатаваны як “Дыванок з млынам для сясцёр Валашак” — сясцёр з прыгожым прозвішчам-краскай. Падчас па-

дрыхтоўкі да адкрыцця Музея беларускай маляванкі, новай экспазіцыйнай прасторы ў складзе Гісторыка-культурнага музея-запаведніка “Заслаўе” (да-лей — Запаведнік), у 2023-м у выніку дадатковай даследчай работы была не толькі зменена асабістая назва музейнага прадмета, але і апублічаны важныя акалічнасці гісторыі яго стварэння.

У канцы 1960-х у размешчаным цяпер фактычна на мяжы з г. Мінскам Заслаўі быў утвораны філіял Дзяржаўнага музея БССР (цяпер гэта Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь) — Гісторыка-археалагічны запаведнік, які ўключаў экспазіцыю “Музей рамёстваў і народных промыслаў”. Арганізацыя запаведніка ўяўляла спробу стварэння своеасаблівага цэнтра вывучэння і захавання культурнай спадчыны Беларусі. Адным з асноўных напрамкаў дзейнасці Заслаўскага запаведніка было даследаванне, захаванне і прэзентацыя музейнымі сродкамі помнікаў народнага мастацтва.

У канцы 1980-х на базе філіяла Дзяржмузея БССР была ўтворана самастойная музейная ўстанова — Гісторыка-культурны запаведнік “Заслаўе” (цяпер — Гісторыка-культурны музей-запаведнік “Заслаўе”), які працягнуў працу свайго папярэдніка, у тым ліку па вывучэнні мастацтва наіўнага і мастацтва інсітнага⁵¹. Яшчэ з часоў існавання Музея рамёстваў і народных промыслаў адным з вядучых напрамкаў у дадзенай працы было даследаванне беларускага народнага мастацтва, у тым ліку і маляваных дываноў.

Музейная калекцыя маляваных дываноў Запаведніка арганізавалася праз плён працы двух выбітных беларускіх мастакоў — Алеся Марачкіна і Уладзіміра Басалыгі.

Уладзімір Басалыга па выніках сваёй шматгадовай працы па зборы звестак пра Алёну Кіш падрыхтаваў шэраг артыкулаў пра яе, чым, уласна кажучы, і ўвёў у свет мастацтвазнаўства і культурнага жыцця Беларусі асобу мастачкі [1, 2]. А ў 1991 г. У. Басалыга большую частку сваёй калекцыі работ Алёны Кіш — 11 палотнаў з 13, — прадаў Запаведніку. Дагэтуль пра іншыя пацверджаныя працы мастачкі нічога не вядома.

Яшчэ адной — не менш важнай, чым А. Кіш, — фігурай, з якой “пачалася” ўсенародная любоў да маляванага дывана, быў Язэп Драздовіч:

“Дзякуючы <...> мастакам — Уладзіміру Басалыгу, Яўгену Куліку, Алеся Марачкіну, творчасць і дзейнасць якіх пашырыла ў грамадскай свядомасці пантэон беларускіх герояў і творцаў, Алена Кіш і Язэп Драздовіч пачалі ўспрымацца ў якасці нацыянальнага набытку. Я. Кулік і У. Басалыга адстойвалі мастацкую каштоўнасць беларускіх маляваных дываноў, дыскутавалі з гэтай нагоды з крытыкамі, якія беспадстаўна прылічалі іх да мяшчанскай пошласці і называлі безгустоўнасцю” [8, с. 57].

У выніку работы Запаведніка па зборы маляваных дываноў і, перадусім, плённага супрацоўніцтва з азначанымі мастакамі, першым прадметам у му-

⁵¹Існуюць даволі адрозныя паміж сабой і нават узаемавыключальныя падыходы да вызначэння тэрмінаў “інсіт”, “інсітнае мастацтва” і “наіў”, “наіўнае мастацтва”. Пад інсітам у дадзенай рабоце мы маем на ўвазе практыкі, у той ці іншай ступені звязаныя з традыцыйнай “народнага мастацтва”, перш за ўсё г.зв. дэкаратыўна-ўжытковага мастацтва. Пад наівам жа мы — дзеля прастасці і зручнасці карыстаючыся “класічнай тэрміналогіяй”, але не згаджаючыся з яе вертыкальным ранжаваннем, — маем на ўвазе нізавыя артпрактыкі, якія грунтуюцца на ўплыве і пэўным запазычанні з артпрактык “высокага” мастацтва, якое з’яўляецца дамінуючым дыскурсам, а таксама пазней — мас(поп)культурнага прадукту.

зейнай калекцыі Запаведніка — музейным прадметам з уліковым нумарам КП 1 стаў маляваны дыван Язэпа Драздовіча “Краявід з балюстрадай” [7]. Як, зрэшты, і многія іншыя музейныя прадметы, якія паступалі ў збор Запаведніка ў першыя гады яго існавання.

На сённяшні дзень музейны фонд Запаведніка, аднаго з першых сістэмных “збіральных” маляванак у Беларусі, з’яўляецца найбуйнейшым у краіне зборам маляваных дываноў — агульная колькасць музейных прадметаў складае каля 300 адзінак захоўвання. Гэта — дываны маляваныя, паўдываны і макаткі. Запаведнік валодае самай вялікай калекцыяй работ Алены Кіш, збор маляваных дываноў рукі Драздовіча — другі па колькасці пасля збору Мастоцка-этнаграфічнага музея імя Язэпа Драздовіча (а.г. Германавічы Шаркаўшчынскага раёна Віцебскай вобласці), музейны збор Запаведніка таксама ўключае больш за 180 работ найўных і інсiтных мастакоў/-чак.

Класiчны маляваны дыван уяўляе дэкаратыўнае пано, як правіла, даволі вялікага памеру:

“Маляваныя дываны <...> на тканiне (паперы, цыраце) <...> вядомыя з канца 19 ст., найбольшае распаўсюджванне атрымалі ў 1930–50-я г. <...> па матывах дэкору і характары кампазіцыі М.д. падобныя на тканыя і вышываныя насценныя дываны, але менш працаёмкія і выступалі як танны іх заменнік. На шчытае з двух кавалкаў палотнішча даматканага льнянога палатна памераў прыкладна 1,5 × 2 м, афарбаванае ў чорны колер, наносілі асноўныя дэталі малюнка (часам ужывалі выразаныя з паперы трафарэты), падмалёўку дробных дэталей і нанясенне святлаценяў рабілі ад рукі” [11].

У выніку шматгадовай і карпатлівай працы па стварэнні калекцыі найўнага мастацтва, якая грунтуецца на беларускіх маляваных дыванах, у 2023-м на базе Запаведніка была адкрыта экспазіцыйна-выставачная прастора “Музей беларускай маляванкі”. І, натуральна, адна з экспазіцыйных залаў была прысвечаная творчасці Язэпа Драздовіча, дакладней, таму аспекту ягонай творчасці, якая была звязана з яго *вандроўным* перыядам жыцця і роспісам мастаком маляваных дываноў.

Адной з работ, якая мусіла быць “ўпрыгожыць” экспазіцыю, і быў згаданы вышэй маляваны дыван “Дыванок з млынам для сясцёр Балошак”. Згодна з навуковым пашпартам, апісанне музейнага прадмета наступнае:

Анатацыя:

“Па чорнаму фону з бакоў намалеваны кветкі з лісцямі. Па цэнтру поля ў вертыкальна размешчаным авале, выява рэчкі, праз якую перакінуты мост да млына. Па абодвум берагам ракі намалеваны лес. Справа на беразе выява вогнішча з клубамі дыму. На небе ззяюць месяц і зоркі” [6].

Апісанне знешняга выгляду:

“На чорным фоне па цэнтру поля ў вертыкальным авале, абмежаваным ружовай лініяй, выява начнога пейзажу — на пярэднім плане масток, які прымыкае да вадзянога млына з асветленымі вокнамі, за млыном — рака з зялёнымі берагамі, на другім плане на берагах ракі — высокія зялёныя дрэвы — злева — ліственныя, справа — елкі; перад якімі вогнішча з клубамі дыму і выява двух хатак, на дальнім плане — зорнае неба з белымі аблокамі паміж якімі месяц, месяц адлюстроўваецца ў рацэ. Злева і справа ад авала намалеваны па адной стылізаванай вялікай зялёнай сцябліне, на якіх пяць вялікіх бела-ружовых кветак, два бутоны і чатыры маленькія жоўтыя кветкі з зялёным лісцем.

Я. Драздовіч “Дыванок для сясцёр”

Зверху над кожнай са сцяблін — дробныя ружовыя чатырохпялесткавыя кветкі з бутонамі і з зялёным лісцем. Па краях дывана па перыметру ружовая рытмічная змейка з блакітнымі кропкамі. У ніжняй частцы дывана злева пад авалам зялёнай фарбай выкананы аўтарскі подпіс: “Я. Dr”, справа пад авалам — дата: «1936» [6].

Дата і месца вырабу пазначаныя як “1936”, “Польшча”. Матэрыял і тэхніка вырабу — “алей, бавоўна” і “жываніс” адпаведна [6].

Рыхтуючы прадмет да экспанавання, намі былі праведзеныя дадатковыя даследаванні творчасці Язэпа Драздовіча, а таксама самай рознай інфармацыі, звязанай з ім, не толькі той, якая захоўваецца ў архівах альбо выдана ў навуковых манаграфіях. Сярод іншага быў выяўлены і такі допіс у адной з груп сацыяльнай сеткі Facebook, зроблены ў 2016-м:

“ВЯЧЕСЛАЎ БУКА. Сядзіба майго дзеда, Восіпа Баложкі. Малюнак алеем Язэпа Драздовіча. Захоўваецца пад назвай “Ляскова” у Нацыянальным музеі гісторыі і этнаграфіі у Мінску.

Легендарны мастак-вандроўнік Язэп Драздовіч. Хто не чуў пра яго у Беларусі. Да вайны ён часта гасцяваў у майго дзеда Юзюка Баложкі у Ляскове. Яго сядзібу можна убачыць на вядомай карціне мастака, якая захоўваецца ў адным з мінскіх музеяў. Я доўга стаяў каля гэтай карціны, калі яна выстаўлялася у Гродна. На вуглу гэтай карціны заштыкуваны шнар — гэта п’яны “прыхадзень” парэзаў яе нажом на маміным вяселлі у 1936 г. Пасля гэтага карціна многа гадоў праляжала на гарышчы, пакуль мой дзядзька Мікалай Баложка не аддаў яе мастаку Алесю Марачкіну (Мары), з якім ён спаткаўся у Лужках.

Драздовіч намалюваў кожнай з пяці дачок дываны. Мамін дыван згарэў разам з нашай хатай у 1951 годзе. Адзін дыван (я думаю, што цёці Вольгі ці цёці Надзі) — таксама у Мінску у музеі. У альбоме з творамі Драздовіча ён памылкова названы як дыван для адной з сясцёр ВАЛОШАК. У сваім дзённіку мастак успамінае, як ён маляваў дыван для старэйшай з сясцёр, Ганне, якая выходзіла замуж “аж пад Шаркоўшчыну”. Гэта была мая мама.

Я памятаю, што ў дзеда ў Ляскове вісела невялікая памерам карціна, на якой праз заснежаны лес імчыць запрэжаны вазок — у сваіх дзённіках мастак

упамінае карціну “Зіма”, намалёваную для сям’і Балашкаў. Лёс яе мне невядомы. А літаральна на днях адна з маіх стрыечных сясцёр выставіла у сеціва шэраг старых адсканаваных фатаграфій. І сярод іх — малюнак Драздовіча. На малюнку малодшая з сясцёр Балашак — цёця Надзя. Я ўспомніў, што ў дзяцінстве бачыў гэты малюнак у дзедавым альбоме з фатаграфіямі, але, па малалецтву, не прыдаваў ёй увагі. На малюнку надпіс: НАДЗЯ, а на адвароце — “Надзя Балашка, рыс. Я. Драздовіч, у Ляскове, 23-III-1949 г.”. Без сумневу, гэта рука аўтара. Такім чынам, усплыў невядомы раней малюнак Язэпа Драздовіча з яго факсіміле. Ніхто з маёй радні не расказваў мне пра тое, што мастак пасля вайны адведваў Ляскова. А я меў шанс спаткацца з ім — мне было тады ужо каля сямі гадоў...” [4].

У якасці ілюстрацыі ў сваёй публікацыі аўтар выкарыстаў выяву маляванага дывана з калекцыі Запаведніка — таго самага, пра які і ідзе гаворка ў гэтым артыкуле.

У выніку ліставання з аўтарам паста Запаведнік атрымаў ад яго наступную інфармацыю, якая не толькі ў нечым паўтарае пост, але і дадаткова пацвярджае версію пра правільны варыянт напісання сям’і *Балашак*, а таксама распавядае і пра некаторыя новыя акалічнасці:

“У Заслаўскі музей-запаведнік

<...>

ІНФАРМАЦЫЯ

Я ўнук па кудзелі Балашка Восіпа Мікалаевіча, які жыў у в. Ляскова Шаркоўшчынскага раёна і сябраваў з мастаком Язэпам Драздовічам. Пра гасцяванне ў дзеда ў Ляскове ў 1936 годзе Драздовіч падрабязна апавядае у сваім “Дзённіку”. Там ён піша, што намалёваў дываны для пяцёх паненак Балашак. У Восіпа Балашкі было пяць дачок: па узросту — Ганна (мая мама), Жэня, Алена, Вольга і Надзя, а таксама малодшы сын Мікалай. Пасля замужжа у Ляскове засталіся тры маладзейшыя дачкі. Дзед пасля войны пабудаваў сабе хату на хутары, а ў старой хаце засталася жыць цёця Вольга (Латушка). Калі гэту хату перабудоўвалі, дзядзя Мікалай знайшоў на гарышчы карціну “Ляскова” і гэты дыван, і аддаў іх мастаку Алесю Марачкіну.

Як мы дыскусавалі з дачкамі трох маіх маладзейшых цёткаў (Ларыса з Мінска, Лена з Шаркоўшчыны і Ада з Севастопаля) і маёй старэйшай сястрой Маргарытай (жыве у Гродна), гэты дыван мог належыць толькі цёці Вользе. Дзве старэйшыя дачкі забралі дываны з сабой, выехаўшы з Ляскова. Я нават памятаю кавалкі чорнай цыраты ад мацінага дывана, які быў закінуты на гарышча нашага дома, згарэўшага ў 1953 годзе. Цёця Алена таксама была выключана з гэтага спіску.

А дыван цёці Надзі, якая да замужства жыла з дзедам на хутары, і я, і мая сястра добра памятаем, там былі намалёваныя два лебедзі. Дачка цёці Вольгі, Лена Дзягцяр, значна маладзей за нас і не можа прыпомніць аніякіх дываноў у хаце. Калектыўна мы ўсе прышлі да высновы, што дыван, які знаходзіцца ў вашым музеі, быў намалёваны для цёці Вольгі Балашка (па мужу Латушка).

З павагай,

Вячаслаў Бука,

Доктар біялагічных навук, прафесар

23 сакавіка 2023 г., Гродна”.

Згодна з дадзенымі навуковага архіва Запаведніка, азначаныя маляваныя дыван сапраўды захоўваецца ў музейным фондзе Запаведніка пад назвай “Дыванок з млынам для сясцёр Валашак” [6] — і ў акце прыёму, і ў Галоўнай

Я. Драздовіч “Ляскова”

інвентарнай кнізе (Кнізе паступленняў), і ў навуковым пашпарце ён абазначаны менавіта так. Дадзеныя фондавых дакументаў былі пакладзеныя ў аснову каталога “Беларускія маляваныя дываны”, выдадзенага Запаведнікам у 2005-м. У ім пазначанае, што азначаны *дыванок* вырабілі для *сясцёр Валошак* [3, с. 45, 61].

У ліставанні з В. Букам звярнула на сябе ўвагу пазначаная ім акалічнасць, што работа Я. Драздовіча, якая захоўваецца ў фондах Запаведніка — і была прададзеная Запаведніку ў 1988-м, — была атрыманая ад сям’і Балашак мастаком Алесем Марачкіным разам з іншай яго работай — карцінай “Ляскова”, якая цяпер захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным музеі. З гэтага музея мы атрымалі інфармацыю, што сапраўды, у музейным фондзе іх установы захоўваецца гэтая работа Я. Драздовіча, аднак ніякай дадатковай інфармацыяй яны, на жаль, не валодаюць: “Акрамя таго, што <...> карціна Я. Драздовіча “Ляскова”, 1936 г., палатно, алей, 60 × 94 см, набытая ў 1980 г. у Аляксея Марачкіна, няма больш ніякай удакладняльнай інфармацыі”.

Далейшыя пошукі накіраваліся да спадчыны, якую пакінуў пасля сябе мастак — дзённікаў, — адной з важнейшых крыніц інфармацыі пра яго жыццё і творчасць. Аднак у дзённіках Язэпа Драздовіча, апублікаваных у часопісе “Малодосць” у 1991–1992, прысутнічаюць фрагменты, дзе ідзе пра сям’ю Валошак, у якой мастак часта гасцяваў ды для якіх напісаў карціны і дываны. Перачытаўшы дзённікі, апублікаваныя ў часопісе, натуральна, мы звярнуліся і да арыгіналаў.

Самі дзённікі захоўваюцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі ў фондзе рэдкай кнігі [12]. Менавіта з іх, спісаных драбнюткамі літарамі рукой мастака, мы сцвердзілі, што сапраўднае прозвішча сям’і ўласнікаў і дывана, і карціны — *Балошкі*:

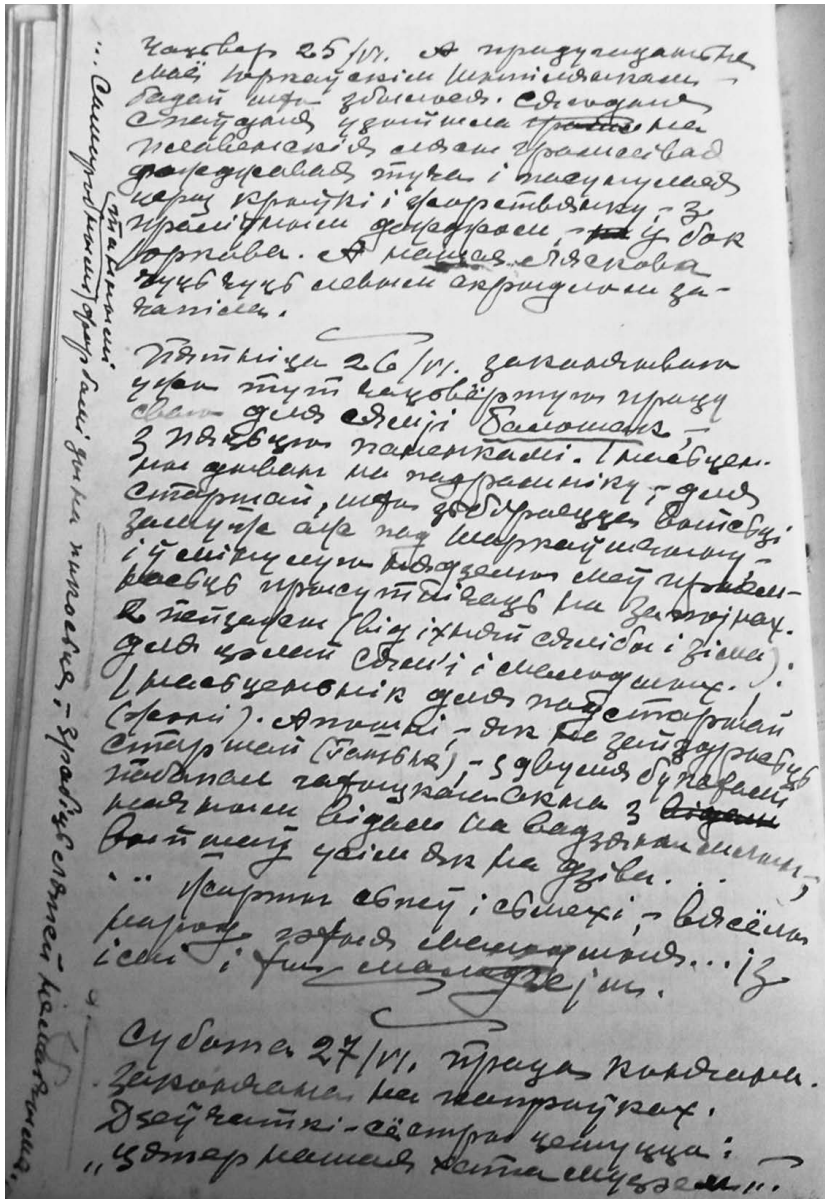
“Заканчваю ўжо тут чацвёртую працу сваю для сям’і Балашак з пяццю паненкамі. І насценны дыван на падрамніку, для старэйшай, што збіраецца выйсці замуж аж пад Шаркоўшчыну, і ў мінулую нядзелю меў прыемнасць прысутнічаць на запоінах.

2 пейзажы (від іхняй сялібы і зіма) — для цэлай сям’і і маладых. І насценнік для падстаршай (Жэні). Апошні, як на зайздрасць старшай (Ганне) — з двума букетамі паабапал гатыцкага акна з начным відам на вадзяны млын — выйшаў усім як на дзіва.

Самаробнымі таннымі фарбамі да на пакосце — зрабіць лепей немагчыма.

Жарты, спеў і смех — вясёлы народ гэтыя малодшыя... З імі і ты маладзе-еш... <...> Праца кончана. Закончана на папраўках. Дзяўчаткі-сёстры цешуцца: «Цяпер нашая хата — музей...» [5, с. 115].

Гэты ж фрагмент дзённіка Язэпа Драздовіча ўзгадвае і Арсень Ліс у сваёй вядомай кнізе “Вечны вандроўнік”, прысвечанай маста-ку [9, с. 219]. Тут таксама ідзе гаворка менавіта пра сям’ю Балошак...

Я. Драздовіч “Дзённік”

Насамрэч, інфармацыі для карэктнага атрыбутавання музейнага прадмета хапала ад самага пачатку. Іншая справа, што, як ад моманту паступлення ў музейны фонд Запаведніка артэфакта было памылкова запісанае са слоў Алеся Марачкіна, так яно і заставалася не падвергнутае крытычнаму аналізу і паўнавартаснай навуковай інвентарызацыі.

Згодна з рашэннем Вучонай рады Запаведніка, было ўдакладненае атрыбутаваўне — быў пераатрыбутаваны, — музейны прадмет “Дыван маляваны «Дыванок з млынам для сясцёр Валашак»” аўтарства Язэпа Драздовіча: асабістая назва маляванага дывана цяпер змененая, аб чым зроблены запіс у Галоўнай інвентарнай кнізе (Кнізе паступленняў) [10, арк. 5].

Акрамя гістарычна справядлівага наймення, маляваны дыван аднавіў сваю гісторыю і ідэнтычнасць. У мастацкае рашэнне былі ўнесеныя ўдакладненні і побач з дываном у экспазіцыйнай зале на мальберце размясціўся відок з сядзібай у Ляскова (рэпліка), у якой часта бываў вандроўны мастак і дзе ён ствараў свае насценнікі для сям’і Балашак. Нашчадкі Восіпа Балашкі пасля правядзення даследавання і пераатрыбутавання музейнага прадмета былі паведамленыя пра гэта і праз чатыры месяцы работы экспазіцыі яны “праведаль” сваю сямейную рэліквію.

Такім чынам, у выніку праведзенай даследчай работы, якая грунтавалася на крытычным стаўленні да крыніц і наяўнай легенды, не толькі быў пераатрыбутаваны музейны прадмет і ўдакладненая яго асабістая назва, але і быў атрыманы цудоўны наратыў, які можа — і мусіць! — быць пакладзены ў аснову культурна-адукацыйнай работы Запаведніка пры складанні экскурсій, музейна-педагагічных заняткаў і г. д.

Спіс крыніц і літаратуры

1. **Басалыга, У.** Беларускія маляваныя дываны / У. Басалыга, Я. Кулік // *Маладосць*, — 1979. — № 3. — С. 159–163.
2. **Басалыга, У.** Кіш Алена Андрэеўна / У. Басалыга // *Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі* : у 5 т. — Т. 3. — Мінск, 1986. — С. 61.
3. **Беларускія маляваныя дываны : альбом-каталог з фондаў Гісторыка-культурнага музея-запаведніка “Заслаўе”** / [аўтары ўступнага артыкула і складальнікі: І. Арцём’ева, Ю. Малаш, А. Рак. — Мінск : Рыфтур, 2005. — 63 с.
4. **Бука, Вячаслаў.** Сядзіба майго дзеда... [Электронны рэсурс] / В. Бука // *Дрэва Літвінскае*. — Рэжым доступу: <https://www.facebook.com/groups/1560143570916561/permalink/1681159062148344>. — Дата доступу: 25.04.2023.
5. **Драздовіч, Я.** Дзённік / У. Басалыга, Я. Кулік // *Маладосць*, — 1992. — № 2. — С. 113.
6. **Дыван маляваны “Дыванок з млынам для сясцёр Балашак”**; Драздовіч Язэп Нарцызавіч; улік. нумар ГKM33 КП 11, інв. нумар Ж 11 [электронны рэсурс]: пашпарт навуковы прадмета музейнага / Гісторыка-культурны музей-запаведнік “Заслаўе” // *Музейная калекцыя “Жывапіс”, шыфр “Ж”*. — Рэжым доступу: СКБД “ІДС «Музей–5.1. Улікова-фондавая дзейнасць»”. — Дата доступу: 19.04.2024.
7. **Дыван маляваны “Краявід з балюстрадай”**; Драздовіч Язэп Нарцызавіч; улік. нумар ГKM33 КП 1, інв. нумар Ж 1 [электронны рэсурс]: пашпарт навуковы прадмета музейнага / Гісторыка-культурны музей-запаведнік “Заслаўе” // *Музейная калекцыя “Жывапіс”, шыфр “Ж”*. — Рэжым доступу: СКБД “ІДС «Музей–5.1. Улікова-фондавая дзейнасць»”. — Дата доступу: 19.04.2024.

8. *Лабачэўская, В.* Дыскурсы міфатворчасці Алены Кіш / В. Лабачэўская // *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.* — 2021. — № 4 (42). — С. 55–65.

9. *Ліс, А. С.* Вечны вандроўнік : Нарыс пра маст. Я. Драздовіча / А. С. Ліс. — Мінск : Юнацтва, 1984. — 253 с.

10. *Працякол № 7 пасяджэння вучонай рады ад 10.10.2023* // НА ГКМЗ. — Ф. 2. Воп. 3. Спр. “Працяколы пасяджэнняў Вучонай Рады : 2023” Арк. 1–10.

11. *Сахута, Я.* Маляваныя дываны / Я. Сахута // *Этнаграфія Беларусі : энцыклапедыя.* — Мінск : БелСЭ, 1989. — 375 с.

12. *Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.* — Ф. 2. Воп. 1. Спр. 33.

Елена Кривенькая

ЮБИЛЯРЫ – УЧАСТНИКИ ВЫСТАВОЧНОГО ПРОЕКТА “В ПОТОКЕ ВРЕМЕНИ – 2023” ИЗ СОБРАНИЯ УК “ВИТЕБСКИЙ ОБЛАСТНОЙ КРАЕВЕДЧЕСКИЙ МУЗЕЙ”

Введение. Третья выставка в рамках проекта “В потоке времени”, которая работала в филиале Художественный музей УК “Витебский областной краеведческий музей” с 18 января по 21 мая 2023 года, оказалась уникальной по совпадению юбилейных дат: 105-летие учреждения “Витебского областного краеведческого музея”, 100-летие Витебского художественного техникума, юбилейный год для ушедших из жизни художников, чьи судьбы и творчество были тесно связаны с Витебщиной и становлением Витебской художественной школы: З. И. Азгур (115-летие), В. И. Витко (90-летие), Я. Н. Дроздович (135-летие), А. Ф. Карпан (70-летие), И. В. Могучая (60-летие), Е. Д. Николаев (110-летие), И. М. Столяров (100-летие), Л. Д. Щемелев (100-летие), П. М. Явич (105-летие). Здесь были представлены музейные предметы из коллекций “Живопись”, “Графика”, “Скульптура”, “Декоративно-прикладное искусство”. Заир Азгур, Леонид Щемелев, Петр Явич были учениками школы живописи Юрия Моисеевича Пэна. Они учились также в Витебском художественном техникуме, который до Великой Отечественной войны был единственным в Беларуси учебным заведением, дающим художественное образование.

По времени создания работы участников “Потока времени – 2023” очень сильно между собой отличались (от 1950-х годов по 2017 год). В них получили преломление вехи истории белорусского народа и стилистическая неоднородность искусства. Автор статьи была куратором выставки и участвовала во всех этапах подготовки: отборе работ, создании экспозиции, составлении аннотации и текста экскурсии. Выставка работала 108 рабочих дней. Ее посетило 1598 человек — это высокий рейтинг для выставки в Витебске.

Основная часть. Выставка была размещена в экспозиционном пространстве второго этажа Художественного музея, благодаря чему работы учеников Пэна оказались рядом с залом, где размещена постоянная экспозиция “Коллекция работ Ю. М. Пэна”. По пути следования на лестнице всех

посетителей встречала гипсовая модель памятника Франциску Скорине работы Алексея Глебова, который тоже юбиляр 2023 года.

Работы, сосредоточенные в холле, задавали основной тон восприятию выставки: скульптурные портреты работы Заира Азгура и живописные портреты кисти Петра Явича, ковры-“маляванки” Язепа Дроздовича и акварельные пейзажи Ивана Столярова, рисунки Евгения Николаева и натюрморты Александра Карпана.

Язеп (Иосиф) Нарцизович Дроздович (13.10.1888, Пуньки, Дисненский повет, Виленская губерния (ныне Миорский район, Витебская область) — 15.09.1954, Подсвилье, Глубокский район, Витебская область) — белорусский живописец, график, скульптор, писатель, фольклорист, этнограф и археолог. В своих произведениях он раздумывал о вечных вопросах судьбы человека, о родине, о народе и его стремлении к счастью и свободе. Свойственное Я. Дроздовичу традиционно-народное восприятие мира особенно выразительно проявилось в его коврах-“маляванках”. Вечный странник Язеп Нарцизович обошел почти всю Западную Беларусь и все время что-то рисовал: курганы и руины известных замков, памятники истории, зодчества, народной архитектуры, одежду крестьян и предметы крестьянского быта, орудия труда и произведения народного искусства. Не меньшую ценность представляют записанные Я. Дроздовичем фольклор, народная лексика, собственные стихи и литературные странички с “космовизмами” [1, с. 388–389].

Заир Исаакович Азгур (02.01.1908, д. Молчаны, Сенненский район Витебской области — 18.02.1995, Минск) — советский, белорусский скульптор-монументалист, педагог. Герой Социалистического Труда (1978), народный художник СССР (1973), лауреат двух Сталинских премий II степени (1946, 1948), ученик Ю. М. Пэна. В 1925 году окончил Белорусский художественный техникум, учился у С. Б. Юдовина и М. А. Керзина. В 1925–1928 годах учился во ВХУТЕИНе в Ленинграде, в 1928–1929 гг. — в Киевском художественном институте и Тбилисской академии художеств. С 1930 года творческую деятельность продолжил в Минске. В начале ВОВ работал в Гомеле иллюстратором плаката-газеты “Раздавим фашистскую гадину”, а также сотрудничал во фронтовой печати. Работал при Центральном штабе партизанского движения в Москве (1942–1944). После освобождения Белоруссии возвратился в Минск, где работал главным художником Дома Правительства. С 1980 года — руководитель творческой мастерской Академии художеств СССР (отделение скульптуры) в Минске, академик АХ СССР (1958); член-корреспондент (1947), член Союза художников СССР. В 1968 году был избран заместителем председателя Белорусского республиканского комитета защиты мира, а в 1969 году награжден медалью Советского фонда мира и золотой медалью “Борец за мир”. В 1973 году избран председателем Белорусского республиканского комитета содействия Советскому фонду мира. Член ВКП(б) с 1943 года. Депутат Верховного Совета Белорусской ССР в 1947–1967 годах и с 1971 по 1986 год [1, с. 11].

Бюст старейшей колхозницы Е. П. Киселевой (КП 014923, гипс тонированный, 1958) работы З. Азгура — пример точной передачи портретного сходства, глубины психологизма и умелого обобщения формы. Модель — возрастная женщина, ее голова повязана платком, а лицо испещрено морщинами. Взгляд обращен внутрь себя. Пластика лица женщины

говорит и о тяготах, которые ей пришлось испытать по ходу жизни, и о силе духа. Женщина на портрете погружена в свои мысли, но в ее задумчивости нет ни оцепенения, ни озлобленности. Это пример, когда человек принимает свою судьбу такой как есть и не ропщет.

Крестьянскую тему продолжают портреты Петра Явича: “Свинарка. Портрет Героя Социалистического труда Дорофеевой И. П.” (1962, холст, масло, КП 022579/01), “Девушка с колокольчиками” (1953, холст, масло, КП 023383/02). Герой Социалистического труда И. П. Дорофеева привлекает к себе внимание зрителей энергией молодости, которая читается в выражении глаз молодой женщины, буйно вьющейся пряди волос, выбившейся из-под платка, в развороте плеч и посадке головы. Это не парадный портрет для Доски почета, это взгляд художника на модель без отрыва от производства. На героине рабочая одежда, фоном для ее фигуры служит стена хозяйственной постройки. Идея прославления человека-труженика была вехой в белорусском советском искусстве. В сравнении с женщиной — Героем Социалистического Труда девушка с колокольчиками проигрывает. Бросается в глаза неловкое движение ее руки и хмурое выражение лица. Портрет постановочный, но то ли сеанс позирования затянулся, и девушка устала от неподвижности и неудобной позы, то ли роль модели вообще казалась ей напрасной тратой времени. Народный костюм с вышивкой и букет цветов хотя и привлекают внимание, но не сглаживают первого впечатления.

Петр Максович Явич (05.09.1918, Терексентмиклош, Венгрия — 14.10.2008, Витебск, Беларусь). Витебский период в жизни П. М. Явича начался в 1926 году. Ученик Ю. М. Пэна, выпускник Витебского художественного техникума, участник Великой Отечественной войны, один из лучших портретистов Беларуси. Воевал на Белорусском, 2-м Украинском фронтах, награжден орденом Отечественной войны, медалями. После демобилизации 01 июня 1946 года вернулся в Витебск и снова пошел работать в редакцию газеты “Витебский рабочий”, а в 1947 году в художественные мастерские, которые пришлось создавать заново. В 1949 году принят в Союз художников БССР и назначен уполномоченным от Союза художников по Витебской области, исполнял эту обязанность более 10 лет. П. Явич создал галерею портретов партизанских комбригов Витебщины, артистов Белорусского академического театра им. Якуба Коласа, передовиков производства, учителей, спортсменов, членов своей семьи. Когда жизнь П. М. Явича закончилась, он был удостоен тех же почестей, что и его учитель Ю. М. Пэн, гражданская панихида и прощание с художником состоялись в былом здании Окружного суда г. Витебска, в котором в настоящее время находится Художественный музей.

Евгений Дмитриевич Николаев (26.12.1913, Минск — 30.12.1978 Витебск), театральный художник. Народный художник Беларуси (1967). Окончил Витебский художественный техникум (1933). Работал в Белорусском театре им. Я. Коласа (с 1944 г. — главный художник). Член Белорусского союза художников (1953). Жил в Витебске. Для его творчества характерны образность художественного мышления, оригинальность формы, драматизм и напряженность колорита, умение выявить черты национальной специфики произведения, чувство современности. Оформил более 200 спектаклей.

За оформление спектакля “Шестое июля” М. Шатрова (1967) награжден Государственной премией БССР [2, с. 184].

Наследие народного художника Евгения Николаева было передано в собрание Витебского областного краеведческого музея его дочерью: рисунки, театральные эскизы, фотографии. На выставке “В потоке времени” можно было увидеть карандашные рисунки, выполненные им в 1950-е годы на улицах Риги, Праги, Братиславы. Театральные эскизы к спектаклям “Жаркое лето в Берлине” (КП 018924/10, бумага тонированная, гуашь), “Игра без правил” (КП 018924/08, бумага, карандаш, акварель), “Шестое июля” (КП 018924/11, холст, смешанная техника), портреты актеров. В экспозицию “Потока времени” был включен также портрет Евгения Николаева работы Исаака Боровского (КП 027499/02, холст, масло, 1978). На этом портрете художник показан в двух планах бытия: сидящим за столом при свете настольной лампы и в вихре мыслей-эскизов к спектаклю “6 июля”. Эскизы к спектаклю и портрет Евгения Николаева экспонировались единым тематическим блоком.

Леонид Дмитриевич Щемелев (05.02.1923 Витебск — 14.01.2021 Минск) — народный художник Белорусской ССР (1983), заслуженный деятель искусств Белорусской ССР (1977), лауреат Государственной премии Белорусской ССР (1982). Почетный гражданин города Минска (2003). Кавалер орденов Отечественной войны I и II степени. Обладатель медали Франциска Скорины (1993), кавалер ордена Франциска Скорины (2001). Окончил Минское художественное училище (1952), Белорусский театрально-художественный институт (1959). Член СХ БССР (1964). Преподаватель в Минском художественном училище (1959–1966). Преподаватель в Республиканской школе-интернате по музыке и изобразительному искусству им. И. О. Ахремчика (1968–1974). Преподаватель на архитектурном факультете Белорусского политехнического института (1975–1977). Первый секретарь Правления СХ БССР (1977–1982). Председатель Правления Художественного фонда БССР (1982–1986). Член Правления СХ СССР (1983–1987). Член Правления Белорусского союза художников (1992–2002). Председатель Правления Белорусского союза художников (2002–2005). В Минске в 2003 году была открыта муниципальная (государственная) Городская художественная галерея произведений Леонида Щемелева. На выставке “В потоке времени” экспонировалась его работа “Зімяне сонейка цымянае” (КП 24217, холст, масло, 2002) [2, с. 620].

Иван Михайлович Столяров (20.10.1923 Витебск — 27.10.2015 Могилев). Белорусский художник и педагог. Заслуженный деятель искусств Беларуси (1993). В 1939 году поступил в Витебское художественное училище, где в то время преподавали такие мастера белорусского искусства, как И. Ахремчик, В. Хрусталева, А. Мозолев, В. Дзежиц, Л. Лейтман. Участник Великой Отечественной войны, воевал в партизанской бригаде под командованием Миняна Шмырева. Продолжил обучение в Минском художественном училище (1947–1951). Участник художественных выставок с 1954 года. В 1960 году окончил заочное отделение графики Московского полиграфического института. Преподавал рисунок и акварель на художественно-графическом факультете Витебского государственного педагогического института, с 1979 года — доцент. Член Белорусского союза художников (1965). Работал в живописи и графике. Обладатель звания “Отличник народного просвещения

СССР” (1986) [2, с. 492]. Произведения Ивана Столярова в полной мере отражают мощные традиции реалистического искусства. Под его руководством студенты осваивали приемы работы в технике классической акварели. Пейзажи И.Столярова сдержаны по колориту, атмосферны, требуют неспешного осмотра и погружения в пространство графического листа: “Полдень. Раздумье” (КП 018373/01, бумага, акварель, 1968), “Село Ольгово” (КП 018373/05, бумага, акварель, 1969), “Туманное утро” (КП 022599/21, бумага, акварель, 1981), “На Западной Двине” (КП 022599/22, бумага, акварель, 1991). Столяров воевал, и партизанская тема в ряде его акварелей — отражение личного опыта: “Партизанская блокада” (КП 023149/06, бумага, акварель), “На задание” (КП 018373/07, бумага, смешанная техника, 1977).

Владимир Ильич Витко (10.05. 1931, д. Греск, Слуцкий район, Минская область — 07.04. 2020, д. Гольчичи, Слуцкий район, Минская область) — белорусский живописец, график. Окончил Минское художественное училище им. А. К. Глебова (1960). С 1961 года жил и работал в г. Витебске. Участник выставок с 1964 года. Член Союза художников СССР (1975) [1, с. 259]. В работах В. И. Витко нашли отражение горести и печали, через которые прошла белорусская земля, народное искусство, его декор, орнамент, цвет. Реалистические и близкие к абстракции картины затрагивают темы смерти и человеческой судьбы. Рядом с реалистическими портретами и пейзажами соседствуют работы декоративные, с ярким оптимистическим колоритом.

Владимир Ильич Витко — ребенок войны, которому пришлось пережить не только голод и холод, но и тяжесть клейма “сына врага народа”. В его работах преломились личные воспоминания, размышления о волнах террора, прокатившихся над народом по ходу кровавого XX века “Чырвоная зямля” (КП 024618/07, холст, масло, 2003), “Чырвоная вада” (КП 024618/08, холст, масло, 1997), “Чырвоная кола” (КП 024618/09, холст, масло, 1994), опыты совмещения в картине реализма и стилизации, элементов народной культуры и авангарда. В.Витко был не только участником выставок, но и автором книг. На выставке “В потоке времени” были представлены его книги “Белыя воблакі”, “Лёс і мастацтва”. Владимир Ильич много времени и сил отдал тому, чтобы еще при жизни лично определить свои работы в музеи и архивы.

Александр Федорович Карпан (06.11.1953, Староконстантинов Хмельницкой области, Украина — 17.08.2016, Витебск, Беларусь). В 1979 году окончил художественно-графический факультет Витебского государственного института им. С. М. Кирова, учился у выдающихся мастеров графики и акварели И. М. Столярова, А. И. Мемуса. С 1979 по 2004 гг. преподавал рисунок, живопись и композицию на ХГФ ВГУ им. П.М. Машерова. С 1991 года член Белорусского Союза художников. Как художник А. Ф. Карпан сформировался в начале 1980-х годов [1, с. 479]. В своем творчестве он опирался на принципы реалистической фигуративной живописи и чувство гармонии. Работал в разных жанрах. Участник выставок с 1979 года. Творческая деятельность А.Ф. Карпана отмечена грамотой министра культуры РБ, грамотами Белорусского Союза художников, он многократно награждался дипломами и званием лауреата международных конкурсов акварели. Художник был награжден юбилейной медалью Товарищества акварелистов Санкт-Петербурга. Последняя награда при жизни — премия городской думы города Лиепая по итогу международного пленера “Лиепайская марина — 2016”.

Александр Карпан — замечательный рисовальщик, блестящий акварелист, он стремился к тому, чтобы выучка его студентов на художественно-графическом факультете ВГУ им. П. М. Машерова не уступала выучке студентов Белорусской академии искусств. Предметы его натюрмортов почти осязаемо материальны и, вместе с тем, в пространстве графического листа они висят как невесомые. Такое художественное решение делает наглядной мысль о том, что художник не копирует реальность, которую видит, а интерпретирует ее, расставляет акценты, выбирая угол и фокус зрения на тот или иной элемент картинной плоскости.

Натюрморт в творчестве Александра Карпана был одним из приоритетных жанров. В композициях своих натюрмортов художник нередко сочетал, казалось бы, несопоставимые по характеру, предназначению и пластике вещи. Подобным образом художник превращал композицию в определяющий элемент образности, концептуальный по своей сути [3, с. 6].

Самым молодым юбиляром среди состава участников “Потока времени — 2023” является Ирина Могучая (60-летие со дня рождения).

Ирина Викторовна Могучая (22.09.1963–2010, Витебск, Беларусь). Выпускница ХГФ Витебского государственного педагогического института им. С. М. Кирова (1987). Работала в техниках пастели, гуаши, акрила. Творческая судьба Ирины складывалась стремительно и составила два этапа: Витебский (до 1999 года) и “зарубежный” (1999–2010 гг.), когда художница большую часть времени проводила в странах Европы, участвуя в пленэрах и выставках, выполняя заказные работы [2, с. 141–142]. Наделенная редким пластическим даром, глубоко чувствующая тайны театра и хореографии, она с первых шагов придавала своим композициям движение и одухотворенность. Ее работам свойственны экспрессивные контуры, летучая пластика фигур и сложный цветовой ряд. Учитель и муж Ирины Могучей Александр Мемус отмечал: “Любая ее фантазия посредством убедительной формы и колорита приобретает способность передавать сложные движения души модели”. Творческий процесс Ирина Могучая воспринимала как мистику и очищение души, поэтому у персонажей ее картин трепетные руки, одухотворенные лица и летящие одежды, наполняющие весь их облик романтизмом.

Им обоим была близка эстетика модерна, культура прихотливого рисунка узоров, бликов и теней. Они оба умели чувствовать скрытую драму в сюжетах и натюрмортах. Та часть наследия Ирины Могучей, хранителем которой остался Александр Мемус, была передана им в собрание Витебского областного краеведческого музея. Он же за собственные средства продолжает заниматься оформлением работ Ирины в рамы.

За время работы в музее автору статьи довелось быть лично знакомой с некоторыми из участников проекта, передавать в фонд подаренные ими предметы, поэтому работа над выставкой и над статьей имела для нее особенное значение.

Заключение. На выставке “В потоке времени — 2023” был представлен 71 музейный предмет из коллекций “Живопись”, “Графика”, “Скульптура”, “Декоративно-прикладное искусство” Витебского областного краеведческого музея. Организация выставки позволила отдать дань уважения в юбилейный, 2023 год ушедшим из жизни художникам и членам их семей, передавшим высокохудожественные произведения в музейное собрание. Разные по

виду искусства, времени создания, техникам и материалам работы признанных мастеров, своим творчеством внесших значимый вклад в развитие белорусского искусства и культуры, позволили посетителям убедиться в ценности музейного собрания в юбилейный и для самого музея год.

Список использованных источников

1. *Регионы Беларуси: энциклопедия. 7 т. Т. 2 Витебская область. В 2 кн. Кн. 1.* / редкол.: Т. В. Белова (гл. ред.) [и др.] — Минск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2010. — 536 с.: ил.;

2. *Регионы Беларуси: энциклопедия. В 7 т. Т. 2 Витебская область. В 2 кн. Кн. 2. К — Я* / редкол.: Т. В. Белова (гл. ред.) [и др.] — Минск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2011. — 640 с.: ил.;

3. *Цыбульскі, М. Л. Жанравыя і тэматычныя прыярытэты ў акварэлях Аляксандра Карпана. Да 70-годдзя з дня нараджэння мастака і педагога / М. Л. Цыбульскі // Искусство и культура. — № 4 (52) 2023. — С. 5–9.*

Вольга Шаталава

**ПАМІЖ ТОРАЙ І ПАКЛІКАННЕМ
(Беларускія яўрэі-мастакі другой паловы XIX —
першай паловы XX стагоддзяў)**

У Другой з Дзесяці Запаведзяў, атрыманых прарокам Маісеем на гары Сінай, сказана: “Хай ня будзе ў цябе іншых багоў перад абліччам Маім. Не рабі сабе куміра і ніякай выявы таго, што на небе ўгары, і што на зямлі ўнізе і што ў вадзе ніжэй зямлі; не пакланяйся ім і ня службы ім” [1]; а адно з 613 прадпісанняў Торы забараняе ствараць скульптурныя выявы чалавека [2]. Таму Аўраам Іцхак Кук — галоўны ашкеназскі равін Краіны Ізраіль (1921–1935) — сцвярджаў, што мастацтвам можна займацца “толькі адмовіўшыся ад Торы і яўрэйства” [3] і што ўсё, што застаецца яўрэю-мастаку — “жыццё вакол сінагогі: іудаіка, могільнікавыя помнікі” [4].

Ці гэта значыць, што Заір Азгур (1908–1995), Леў Бакст (1866–1924) [5], Пінхус Крэмень (1890–1981), Іегуда Пэн (1854–1937) [6], Хаім Суцін (1893–1943), Восіп Цадкін (1890–1967) і Марк Шагал (1887–1985) рабілі выбар паміж Торай і мастацтвам? Калі так, што засталася ад іх яўрэйства? І што спрыяла і/ці перашкаджала ім на шляху прафесійнага станаўлення?

Свет абмежаванняў і табу

У выніку трох раздзелаў Рэчы Паспалітай беларускія землі ўвайшлі ў склад Расійскай імперыі. Тады, гаворачы словамі Леаніда Парфёнава, “Россия пришла к евреям” і замкнула іх у “мяжу аседласці” [7]. Раней мабільная этнічная група была прымацавана да канкрэтных тэрыторый. За рэдкім выключэннем яна страціла доступ да сацыяльных ліфтаў і магчымасць знаходзіцца ў буйных гарадах і гандлёвых цэнтрах краіны, у першую чаргу, у Маскве і Санкт-Пецярбургу, што яшчэ больш узмацніла яе “ўнутраную салідарнасць і вонкавую чужасць” [8].

Цяпер патэнцыйныя мастакі народжваліся жыць і паміраць у ідышкайце [9] без магчымасці навучацца нетрадыцыйным для яўрэяў заняткам, расці і канкурыраваць прафесійна, а мастацкае пакліканне стала патрабаваць ад іх большых (у параўнанні з іншымі падданымі імперыі) высілкаў і рызыкі.

Першай перашкодай, якую трэба было пераадолець, стала рэлігійная забарона на прафесію. Кожны яўрэйскі хлопчык чуў пра яе ў абавязковай для наведвання рэлігійнай школе (хедэры ці Талмуд-Торы [10]). У некаторых выпадках табу ігнаравалася: пра навучанне ў хедэры Марк Шагал нічога не помніў, “никакой книжной грамоты в голове не осталось” [11]. Часам яно мела наступствы: Іегуда Пэн, спрабуючы выказаць драўляную фігурку, быў абвінавачаны настаўнікам у стварэнні ідала і назаўсёды адмовіўся ад разьбы па дрэве [12].

Далей на шляху стаялі сваякі і знаёмыя, якія выказвалі сумніў у перспектывнасці абранай прафесіі альбо адкрыта крытыкавалі пачынаючых мастакоў. Бацькі Льва Бакста выкінулі з дома яго пэндзлі і фарбы [13]. Маці Заіра Азгура, упершыню прыйшоўшы ў яго майстэрню, сказала: “Боюсь только, сынок, что ты делаешь такое дело, какое негодно Богу” [14]. А Іегуда Пэн пасля васьмігадовай працы памочнікам маляра пачуў ад майстра, што “все [художники] пьяницы и развратники” [15].

Безумоўна, былі і выключэнні. Менавіта бацька (пры падтрымцы дзядзькі) адправіў Восіпа Цадкіна ў мастацкую школу ў Лондан, а пасля — у майстэрню Энгельберта ў Парыж [16]; дачка віцебскага ўрача Тэя Брахман стала бясплатнай мадэллю для некаторых мастакоў-пачаткоўцаў [17]; а Леў Бакст па парадзе скульптара Марка Антакольскага паступіў у Імператарскую акадэмію мастацтваў [18].

Не меншай перашкодай было цяжкае эканамічнае становішча іх сем’яў [19] і, як вынік, — адсутнасць грошай для набыцця неабходных для працы матэрыялаў. Таму Іегуда Пэн, які выходзіўся маці-ўдавой разам з 9-ю іншымі дзецьмі [20], маляваў “где только можно: не было бумаги — [... рисовал — В. Ш.] на песке, а зимой на снегу” [21]. А першы досвед меў выпадковы характар. Як узгадваў Заір Азгур: “Я сидел возле дома и мучительно раздумывал, чем бы заняться. Вдруг вижу комок странной какой-то земли, мягкой и красноватой. Больше всего меня удивило то, что шарики, скатанные из нее, не рассыпались. [...] Я принялся лепить шарики один за другим и складывал в горку [...], нашел маленький прутик и на шарике поменьше проколол глаза. Нацарапал ноздри и рот. Потом вспомнил, что у человека на голове бывают волосы. Взял немножко глины и положил на шарик. Уши тоже вылепил из глины. [...] Глиняный человечек, казалось, вот-вот улыбнется...” [22].

Атрыманне мастацкай адукацыі ператваралася ў недасягальную раскошу. Напрыклад, Хаіму Суціну, чыя маці “отказывала себе во всем [...]”. Прокормить одиннадцать детей! Даже больше — двенадцать: мой отец был как ребенок. Всегда голодный. Он иногда отбирал у меня крохи еды просто из тарелки” [23], такую мажлівасць маглі даць толькі стыпендыя ці грошы мецэната. Знайшоўшы падтрымку, Суцін паступіў у Малявальную школу мастака Якава Кругера ў Мінску, а пасля — у Віленскую малявальную школу Івана Трутнева [24].

Некаторыя яўрэі-мастакі ішлі далей і, накіпшы грошай, нелегальна пераязджалі ў Санкт-Пецярбург, дзе месцілася Імператарская акадэмія

мастацтваў і іншыя спецыялізаваныя ўстановы. Там, каб пазбегнуць арышту, яны куплялі фальшывыя дакументы ці, як Іегуда Пэн, давалі хабар дворніку і гарадавому [25]. Марк Шагал “всякими правдами и неправдами” атрымаў “разрешение, какое давали купцам на проживание в Петербурге” [26], але затым, не здолеўшы зрабіць новыя дакументы, быў затрыманы і змешчаны ў турму. Менавіта ў зняволенні ён ўпершыню адчуў сябе спакойна: “Уж здесь-то, по крайней мере, я живу с полным правом. Здесь меня оставят в покое” [27].

Складанасці ўзніклі з-за кепскага ведання рускай мовы: Іегуда Пэн вывучыў яе ў сталіцы, таму паступіў у Акадэмію толькі з трэцяга разу [28].

Апроч таго, амаль кожны яўрэй перажываў досвед побытавага ці радыкальнага антысемітызму [29]. Леў Бакст — пасля разводу з жонкай-хрысціянкай і вяртання ў іудаізм, цягам 24 гадзін быў высланы з Санкт-Пецярбурга [30]. Іегуда Пэн адчуў яго падчас сустрэчы з віцебскім губернатарам У. А. Левашовым, які запрасіў мастака ў Віцебск, але не падаў руку пры знаёмстве [31].

У пошуках добрых настаўнікаў і творчага асяроддзя шмат хто з мастакоў-яўрэяў наважыўся на пераезд у Еўропу. Пінхусу Крэменю прыйшлося нелегальна перайсці мяжу і з-за адсутнасці сродкаў пешшу ісці ў Парыж [32].

Першы час Марк Шагал спрабаваў сябе ў Віцебску і Маскве і нават рабіў мастацкія эксперыменты (напрыклад, пры афармленні дэкарацый да першага спектакля Яўрэйскай драматычнай студыі ў Маскве, ён задзейнічаў не толькі сцяну, але і сцены залы і столь будынка [33]). Аднак з часам Шагал таксама абраў Францыю: “Нужно двигаться дальше. [...] Россия представлялась мне корзиной воздушного шара. Шар неподвижно висит в воздухе. Постепенно медленно-медленно опускаясь вниз. Вот так я представлял себе русское искусство” [34].

У новай краіне выхадцаў з беларускіх земляў зноў чакалі нястача і барацьба за месца ў мастацтве. Тым не менш поўны рашучасці і ўражаны Парыжам Хаім Суцін сказаў сябру-мастаку Мішэлю Кікоіну: “Если в таком городе мы не сумеем раскрыться, не сможем создать великих произведений искусства, грош нам цена” [35].

Свет дасягненняў і рэалізацыі

Поспех прыйшоў да кожнага. Іегуда Пэн — выпускнік Імператарскай акадэміі мастацтваў, стваральнік Школы малявання і жывапісу ў Віцебску (1897/1898) [36], удзельнік міжнародных выстаў у Маскве, Парыжы, Петраградзе і іншых гарадах, уладальнік звання “Заслужаны яўрэйскі мастак Віцебскай вобласці” (1927) — вырастаў цэлае пакаленне мастакоў: Заіра Азгура, Марка Аксельрода, Саламона Гершова, Льва Зевіна, Валянціна Зейлерта, Алену Кабішчар, Міхаіла Куніна, Яфіма Мініна і іншых.

Сваіх вучняў (частку з якіх “он не только бесплатно обучал, но у себя приютил, кормил и одевал, деля с ними последние крохи” [37]) Іегуда Пэн навучыў быць патрабавальнымі да якасці і тэхнікі выконваемай працы. Як узгадваў Заір Азгур: “[Он — В.Ш.] был очень настойчив. Не отходил от ученика до тех пор, пока не заставит сделать так, как требуется. Поэтому мне казалось, что научиться рисованию и живописи у Пэна очень трудно. [...] Каждый ученик должен был рабски выполнять его указания. Но зато, когда рисунок

выходил, — какая радость была у Пэна. Он угощал нас конфетами и чаем, водил на прогулки по “самому лучшему в мире” городу. Однажды повел меня в цирк за то, что я хорошо нарисовал маску Давида” [38]. З іншага боку, даў права на свабоду творчага праяўлення і пошуку. “Я начал писать фиолетовыми красками, — узгадваў Марк Шагал. — Почему? Сам не знаю. Пэна это так потрясло, что он разрешил мне заниматься бесплатно” [39].

Іегуда Пэн праігнараваў табу на прафесію і атрымаў прызнанне. Тым не менш да канца жыцця ён захоўваў вернасць ідышкайту: святкаваў шабат, наведваў сінагогу [40], выкарыстоўваў яўрэйскую тэматыку ў сваёй творчасці [41], пры выкладанні малюнка ў якасці прыкладаў браў працы яўрэйскіх мастакоў альбо творы з часопіса берлінскіх сіяністаў “Ost und West” [42] і г. д.

Яго вучні і прадстаўнікі больш маладога пакалення — Леў Бакст, Пінхус Крэмень, Хаім Суцін і Марк Шагал — пайшлі на большае ігнараванне аўтарытэтаў і традыцый. Калі Марк Шагал упершыню прыйшоў у школу Іегуды Пэна і ўбачыў на сценах працы настаўніка, ён “сразу решил, что мне так и не надо. Зачем? Это не моё” [43]. Хаім Суцін узгадваў пра навучанне ў Якава Кругера: “Когда я учился в школе, нас [...] заставляли рисовать, и учителя попрекали меня за то, что я рисовал не как все [...]. Я мог, но не так, как им хотелось, и не так, как это делали другие. Когда нужно было нарисовать углем какого-нибудь Аполлона, Венеру или Минерву, — как я наслаждался! Я рисовал для них богов! Они все были похожи на стариков из деревни Смиловичи!” [44].

Пераехаўшы ў Еўропу многія з іх змянілі свае яўрэйскія імёны: Лейб-Хаім Розенберг стаў Львом Бакстам, Ёсель Цадкін — Восіпам Цадкіным, Мошэ Шагал — Маркам Шагалам, а пасля сталі адыходзіць ад яўрэйскай тэматыкі. Леў Бакст, які цаніў сваё іўдзейскае вераспаваданне і пацярпеў за яго выгнаннем з Санкт-Пецярбурга ў 1912 годзе, пісаў на неяўрэйскія тэмы; Восіп Цадкін толькі на пачатку кар’еры працаваў над біблейскімі сюжэтамі (“Іёў і яго сябры” (1914), “Рэбека” (1927), затое Марк Шагал прысвяціў сваю творчасць пераважна яўрэйству.

У нечым творчая смеласць маладых яўрэй-мастакоў стала вынікам працэсу, які ахапіў ідышкайт у канцы XIX — пачатку XX стагоддзяў. Яўрэйскі свет перажываў трансфармацыю: назіраўся сур’ёзны заняпад традыцыйных заняткаў і рамёстваў, змяняліся адносіны паміж пакаленнямі [45] і інш.

Найбольш гэту ўзаемасувязь можна ўбачыць у прафесійным станаўленні Заіра Азгура — чалавека, народжанага ў 1908 годзе — у перыяд гвалтоўных сацыяльных змен. У пяцігадовым узросце ён страціў бацьку, доўгі час жыў на ўтрыманні дзядзькі, падчас вучобы ў Віцебскім мастацкім тэхнікуме тры гады спаў у навучальным корпусе на куфры [46].

Мастацкую адукацыю і кар’еру Азгур атрымаў ад савецкай улады. Дзеля іх ён адмовіўся ад іўдаізму, чым прынцыпова адрозніваўся ад папярэднікаў. Яго першым значным творам стала карціна “Гібель рэлігіі”: “Справа и слева на полочке были разложены архитектурные сооружения — церковь и синагога. Этот старый мрачный мир религии я изобразил в зеленоватых, темно-синих и черных тонах. Крыши были проломаны, и из каждой щели вылезали представители этих религий с крестами и шестиугольными звездами. Они угрожали людям и призывали к покорности богам. Вокруг — маленькие домики на тонких, как паутина, ножках. Это — дома кликуш. А между этими сооружениями были дороги. По дорогам шли люди и несли лозунги: “Да

здравствует труд!”, “Да здравствует свобода!” На горизонте — в розовых и оранжевых тонах — на фоне синего-синего неба виднелся прекрасный дворец, освещенный солнцем. На фронтоне его были выписаны слова: “Дворец труда”. В картине я хотел показать, как рушатся старые устои и старая идеология. В основе нового мира звучал “Гимн труду”. Эта картина экспонировалась на выставке в Витебске и пользовалась успехом” [47].

Як скульптар ён дасягнуў значнага прызнання: удзельнік міжнародных выстаў, уладальнік сярэбранага медаля Сусветнай выставы ў Бруселі (1958), лаўрэат дзвюх Сталінскіх прэміяў (1946, 1948), акадэмік Акадэміі мастацтваў СССР (1958), народны мастак СССР (1973) і інш.

Асноўным аб’ектам сваіх прац Заір Азгур зрабіў савецкіх правадыроў, рэвалюцыянераў і інш. Аднак да канца жыцця ён усведамляў сябе яўрэем і прымаў сваё паходжанне. Напрыклад, у часы дзяржаўнага антысемітызму Азгур стварыў манументальны партрэт паэта Іегуды Бэн Галеві і паўфігурны партрэт акцёра і тэатральнага рэжысёра Саламона Міхоэлса [48].

Калі равін Аўраам Іцхак Кук казаў, што яўрэй-мастак мусіць выбіраць паміж Торай і прафесіяй, ён зыходзіў з прадпісанняў іудаізму. Гістарычны працэс унёс свае карэктывы: ідышкайт зазнаў крызіс і трансфармацыю, на фоне якіх людзі з мастацкім пакліканнем рашыліся на пэўнае ігнараванне традыцый альбо разрыў з імі. На беларускіх землях умоўным пачынальнікам працэсу стаў Іегуда Пэн, а ўмоўным завяршальнікам — яго вучань Заір Азгур. Яны, а таксама Леў Бакст, Пінхус Крэмень, Хаім Суцін, Восіп Цадкін і Марк Шагал дасягнулі значных поспехаў, упісаўшы свае імёны ў сусветнае мастацтва ХХ стагоддзя. І кожны з іх у той ці іншай ступені захаваў сваю сувязь ці залежнасць ад яўрэйства.

Спіс крыніц і літаратуры

1. **Выход 20:3–5.**

2. **4 Шмот 20:19.**

3. **Моргенштерн, М.** Евреи пишут пустыней и морем // *U-Jew!* — Вып. № 15. — Рэжым доступу: jew.com.ua/magazine/u-jew-vyipusk-15-18/evrei-pishut-pustyinej-i-morem. — Дата доступу: 31.12.2023.

4. **Там жа.**

5. **Леў Бакст нарадзіўся ў Гродне, потым разам з бацькамі пераехаў у Санкт-Пецярбург.**

6. **Іегуда Пэн прыехаў у Віцебск у 1897 годзе і пражываў у ім да смерці ў 1937 годзе.**

7. **Русские евреи. До революции / реж. Д. Курчатова, С. Нурмамед; сценар. А. Валеева, Л. Парфенова, А. Уржанова.** — Фильм первый. — Россия: Студия “Намедни”, 2016.

8. **Слэзкин, Ю.** Нос Свана: Евреи и другие европейцы. — Рэжым доступу: polit.ru/article/2005/06/03/slezkin/. — Дата доступу: 31.12.2023.

9. **Ідышкайт — прастора яўрэйскай культуры, рэлігіі і традыцый.**

10. **Бацька Льва Бакста меў аўтарытэт знаўцы Талмуда** (Теркель, Е. Лев Бакст. Семья и творчество // Третьяковская галерея. — 2008. — № 1. — С. 63), а Заір Азгур вучыўся ў іешыве (вышэйшай рэлігійнай навучальнай установе) (Азгур, З. То, что помнится... Рассказ о времени, об искусстве и о людях. — Минск : Беларусь, 1977. — С. 90).

11. **БДАМЛМ.** — Фонд 486. Воп. 1. С. 1. И. П. Холодова. Юрий Моисеевич Пэн. Биография. — С. 5.

12. **Холодова, И. П.** Марк Шагал: “Сведения о себе” // Шагаловский сборник. — Вып. № 3. Материалы X–XIV Шагаловских чтений в Витебске (2000–2004). — Рэжым доступу: chagal-vitebsk.com/?q=node/157. — Дата доступу: 31.12.2023.
13. **Теркель, Е.** Лев Бакст. Семья и творчество // Третьяковская галерея. — 2008. — № 1. — С. 65.
14. **Азгур, З.** То, что помнится... Рассказ о времени, об искусстве и о людях. — Минск : Беларусь, 1977. — С. 77.
15. **БДАМЛМ.** — Фонд 486. Воп. 1. С. 138. Юрий Моисеевич Пэн (материал для его биографии, записанный со слов его самого научным работником Витебского государственного исторического музея Н. Богородским). — С. 17.
16. **Крэпак, Б.** Восіп Цадкін. Арфей, народжаны ў Віцебску // Крэпак, Б. Вяртанне імёнаў. Нарысы пра мастакоў у дзвюх кнігах. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2013. — Кн. 1. — С. 403–404.
17. **Шагал, М.** Первая встреча. — Рэжым доступу: m-chagall.ru/library/Gorjashhie-ogni26.html. — Дата доступу: 31.12.2023.
18. **Крэпак, Б.** Леў Бакст. Застаўся адзіным і неперайздзеным... // Крэпак, Б. Вяртанне імёнаў. Нарысы пра мастакоў у дзвюх кнігах. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2013. — Кн. 1. — С. 330–331.
19. **Маюцца на ўвазе сем’і З. Азгура, І. Пэна, Х. Суціна і, з некаторымі агаворкамі, М. Шагала.**
20. **Ю. М. Пэн.** *Научно-популярное издание* / сост. О. И. Акунович. — Минск : Беларусь, 2016. — С. 6.
21. **БДАМЛМ.** — Фонд 486. Воп. 1. С. 25. Из записок художника Ю. Пэна. — С. 2.
22. **Азгур, З.** То, что помнится... Рассказ о времени, об искусстве и о людях. — Минск : Беларусь, 1977. — С. 6.
23. **Крэпак, Б.** Хаім Суцін. Крылаты вандроўнік са “звярынай інтуіцыяй” // Крэпак, Б. Вяртанне імёнаў. Нарысы пра мастакоў у дзвюх кнігах. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2014. — Кн. 2. — С. 126.
24. **Васильева, Ж.** Счастливчик Хаим Сутин. // Лехаим. — 2010. — № 7. — Рэжым доступу: lechaim.ru/ARHIV/219/vasileva.htm. — Дата доступу: 31.12.2023.
25. **БДАМЛМ.** — Фонд 486. Воп. 1. С. 138. Юрий Моисеевич Пэн (материал для его биографии, записанный со слов его самого научным работником Витебского государственного исторического музея Н. Богородским). — С. 17.
26. **Шагал, М.** Мой мир. Первая автобиография Шагала. Воспоминания. Интервью. — Рэжым доступу: m-chagall.ru/library/Mojj-mir8.html. — Дата доступу: 31.12.2023.
27. **Шагал, М.** Моя жизнь / пер. с фр. Н. Мавлевич. — СПб: Азбука, Азбука-Аттикус, 2017. — С. 90.
28. **БДАМЛМ.** — Фонд 486. Воп. 1. С. 138. Юрий Моисеевич Пэн (материал для его биографии, записанный со слов его самого научным работником Витебского государственного исторического музея Н. Богородским). — С. 17.
29. **Ён заўсёды існаваў у расійскім грамадстве, аднак набыў моц пасля забойства Аляксандра II у 1881 годзе.** Тады менавіта яўрэі называліся галоўнымі вінаватымі ў забойстве імператара (Haberer, Erich E. *Jews and revolution in nineteenth-century Russia*. — Cambridge University Press, 2004. — С. 204).
30. **Бернштейн (Ястребинецкая), Л., Неклюдова, Л.** Л.С. Бакст и его ученики: история одного эксперимента // *Toronto Slavic Quarterly*. — 2011. — № 37. — С. 201–202.
31. **Холодова, И.** Малоизвестные страницы жизни и творчества Юрия Пэна // Вечерний Витебск. — 3 апреля 2003 г. — С. 6.
32. **Крэпак, Б.** Хаім Суцін. Крылаты вандроўнік са “звярынай інтуіцыяй” // Крэпак, Б. Вяртанне імёнаў. Нарысы пра мастакоў у дзвюх кнігах. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2014. — Кн. 2. — С. 129.

33. **Плакс, А., Топоровская, А.** “Крылатые музы Шагала” // Мишпоха. — 2001. — № 9. — Рэжым доступу: mishpoha.org/nomer9/shagal.pdf. — Дата доступу: 31.12.2023.
34. **Шагал, М.** Мой мир. Первая автобиография Шагала. Воспоминания. Интервью. — Рэжым доступу: m-chagall.ru/library/Mojj-mir8.html. — Дата доступу: 31.12.2023.
35. **Васильева, Ж.** Счастливчик Хаим Сутин // Лехаим. — 2010. — № 7. — Рэжым доступу: lechaim.ru/ARHIV/219/vasileva.htm. — Дата доступу: 31.12.2023.
36. **Ю. М. Пэн.** *Научно-популярное издание / сост. О. И. Акуневич.* — Минск : Беларусь, 2016. — С. 10.
37. **Цытата з ліста мастака Роберта Фалька** (БДАМЛМ. Фонд 486. — Воп. 1. — С. 1. Холодова, И. П. Юрий Моисеевич Пэн. Биография. — С. 12).
38. **Азгур, З.** То, что помнится... Рассказ о времени, об искусстве и о людях. — Минск : Беларусь, 1977. — С. 252.
39. **Шагал, М.** Моя жизнь / пер. с фр. Н. Мавлевич. — СПб: Азбука, Азбука-Аттикус, 2017. — С. 64.
40. **Ле Фоль, К.** Витебская художественная школа (1897–1923). — Рэжым доступу: m-chagall.ru/library/vitebskaya-hudozhestvennaya-shkola36.html. — Дата доступу: 31.12.2023.
41. **Безумоўна І. Пэн маляваў не толькі яўрэяў, ён пісаў пейзажы і пазней — карціны з савецкай тэматыкай** (Зельцер, А. Евреи советской провинции: Витебск и местечки. 1917–1941. М.: РОССПЭН, 2006. — С. 304).
42. **Ле Фоль, К.** Витебская художественная школа (1897–1923). — Рэжым доступу: m-chagall.ru/library/vitebskaya-hudozhestvennaya-shkola36.html. — Дата доступу: 31.12.2023.
43. **Шагал, М.** Моя жизнь / пер. с фр. Н. Мавлевич. — СПб: Азбука, Азбука-Аттикус, 2017. — С. 62.
44. **Крэпак, Б.** Хаім Суцін. Крылаты вандроўнік са “звярынай інтуіцыяй” // Крэпак, Б. Вяртанне імёнаў. Нарысы пра мастакоў у дзвюх кнігах. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2014. — Кн. 2. — С. 128.
45. **Гэты працэс добра ілюструе раман М. Кульбака “Зельманцы”** (серыя “Мая беларуская кніга”). — Мінск, 2015.
46. **Азгур, З.** То, что помнится... Рассказ о времени, об искусстве и о людях. — Минск : Беларусь. — С. 39.
47. **Там жа.** — С. 38.
48. **Мехов, В.** Азгур разнымі глазамі // Мишпоха. — № 28. — Рэжым доступу: www.mishpoha.org/n28/28a22.php. — Дата доступу: 31.12.2023.

Публікації документаў

11 ліпеня 2024 года ў Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (далей — БДАМЛМ) паступілі дакументы з асабістага архіва паэта ўдзельніка Вялікай Айчыннай вайны Паўла Міхайлавіча Сушко і паэта-перакладчыка Пятра Паўлавіча Сушко. Дакументы сваіх родзічаў (дзеда і бацькі) перадаў Сяргей Пятровіч Сушко.

У гады Вялікай Айчыннай вайны П. М. Сушко быў сувязным партызанскага атрада “Масква”, затым — партызанам 4-й Беларускай партызанскай брыгады. Пасля вайны ўдзельнічаў у аднаўленні разбуранай народнай гаспадаркі.

Друкавацца П. М. Сушко пачаў у 1938 годзе ў газетах і часопісах Заходняй Беларусі. У газеце “Кліч партызан” — органе Міёрскага падпольнага райкама — у 1943 годзе публікаваў нататкі пад псеўданімам “Язэп Сяўня”. На яго вершы “Сцяжынка” і “Ой, шла дзяўчына” кампазітары М. Пятрэнка і А. Палонскі напісалі музыку. “Марш беларускіх партызан” (словы П. М. Сушко) спявалі народныя мсціўцы.

У архіў-музей паступілі біяграфічныя і творчыя дакументы П. М. Сушко: пасведчанні аб узнагароджанні медалямі “Дваццаць гадоў Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне”, ваенны білет (1940 г.), рукапісы зборнікаў вершаў “Акорды сэрца” і “Родныя напевы”, перапіска, кнігі з дароўнымі надпісамі, сямейныя фатаграфіі і г. д. Гэтыя дакументы істотна папоўняць фонды БДАМЛМ і стануць значнымі крыніцамі па гісторыі ўз’яднання Заходняй і Усходняй Беларусі і Вялікай Айчыннай вайны.

У гэтай публікацыі прыводзіцца рукапіс зборніка вершаў “Родныя напевы”, запісаныя П. М. Сушко ў 1939 г.

ЗБОРНИК ВЕРШАЎ “РОДНЫЯ НАПЕВЫ”, ЗАПІСАНЫЯ ПАЎЛАМ МІХАЙЛАВІЧАМ СУШКО⁵²

Запісаныя тут вершы ўсе друкаваліся ў розных беларускіх часопісах, якія выходзілі пры польскай уладзе ў 1938-м і ў першай палове 1939 года.

П. Сушко

Бацькаўшчына

Старонка мая родная,
Скарб сэрца ты майго
Якая-ж ты бяздольная
Ад веку ад свайго.

Як толькі я пазнаў цябе,
У цяжкасці тваёй,
Дык сэрца ўсё аддаў табе,
Ад юнасці сваёй.

⁵²Вершы друкуюцца з захаваннем арфаграфіі і пунктуацыі аўтара.

І хоць у табе прышлося мне
Шмат гора піражыць,
Усё-ж табой староначка
Век буду даражыць

1938 г.

Прачніся!

Прачніся мой дружа з глыбокага сна
Глянць сонца смяецца з-за хмар,
Наўкола шуміць маладая вясна,
Зямлі абнаўляецца твар.

Устань і прыслухайся песні шчаслівай,
Што звонка пад небам жаўронкі пяюць,
Й за працу бярыся мой дружа усёй сілай
Навукай святлейшаю долю здабудзь.

Імкніся мой дружа да яснага сонца,
На светлы усыпаны шчасця абшар,
Бо-ж цэбра й нядоля ўжо збрыдлі бяз конца
Час скінуць нам гэты цяжар.

1939 г.

На чужыне

Закінуты лёсам далёка ў чужыну,
Я Богу маюся вячэрняй часінай.
А тая далёкая родна краіна,
Стаіць у вачу мне прыгожай дзяўчынай.

О край ты мой родны, жывая крыніца,
Як прагну душой да цябе прыхіліца,
Як прагну жыццёвым патокам упіца.
У хвалях кіпучых тваіх утапіца.

О Божа вялікі табе я маюся,
Й цябе я прашу аб адзінай падмозе
Дай лепшаю долю маёй Беларусі
І ўсім нам спаткаца на лепшай дарозе.

1938 г.

Над родным загонам

З роднага ўзняўшысь загона
Крылцы у сонцы купая.
У небе над полем зялёным,
Жаўранак стройна спевае.

А сэрцу майму гэдак міла,
Як родная песенька тая,
Магутнай чаруючай сілай.
Стамлёнаю грудзь напаўняе.

Й зрок блудзіць па роднаму полю,
Заліца слязою гатоў
А сэрца сціскаеца з боллю,
Над долей гаротных братоў.

Гэй ты наша любая птушка.
Над родным загонам спевай,
І дзіўна чаруючай песняй,
Халодныя сэрцы збуджай.

1938 г.

Вясна

Прыйшла вясна, шумяць руччы,
І як жывыя мкнуца воды.
І сэрцы рвеца із грудзей,
Да сонца волі і свабоды.

Ня першы раз я сустракаю,
Знаёмы шум і гоман вод.
Ня першы раз я аглядаю
Вясёлы сонцавы ўсход.

І разам с сонцавым усходам,
Я песню жаўранка люблю,
І з роднай птушкай над загонам
Я песні раньніі пяю.

1938 г.

Новаму году

Ня першы раз цябе вітаем
Між шэрых дзён о, новы год,
І безнадзейны пазіраем,
На рой віруючы нягод.

Цябе вітаем ля парога
 Сціская ў сэрцы сум і жаль,
 Глядзім як іскрыца дарога
 Дзе стары год шмыгнуў у даль..

Табе-ж на плечы ўскладаем,
 Рой новых дум і рой клапот,
 І ў безканечнасць пазіраем,
 Каб нам с табой шагнуць упярод.

Мо ўсміхнеся новы год.
 Нам днямі сонцавых праменяў,
 Мо шчасця ўбачым мы прыход.
 На змену горасных цярпеняў.

1939 г.

На спаткане

З нагоды выхаду дзіцячага часопісу “Зорка” 1938 г.

Хто думку ад сна мне разбудзіць?
 Хто сэрца запаліць агнём?
 Жыццё пазнаваць хто навучыць,
 Як мы с табой браце жывём.

Ты спіш яшчэ ўсё безпрабудна,
 Мне вочы як дым рэжа сон.
 Ці можна-ж нам браці заснуці,
 І ў цэмы астаца кругом.

Даволі ўжо цэбра нямая,
 Над вёскаю нашай царыць,
 Так “Зорачка” гдзесь выплывае.
 Каб коскамі цэму прабіць.

Прыветна яна заглядае
 У вокны саломяных стрэх,
 І ўсіх ада сна прабуджае,
 Нясе яна радасць і смех.

Як выйдзем мы ёй на спаткане,
 Запросім да хаты сваёй,
 Яна прынясе нам світаньне.
 Вясёлы і ранцавы дзень

1938 г.

Не загінем!

Што так сумна ў даль пазіраеш,
Праз вакно з беднай хаткі сваёй,
Ад каго-ж ты падмогі чакаеш
Хто паможа ў нядоле тваёй,

Не чакай не адкуль ты падмогі,
Толькі ў сілу сваёй вер душы,
Хоць закіданы ломам дарогі,
Не загінем ніколі ў глушы.

1938 г.

На светлую дарогу

Па сонных абшарах ідзем мы ўпярод,
Над намі ноч вісніць цямрой,
І відзім удалі як ірдзіца ўсход.
Чароўна прыгожай зарой.

Ашчупью ідзём пірамогшы драмоту
Сляды астаўляем на ранішніх росах,
І знаем што ёсць гдзесь святлейша дарога,
Што знайдзём яе мы пры сонцавых косах

1938 г.

Восень

Восень шэрая жудка шуміць,
І так енчыць і вые віхор,
Вецер з дрэваў зрывае імчыць,
Залацісты апошні убор,

Апусцелі замоўклі палі,
Звонкіх песень нідзе не чуваць,
Толькі с крыкам жуды жураўлі,
У далёкі староны лецяць.
Карацее сцюдзёны дзянёк,
Сонца нікне на доўгія сны,
Не сумуй-жа мілы браток,
Мы ізноў дачакаем вясны.

1938 г.

Зімовый вечар

Кругом усе дарогі
Снегам замяло,
Сьніць сны веснавія,
Роднае сяло,

Не чуваць ні песень,
Не чуваць і слёз,
Толькі за вугламі,
Трэскае мароз.

Ночанька зімовая,
Якжа-ж доўга ты,
Вёсачка глухая
Чым мне любя ты?

1939 г.

Ноч

Змрокам ноч абняла ўсё кругом,
І абсохлі працуючых поты,
Нібы птушка шырокім крылом,
Ноч прыкрыла людзкія клопаты.

Усё замоўкла ў начной цішыне,
З лесу месяц тайком выплывае
І па небе плыве ў вышыне,
За спакоем зямлі праглядаіць.

Ноч аблутала бедныя хаткі,
Роям сноў недасяжных надзей,
Адны толькі гаротныя маткі,
Над калыскай ня змружаць вачэй.

1938 г.

Гора

Гора маё гора,
Скуль ты узялося,
Ці ня с цёмна бора,
Ты прывалаклося.

І запанавала,
У мяне ў хаце,
І так запіяла,
Што аж не ўспрымаці.

Што-ж гэта за песні
Што ў іх за нота,
Гэта на прадвесні,
Мужыцка галота.

Дзеткам німа хлеба,
Нечым сеяць нівы
Чаго-ж болі трэба,
Каб ня быў шчаслівы.

1938 г.

Жніва

Чуць толька сонца коскі,
Сыпнула між палей,
Як раптам выйшлі з вёскі,
Грамадкі пільных жней.

І вострамі сярпамі,
Тнуць жыта с пад камля,
З вясёлай песняй гучнай
Працуе ўся сямья.

А сонца так марудна,
Па небе ў выш ідзе,
Аж бедным жнейкам трудна
Руч'ямі пот плыве.

З калосьсяў чуць мігаюць,
У жней вяршкі галоў,
А поле паркываець
Багаты скарб снапоў.
А жаўранак свяргоча
Высока ў гары
Пяе падзяку Богу
Ад зоркі да зары.

1938 г.

Лён

Сіньню лазурнага неба
Лён зацьвіцеў на палёх,
Радасць сялян і ўцеха,
Мроі аб лепшых дзянькох.

Выходзіць сялянін у поля,
Цешыць сіль вочы яму,
І ціхне боль горнае долі,
Бачучы ніву сваю.

1939 г.

Над магілай бацькоў

Па вузкай дарожцы і цеснай,
Між шэрых маўклівых палей,
Ад вёскі с хаўтурнаю песняй,
Цягнулася жпенька людзей.

Бож сяньня ад іх аддаляўся,
Сусед што так цяжка крыж нёс,
Туды наўсягды высяляўся,
Дзе больш німа гора ні слёз.

Ну вось і апошні спачынак,
Зыйшоўшых у вечнасць людзёў,
Німа тут адборных адзінак,
Німа тут ні слуг ні паноў.

Гатовы дом вечны магіла,
Труну ў магілу кладуць,
І песняй хаўтурнай нямілай,
Апошняю чэсць аддаюць.

Суседзі зямлёй засыпалі,
Насып зрабілі і крыжак на ім,
Праз слёзы на іх пазіралі,
Бяздольных вась дзвюх сірацін.

Калісці бывала матуля,
Туліла да сэрцайка іх,
Ня больш за паўгода мінула,
Як маці ністала ў жывых.

Нядоўга і бацька іх бавіў,
Бо й сам быў у цяжкай нудзе
І хутка сіротак аставіў,
У апеку і гору й бядзе!

Бязродна сіроткі стаялі,
С чужымі чужымі людзьмі,
І небу малітвы складалі,
Сіротцкімі зліты слязамі.

1938 г.

Магіла жаўнера

Між бяроз плакучых,
Там каля дарогі,
На пяску сыпучым,
Крыж стаіць убогі.

Пясок на магіле,
Глубака ўваліўся,
А ад буры ветра,
Крыж на бок схіліўся.

Над сырой магілай,
Белыя бярозкі,
Сумна нахілілісь,
І раняюць слёзкі.

“Чыя-ж тут магіла?
Скажыце бярозкі,
На зары я бачыў,
Блішчаць вашы слёзкі”.

Над старонкай гэтай,
Бура праніслася,
Плакалі бярозкі,
Як тут кроў лілася.

Па вайне крывавай,
Памяць асталася,
Жаўнеру ў чужыне,
Магіла прыйшлася.

Вецяр над магілай,
Песні напевае,
Праз яго магілу,
Тут ніхто недбае.

Птушкай прыляцела б,
Маці з родна краю,
Слязамі зрасіла б,
Магілу ля гаю.

Толькі што не знае,
Да яе дарожкі,
У роднай старонцы,
Льець гарачы слёзкі.

Сумна пазіраіць
На ўсе старонкі,
Век свой дажываець
У цярпенях горкіх.

А ў чужой старонцы,
У цяню бярозаў,
Сыноч яе родны,
Тых не бачыць слёзаў.

Вясной над магілай,
Салаўі спяваюць,
З бярозак яе слёзы,
Расочкі спадаюць.

1938 г.

Бура

Над маёю вёскай,
Загудзелі ветры,
Песняю жалоснай,
Як ваўкі у нэтры.

Саламяны стрэхі,
Вецяра абрывае,
Аж коцюца рэхі
Як віхор гуляе.

Неба засланілі,
Хмаранькі сівыя,
І затанцавалі
Зоркі сняговыя.

1939 г.

Вясна

Наўкола ўжо плюшчыць вада,
Тапнеіць белы снег,
Паўсей-жа вёсцы чую я
Дзіцячы звонкі смех.

Скідае радасна пакроў,
Ускрэслая зямля,
Далёкі чуцен адгалос,
Шумячага ручья.

Прыветна сонца на зямлю
Кіруе свой пагляд.
Вітаюць радасна вясну,
Сцягі сялянскіх хат.

На вербах белыя каткі
Збуджаюца ад сноў,
І вербы жыва гамоняць
Схіліўшысь між платоў.

1939 г.

Шляхі моладзі

у 10 угодкі

Дзесяць год як праз нэтры пралёг,
Шляху моладзі след светазарны,
Па ім пнеца з надзеяй ў грудзёх,
Маладняк беларускі сярмяжны.

Хоць цярністы наш шлях але гожа!
Уца ён а ўсёй роднай старонцы,
І хоць побач яго німа рожаў,
Але-ж ён давядзе нас да сонца.

1939 г.

На сустрэч вясны

Хоць вочы ад слёз забалелі,
У цяжкім гаротным жыцці,
Аднак-жа нітраць ты падзеі,
Лепшую долю знайсці.

Ясней ў вакно свеціць сонца,
Вясны дачакалі ўзноў,
Жаўронкі спеваюць бязконца,
Збуджая застыўшаю кроў.

І выйдзеш у поля вясною
С трывогай у зболелых грудзях.
Засееш загон збарануеш,
І высахнуць слёзы ў вачах.

1939 г.

Адгалоскі

Немала песень сэрцу бліскіх,
 Сне ў табе край родны мой,
 Напеў іх сумны ад калыскі
 Лунае ціха надамною.

Ад залатых праменяў сонца
 Плывуць яны ў мрок начы,
 Па проднай блукаюць старонцы
 Няўсілах крыўд пірамагчы,

Я іх лаўлю ў сінняй далі
 Ё на іх бяздонны накіп слёз
 З маіх грудзей кіпучай хваляй
 Урвеца гэты адгалос.

1939

Змест

Бацькаўшчына
 Прачніся
 На чужыне
 Над родным загонам
 Вясна
 Новаму году
 На спаткане
 Не загінем
 На светлую дарогу
 Восінь
 Зімовый вечар
 Ноч
 Гора
 Жніва
 Лён
 Над магілай бацькоў
 Магіле жаўнера
 Бура
 Вясна
 Шляху моладзі
 На сустрэч вясны
 Адгалоскі

1939 г.

Родныя

Родныя напевы

Родныя напевы,
Рэха ўбеглых дзён.
Сумны набалелы.
Родныя ваш тон.

Дзе вас ня пачую
Хто вас ні пяе.
Сум заўжды ў вас чую
Родныя мае.

Над калыскай маці
Дзіцянё гайдае
Вас свайму дзіцяці
Сумна напявае.

Жудасныя песні
Няшчаслівай маці,
Літацьвільлю плесні
У сэрцайка дзіцяці.

Вас пяе парою
Артай за плугам
Касец за касою
Жнея за сярпом.

Ў кожнаю парою
Нотаю адной
Звоніце тугою
Сумам і жальбой.

ЗМЕСТ

Прадмова.....3

XXIII Узвышаўскія чытанні 5

Міхаіл Шумейка

УПЛЫЎ ЦЭНЗУРЫ НА БЕЛАРУСКУЮ ЛІТАРАТУРУ 1920-Х ГГ.
(ПА МАТЭРЫЯЛАХ КАМІСІІ У. П. ЗАТОНСКАГА).....6

Віктар Жыбуль

КНІЖНІЦА “МАЛАДНЯК” ЯК ВЫДАВЕЦКІ ПРАЕКТ 1920-х:
РЭАЛІЗАВАНАЕ І НЕРЭАЛІЗАВАНАЕ 13

Юлія Амосава

ЯЎГЕНІЯ ПФЛЯЎМБАЎМ У ЛЮСТЭРКУ АРХІЎНЫХ ДАКУМЕНТАЎ
НА СТАРОНЦЫ ВІРТУАЛЬНАГА ПРАЕКТА “НА ХВАЛІ ЧАСУ,
У ПЛЫНІ ЖЫЦЦЯ” 25

Аксана Данільчык

АКТУАЛІЗАЦЫЯ ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЫ ЯЎГЕНІІ ПФЛЯЎМБАЎМ:
СПРОБА КОМПЛЕКСНАГА ПАДЫХОДУ 30

Алег Дзьячкоў

“ЛІТАРАТУРНАЯ І ГРАМАДСКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ Я. БЯЛЬКЕВІЧА,
Ю. ТАЎБІНА, З. АСТАПЕНКІ І ІНШЫХ ПІСЬМЕННІКАЎ
У КАЛІНІНСКАЙ АКРУЗЕ Ў 1924–1927 ГАДАХ.
ДАКУМЕНТЫ І ФАКТЫ” 36

Антон Дзянісаў

РАДЗІВОН ШУКЕВІЧ-ТРАЦЦЯКОЎ. УЗЛЁТ І ПАДЗЕННЕ
ЛІТАРАТУРНАГА ЦЭНЗАРА 42

Вольга Бароўская

РОЛЯ АБ’ЯДНАННЯ “МАЛАДНЯК” ВА ЎСТАЛЯВАННІ КУЛЬТУРНЫХ
СУВЯЗЕЙ З ПОЛЬШЧАЙ У 1921–1939 ГГ. 57

Валерый Назараў

АНДРЭЙ МРЫЙ: ПРАЗ ПРЫЗМУ ПСЕЎДАНІМА 61

Наталля Мізон

ЭПІСТАЛЯРНАЯ СПАДЧЫНА ЯК КРЫНІЦА ПА ГІСТОРЫІ
ПЕРАКЛАДУ АПАВЯДАННЯ “ЦЁТКА ЭМІЛІЯ”
ЯНКІ МАЎРА НА РУСКУЮ МОВУ БАРЫСАМ ЯКАЎЛЕВЫМ 66

Вольга Шаталава

СНЫ ПРА ЖЫЦЦЁ І КАХАННЕ (ЛЯВОН ВІТАН-ДУБЕЙКАЎСКИ
І ІВАН ЛУЦКЕВІЧ У ДАКУМЕНТАХ ЮЛІЯНЫ
ВІТАН-ДУБЕЙКАЎСКАЙ)..... 72

Міхаіл Бараноўскі

ЭПІСТАЛЯРЫЙ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА 77

XXI Архіўныя чытанні 91

Міхаіл Шумейка

ТВОРЧАСЦЬ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА
Ў ДАСЛЕДАВАННЯХ ПРАФ. А. М. ВАЗНЯСЕНСКАГА 92

Аксана Данільчык

ЯЎГЕНІЯ ПФЛЯЎМБАЎМ І МАКСІМ ЛУЖАНІН:
УЗАЕМАДЗЕЙННЕ ТВОРЧЫХ ІНДЫВІДУАЛЬНАСЦЕЙ 98

Алесь Хітрун

РАЗГАДКА НАСТАЎНІЦТВА КАНСТАНЦЫІ БУЙЛО НА ЛІДЧЫНЕ 104

Вольга Іванова

СКЛАД ЗБОРАЎ БЕЛАРУСКАГА МУЗЕЯ ІМЯ І. ЛУЦКЕВІЧА
Ў ВІЛЬНІ Ў СВЯТЛЕ АКТАЎ ПРЫЁМУ-ПЕРАДАЧЫ
НА ДЗЯРЖАЎНАЕ ЗАХОЎВАННЕ 125

Аляксандр Адліванчык

ЯК ІВАН ЛУЦКЕВІЧ СТАЎ “В. ЛЮСКЕВІЧАМ”?
(ЗАЎВАГІ ДА ПУБЛІКАЦЫІ АРГЕНЦІНСКІХ НАТАТКАЎ
АНТОНА КОРШУНА) 131

Елена Третьяк

“ЕГО ПЕСНИ КАК ПУЛЬС ВРЕМЕНИ” — ТВОРЧЕСТВО
КОМПОЗИТОРА, МУЗЫКАЛЬНОГО ПЕДАГОГА,
НАРОДНОГО АРТИСТА БССР И СССР И. М. ЛУЧЕНКА
В АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТАХ БГАКФФД 139

Генадзь Сівохін, Ксенія Сямашка

АД МУЗЕЙНАГА ПРАДМЕТА ДА ГІСТОРЫІ СЯМ’І.
ДА ПЫТАННЯ ПРА АТРЫБУТАВАННЕ МАЛЯВАНАГА
ДЫВАНА ЯЗЭПА ДРАЗДОВІЧА “ДЫВАНOK
ДЛЯ СЯСЦЁР Б/ВАЛОШАК” 146

Елена Кривенькая

ЮБИЛЯРЫ — УЧАСТНИКИ ВЫСТАВОЧНОГО ПРОЕКТА
“В ПОТОКЕ ВРЕМЕНИ — 2023” ИЗ СОБРАНИЯ
УК “ВИТЕБСКИЙ ОБЛАСТНОЙ КРАЕВЕДЧЕСКИЙ МУЗЕЙ” 154

Вольга Шаталава

ПАМІЖ ТОРАЙ І ПАКЛІКАННЕМ (БЕЛАРУСКІЯ
ЯЎРЭІ-МАСТАКІ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ ХІХ —
ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ ХХ СТАГОДДЗЯЎ) 160

***Публікацыі дакументаў*..... 167**

Наталля Прынько 168

Навукова-папулярнае выданне

АЎТОГРАФ

АЛЬМАНАХ

Заснаваны ў 2020 годзе

Выпуск 5

Укладальнікі

Макаранка Алена Аляксандраўна,
Самахвалаў Дзмітрый Сяргеевіч

Адказны за выпуск *Т.А. Фалалеева*
Камп'ютарная вёрстка *С.А. Шуляк*
Карэктар *Л.А. Гарановіч*

16+

Падпісана да друку 26.11.2024.
Фармат 70×108/16. Папера афсетная. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 16,1. Ул.-выд. арк. 19,4. Тыраж 99 экз. Заказ .

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
Дзяржаўнае прадпрыемства «СтройМедиаПроект».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№1/43 ад 03.10.2013, № 2/42 ад 13.02.2014
Вул. В. Харужай, 13/61, 220123, г. Мінск.